4.7.407

Digitized by Google

L. CŒLII SIVE CÆCILII
LACTANTII
FIRMIANI
OPERA OMNIA
QUÆ EXSTANT

AD OPTIMAS EDITIONES COLLATA

PRÆMITTITUR NOTITIA LITERARIA

STUDIIS SOCIETATIS BIPONTINÆ

VOLUMEN SECUNDUM

BIPONTI
Ex Typographia Societatis
CIƆIƆCCLXXXVI

Digitized by Google

L. CŒLII LACTANTII

FIRMIANI

DIVINARUM

INSTITUTIONUM

PARS ALTERA.

Digitized by Google

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI DIVINARUM INSTITUTIONUM

LIBER VI.

DE VERO CULTU.

I. Quod erat officium ſuſcepti muneris, divino ſpiritu inſtruente, ac ſuffragante ipſa veritate complevimus. cujus aſſerendæ atque illuſtrandæ cauſa mihi & ſcientiam & fidem ipſe dominus noſter impoſuit, ſine quo nec ſciri quidquam poteſt, nec explicari. Venio nunc ad id, quod eſt ſummum operis hujus & maximum, ut doceam, quo ritu, quove ſacrificio Deum coli oporteat. Id enim eſt hominis officium, in eoque ſolo ſumma rerum & omnis beatæ vitæ ratio conſiſtit : quandoquidem propterea ficti & inſpirati ab eo ſumus, non ut cœlum videremus & ſolem, quod Anaxagoras putavit, ſed ut artificem ſolis & cœli Deum pura & integra mente coleremus. Quamvis autem præce-

dentibus libris, pro ingenii mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipſo elucere vel maxime poteſt. Nihil enim ſancta & ſingularis illa majeſtas aliud ab homine deſiderat, quam ſolam innocentiam: quam ſi quis obtulerit Deo, ſatis pie, ſatis religioſe litavit. Homines autem neglecta juſtitia, cum ſint omnibus flagitiis ac ſceleribus inquinati, religioſos ſe putant, ſi templa ac aras hoſtiarum ſanguine cruentaverint, ſi focos odorati aut veteris vini profuſione madeſecerint. Quin etiam ſacras dapes apparant, & exquiſitas epulas, quaſi aliquid inde libaturis, offerunt. Quidquid aſpectu rarum, quidquid opere aut odore pretioſum eſt, id gratum eſſe Diis ſuis, non ex aliqua divinitatis ratione, quam neſciunt, ſed ex ſuis cupiditatibus judicant; nec intelligunt, terrenis opibus Deum non indigere. Nihil enim ſapiunt, niſi terram; bonaque & mala, ſolius corporis ſenſu & voluptate perpendunt. Hujus arbitrio, ut religionem ponderant, ſic totius vitæ ſuæ acta diſponunt: & quoniam ſe ſemel a cœli contemplatione averterunt, ſenſumque illum cœleſtem corpori mancipaverunt; libidinibus frena permittunt, tanquam ſecum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere feſtinant; cum animus miniſterio corporis, non corpus miniſterio animi uti debeat. Iidem maximum bonum judicant opes: quas ſi bonis artibus aſſequi non poſſunt, malis aſſequuntur, fraudant, rapiunt, ſpoliant, inſidiantur, abjurant; nihil denique moderati aut penſi habent, dummodo auro coruſcent, argento, gemmis, veſtibus fulgeant, avidiſſimo ventri opes inge-

rant, ſtipati familiarum gregibus, per dimotum populum ſemper incedant. Sic addicti & ſervientes voluptatibus, vim vigoremque mentis exſtinguunt, &, cum vivere ſe maxime putant, ad mortem concitatiſſime properant. Nam, ſicut in ſecundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore eſt. qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte verſantur, quæ ſunt terræ atque corporis; quia vita & lumen de cœlo eſt: cujus quoniam expertes ſunt, corpori ſerviendo, longe abſunt ab intellectu rerum divinarum. Eadem miſeros ubique cæcitas premit. ſicut enim qui ſit verus Deus, ita qui ſit verus cultus, ignorant.

II. Mactant igitur opimas ac pingues hoſtias Deo quaſi eſurienti, profundunt vina tanquam ſitienti, accendunt lumina velut in tenebris agenti. Quod ſi ſuſpicari aut percipere animo poſſent, quæ ſint bona illa cœleſtia, quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obvoluti, ſenſu capere non poſſumus: jam ſe cum his officiis inanibus ſtultiſſimos eſſe cognoſcant. Vel ſi cœleſte lumen, quod dicimus ſolem, contemplari velint, jam ſentiant, quam non indigeat lucernis eorum Deus, qui ipſe in uſum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. & tamen cum in tam parvo circulo, qui propter longinquitatem non amplius, quam humani capitis videtur habere menſuram, tantum ſit fulgoris, ut cum mortalium luminum acies non queat contueri; & ſi pauliſper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conſequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipſum Deum, penes quem nulla

nox eſt, eſſe arbitremur? qui hanc ipſam lucem ſic moderatus eſt, ut neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus, tantumque iſtarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati poſſent, aut frugum maturitas poſtularet. Num igitur mentis ſuæ compos putandus eſt, qui auctori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud vero ille a nobis exigit lumen, et quidem non fumidum, ſed, ut ait poeta, *liquidum atque clarum*, mentis ſcilicet, propter quod a poetis φῶς nuncupatur, quod exhibere non poteſt, niſi qui Deum agnoverit. Illorum autem Dii, quia terreni ſunt, egent luminibus, ne in tenebris ſint: quorum cultores, quia cœleſte nihil ſapiunt, etiam religiones, quibus deſerviunt, ad terram revocant. In ea enim lumine opus eſt, quia ratio ejus & natura tenebroſa eſt. Itaque Diis non cœleſtem ſenſum, ſed humanum potius attribuunt, ideoque illis neceſſaria & grata credunt eſſe, quæ nobis, quibus aut eſurientibus opus eſt cibo, aut ſitientibus potu, aut veſte algentibus, aut, cum ſol deceſſerit, lumine, ut videre poſſimus. Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi poteſt, Deos iſtos, cum aliquando vixerint, mortuos eſſe, quam ex ipſo ritu, qui eſt totus e terra. quid enim cœleſtis in ſe boni poteſt habere pecudum ſanguis effuſus, quo aras inquinant? niſi forte Deos exiſtimant eo veſci, quod homines aſpernantur attingere. Et quiſquis illis hanc ſaginam præſtiterit, quamvis ille graſſator, adulter, veneficus, parricida ſit; beatus ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia, quæ optaverit,

præſtant. Merito ergo Perſius hujuſcemodi ſuperſtitiones ſuo more deridet.

— *Qua tu*, inquit, *mercede Deorum*
Emeris auriculas pulmone & lactibus unctis?

Sentiebat videlicet, non carne opus eſſe ad placandam cœleſtem majeſtatem, ſed mente ſancta, & juſto animo, & pectore, ut ipſe ait, quod naturali ſit honeſtate generoſum. Hæc eſt religio cœleſtis, non quæ conſtat ex rebus corruptis, ſed quæ virtutibus animi, qui oritur e cœlo: hic verus eſt cultus, in quo mens colentis ſe ipſam Deo immaculatam victimam ſiſtit. Id autem ipſum quomodo conſequendum, quomodo præſtandum ſit, docebit hujus libri diſputatio. nihil enim tam præclarum, hominique conveniens poteſt eſſe, quam erudire homines ad juſtitiam. Apud Ciceronem Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, *malle ſe* dicit *vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio.* quæ ſententia non utique Catuli, qui fortaſſe illud non dixit, ſed Ciceronis eſt putanda, qui ſcripſit. Credo, ut libros, quos de officiis erat ſcripturus, commendaret, in quibus ipſis nihil eſſe teſtatur in omni philoſophia melius & fructuoſius, quam præcepta vitæ dare. Quod ſi hoc illi faciunt, quibus non eſt veritas cognita; quanto magis nos facere debemus, qui a Deo eruditi & illuminati poſſumus vera præcipere? nec tamen ſic docebimus, ut quaſi prima virtutis elementa tradamus, quod eſt infinitum; ſed tanquam docendum ſuſceperimus

eum, qui apud illos jam perfectus eſſe videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ ſolent ad probitatem recte dare, ignota illis ſuperſtruemus, ad perficiendam conſummandamque juſtitiam, quam non tenent. Ea vero, quæ poſſunt cum illis eſſe communia, prætermittam, ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreverim.

III. Duæ ſunt viæ, per quas humanam vitam progredi neceſſe eſt: una, quæ in cœlum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat: quas & poetæ in carminibus, & philoſophi in diſputationibus ſuis induxerunt. Et quidem philoſophi alteram virtutum eſſe voluerunt, alteram vitiorum; eamque, quæ ſit aſſignata virtutibus, primo aditu eſſe & arduam & confragoſam; in qua ſi quis, difficultate ſuperata, in ſummum ejus evaſerit, habere eum de cetero planum iter, lucidum amœnumque campum, & omnes laborum ſuorum capere fructus uberes atque jucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi atque deflectere, quæ primo ingreſſu ſit quaſi amœna, multoque tritior: deinde cum in eam paulo ulterius proceſſerint, amœnitatis ejus ſpeciem repente ſubduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc ſaxis aſperam, nunc obductam ſentibus, nunc gurgitibus interciſam, vel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere ſit neceſſe. Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat, in virtutibus capiendis labores eſſe maximos, in perceptis autem maximos fructus, & ſolidas atque incorruptas voluptates:

vitia vero quibuſdam delenimentis naturalibus illicere animos hominum, & inanium jucunditatum ſpecie captos, ad acerbas amaritudines miſeriaſque perducere. Sapiens prorſus diſputatio, ſi virtutum ipſarum formas atque terminos ſcirent. non enim didicerant, vel quæ ſint, vel quid eas mercedis a Deo maneat, quod nos his duobus libris docebimus. Hi vero, quia ignorabant, aut dubitabant, animas hominum immortales eſſe, & virtutes & vitia terrenis honoribus, aut pœnis æſtimaverunt. Omnis ergo hæc de duabus viis diſputatio ad frugalitatem, ac luxuriam ſpectat. Dicunt enim humanæ vitæ curſum Y literæ eſſe ſimilem, quod unuſquiſque hominum, cum primæ adoleſcentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit, *partes ubi ſe via findit in ambas*; hæreat nutabundus, ac neſciat, in quam ſe partem potius inclinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc eſt, ſi aut philoſophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honeſtæ artis, quo evadat ad bonam frugem, quod fieri ſine labore maximo non poteſt; honeſtam ac copioſam vitam diſputant peracturum: ſi vero doctorem frugalitatis non invenerit, in ſiniſtram viam, quæ melioris ſpeciem mentiatur, incidere, id eſt, deſidiæ, inertiæ, luxuriæ ſe tradere, (quæ ſuavia quidem videntur ad tempus vera bona ignoranti;) poſt autem, amiſſa omni dignitate ac re familiari, in omnibus miſeriis ignominiaque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam, quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poetæ fortaſſe melius, qui hoc bivium apud inferos

eſſe voluerunt: ſed in eo falluntur, quod eas vias mortuis propoſuerunt. Utrique ergo vere, ſed tamen utrique non recte; quia oportuit vias ipſas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius & verius, qui duas iſtas vias, cœli & inferorum eſſe dicimus, quia juſtis immortalitas, injuſtis pœna æterna propoſita eſt. Quomodo autem hæ viæ vel in cœlum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo, aperiamque, quæ ſint virtutes, quas philoſophi neſcierunt: tum earum quæ ſint præmia, ſimul etiam quæ ſint vitia, quæve eorum ſupplicia, monſtrabo. Nam fortaſſe aliquis exſpectet, ut ſeparatim de vitiis ac virtutibus dicam, cum de bono aut malo differentibus nobis, etiam, quod eſt contrarium, poſſit intelligi. Sive enim virtutes inferas, vitia ſua ſponte decedent: ſive etiam vitia eximas, virtutes ultro ſubibunt. ſic bonorum ac malorum conſtituta natura eſt, ut ſe invicem ſemper oppugnent, ſemper expellant. ita fit, ut neque vitia detrahi ſine virtutibus poſſint, nec virtutes inſeri ſine detractione vitiorum. Has igitur vias longe aliter inducimus, quam a philoſophis induci ſolent: primum, quod utrique præpoſitum eſſe dicimus ducem, utrumque immortalem; ſed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præſit; alterum damnatum, qui vitiis ac malis. Illi autem in dexteriore tantum via ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. ſiquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui a deſidia revocet homines, & frugi eſſe doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, niſi pueros & adoleſcentes;

videlicet quod artes diſcantur in his ætatibus. Nos autem omnis ſexus, & generis, & ætatis, in hoc cœleſte iter inducimus; quia Deus, qui ejus viæ dux eſt, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipſarum viarum non ita eſt, ut illi putaverunt. Quid enim opus eſt Y litera in rebus contrariis atque diverſis? ſed altera illa melior converſa eſt ad ſolis ortum; altera illa deterior, ad occaſum: quoniam qui veritatem ac juſtitiam ſequitur, is, accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur; qui autem, ab illo malo duce illectus, prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati, neceſſe eſt, ad occaſum & tenebras deferatur. Deſcribam igitur utramque, & earum proprietates habituſque monſtrabo.

IV. Una eſt itaque virtutis ac bonorum via, quæ fert non in Elyſios campos, ut poetæ loquuntur, ſed ad ipſam mundi arcem.

—— At læva, malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Eſt enim criminatoris illius, qui pravis religionibus inſtitutis avertit homines ab itinere cœleſti, & in viam perditionis inducit. Cujus viæ ſpecies & figura ſic eſt compoſita in aſpectu, ut plana, & patens, & omni genere florum atque fructuum delectabilis eſſe videatur. In ea enim poſuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra, opulentiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: ſed cum his pariter injuſtitiam, crudelitatem, ſuperbiam, perfidiam, libidinem, cupi-

ditatem, diſcordiam, ignorantiam, mendacium; ſtultitiam, ceteraque vitia. Exitus autem hujus viæ talis eſt. Cum ventum fuerit ad extremum, unde jam regredi non licet, cum omni ſua pulchritudine tam ſubito præciditur, ut non ante quis fraudem proſpicere poſſit, quam præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quiſquis enim præſentium bonorum ſpecie captus, et in his conſequendis ac fruendis occupatus, non præviderit ea, quæ poſt mortem ſecutura ſunt, ſeque a Deo averterit :·is vero ad inferos dejectus, in æternam damnabitur pœnam. Via vero illa cœleſtis, difficilis & clivoſa propoſita eſt, vel ſpinis horrentibus aſpera, vel ſaxis exſtantibus impedita, ut cum ſummo labore ac pedum tritu, cumque magna cadendi ſollicitudine ſit cuique gradiendum. In hac poſuit juſtitiam, temperantiam, patientiam, fidem, caſtitatem, abſtinentiam, concordiam, ſcientiam, veritatem, ſapientiam, ceteraſque virtutes; ſed ſimul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quiſquis enim ſpem ſuam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus ac levis difficultatem viæ ſuperet. nec enim poteſt, qui ſe apparatu regio circumderit, aut divitiis oneraverit, anguſtias illas vel ingredi, vel tenere. Unde intelligitur, idcirco malis & injuſtis facilius provenire, quæ cupiant, quia prona & declivis eſt eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Juſtus ergo, quoniam durum aſperumque iter ingreſſus eſt, contemtui, deriſui, odio

ſit, neceſſe eſt. Omnes enim, quos cupiditas aut voluptas præcipites trahit, invident ei, qui virtutem capere potuit; & inique ferunt, id habere aliquem, quod ipſi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, ſubjectus injuriæ, & tamen omnia, quæ amara ſunt, perferens: & ſi patientiam jugem ad ſummum illum gradum finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis, & a Deo pro laboribus, quos in vita propter juſtitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ ſunt viæ, quas Deus humanæ vitæ aſſignavit, in quibus ſingulis & bona oſtendit, & mala, ſed ordine præpoſtero, atque converſo. In una enim monſtravit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui eſt ordo melior: in altera, temporalia prius bona, cum æternis malis, qui eſt ordo deterior, ut, quicunque præſentia mala cum juſtitia delegerit, majora & certiora conſequatur bona, quam fuerunt illa, quæ ſprevit; quiſquis autem præſentia bona prærpoſuerit juſtitiæ, in majora & longiora incidat mala, quam fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita temporalis, quia brevis eſt, idcirco & bona ejus & mala brevia ſint neceſſe eſt: illa vero ſpiritalis, quæ huic terrenæ contraria eſt, quoniam ſempiterna eſt, idcirco & bona ejus & mala ſempiterna ſunt. Ita fit, ut & bonis brevibus mala æterna, & malis brevibus bona æterna ſuccedant. Itaque cum ſimul propoſita ſint homini bona & mala, conſiderare unumquemque ſecum decet, quanto ſatius ſit, perpetuis bonis mala brevia penſare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua ſuſtinere. Nam ſicut in hoc ſe-

culo, cum eſt propoſitum cum hoſte certamen, prius laborandum eſt, ut ſis poſtmodum in otio; eſuriendum, ſitiendum, æſtus, frigora perferenda, humi quieſcendum, vigilandum, periclitandum eſt, ut ſalvis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis ac victoriæ bonis perfrui poſſis: ſin autem præſens otium malueris, quam laborem, malum tibi maximum facias neceſſe eſt; præoccupabit enim adverſarius non reſiſtentem, vaſtabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor ac liberi venient, & tu ipſe interficiere, aut capiere. quæ omnia ne accidant, præſens commodum differendum eſt, ut majus longiuſque pariatur. Sic in omni hac vita, quia nobis adverſarium Deus reſervavit, ut poſſemus capere virtutem, omittenda eſt præſens voluptas, ne hoſtis opprimat; vigilandum, ſtationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia denique amara & gravia patienter ferenda, eo quidem promtius, quod nobis imperator noſter Deus præmia pro laboribus æterna conſtituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea ſibi pariant, quæ poſſunt eodem modo perire, quo parta ſunt: certe nobis nullus labor eſt recuſandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo poſſit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie ſtare, &, intentis acriter animis, ad unius hoſtis inſidias, vel apertos impetus vigilare; qui nos, ſicut periti & exercitati duces ſolent, variis artibus captat, pro cujuſque natura & moribus ſæviens. Aliis enim cupiditatem

inſatiabilem immittit, ut opibus ſuis, tanquam compedibus, illigatos, a via veritatis excutiat: alios inflammat iræ ſtimulis, ut, ad nocendum potius intentos, a Dei contemplatione detorqueat: alios immoderatis libidinibus immergit, ut, voluptati & corpori ſervientes, ad virtutem reſpicere non poſſint: aliis vero inſpirat invidiam, ut, ſuis ipſi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, niſi eorum, quos oderint, felicitatem: alios inflat ambitionibus: ii ſunt, qui ad gerendos magiſtratus omnem vitæ ſuæ operam curamque convertunt, ut faſtos ſignent, & annis nomen imponant. quorundam cupiditas tendit altius, non, ut provincias temporali gladio regant, ſed ut infinita & perpetua poteſtate dominos ſe dici velint univerſi generis humani. Quos autem pios viderit, vanis implicat religionibus, ut impios faciat. Iis vero, qui ſapientiam quærunt, philoſophiam in oculos impingit, uti ſpecie lucis excæcet, ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic hominibus obſtruxit aditus omnes, & obſepſit vias, publicis lætus erroribus: quos ut diſcutere poſſemus, ipſumque auctorem malorum vincere, illuminavit nos Deus, & armavit vera cœleſtique virtute, de qua nunc mihi differendum eſt.

V. Sed prius, quam ſingulas virtutes exponere incipio, determinanda eſt ipſa virtus; quam non recte philoſophi definierunt, quid eſſet, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officii. Nomen itaque ſolum retinuerunt; vim vero, & rationem, & effectum perdiderunt. Quæcunque autem in de-

finitionem virtutis ſolent dicere, paucis verſibus colligit & enarrat Lucilius : quos malo equidem ponere, ne, dum multorum ſententias refello, ſim longior, quam neceſſe eſt :

Virtus, Albine, eſt pretium perſolvere verum ;
Queis in verſamur, queis vivimus rebus adeſſe.
Virtus eſt hominis, ſcire id, quod quæque habeat res:
Virtus, ſcire, homini rectum, utile, quid ſit honeſtum,
Quæ bona, quæ mala item, quid inutile, turpe, inhoneſtum.
Virtus, quærendæ finem rei ſcire modumque.
Virtus, divitiis pretium perſolvere poſſe.
Virtus, id dare, quod re ipſa debetur honori :
Hoſtem eſſe, atque inimicum hominum morumque malorum ;
Contra, deſenſorem hominum morumque bonorum ;
Magnificare hos, his bene velle, his vivere amicum :
Commoda præterea patriæ ſibi prima putare,
Deinde parentum, tertia jam, poſtremaque noſtra.

Ab iis definitionibus, quas poeta breviter comprehendit, M. Tullius traxit officia vivendi, Panætium Stoicum ſecutus, eaque tribus voluminibus incluſit. Hæc autem quam falſa ſint, mox videbimus, ut appareat, quantum in nos dignatio divina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem eſſe dixit, ſcire, quid ſit bonum & malum ; quid turpe, quid honeſtum ; quid utile, quid minus. brevius facere potuit, ſi tantum bonum ac malum diceret ; quia nihil poteſt eſſe utile, vel honeſtum,

quod non idem bonum ſit; nihil inutile ac turpe, quod non idem malum. Quod & philoſophis videtur, & idem Cicero in tertio ſupra dicti operis libro oſtendit. Verum ſcientia non poteſt eſſe virtus, quia non eſt intus in nobis, ſed ad nos extrinſecus venit. quod autem tranſire ab altero ad alterum poteſt, virtus non eſt, quia virtus ſua cuique eſt. Scientia igitur alieni beneficii eſt, quia poſita eſt in audiendo: virtus tota noſtra eſt, quia poſita eſt in voluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celebrando nihil prodeſt, viam noſſe, niſi conatus ac vires ſuppetant ambulandi; ita vero ſcientia nihil prodeſt, ſi virtus propria deficiat. Nam fere etiam ii, qui peccant, etſi non perfecte, tamen quid ſit bonum & malum ſentiunt; & quoties aliquid improbe faciunt, peccare ſe ſciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate mala vincuntur, ut peccent, quia deeſt illis virtus, id eſt, cupiditas recta & honeſta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud eſſe ſcientiam boni malique, aliud virtutem; quia poteſt eſſe ſcientia ſine virtute, ſicut in plurimis philoſophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet non feciſſe, quæ ſcieris recte; voluntas prava & vitioſus animus, quem excuſare ignoratio non poteſt, punietur. Ergo ſicut virtus non eſt, bonum ac malum ſcire; ita virtus eſt, bonum facere, malum non facere. Et tamen ſcientia ſic cum virtute conjuncta eſt, ut ſcientia præcedat virtutem, virtus ſequatur ſcientiam, quia nihil prodeſt

cognitio, niſi & actio ſubſequatur. Horatius igitur paulo melius:

Virtus eſt, vitium fugere, & ſapientia prima.

Sed inepte, quod eam contrario terminavit, ut ſi diceret: Bonum eſt, quod malum non eſt. cum enim quid ſit virtus, neſcio; ne vitium quidem quid ſit, ſcio. Utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis eſt, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi ſit neceſſe. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus eſt, iram cohibere, cupiditatem compeſcere, libidinem refrenare: id eſt enim, vitium fugere. Nam fere omnia, quæ fiunt injuſte atque improbe, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis hujus, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ ſopientur, nemo inſidiabitur, nemo proſiliet ad nocendum. Item ſi cupiditas temperetur, nemo terra marique graſſabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat & vaſtet aliena. Item ſi ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & ſexus retinebit ſuam ſanctitatem; nemo quidquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo univerſa ſcelera, & flagitia, his commotionibus virtute ſedatis, ex hominum vita moribuſque tollentur. Quæ ſedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur virtutis officium eſt, non peccare. quo profecto fungi non poteſt, qui Deum neſcit: quoniam ignoratio ejus, a quo bona oriuntur, imprudentem impingat in vitia, neceſſe eſt. Itaque ut brevius & ſignificantius utriuſque rei ſumma officia

determinemus, ſcientia eſt, Deum noſſe; virtus, colere. in illo ſapientia, in hoc juſtitia continetur.

VI. Dixi, quod erat primum, ſcientiam boni non eſſe virtutem: deinde, quid ſit virtus, & in quo ſit. Sequitur, ut id quoque ipſum, quid ſit bonum & malum, neſciſſe philoſophos, breviter oſtendam: quod pæne declaratum eſt libro tertio, cum de ſummo bono diſputarem. Qui autem, quid eſſet ſummum, neſcierunt; & in ceteris bonis, maliſve, quæ ſumma non ſunt, erraverint, neceſſe eſt: quæ non poteſt vero judicio examinare, qui fontem ipſum non tenet, unde illa deſcendunt. Fons autem bonorum Deus eſt; malorum vero ille, ſcilicet divini nominis ſemper inimicus, de quo ſæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. Quæ veniunt a Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod eſt ſummum bonum: quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut, a cœleſtibus avocatum, terreniſque demerſum, ad pœnam interficiant ſempiternam; quod eſt ſummum malum. Num igitur dubium eſt, quin illi omnes, quid eſſet bonum & malum, ignoraverint, qui nec Deum, nec adverſarium Dei ſcierunt? Itaque finem bonorum ad corpus & ad hanc brevem vitam retulerunt, quam ſcilicet ſolvi & occidere neceſſe eſt. non ſunt progreſſi ulterius: ſed omnia eorum præcepta, & omnia, que inducunt bona, terræ inhærent, & humi jacent, quoniam ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur. Pertinent enim non ad vitam homini comparandam, ſed ad quærendas, vel augendas opes, honores, gloriam, potentiam; quæ

ſunt univerſa mortalia, tam ſcilicet, quam ille, qui, ut ea ſibi contingerent, laboravit. Hinc eſt illud:

Virtus, quærendæ finem rei ſcire, modumque.

Præcipiunt enim, quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda ſit; quia vident male quæri ſolere. ſed hujuſmodi virtus non eſt propoſita ſapienti. nec enim virtus eſt, opes quærere, quarum neque inventio, neque poſſeſſio in noſtra poteſtate eſt. Itaque & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis, quam bonis. Non poteſt ergo virtus eſſe in iis rebus quærendis, in quarum contemtu vis ac ratio virtutis apparet, nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno ac excelſo animo calcare ac proterere geſtit; neque fas eſt, animam cœleſtibus intentam bonis, ut hæc fragilia ſibi comparet, ab immortalibus ſuis opibus avocari. Sed potiſſimum in iis rebus comparandis virtutis ratio conſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre. Cum hæc ita ſe habeant, illud, quod ſequitur, verum eſt:

Virtus, divitiis pretium perſolvere poſſe.

Qui verſus idem fere ſignificat, quod primi duo. ſed neque ipſe, neque quiſquam philoſophorum ſcire potuit, pretium ipſum vel quale, vel quod ſit. id enim poeta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putaverunt, recte opibus uti, hoc eſt, frugi eſſe, non inſtruere convivia ſumtuoſe, nec largiri temere, non effundere in res ſupervacuas, aut turpes, rem familiarem. Dicet aliquis fortaſſe: Quid tu?

negaſne hanc eſſe virtutem? Non equidem nego. contraria enim videar probare, ſi negem. Sed veram nego, quia non illa cœleſtis, ſed tota terrena eſt, quandoquidem nihil efficit, niſi quod remaneat in terra. Quid ſit autem recte opibus uti, & qui ſit ex divitiis fructus petendus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Jam cetera, quæ ſequuntur, nullo modo vera ſunt. nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defenſionem ſuſcipere, poteſt cum malis eſſe commune. Quidam enim probitate ficta viam ſibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni ſolent, eo quidem promtius, quod fallendi gratia faciunt. utinamque tam facile eſſet præſtare, quam facile eſt ſimulare bonitatem. Sed ii, cum eſſe cœperint propoſiti ac voti ſui compotes, & ſummum potentiæ gradum ceperint, tum vero, ſimulatione depoſita, mores ſuos detegunt, rapiunt omnia, & violant, & vexant, eoſque ipſos bonos, quorum cauſam ſuſceperant, inſequuntur, & gradus, per quos aſcenderunt, amputant, ne quis illos contra ipſos poſſit imitari. Verumtamen putemus, hoc officium non niſi boni eſſe, ut bonos defendat. at id ſuſcipere, facile eſt; implere, difficile: quia cum te certamini congreſſionique commiſeris, in arbitrio Dei, non tuo, poſita victoria eſt. & plerumque improbi & numero & conſpiratione ſunt potentiores, quam boni, ut ad eos ſuperandos, non tam virtus ſit, quam felicitas, neceſſaria. An aliquis ignorat, quoties melior juſtiorque pars victa ſit? Hinc ſemper dominationes acerbæ in cives exſtiterunt. Plena eſt

exemplis omnis hiſtoria; ſed nos contenti erimus uno. Cn. Pompejus bonorum voluit eſſe defenſor; ſiquidem pro republica, pro ſenatu, pro libertate arma ſuſcepit. Is tamen victus cum ipſa libertate occidit, & a ſpadonibus Ægyptiis detruncatus, inſepultus abjectus eſt. Non eſt igitur virtus, aut hoſtem malorum eſſe, aut defenſorem bonorum, quia virtus incertis caſibus non poteſt eſſe ſubjecta.

Commoda præterea patriæ ſibi prima putare.

Sublata hominum concordia, virtus nihil eſt omnino. quæ ſunt enim patriæ commoda, niſi alterius civitatis, aut gentis incommoda? Id eſt fines propagare, aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere meliora. quæ omnia non utique virtutes, ſed virtutum ſunt everſiones. In primis enim tollitur humanæ ſocietatis conjunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abſtinentia, tollitur denique ipſa juſtitia, quæ diſcidium generis humani ferre non poteſt, & ubicunque arma fulſerint, hinc eam fugari, & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt enim Ciceronis illud: *Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, dirimunt hi communem generis humani ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas juſtitia funditus tollitur.* Nam quomodo poteſt juſtus eſſe, qui nocet, qui odit, qui ſpoliat, qui occidit? quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeſſe nituntur. Id enim ipſum prodeſſe, quid ſit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, niſi quod teneri manu poteſt: quod ſolum teneri non poteſt, quia eripi poteſt. Hæc itaque, ut

ipſi appellant, bona quiſquis patriæ acquiſierit, hoc eſt, qui everſis civitatibus, gentibuſque deletis, ærarium pecunia referſerit, agros ceperit, cives ſuos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur ſumma & perfecta eſſe virtus. qui error non modo populi, & imperitorum, ſed etiam philoſophorum eſt, qui præcepta quoque dant ad injuſtitiam, ne ſtultitiæ ac malitiæ diſciplina & auctoritas deſit. Itaque cum de officiis ad rem militarem pertinentibus diſputant; neque ad juſtitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, ſed ad hanc vitam moremque civilem, quem non eſſe juſtitiam, & res indicat, & ipſe Cicero teſtatus eſt. *Sed nos*, inquit, *veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus. umbra & imaginibus utimur; eaſque ipſas utinam ſequeremur! feruntur enim ab optimis naturæ ac veritatis exemplis.* Umbra eſt igitur & imago juſtitiæ, quam illi juſtitiam putaverunt. Quid ſapientiam? nonne idem confitetur, in philoſophis eſſe nullam? *Aut cum Fabricius*, inquit, *aut Ariſtides juſtus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab hoc juſtitiæ petitur, tanquam a ſapiente, exemplum. nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem volumus intelligi. Nec ii, qui ſapientes habiti & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: ne illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum.* Si ergo & philoſophis, ipſorum confeſſione, ademta ſapientia eſt, & iis, qui juſti habiti ſunt, ademta juſtitia eſt; omnes igitur illæ virtutis deſcriptiones falſæ ſint neceſſe eſt;

quia, quæ ſit virtus vera, ſcire non poteſt, niſi juſtus ac ſapiens. Juſtus autem ac ſapiens nemo eſt, niſi quem Deus præceptis cœleſtibus erudivit.

VII. Nam illi omnes, qui per aliorum confeſſam ſtultitiam ſapientes exiſtimantur, ſpecie virtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt, nihil verum. quod ea ſit ratione, quoniam via illa mendax, quæ fert ad occaſum, multos tramites habet propter ſtudiorum & diſciplinarum varietatem, quæ ſunt in vita hominis diſſimiles atque diverſæ. Nam ſicut via illa ſapientiæ habet aliquid ſimile ſtultitiæ, quod libro præcedente monſtravimus: ita hæc, cum ſit tota ſtultitiæ, habet aliquid ſimile ſapientiæ, quod arripiunt ii, qui ſtultitiam publicam intelligunt; & ut habet vitia manifeſta, ſic habet aliquid, quod ſimile eſſe videatur virtuti; ut habet apertum ſcelus, ſic imaginem quandam ſpeciemque juſtitiæ. Quomodo enim præcurſor ejus viæ, cujus vis & poteſtas omnis in fallendo eſt, univerſos in fraudem poſſet inducere, niſi veriſimilia hominibus oſtentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus in operto eſſet, poſuit in via ſua, quæ homines pro malis & turpibus aſpernarentur, ut, averſi a ſapientia & veritate, quam ſine ullo duce requirebant, in id ipſum inciderent, quod vitare ac fugere cupiebant. Itaque illam perditionis ac mortis viam multiplicem oſtendit, vel quod multa ſunt genera vitæ, vel quod Dii multi, qui coluntur. Hujus dux prævaricator ac ſubdolus, ut videatur eſſe diſcrimen aliquod falſi & veri, mali ac boni, alia ducit luxurioſos, alia eos, qui frugi appellantur; alia im-

peritos, alia doctos; alia inertes, alia ſtrenuos; alia ſtultos, alia philoſophos; & eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut voluptates aut divitias non refugiunt, ab hac publica & celebri via modice ſegregat; eos autem, qui aut virtutem ſequi volunt, aut contemtum rerum profitentur, per confragoſa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ ſpeciem bonorum oſtentant, non ſunt aliæ viæ, ſed deverticula & ſemitæ, quæ videntur quidem ab illa communi dextroverſum ſeparari; ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum ſub ipſo fine referuntur. Ibi enim dux ille conjungit omnes, ubi opus fuerat, bonos a malis, fortes ab inertibus, ſapientes a ſtultis ſeparari, in Deorum ſcilicet cultu: in quo ille univerſos, quia ſine ullo diſcrimine ſtulti fuerunt, uno mucrone jugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ eſt veritatis, & ſapientiæ, & virtutis, & juſtitiæ, (quorum omnium fons unus eſt, una vis, una ſedes) & ſimplex eſt, quod paribus animis, ſummaque concordia unum ſequamur & colamus Deum; & anguſta, quoniam paucioribus virtus data eſt; & ardua, quoniam ad bonum, quod ſummum atque ſublime eſt, niſi cum ſumma difficultate ac labore non poteſt perveniri.

VIII. Hæc eſt via, quam philoſophi quærunt; ſed ideo non inveniunt, quia in terra potius, ubi apparere non poteſt, quærunt. Errant ergo velut in mari magno, nec, quo ferantur, intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem ſequuntur ullum. Eadem namque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, qua in alto iter navibus quæritur: quæ niſi aliquod cœli

lumen obſervent, incertis curſibus vagantur. Quiſquis autem rectum iter vitæ tenere nititur, non terram debet aſpicere, ſed cœlum, &, ut apertius loquar, non hominem ſequi debet, ſed Deum; non his terreſtribus ſimulacris, ſed Deo ſervire cœleſti; non ad corpus referre omnia, ſed ad mentem; non huic vitæ dare operam, ſed æternæ. Itaque ſi oculos in cœlum ſemper intendas, & ſolem, qua oritur, obſerves, eumque habeas vitæ, quaſi navigii, ducem; ſua ſponte in viam pedes dirigentur, & illud cœleſte lumen, quod ſanis mentibus multo clarius ſole eſt, quam hic, quem carne mortali videmus, ſic reget, ſic gubernabit, ut ad ſummum ſapientiæ virtutiſque portum ſine ullo errore perducat. Suſcipienda igitur Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat illa ſancta, illa cœleſtis, quam Marcus Tullius in libro de Republica tertio pæne divina voce depinxit: cujus ego, ne plura dicerem, verba ſubjeci. *Eſt quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna, quæ vocet ad officium, jubendo; vetando a fraude deterreat: quæ tamen neque probos fruſtra jubet, aut vetat; nec improbos jubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas eſt; neque derogari ex hac aliquid licet; neque tota abrogari poteſt. Nec vero aut per ſenatum, aut per populum ſolvi hac lege poſſumus: neque eſt quærendus explanator, aut interpres ejus alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis; alia nunc, alia poſthac: ſed & omnes gentes, & omni tempore, una lex & ſempiterna & immutabilis continebit, unuſque erit communis quaſi magiſter & imperator omnium Deus; ille legis hujus*

inventor, diſceptator, lator; cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis aſpernatus hoc ipſo luet maximas pœnas, etiamſi cetera ſupplicia, quæ putantur, effugerit. Quis ſacramentum Dei ſciens tam ſignificanter enarrare legem Dei poſſit, quam illam homo longe a veritatis notitia remotus expreſſit? ego vero eos, qui vera imprudentes loquuntur, ſic habendos puto, tanquam divinent ſpiritu aliquo inſtincti. Quod ſi, ut legis ſanctæ vim rationemque pervidit, ita illud quoque ſciſſet, aut explicaſſet, in quibus præceptis lex ipſa conſiſteret; non philoſophi functus fuiſſet officio, ſed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat; nobis faciendum eſt, quibus ipſa lex tradita eſt ab illo uno magiſtro & imperatore omnium Deo.

IX. Hujus legis caput primum eſt, ipſum Deum noſſe, ſoli obtemperare, ſolum colere. non poteſt enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ ſuæ Deum neſcit: quod eſt ſummum nefas. quæ ignoratio facit, ut Diis alienis ſerviat: quo nihil ſceleratius committi poteſt. Hinc jam proclivis eſt ad malitiam gradus per ignorantiam veri ac ſingularis boni; quia Deus, quem noſſe refugit, fons eſt ipſe bonitatis. vel ſi juſtitiam ſequi volet Dei; divini tamen juris ignarus, gentis ſuæ leges, tanquam verum jus amplectitur, quas non utique juſtitia, ſed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diverſa & varia jura ſunt condita, niſi quod unaquæque gens id ſibi ſanxit, quod putavit rebus ſuis utile? Quantum autem a juſtitia recedat utilitas, populus ipſe Romanus docet, qui per feciales bella

indicendo, & legitime injurias faciendo, ſemperque aliena cupiendo, atque rapiendo, poſſeſſionem ſibi totius orbis comparavit. Verum hi ſe juſtos putant, ſi contra leges ſuas nihil faciant: quod etiam timori adſcribi poteſt, ſi, præſentium pœnarum metu, ſceleribus abſtineant. Sed concedamus ſane, ut id natura, vel, ut ait philoſophus, ſua ſponte faciant, quod legibus facere coguntur. num idcirco juſti erunt, quia parent inſtitutis hominum, qui & ipſi aut errare, aut injuſti eſſe potuerunt? ſicut illi duodecim tabularum conditores, qui certe publicæ utilitati pro conditione temporum ſervierunt. Aliud eſt igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur: aliud eſt vera juſtitia, quam uniformem ac ſimplicem propoſuit omnibus Deus; quem qui ignorat, & ipſam juſtitiam ignoret, neceſſe eſt. Sed putemus fieri poſſe, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat; qualem fuiſſe Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus ſtipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit: tamen cum illud unum, quod eſt maximum, deeſt, agnitio Dei, jam bona illa omnia ſupervacua ſunt, & inania, ut fruſtra in his aſſequendis laboraverit. Omnis enim juſtitia ejus, ſimilis erit humano corpori caput non habenti; in quo tametſi membra omnia & locis ſuis conſtent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deeſt id, quod eſt omnium principale, & vita & omni ſenſu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, uſum non habent, tam ſcilicet, quam caput ſine corpore: cui ſimilis eſt, qui cum Deum non igno-

ret, vivit injuſte. id enim ſolum habet, quod eſt ſummum, ſed fruſtra; quoniam virtutibus tanquam membris eget. Itaque, ut ſit vivum ac ſenſibile corpus, & agnitio Dei neceſſaria eſt, quaſi caput; & omnes virtutes, quaſi corpus. ita fiet homo perfectus ac vivus: ſed tamen ſumma omnis in capite eſt, quod quamvis conſtare non poſſit ſine omnibus, ſine quibuſdam tamen poteſt. Et erit quidem animal vitioſum ac debile, ſed tamen vivet; ſicut & is, qui & Deum novit, & in aliqua re peccat. dat enim veniam peccatis Deus. Itaque ſine membris aliquibus vivi poteſt, ſine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philoſophi, etiamſi natura ſint boni, tamen nihil ſciant, nihil ſapiant. Omnis doctrina & virtus eorum ſine capite eſt, quia Deum neſciunt, qui eſt virtutis ac doctrinæ caput: quem qui non agnoſcit, licet videat, cæcus eſt; licet audiat, ſurdus; licet loquatur, elinguis eſt. Cum vero conditorem rerum parentemque cognoverit; tunc & videbit, & audiet, & loquetur. habere enim caput cœpit, in quo ſunt ſenſus omnes collocati, hoc eſt, oculi, aures, & lingua. nam profecto is videt, qui veritatem, in qua Deus eſt, vel Deum, in quo veritas eſt, oculis cordis aſpexerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori ſuo affigit: is loquitur, qui cœleſtia differens, virtutem ac majeſtatem Dei ſingularis enarrat. Quare non eſt dubium, quin impius ſit, quiſquis Deum non agnoverit, omneſque virtutes ejus, quas habere, aut tenere ſe putat, in illa mortifera via reperiuntur, quæ eſt tota tenebrarum.

Quapropter nihil eſt, quod aliquis ſibi gratuletur, ſi has inanes virtutes adeptus eſt; quia non tantum miſer, qui bonis præſentibus careat, ſed etiam ſtultus ſit, neceſſe eſt, qui labores in vita ſua maximos ſuſcipiat incaſſum. Nam demta ſpe immortalitatis, quam Deus pollicetur in ſua religione verſantibus, cujus aſſequendæ gratia virtus appetenda eſt, & quidquid malorum acciderit, perferendum, maxima erit profecto vanitas, obſequi velle virtutibus, quæ fruſtra homini calamitates afferunt, & labores. Nam ſi virtus eſt, egeſtatem, exſilium, dolorem, mortemque, quæ timentur a ceteris, pati fortiter ac ſubire; quid tandem in ſe boni habet, cur eam propter ſe ipſam philoſophi dicant expetendam? nimirum ſupervacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille. Si enim mortales ſunt animæ, ſi virtus diſſoluto corpore nihil futura eſt; quid fugimus attributa nobis bona, quaſi aut ingrati, aut indigni, qui divinis muneribus perfruamur? quæ bona ut habeamus, ſcelerate impieque vivendum eſt, quia virtutem, id eſt, juſtitiam, paupertas ſequitur. Sanus igitur non eſt, qui, nulla ſpe majore propoſita, iis bonis, quibus ceteri utuntur in vita, labores, & cruciatus, & miſerias anteponat. ſi autem virtus, (ut ab his rectiſſime dicitur) capeſſenda eſt, quia conſtet, ad eam naſci hominem; ſubeſſe debet ſpes aliqua major, quæ malorum & laborum, quos perferre virtutis eſt, magnum afferat præclarumque ſolatium. nec aliter virtus, cum per ſe dura ſit, haberi pro bono poteſt, quam ſi acerbitatem ſuam

maximo bono penſet. Æque non aliter his bonis præſentibus abſtinendum eſt, quam ſi ſint alia majora, propter quæ tanti ſit & voluptates omittere, & mala omnia ſuſtinere. ea vero nulla ſunt alia, (ut in tertio docui) niſi perpetuæ vitæ. hanc autem præſtare quis poteſt, niſi Deus, qui virtutem ipſam propoſuit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerum ſumma verſatur. in hoc eſt ſpes omnis ac ſalus hominis: hic eſt ſapientiæ gradus primus, ut ſciamus, quis ſit nobis verus pater, eumque ſolum pietate debita proſequamur; huic pareamus, huic devotiſſime ſerviamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

X. Dixi, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendum ſit: quanquam, id ipſum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei ſimulacrum eſt. Sed tamen primum officium juſtitiæ eſt, conjungi cum Deo; ſecundum, cum homine. ſed illud primum religio dicitur; hoc ſecundum, miſericordia vel humanitas nominatur: quæ virtus propria eſt juſtorum & cultorum Dei; quod ea ſola vitæ communis [in ſe] continet rationem. Deus enim, qui ceteris animalibus ſapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurſu & periculo tutiora generavit: hominem vero quia nudum fragilemque formavit, ut eum ſapientia potius inſtrueret, dedit ei præter cetera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foveat, contraque omnia pericula & accipiat, & præſtet auxilium. Summum igitur inter ſe hominum vinculum eſt humanitas: quod qui diſruperit, ne-

farius & parricida exiſtimandus eſt. nam ſi ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe conſanguinei ſumus: & ideo maximum ſcelus putandum eſt, odiſſe hominem vel nocentem. Propterea Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, ſemper eſſe tollendas; ſcilicet ut eos, qui ſint nobis inimici, neceſſitudinis admonitos mitigemus. Item, ſi ab uno Deo inſpirati omnes & animati ſumus, quid aliud, quam fratres ſumus? Et quidem conjunctiores, quod animis, quam qui corporibus. Itaque non errat Lucretius, cum dicit:

Denique cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt.

Ergo pro belluis immanibus ſunt habendi, qui hominibus nocent, qui contra jus humanitatis & fas omne ſpoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc neceſſitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquam facere, ſemper bonum. Id autem ipſum bene facere, quid ſit, idem ipſe præſcribit: præſtare auxilium depreſſis & laborantibus, impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius eſt, animal nos voluit eſſe ſociale. Itaque in aliis hominibus nos ipſos cogitare debemus. non meremur in periculo liberari, ſi non ſuccurrimus: non meremur auxilium, ſi negamus. Ad hanc partem philoſophorum nulla præcepta ſunt; quippe qui, falſæ virtutis ſpecie capti, miſericordiam de homine ſuſtulerunt; & dum volunt ſanare vitia, auxerunt. Et cum iidem plerumque fateantur, ſocietatis humanæ communionem eſſe retinen-

dam, ab ea plane ſe ipſos inhumanæ ſuæ virtutis rigore diſſociant. Convincendus ergo etiam hic error illorum eſt, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Urbis condendæ originem atque cauſam non unam intulerunt; ſed alii eos homines, qui ſint ex terra primitus nati, cum per ſilvas & campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter ſe ſermonis aut juris vinculo cohærerent, ſed frondes & herbam pro cubilibus, ſpeluncas & antra pro domibus haberent, beſtiis & fortioribus animalibus prædæ fuiſſe commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi ſui, ad alios homines decurriſſe, præſidium imploraſſe, & primo nutibus voluntatem ſuam ſignificaſſe, deinde ſermonis initia tentaſſe, ac ſingulis quibuſque rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfeciſſe rationem. Cum autem nec multitudinem ipſam viderent contra beſtias eſſe tutam; oppida etiam cœpiſſe munire, vel ut quietem noctis tutam ſibi facerent, vel ut incurſiones atque impetus beſtiarum non pugnando, ſed objectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt! miſeros atque miſerabiles, qui ſtultitiam ſuam literis memoriæque mandaverunt! Qui cum viderint, mutis quoque animalibus ingenitam eſſe rationem vel conveniendi, vel invicem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cavendi, vel cubilia ſibi & latibula parandi; homines autem ipſos exiſtimaverint non niſi exemplis admoneri ac diſcere potuiſſe, quid

metuere ſibi, quid cavere, quid facere deberent, aut nunquam conventuros inter ſe fuiſſe, nec loquendi rationem reperturos, niſi eos beſtiæ comediſſent. Hæc aliis delira viſa ſunt, (ut fuerunt,) dixeruntque, non ferarum laniatus cauſam fuiſſe coeundi; ſed ipſam potius humanitatem: itaque inter ſe congregatos, quod natura hominum, ſolitudinis fugiens, & communionis ac ſocietatis appetens eſſet. Non magna inter eos diſceptatio eſt, ſiquidem cauſæ diſpares ſunt, res eadem eſt. Potuit igitur utrumque, quia non repugnat: ſed tamen utrumque nullo modo verum eſt; quia non per omnem terram nati ſunt homines e terra, tanquam ex draconis alicujus dentibus proſeminati, (ut poetæ ferunt) ſed unus homo a Deo fictus eſt, ab eoque uno omnis terra humano genere completa eſt, eadem ſcilicet ratione, qua rurſus poſt diluvium: quod certe negare non poſſunt. Nulla igitur in principio facta eſt ejuſmodi congregatio, nec unquam fuiſſe homines in terra, qui præter infantiam non loquerentur, intelliget, cui ratio non deeſt. Fingamus tamen illa vera eſſe, quæ otioſi & inepti ſenes fabulantur, ut eos ſuis potiſſimum ſenſibus, & ſuis rationibus refellamus. Si hac de cauſa ſunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem ſuam tuerentur; ſuccurrendum eſt igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim præſidii cauſa homines ſocietatem cum hominibus inierint, & ſanxerint fœdus; illud inter homines a principio ortus ſui initum, aut violare, aut non conſervare, ſummum nefas putandum eſt. Nam qui ſe a præſtando auxilio removet, etiam ab

accipiendo ſe removeat, neceſſe eſt; quia nullius opera ſe indigere putat, qui alteri ſuam denegat. Huic vero, qui ſe ipſe diſſociat ac ſecernit a corpore, non ritu hominis, ſed ferarum more vivendum eſt. quod fieri ſi non poteſt, retinendum eſt igitur omni modo vinculum ſocietatis humanæ; quia homo ſine homine nullo modo poteſt vivere. Retentio autem ſocietatis eſt communitas, id eſt, auxilium præſtare, ut poſſimus accipere. Sin vero (ut illi alii diſputant) humanitatis ipſius cauſa facta eſt hominum congregatio, homo certe hominem debet agnoſcere. Quod ſi fecerunt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerunt nondum conſtituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis, & ſermonis rerumque omnium commercio inter ſe copulatis eſſe faciendum, qui aſſueti hominibus, ſolitudinem ferre non poſſunt?

XI. Conſervanda eſt igitur humanitas, ſi homines recte dici velimus. Id autem ipſum conſervare humanitatem, quid aliud eſt, quam diligere hominem, quia homo ſit, & idem quod nos ſumus? Diſcordia igitur, atque diſſenſio non eſt ſecundum hominis rationem: verumque eſt illud Ciceronis, quod ait, *hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe.* ergo ſi nocere homini contra naturam eſt; prodeſſe igitur homini ſecundum naturam ſit, neceſſe eſt. Quod qui non facit, hominis ſe appellatione deſpoliat; quia humanitatis officium eſt, neceſſitati hominis ac periculo ſubvenire. Quæro igitur ab iis, qui flecti ac miſereri non putant eſſe ſapientis, ſi homo, ab aliqua beſtia comprehenſus, auxilium

ſibi armati hominis imploret, utrumne ſuccurrendum putent, an minime? non ſunt tam impudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod expoſcit humanitas. Item ſi aliquis circumveniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur; num putent hominis eſſe, non auxiliari? non ſunt ipſi homines, ſi putent. nemo enim poteſt ejuſmodi periculis non eſſe ſubjectus. immo vero & hominis, & fortis viri eſſe dicent, ſervare periturum. Si ergo in ejuſmodi caſibus, qui periculum vitæ homini afferunt, ſuccurrere, humanitatis eſſe concedunt: quid cauſæ eſt, cur, ſi homo eſuriat, ſitiat, algeat, ſuccurrendum eſſe non putent? Quæ cum ſint paria natura cum illis caſibus fortuitis, & unam eandemque humanitatem deſiderent, tamen illa diſcernunt, quia non re ipſa vera, ſed utilitate præſenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo ſurripiunt, ſperant ſibi gratiam relaturos: egentes autem, quia non ſperant, perire arbitrantur, quidquid ejuſmodi hominibus impertiant. Hinc eſt illa Plauti deteſtanda ſententia:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit: & illi producit vitam
ad miſeriam.

At enim poeta fortaſſe pro perſona locutus eſt. Quid Marcus Tullius in ſuis officialibus libris, nonne hoc idem ſuadet, non eſſe omnino largiendum? Sic enim dixit: *Largitio, quæ ſit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit. ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in*

multos uti poſſis. Et idem paulo poſt : *Quid autem eſt ſtultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis?* Videlicet profeſſor ſapientiæ refrenat homines ab humanitate, monetque, ut rem familiarem diligenter cuſtodiant, malintque arcam, quam juſtitiam, conſervare. Quod cum intelligeret inhumanum eſſe ac nefarium; ex alio capite, quaſi actus pœnitentia, ſic ait : *Nonnunquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum; & ſæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum.* Quid eſt *idoneis?* nempe iis, qui reſtituere ac referre gratiam poſſint. Si nunc Cicero viveret, exclamarem profecto : Hic, hic, M. Tulli, aberraſti à vera juſtitia, eamque uno verbo ſuſtuliſti, cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum eſt, ſed, quantum poteſt, non idoneis. Id enim juſte, id pie, id humane fit, quod ſine ſpe recipiendi feceris. Hæc eſt vera illa & germana juſtitia, cujus *ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenere vos*, dicis. Ipſe pluribus locis clamas, mercenariam non eſſe virtutem : fateriſque in libris legum tuarum, liberalitatem gratuitam eſſe, his verbis : *Nec eſt dubium, quin is, qui liberalis benignuſque dicitur, officium, non fructum ſequatur.* Cur ergo idoneis potius largiris, niſi ut poſtea mercedem recipias? Te igitur auctore ac præceptore juſtitiæ, quiſquis idoneus non erit, nuditate, ſiti, fame conficietur; nec homines copioſi & uſque ad delicias abundantes ſubvenient ultimæ neceſſitati. Si virtus mercedem non exigit, ſi propter ſe (ut

dicitis) expetenda eſt; ergo juſtitiam matrem principemque virtutum ſuo pretio, non tuo commodo æſtima, eique potiſſimum tribue, a quo nihil ſperes. Quid perſonas eligis? quid membra inſpicis? pro homine tibi habendus eſt, quiſquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abjice umbras illas imagineſque juſtitiæ, atque ipſam veram & expreſſam tene. largire cæcis, debilibus, claudis, deſtitutis; quibus, niſi largiare, moriendum eſt. inutiles ſunt hominibus, ſed utiles Deo, qui eos retinet in vita, qui ſpiritu donat, qui luce dignatur. Fove, quantum in te eſt; & animas hominum, ne exſtinguantur, humanitate ſuſtenta. Qui ſuccurrere perituro poteſt, ſi non ſuccurrerit, occidit. Verum iſti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod ſit, ſciunt; dum perdere timent, perdunt, & in id, quod maxime cavent, incidunt, ut quidquid largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus breviſſimum proſit. Nam qui exiguam ſtipem miſeris negant, qui conſervare humanitatem ſine damno ſuo volunt; patrimonia ſua effundunt, ut aut peritura & fragilia ſibi comparent, aut certe maximis ſuis damnis nihil conſequantur. Quid enim dicendum eſt de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? niſi eos dementes ac furioſos, qui præſtent id populo, quod & ipſi perdant, & nemo eorum, quibus præſtatur, accipiat. Itaque ut eſt omnis voluptas caduca & brevis, oculorum maxime & aurium; aut obliviſcuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offen-

duntur, ſi non eſt libidini vulgi ſatisfactum, ut etiam homines ſtultiſſimi malum ſibi malo comparaverint, aut, ſi adeo placuerint, nihil amplius quam inanem favorem paucorumque dierum fabulas aſſequantur. ſic quotidie leviſſimorum hominum patrimonia in res ſupervacuas prodiguntur. Num ergo illi ſapientius, qui utiliora & diuturniora civibus ſuis exhibent munera? ii ſcilicet, qui, publicis operibus exſtructis, memoriam nomini ſuo quærunt? Ne iſti quidem recte: bona ſua in terra ſepeliunt, quia nec memoria quidquam mortuis confert, nec opera eorum ſempiterna ſunt; ſiquidem aut uno tremore terræ diſſipantur & corruunt, aut fortuito conſumuntur incendio, aut hoſtili aliquo impetu diruuntur, aut certe vetuſtate ipſa diſſoluta labuntur. *Nihil eſt enim*, ut ait orator, *opere & manu factum, quod non conficiat & conſumat vetuſtas. At hæc juſtitia & lenitas floreſcit quotidie magis.* Illi ergo melius, qui tribulibus ſuis aut clientibus largiuntur. aliquid enim præſtant hominibus, & proſunt: ſed non eſt illa vera & juſta largitio. Beneficentia enim nulla eſt, ubicunque neceſſitas non eſt. Perit ergo, quidquid gratiæ cauſa tribuitur non indigentibus; aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. quod etſi gratum eſt iis, quibus datur; juſtum tamen non eſt, quia, ſi non fiat, nihil mali ſequitur. Unum igitur certum & verum liberalitatis officium eſt, egentes atque inutiles alere.

XII. Hæc eſt illa perfecta juſtitia, quæ cuſtodit humanam, de qua philoſophi loquuntur, societatem. hic divitiarum maximus ac veriſſimus fructus

eſt, non uti opibus ad propriam unius voluptatem; ſed ad multorum ſalutem: non ad præſentem ſuum fructum, ſed ad juſtitiam, quæ ſola non interit. Tenendum eſt igitur omni modo, ut ab officio miſericordiæ ſpes recipiendi abſit omnino. hujus enim operis & officii merces a Deo eſt expetenda ſolo. nam ſi ab homine exſpectes, jam non humanitas erit illa, ſed beneficii fœneratio, nec poteſt videri bene meruiſſe, qui quod facit, non alteri, ſed ſibi præſtat: & tamen res eo redit, ut, quod alteri quiſque præſtiterit, nihil ab eo commodi ſperans, vere ſibi præſtet; quia mercedem capiet a Deo. Item Deus præcepit, ut ſi quando cœnam paraverimus, eos in convictum adhibeamus, qui revocare non poſſint & vicem reddere, ut omnis actus vitæ noſtræ non careat miſericordiæ munere. Nec tamen quiſquam interdictum ſibi putet aut communionem cum amicis, aut caritatem cum proximis: ſed notum nobis Deus fecit, quod ſit verum & juſtum opus; (ita nos oportet cum proximis vivere, dummodo ſciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere.) Præcipua igitur virtus eſt hoſpitalitas, quod philoſophi quoque ajunt; ſed eam detorquent a vera juſtitia, & ad commodum rapiunt. *Recte*, inquit Cicero, *a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illuſtrium hoſpitibus illuſtribus.* Eodem modo rurſus erravit, quo tum, cum idoneis eſſe diceret largiendum. non enim juſti & ſapientis viri domus illuſtribus debet patere, ſed humilibus & abjectis. nam illuſtres illi ac potentes nulla re

poſſunt indigere, quos opulentia ſua & munit & honorat. Nihil autem a viro juſto faciendum eſt, niſi quod ſit beneficum. Beneficium autem, ſi refertur, interit atque finitur. nec enim poſſumus id habere integrum, cujus pretium nobis perſolutum eſt. In his itaque beneficiis juſtitiæ ratio verſatur, quæ ſalva & incorrupta permanſerint. permanent autem non aliter, quam ſi præſtentur hominibus iis, qui prodeſſe nullo modo poſſunt. At ille in recipiendis illuſtribus nihil ſpectavit aliud, niſi utilitatem; nec diſſimulavit homo ingenioſus, quid ex eo commodi ſperaret. Ait enim, qui id faciat, potentem apud exteros futurum per gratiam principum, quos ſibi hoſpitii & amicitiæ jure conſtrinxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconſtantia, ſi id agerem, coargui poſſet: nec tam noſtris, quam ſuis verbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quiſque maxime ad ſuum commodum referat, quæcunque agit, ita minime eſſe virum bonum. Idem etiam negat ſimplicis & aperti hominis eſſe, ambire, ſimulare aliquid, & prætendere, aliud agere videri, cum aliud agat; præſtare ſe alteri fingere, quod ſibi præſtet: ſed malitioſi potius, & aſtuti, & fallacis, & ſubdoli. Quomodo ergo defenderet, quo minus ambitioſa illa hoſpitalitas, malitia eſſet? Tu mihi per omnes portas circumcurſes, ut advenientes populorum atque urbium principes domum tuam invites, ut per eos apud cives eorum potentiam conſequare, veliſque te juſtum, & humanum, & hoſpitalem videri, cum ſtudeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in

Ciceronem convenit? ſed, ignorantia veri juris, prudens ac ſciens in hos ſe laqueos induit. Quod ut ei poſſit ignoſci, teſtificatus eſt, non ad veram juſtitiam, quam non teneat, præcepta ſe dare; ſed ad umbram imaginemque juſtitiæ. Ignoſcendum eſt igitur umbratico & imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigenda eſt, qui ſe neſcire fateatur. Captivorum redemtio magnum atque præclarum juſtitiæ munus eſt. quod idem ipſe Tullius approbavit. *Atque hæc benignitas*, inquit, *etiam reipublicæ eſt utilis, redimi e ſervitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego conſuetudinem benignitatis, largitioni munerum longe antepono. hæc eſt gravium hominum atque magnorum.* Proprium igitur juſtorum opus eſt, alere pauperes, ac redimere captivos; cum apud injuſtos, ſi qui hæc faciant, graves & magni appellentur. Iis enim maxime laudis eſt bene facere, quos nemo ſperavit eſſe facturos. Nam qui bonum facit vel conſanguineo, vel proximo, vel amico, aut nullam, aut certe non magnam laudem meretur, quia facere debet, ſitque impius ac deteſtabilis, niſi fecerit id, quod ab eo & natura ipſa & neceſſitudo exigit: & ſi facit, non tam gloriæ aſſequendæ, quam reprehenſionis vitandæ gratia facit. Qui autem facit alieno & ignoto, is vero dignus eſt laude, quoniam, ut faceret, ſola ductus eſt humanitate. Ibi ergo juſtitia eſt, ubi ad benefaciendum neceſſitatis vinculum nullum eſt. Hoc igitur officium benignitatis ne anteponere quidem largitioni munerum debuit; quod eſt comparantis, & e duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis. Illa enim largitio hominum,

patrimonia ſua in mare abjicientium, inanis, & levis, & ab omni juſtitia remotiſſima eſt. Itaque ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur. Non minus magnum juſtitiæ opus eſt, pupillos & viduas, deſtitutos & auxilio indigentes, tueri atque defendere, quod adeo univerſis divina lex illa præſcribit. quandoquidem boni quique judices ad officium ſuum judicant pertinere, ut iis naturali humanitate faveant, ac iiſdem prodeſſe nitantur. Verum hæc opera proprie noſtra ſunt, qui legem, qui verba ipſius Dei præcipientis accepimus. Nam illi ſentiunt quidem, natura eſſe juſtum, tueri eos, qui tutela carent: ſed, cur ita ſit, non perſpiciunt. Deus enim, cujus perpetua clementia eſt, idcirco viduas pupilloſque defendi ac foveri jubet, ne quis reſpectu ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem pro juſtitia fideque ſuſcipiat, ſed incunctanter ac fortiter ſubeat, cum ſciat, ſe caros ſuos Deo relinquere, nec his unquam præſidium defuturum. Ægros quoque, quibus defuerit, qui aſſiſtat, curandos fovendoſque ſuſcipere, ſummæ humanitatis & magnæ operationis eſt. quod qui fecerit, hic vivam hoſtiam Deo acquiret, & quod alteri dederit ad tempus, ipſe a Deo accipiet in æternum. Ultimum illud & maximum pietatis officium eſt peregrinorum & pauperum ſepultura: quod illi virtutis juſtitiæque doctores prorſus non attigerunt. nec enim poterant id videre, qui utilitate omnia officia [ſua] metiebantur. In ceteris enim, quæ ſupra dicta ſunt, quamvis verum limi-

tem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quaſi odore quodam veritatis retenti, propius aberraverunt: hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt. Quin etiam non defuerunt, qui ſupervacaneam facerent ſepulturam, nihilque eſſe dicerent mali, jacere inhumatum atque abjectum. quorum impiam ſapientiam cum omne humanum genus reſpuit, tum divinæ voces, quæ id fieri jubent. Verum illi non audent dicere, id non eſſe faciendum; ſed, ſi forte non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaque in ea re non tam præcipientium, quam conſolantium funguntur officio, ut ſi forte id ſapienti evenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem non quid ſapienti ferendum ſit, dicimus; ſed quid facere ipſe debeat. Itaque non quærimus nunc, utrumne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, necne: ſed hæc, etiamſi ſit inanis (ut illi exiſtimant), tamen facienda eſt, vel ob hoc ſolum, quod apud homines bene & humane fieri videtur. Animus enim quæritur, & propoſitum ponderatur. Non ergo patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac volucribus in prædam jacere, ſed reddemus id terræ, unde ortum eſt, &, quamvis in homine ignoto, neceſſariorum munus implebimus, in quorum locum, quia deſunt, ſuccedat humanitas, & ubicunque homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autem magis juſtitiæ ratio conſiſtit, quam in eo, ut, quod præſtamus noſtris per affectum, præſtemus alienis per humanitatem? quæ eſt multo certior, juſtiorque, cum jam non homini

præſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo ſoli, cui cariſſimum ſacrificium eſt, opus juſtum. Dicet aliquis fortaſſe: Si hæc omnia fecero, nihil habebo. quid enim ſi magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur; ut hæc facientem vel uno die patrimonio exui ſit neceſſe: perdamne rem familiarem, meo aut majorum laboré quæſitam, ut jam ipſi mihi aliena miſericordia vivendum ſit? Quid, tu tam puſillo animo paupertatem times, quam etiam veſtri philoſophi laudant, nihilque hac tutius, nihilque tranquillius eſſe teſtantur? Hoc, quod times, ſollicitudinum portus eſt. An ignoras, quot periculis, quot caſibus cum his malis opibus ſubjaceas? Quæ tecum bene agent, ſi ſine tuo cruore tranſierint. Tu vero præda onuſtus incedis, & ſpolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id, quod tibi forſitan eripiet aut unum latrocinium, aut exſiſtens repente proſcriptio, aut hoſtilis aliqua direptio? quid verere, fluxum & fragile bonum facere ſempiternum? aut theſauros tuos cuſtodi Deo credere, ubi non furem prædonemque timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum dives eſt, pauper eſſe nunquam poteſt. Si juſtitiam tanti putas, ſequere, abjectis oneribus, quæ te premunt. libera te ipſum compedibus & catenis, ut expeditus ad Deum curras. Magni & excelſi animi eſt, deſpicere & calcare mortalia. Sed ſi hanc virtutem non capis, ut divitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia iſta præcepta non tibi ſoli dantur, ſed omni popu-

lo, qui mente conjunctus eſt, & cohæret, ſicut homo unus. Si ſolus magnis operibus non ſufficis, pro virili parte operare juſtitiam, ſic tamen, ut quantum divitiis inter ceteros, tantum opere præcellas. Neque nunc ſuaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias; ſed quæ in ſupervacua fueras impenſurus, ad meliora convertas. Unde beſtias emis, hinc captos redime: unde feras paſcis, hinc pauperes ale: unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos ſepeli. Quid prodeſt, perditæ nequitiæ beſtiarios facere locupletes, & inſtruere ad flagitia? transfer ad magnum ſacrificium male peritura, ut pro his veris muneribus habeas a Deo munus æternum. Magna eſt miſericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata ſe omnia remiſſurum. Si audieris, inquit, preces ſupplicis tui, & ego audiam tuas: ſi miſertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miſerebor. Si autem non reſpexeris, nec adjuveris; & ego animum tuum contra te geram, tuiſque te legibus judicabo.

XIII. Quoties igitur rogaris, tentari te a Deo crede, an ſis dignus audiri. Circumſpice conſcientiam tuam, &, quantum potes, medere vulneribus; nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. abolentur enim, ſi Dĕo largiare, quia peccaveris. nam ſi fiducia largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoque agi pœnitentiam jubet. Agere autem pœnitentiam, nihil aliud eſt, quam profiteri, & affirmare, ſe ulterius

non peccarum m. Ignoſcitur itaque iis, qui ad peccatum imprudenter incauteque labuntur : veniam non habet, qui ſciens peccat. nec tamen ſi aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum ſibi ab opere largitionis exiſtimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo vero tum magis juſtitiam debet operari, cum factus eſt juſtus; ut, quod ante in medelam vulnerum fecerat, poſtmodum faciat in laudem gloriamque virtutis. Eo accedit, quod nemo eſſe ſine delicto poteſt, quamdiu indumento carnis oneratus eſt. cujus infirmitas triplici modo ſubjacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad ſummum culmen juſtitia procedit. Primus eſt virtutis gradus, malis operibus abſtinere : ſecundus, etiam malis verbis : tertius, etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum aſcendit, ſatis juſtus eſt : qui ſecundum, jam perfectæ virtutis; ſiquidem neque factis, neque ſermone delinquat: qui tertium, is vero ſimilitudinem Dei aſſecutus videtur. Eſt enim pæne ſupra humanum modum, ne in cogitatione quidem admittere, quod ſit vel factu malum, vel improbum dictu. Itaque etiam juſti homines, qui frenare ſe poſſunt ab omni opere injuſto, nonnunquam tamen ipſa fragilitate vincuntur, ut vel in ira malum dicant, vel, in aſpectu rerum delectabilium, cogitatione tacita concupiſcant. Quod ſi mortalis conditio non patitur eſſe hominem ab omni macula purum; debent ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. Unum eſt enim ſapientis, & juſti, & vitalis viri opus, divitias ſuas in ſola juſtitia col-

locare. qua profecto qui eget, licet ille Crœſum aut Craſſum divitiis ſuperet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus eſt. Danda igitur opera, ut indumento juſtitiæ pietatiſque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis ſempiternum præbet ornatum. Nam ſi Deorum cultores ſimulacra inſenſibilia excolunt, & quidquid pretioſi habent, in ea conferunt, quibus nec uti poſſunt, nec gratias agere, quod acceperint; quanto juſtius eſt & verius, viventia Dei ſimulacra excolere, ut promereare viventem? Quæ ſicut uſui habent quidquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cujus conſpectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exſolvet.

XIV. Si ergo in homine præclarum & excellens eſt bonum miſericordia, idque divinis teſtimoniis, & bonorum malorumque conſenſu optimum judicatur; apparet, philoſophos longe abfuiſſe ab humano bono, qui neque præceperunt ejuſmodi quidquam, neque fecerunt; ſed hanc virtutem, quæ in homine propemodum ſingularis eſt, pro vitio ſemper habuerunt. Libet hic interponere unum de philoſophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui miſericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes a vitiis diſtinguere, quod eſt ſane facillimum. quis enim non poſſit liberalem a prodigo ſeparare, ut illi faciunt, aut parcum a ſordido, aut quietum ab inerti, aut cautum a timido? quod hæc, quæ ſunt bona, fines ſuos habeant: quos ſi exceſſerint, in vitia labuntur; ita ut conſtantia, niſi pro veritate

ſuſcepta ſit, fit impudentia. Item fortitudo, ſi nulla neceſſitate cogente, aut non pro cauſa honeſta certum periculum ſubierit, in temeritatem convertitur. Libertas quoque, ſi alios inſectetur potius, quam inſectantibus reſiſtat, contumacia eſt. Severitas etiam, niſi ſe intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit ſæva crudelitas. Itaque dicunt, eos, qui mali videantur, non ſua ſponte peccare, nec mala potius eligere; ſed bonorum ſpecie lapſos, incidere in mala, dum bonorum ac malorum diſcrimen ignorant. Hæc quidem falſa non ſunt; ſed ad corpus cuncta referuntur. nam parcum eſſe, aut conſtantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut ſeverum, virtutes ſunt quidem, ſed hujus temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propoſitas habemus, de quibus philoſophi ne ſuſpicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaque & virtutes quaſdam pro vitiis, & vitia quædam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulſu animus commovetur, ex homine tollunt, cupiditatem, lætitiam, metum, mœſtitiam: quorum duo priora ex bonis ſunt aut futuris, aut præſentibus; poſteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (ut dixi) vocant, non tam natura inſitos, quam prava opinione ſuſceptos: & idcirco eos cenſent exſtirpari poſſe radicitus, ſi bonorum malorumque opinio falſa tollatur. Si enim nihil cenſeat ſapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardeſcet, nec lætitia geſtiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod

velint, aut quid efficiant : interim propoſitum arrogans ac pæne furioſum, qui ſe putent mederi, & eniti poſſe contra vim rationemque naturæ.

XV. Hæc enim naturalia eſſe, non voluntaria, omnium viventium ratio demonſtrat, quæ iiſdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi negant poſſe, quia nobiſcum ſimul nata ſint : & conantur oſtendere, quam providenter, & quam neceſſario Deus, ſive natura (ſic enim dicunt) his nos armarit affectibus, quos tamen, quia vitioſi plerumque fiunt, ſi nimii ſint, poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ ſatis eſt, relinquatur. Non inſipiens diſputatio, ſi, ut dixi, non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoici ergo furioſi, qui ea non temperant, ſed abſcindunt, rebuſque natura inſitis caſtrare hominem quodammodo volunt. quod tale eſt, quale ſi velint aut metum detrahere cervis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. nam quæ ſingula mutis animalibus data ſunt, ea vero univerſa homini ſimul. Quod ſi, ut medici affirmant, lætitiæ affectus in ſplene eſt, iræ in felle, libidinis in jecore, timoris in corde; facilius eſt interficere animal ipſum, quam ex corpore aliquid evellere : quod eſt animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum vitia ex homine tollunt, etiam ſe virtutem tollere, cui ſoli locum faciunt. nam ſi virtus eſt, in medio iræ impetu ſe ipſum cohibere ac reprimere, quod negare non poſſunt : caret ergo virtute, quiſquis

ira caret. Si virtus eſt, libidinem corporis continere, virtute careat, neceſſe eſt, qui libidinem, quam temperet, non habet: ſi virtus eſt, cupiditatem ab alieni appetitione frenare, nullam certe virtutem poteſt habere, qui caret eo, ad quod cohibendum, virtutis uſus adhibetur. Ubi ergo vitia non ſunt, ne virtuti quidem locus eſt: ſicut ne victoriæ quidem, ubi adverſarius nullus eſt. Ita fit, ut bonum ſine malo eſſe in hac vita non poſſit. Affectus igitur, quaſi ubertas eſt naturalis animorum. nam ſicut in ſentes ager, qui eſt natura fœcundus, exuberat: ſic animus incultus, vitiis ſua ſponte invaleſcentibus, velut ſpinis obducitur. Sed cum verus cultor acceſſerit, ſtatim cedentibus vitiis, fruges virtutis oriuntur. Deus itaque, cum hominem primum fingeret, mirabili providentia ingeneravit ei prius iſtas animi commotiones, ut poſſet capere virtuſem, ſicut terra culturam: poſuitque materiam vitiorum in affectibus; virtutis, in vitiis. quæ profecto aut nulla erit, aut in uſu eſſe non poterit, ſi deſint ea, per quæ vis ejus aut apparet, aut conſtat. Videamus nunc, iidem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum malorumque naſci putant, quibus evulſis, ſanandum eſſe animum ſapientis exiſtimant, quoniam intelligunt & natura inſitos eſſe, & ſine his nihil moveri, nihil agi poſſe; alia quædam in eorum locum vicemque ſupponunt. pro cupiditate ſubſtituunt voluntatem: quaſi vero non multo ſit præſtabilius, bonum cupere, quàm velle: item pro lætitia gaudium, pro

metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eos ratio defecit. Itaque ægritudinem penitus, id eſt, mœſtitiam doloremque animi ſuſtulerunt: quod fieri nequaquam poteſt. Quis enim poſſit non dolere, ſi patriam aut peſtilentia exhauſerit, aut hoſtis everterit, aut tyrannus oppreſſerit? poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam viderit libertatem, ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos viros aut exterminatos, aut crudeliſſime trucidatos; niſi cujus mens ita obſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis diſputatio, id eſt, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam ſuperioribus ita ordinatis hoc conſequens erat. Ut enim præſentibus lætamur bonis, ſic malis angimur ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quoniam vitioſam putabant, nomen aliud indiderunt, ſic ægritudini, quoniam & ipſam vitioſam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. unde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed verbum: cujus indigentia eum totum affectum, qui eſt vel maximus, contra quam natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus, & oſtendere, aut ſermonis ornandi augendæque copiæ gratia, multa nomina iiſdem rebus impoſita, aut nihil, aut certe non multum inter ſe illa diſtare. nam & cupiditas a voluntate incipit, & cautio a metu oritur, & lætitia nihil aliud eſt, quam profeſſum gaudium. Sed putemus, ut ipſi volunt, eſſe diverſa. nempe igitur cupiditatem eſſe dicent, perſeverantem ac perpetuam voluntatem: lætitiam ve-

ro, inſolenter ſe efferens gaudium: metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. ita fit, ut ea, quæ tollenda eſſe cenſent, non tollant, ſed temperent: ſiquidem nomina tantummodo immutant, res ipſæ manent. Eo igitur imprudentes revolvuntur, quo Peripatetici ratione perveniunt, ut vitia, quoniam tolli non poſſunt, medie temperanda ſint. Ergo errant, quia non efficiunt, quod volunt, & longo aſperoque circuitu in eandem viam redeunt.

XVI. At ego ne Peripateticos quidem acceſſiſſe ad veritatem puto, qui vitia eſſe concedunt, ſed ea mediocriter temperant. carendum eſt enim vitiis etiam mediocribus. Quin potius efficiendum fuit, primum, ne vitia eſſent. nec enim quidquam vitioſum naſci poteſt, ſed vitia fieri, ſi male utamur affectibus; ſi bene, virtutes. Deinde monſtrandum eſt, non ipſos affectus, ſed eorum cauſas eſſe moderandas. Non eſt, inquiunt, lætitia nimia geſtiendum, ſed modice ac temperate. Hoc vero tale eſt, quale, ſi dicerent, non eſſe currendum concitate, ſed gradiendum quiete. At poteſt & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid ſi oſtendo, eſſe aliquid, ubi non tantum modicum, ſed vel punctum gaudere, vitioſum ſit; & aliud contra, in quo vel exſultare lætitia, minime criminoſum: quid tandem nobis iſta mediocritas proderit? Quæro, utrumne ſapienti lætandum putent, ſi quid inimico ſuo mali videat accidere; aut utrumne lætitiam frenare debeat, ſi victis hoſtibus, aut oppreſſo tyranno, libertas & ſalus civibus parta ſit? Nemo

dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari, ſit maximum crimen. Eadem de ceteris affectibus dicere licet. Sed, ut dixi, non in his moderandis ſapientiæ ratio verſatur, ſed in cauſis eorum, quoniam extrinſecus commoventur; nec ipſis potiſſimum frenos imponi oportuit, quoniam & exigui poſſunt in maximo crimine, & maximi poſſunt eſſe ſine crimine; ſed aſſignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis, ne vitia ſint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum eſt, errare autem malum: ſic moveri affectibus in rectum, bonum eſt; in pravum, malum. Nam ſi libido extra legitimum torum non evagetur, licet ſit vehemens, tamen culpa caret. Sin vero appetit aliena, licet ſit mediocris, vitium tamen maximum eſt. Non eſt itaque morbus iraſci, nec cupere, nec libidine commoveri: ſed iracundum eſſe, morbus eſt, cupidum, libidinoſum. Qui enim iracundus eſt, etiam cui non debet, aut cum non oportet, iraſcitur: qui cupidus, etiam quod non opus eſt, concupiſcit: qui libidinoſus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo verſari debuit, ut, quoniam earum rerum impetus inhiberi non poteſt, nec debet, quia neceſſario eſt inſitus ad tuenda officia vitæ, dirigeretur potius in viam rectam, ubi etiam curſus offenſione ac periculo careat.

XVII. Sed evectus ſum coarguendi ſtudio longius; cum ſit mihi propoſitum, ea, quæ vitia philoſophi putaverunt, oſtendere, non tantum vitia non eſſe, verum etiam magnas eſſe virtutes. Ex aliis

docendi gratia ſumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, ſeu timorem, in maximo vitio ponunt, ſummamque imbecillitatem eſſe animi putant, cui ſit contraria fortitudo, quæ ſi ſit in homine, locum timori eſſe nullum. Creditne ergo aliquis, fieri poſſe, ut idem metus ſumma ſit fortitudo? Minime. neque enim videtur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua concluſione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra diſputat, cogit ea, quæ negaverant, confiteri; ſed ſimpliciter oſtendam, ſummum metum ſummam eſſe virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli ſit animi aut dolorem metuere, aut egeſtatem, aut exſilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quiſquis non exhorruerit, fortiſſimus judicatur. qui autem Deum metuit, illa univerſa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non eſt: ſpectatæ ſunt enim, ſpectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciandis nova & inuſitata tormenta excogitata ſunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium beſtiarum, ultra ipſam mortem, carnificina ſævierit. Has tamen exſecrabiles corporum lacerationes felix atque invicta patientia ſine ullo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis atque provinciis & ipſis tortoribus miraculum maximum præbuit, cum patientia crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quam metus Dei fecit. Itaque (ut dicebam) non evellendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici volunt; ſed in veram viam dirigen-

ctus eſt; auferendique ſunt metus, ſed ita, ut is ſolus relinquatur. qui, quoniam legitimus ac verus eſt, ſolus efficit, ut poſſint cetera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur. ſed ſi hæc, quæ terrena ſunt, concupiſcat, vitium eſt; virtus autem, ſi cœleſtia. Qui enim juſtitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem ſempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, conſequi cupit, opes iſtas, & honores, & potentatus, & regna ipſa contemnet. Dicet fortaſſe Stoicus, voluntate opus eſſe ad hæc conſequenda, non cupiditate. Immo vero parum eſt velle. multi enim volunt: ſed cum dolor viſceribus acceſſerit, voluntas cedit, cupiditas perſeverat: quæ ſi efficit, ut contemtui ſint omnia, quæ a ceteris appetuntur, ſumma virtus eſt; ſiquidem continentiæ mater eſt. Ideoque illud potius efficere debemus, ut affectus, quibus prave uti, vitium eſt, dirigamus in rectum. Nam iſtæ concitationes animorum juncto currui ſimiles ſunt, in quo recte moderando ſummum rectoris officium eſt, ut viam noverit: quam ſi tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet: ſi autem aberraverit, licet placide ac leniter eat, aut per confragoſa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quo non eſt opus, deferetur. Sic currus ille vitæ, qui affectibus, velut equis pernicibus ducitur, ſi viam rectam teneat, fungetur officio. Metus igitur & cupiditas, ſi projiciantur in terram, vitia fient; virtutes autem, ſi ad divina referantur. Parſimoniam contra virtutis loco habent: quæ ſi ſtudium eſt habendi, non poteſt eſſe virtus, quia in augendis

vel tuendis terreſtribus bonis tota verſatur. Nos autem ſummum bonum non referimus ad corpus, ſed omne officium ſolius animæ conſervatione metimur. Quod ſi, ut ſupra docui, patrimonio minime parcendum eſt, ut humanitatem juſtitiamque teneamus; non eſt virtus, frugi eſſe. quod nomen virtutis ſpecie fallit ac decipit. Eſt enim frugalitas abſtinentia quidem voluptatum; ſed eo vitium, quia ex habendi amore deſcendit, cum ſit & voluptatibus abſtinendum, & pecuniæ minime temperandum. nam parce, id eſt, mediocriter uti pecunia, quaſi quædam puſillitas animi eſt, aut prætimentis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare, aut contemtum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſus eum, qui rei familiari ſuæ non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem diſtinguunt a prodigo, quod is liberalis ſit, qui & bene meritis, & cum oportet, & quantum ſatis eſt, largiatur: prodigus vero, qui & non meritis, & cum opus non eſt, & ſine reſpectu rei familiaris effundat. Quid ergo? prodigumne dicemus eum, qui miſericordiæ cauſa tribuat egentibus victum? Atqui multum refert, utrumne ſcortis propter libidinem largiare, an miſeris propter humanitatem: utrum pecuniam tuam perductores, aleatores, lenoneſque diripiant, an illam pietati ac Deo præſtes: utrumne illam ventri ac gulæ ingeras, an in theſauro juſtitiæ reponas. Ut ergo vitium eſt, effundere in malam partem; ſic in bonam, virtus. Si virtus eſt, non parcere opibus, quæ poſſunt reparari, ut hominis vitam ſuſtentes, quæ reparari non poteſt; vitium igitur parſimonia

eſt. Quare nihil aliud dixerim, quam inſanos, qui hominem, mite ac ſociale animal, orbant ſuo nomine; qui, evulſis affectibus, quibus omnis conſtat humanitas, ad immobilem ſtuporem mentis perducere volunt, dum ſtudent animum perturbationibus liberare, &, ut ipſi dicunt, quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantum non poteſt, quia vis & ratio ejus in motu eſt; ſed ne oportet quidem: quia ſicut aqua ſemper jacens & quieta, inſalubris & magis turbida eſt; ſic animus immotus ac torpens, inutilis eſt etiam ſibi, nec vitam ipſam tueri poterit, quia nec faciet quidquam, nec cogitabit, cum cogitatio ipſa nihil aliud ſit, quam mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi aſſerunt, privare animum ita volunt, quia vita actuoſa eſt, mors quieta. Quædam etiam recte pro virtutibus habent; ſed earum modum non tenent. Virtus eſt conſtantia; non, ut inferentibus injuriam reſiſtamus (his enim cedendum eſt: quod cur fieri debeat, mox docebo) ſed ut jubentibus facere nos contra Dei legem, contraque juſtitiam, nullis minis aut ſuppliciis terreamur, quo minus Dei juſſionem hominis juſſioni præferamus. Item virtus eſt, mortem contemnere; non ut appetamus, eamque ultro nobis inferamus, ſicut philoſophorum plurimi & maximi ſæpe fecerunt; quod eſt ſceleratum ac nefarium: ſed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem ſuſcipere malimus, libertatemque defendamus adverſus impotentium ſtultam vecordemque violentiam, & omnes ſeculi minas atque terrores fortitudine animi provocemus. Sic ea, quæ

alii timent, excelſa & inſuperabili mente, dolorem mortemque calcabimus. Hæc eſt virtus, hæc vera conſtantia, in hoc tuenda & conſervanda ſolo, ut nullus nos terror, nulla vis a Deo poſſit avertere. Vera igitur Ciceronis illa ſententia eſt: *Nemo*, inquit, *juſtus poteſt eſſe, qui mortem, qui dolorem, qui exſilium, qui egeſtatem timet.* Item Senecæ, in libris moralis philoſophiæ dicentis: *Hic eſt ille homo honeſtus, non apice purpurave, non lictorum inſignis miniſterio, ſed nulla re minor: qui cum mortem in vicinia videt, non ſic perturbatur, tanquam rem novam viderit; qui, ſive toto corpore tormenta patienda ſunt, ſive flamma ore rapienda eſt, ſive extendendæ per patibulum manus, non quærit, quid patiatur, ſed quam bene.* Qui autem Deum colit, hæc patitur, nec timet: ergo juſtus eſt. His rebus efficitur, ut neque virtutes, neque virtutum exactiſſimos limites noſſe aut tenere poſſit omnino, quiſquis eſt a religione Dei ſingularis alienus.

XVIII. Sed omittamus philoſophos, qui aut omnino nihil ſciunt, idque ipſum pro ſumma ſcientia præferunt; aut qui non perſpiciunt, etiam quæ ſciunt; aut qui, quoniam ſe putant ſcire, quæ neſciunt, inepte arroganterque deſipiunt. Nos ergo, (ut ad propoſitum revertamur) quibus ſolis a Deo veritas revelata, & cœlitus miſſa ſapientia eſt, faciamus, quæ jubet illuminator noſter Deus: ſuſtineamus invicem, & labores hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus: nec tamen, ſi quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim Deus, operatorem juſtitiæ non opor-

tere eſſe jactantem, ne non tam mandatis cœleſtibus obſequendi, quam ſtudio placendi, humanitatis officio functus eſſe videatur; habeatque jam pretium gloriæ, quod captavit, nec præmium cœleſtis illius ac divinæ mercedis accipiat. Cetera, quæ obſervare cultor Dei debet, facilia ſunt, illis virtutibus comprehenſis, ut, Non mentiatur unquam, decipiendi aut nocendi cauſa. Eſt enim nefas, eum, qui veritati ſtudeat, in aliqua re eſſe fallacem, atque ab ipſa, quam ſequitur, veritate diſcedere. In hac juſtitiæ virtutumque omnium via nullus mendacio locus eſt. Itaque viator ille verus ac juſtus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico ac familiari non eſt mentiri meum.

ſed etiam inimico atque ignoto exiſtimabit non eſſe mentiri ſuum: nec aliquando committet, ut lingua, interpres animi, a ſenſu & cogitatione diſcordet. Pecuniam ſi quam crediderit, non accipiat uſuram, ut & beneficium ſit incolume, quod ſuccurrat neceſſitati, & abſtineat ſe prorſus alieno. In hoc enim genere officii debet ſuo eſſe contentus, quem oporteat alias ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat: plus autem accipere, quam dederit, injuſtum eſt. quod qui facit, inſidiatur quodammodo, ut ex alterius neceſſitate prædetur. at juſtus nunquam prætermittet, quo minus aliquid miſericorditer faciat; nec inquinabit ſe hujuſmodi quæſtu: ſed efficiet, ut ſine ullo ſuo damno, id ipſum, quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat a paupere,

ut ſi quid ipſe præſtiterit, eo bonum ſit, quo fuerit gratuitum. Maledicenti bene dicto reſpondeat, nunquam ipſe male dicat; ne verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit verbum bonum. Quin etiam caveat diligenter, ne quando inimicum ſua culpa faciat: & ſi quis exſtiterit tam protervus, qui bono & juſto faciat injuriam, clementer ac moderate ferat, & ultionem ſuam non ſibi aſſumat, ſed judicio Dei reſervet. Innocentiam ſemper & ubique cuſtodiat. quod præceptum non ad hoc tantum valet, ut ipſe injuriam non inferat; ſed ut illatam ſibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquiſſimus judex, ſpeculator ac teſtis omnium. hunc homini præferat, hunc malit de cauſa ſua pronuntiare, cujus ſententiam nemo effugere poteſt nec defenſione cujuſquam, nec gratia. Ita fit, ut homo juſtus contemtui ſit omnibus; &, quia putabitur ſemet ipſum defendere non poſſe, habebitur pro ſegni & inerti. qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic ſtrenuus judicatur; hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus vero ille tametſi prodeſſe pluribus poſſit, illum tamen ſuſpiciunt, qui nocere, quam qui prodeſſe poſſit. ſed juſtum pravitas hominum depravare non poterit, quo minus Deo ſtudeat obtemperare, malitque contemni, dummodo ſemper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iiſdem officialibus libris, *At vero ſi quis voluerit*, inquit, *animi ſui complicatam notionem evolvere, jam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit, quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus injuria.* O quam ſimplicem

veramque ſententiam duorum verborum adjectione corrupit! Quid enim opus fuerat adjungere, *niſi laceſſitus injuria?* ut vitium bono viro quaſi caudam turpiſſimam apponeret, patientiæque, quæ omnium virtutum maxima eſt, faceret expertem? Nociturum eſſe dixit bonum virum, ſi fuerit laceſſitus: jam ex hoc ipſo boni viri nomen amittat, neceſſe eſt, ſi nocebit. non minus enim mali eſt, referre injuriam, quam inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ contentioneſque naſcuntur, niſi quod improbitati oppoſita impatientia, magnas ſæpe concitat tempeſtates? Quod ſi patientiam, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inveniri poteſt, improbitati oppoſueris; exſtinguetur protinus, tanquam igni aquam ſuperfuderis: ſin autem provocatrix illa improbitas impatientiam ſibi comparem nacta eſt, tanquam perfuſa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, ſed effuſio cruoris exſtinguat. Magna itaque patientiæ ratio eſt, quam ſapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc ſola efficit: quæ ſi detur omnibus, nullum ſcelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono viro poteſt eſſe tam calamitoſum, tamque contrarium, quam iræ frena permittere, quæ illum non modo boni, ſed etiam hominis appellatione deſpoliat? ſiquidem nocere alteri, ut ipſe veriſſime ait, non eſt ſecundum hominis naturam. Nam & pecudes, ſi laceſſas, aut calce, aut cornu repugnant; & ſerpentes ac feræ, niſi perſequaris, ut occidas, negotium non exhi-

bent; & (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & inſipientes, ſi quando accipiunt injuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui ſibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur ſapiens ac bonus vir a malis, & inſipientibus differt, niſi quod habet invictam patientiam, qua ſtulti carent; niſi quod regere ſe, ac mitigare iram ſuam novit, quam illi, quia virtute indigent, refrenare non poſſunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, quia, cum de virtute loqueretur, in quacunque contentione vincere, putavit eſſe virtutis; nec videre ullo modo potuit, hominem, dolori & iræ ſuccumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem, quacunque improbitas provocarit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre injuriam nititur, eum ipſum, a quo læſus eſt, geſtit imitari. Ita, qui malum imitatur, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono & ſapienti viro, innocentiam patientiamque, detraxit. Sed quia ipſe caninam illam facundiam (ſicut Salluſtius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quoque hominem canino modo vivere, ut remordeat laceſſitus. Quæ retributio contumeliæ quam perniciofa ſit, & quas edere ſoleat ſtrages, unde opportunius petetur exemplum, quam ex ipſius præceptoris triſtiſſimo caſu? qui dum his philoſophorum præceptis obtemperare geſtit, ipſe ſe perdidit. Quod ſi laceſſitus injuria patientiam tenuiſſet, ſi diſſimulare, ſi ferre contumeliam boni viri eſſe didiciſſet; nec illas no-

biles orationes alieno titulo inſcriptas, impatientia, & levitas, & inſania profudiſſet: nunquam capite ſuo roſtra, in quibus ante floruerat, cruentaſſet, nec rempublicam funditus proſcriptio illa deleſſet. Sapientis ergo ac boni viri non eſt, velle certare, ac ſe periculo committere, quoniam & vincere non eſt in noſtra poteſtate, & eſt anceps omne certamen; ſed eſt ſapientis atque optimi viri, non adverſarium velle tollere, quod fieri ſine ſcelere ac periculo non poteſt; ſed certamen ipſum, quod fieri & utiliter & juſte poteſt. Summa igitur virtus habenda patientia eſt, quam ut caperet homo juſtus, voluit illum Deus, ut ſupra dictum eſt, pro inerte contemni. niſi enim contumeliis fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in ſe ipſo cohibendo, ignorabitur. Si autem, laceſſitus injuria, lædentem perſequi cœperit, victus eſt. ſi vero motum illum ratione compreſſerit, hic plane imperat ſibi, hic regere ſe poteſt. Quæ ſuſtentatio ſui recte patientia nominatur, quæ una virtus omnibus eſt oppoſita vitiis & affectibus. hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem ſuam revocat, hæc mitigat, hæc hominem ſibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impoſſibile eſt & inutile, ut non commoveamur omnino, prius tamen, quam commotio illa proſiliat ad nocendum, quod fieri poteſt, maturius ſopiatur. Præcepit Deus non occidere ſolem ſuper iram noſtram, ne furoris noſtri teſtis abſcedat. Denique M. Tullius contra ſuum præceptum, de quo paulo ante dixi, oblivionem injuriarum in magnis laudibus poſuit. *Spero*, inquit,

Cæſar, qui oblivifci nihil ſoles, niſi injurias. Quod ſi hoc ille faciebat, homo non a cœleſti tantum, ſed a publica quoque, civilique juſtitia remotiſſimus; quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velut candidati ſumus?

XIX. Stoicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur evellere, Peripatetici ſe opponunt, eoſque non modo retinent, ſed etiam defendunt; nihilque in homine eſſe dicunt, quod non magna ratione ac providentia ſit innatum. Recte id quidem, ſi ſingularum rerum veros terminos ſcirent. Itaque hanc ipſam iram cotem dicunt eſſe virtutis, tanquam nemo poſſit adverſus hoſtes fortiter dimicare, niſi fuerit ira concitatus. Quo plane oſtendunt, nec, quid ſit virtus, ſcire ſe, nec cur homini tribuerit iram Deus. quæ ſi nobis ideo data eſt, ut ea utamur ad occidendos homines; quid immanius homine, quid ſimilius feris belluis exiſtimandum eſt, quam id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres ſunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agunt, ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres Furias eſſe dixerunt, quæ mentes hominum exagitent, ira ultionem deſiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites ſtatuit: quos ſi tranſcenderint, majoreſque eſſe cœperint, neceſſe eſt naturam ſuam depravent, & in morbos ac vitia vertantur. Qui autem ſint iſti limites, non eſt magni laboris oſtendere. Cupiditas ad ea comparanda nobis data eſt, quæ ſunt ad vitam neceſſaria; libido ad ſobolem propagandam; iræ

affectus ad coercenda peccata eorum, qui ſunt in noſtra poteſtate, id eſt, ut arctiore diſciplina minor ætas ad probitatem juſtitiamque formetur: quæ niſi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus evadet. Itaque ut ira uti adverſum minores, & juſtum eſt, & neceſſarium; ſic adverſum pares, & perniciosum eſt, & impium. Impium, quod violatur humanitas; perniciosum, quod illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt, aut perire. Hanc autem, quam dixi, eſſe rationem, cur homini ſit iræ affectus datus, ex ipſius Dei præceptis intelligi poteſt, qui jubet, uti maledicis & lædentibus non iraſcamur, manus autem noſtras ſupra minores ſemper habeamus, hoc eſt, ut peccantes eos aſſiduis verberibus corrigamus, ne amore inutili & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui ſunt homini ad uſus bonos dati, exterminaverunt; & latius, quam ratio poſtulat, evagantur. Inde injuſte atque impie vivitur. Utuntur ira contra pares: hinc diſſidia, hinc expulſiones, hinc bella contra juſtitiam nata ſunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia ſcelerum genera exorta ſunt. Utuntur libidine ad capiendas tantum voluptates: hinc ſtupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes exſtiterunt. Quicunque igitur illos affectus intra fines ſuos redegerit, (quod ignorantes Deum facere non poſſunt) hic patiens, hic fortis, hic juſtus eſt.

XX. Reſtat, ut contra quinque ſenſuum voluptates dicam breviter. nam & ipſius libri menſura jam modum flagitat. quæ omnes, quoniam vitioſæ ac mortiferæ ſunt, virtute ſuperari atque opprimi debent; vel (quod paulo ante dicebam de affectibus) ad rationem ſuam revocari. Ceteræ animantes præter unam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam ſentiunt. utuntur ergo ſenſibus ad naturæ ſuæ neceſſitatem. vident, ut appetant ea, quibus opus eſt ad vitam tuendam. audiunt invicem, ſeque dignoſcunt, ut poſſint congregari. quæ utilia ſunt ad victum, aut ex odore inveniunt, aut ex ſapore percipiunt: inutilia reſpuunt, ac recuſant. edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini vero ſollertiſſimi artificis providentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia propoſuit ei virtutem, quæ cum voluptate ſemper, tanquam cum domeſtico hoſte, pugnaret. Cicero in Catone majore: *Stupra vero*, inquit, *& adulteria, & omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, niſi voluptatis. Cumque homini ſive natura, ſive quis Deus, nihil mente præſtabilius dediſſet, huic divino muneri ac dono nihil tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum eſſe; neque in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere:* ſed e contrario Deus idcirco virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem, eamque, egredientem fines ſibi datos, intra præſcriptum coerceret; ne hominem, ſuavitatibus delenitum atque captum, ditioni ſuæ ſubjiceret, ac ſempiterna morte mulctaret. Voluptas oculorum varia

& multiplex eſt, quæ capitur ex aſpectu rerum, quæ ſunt in uſu hominum vel natura, vel opere delectabiles. Hanc philoſophi rectiſſime ſuſtulerunt. Ajunt enim, multo eſſe præclarius & homine dignius, cœlum potius, quam cælata, intueri, & hoc pulcherrimum opus intermicantibus aſtrorum luminibus, tanquam floribus, adornatum, quam picta, & ficta, & gemmis diſtincta mirari. Sed cum diſerte ad contemtum terreſtrium nos exhortati ſunt, & ad cœli ſpectaculum excitaverunt; tamen ſpectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interſunt. quæ, quoniam maxima ſunt irritamenta vitiorum, & ad corrumpendos animos potentiſſime valent, tollenda ſunt nobis, quia non modo ad beatam vitam nihil conferunt, ſed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conſpectu ſuo jugulari pro voluptate computat, conſcientiam ſuam polluit, tam ſcilicet, quam ſi homicidii, quod fit occulte, ſpectator & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus ſanguis effunditur. adeo longe ab hominibus receſſit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere ſe opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum ſanguinem voluptati habent. Quæro nunc, an poſſint pii & juſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis, ac miſericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, ſed & flagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana ſuffragia, nec vulneribus ſatiati, nec cruore contenti. quin etiam percuſſos jacenteſque repeti jubent, & cadavera ictibus diſſi-

pari, ne quis illos ſimulata morte deludat. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter e duobus alter occiſus eſt; &, tanquam humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras. alios illis compares dari poſcunt recentiores, ut quamprimum oculos ſuos ſatient. Hac conſuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. itaque non parcunt etiam innocentibus, ſed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Hujus igitur publici homicidii ſocios & participes eſſe non convenit eos, qui juſtitiæ viam tenere nituntur. non enim, cum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet; ſed, ea quoque ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare juſto licebit, cujus militia eſt ipſa juſtitia; neque vero accuſare quemquam crimine capitali, quia nihil diſtat, utrumne verbo, an ferro potius occidas, quoniam occiſio ipſa prohibetur. Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorſus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem ſit ſemper nefas, quem Deus ſanctum animal eſſe voluit. Ergo ne illud quidem concedi aliquis exiſtimet, ut recens natos liceat oblidere, quæ vel maxima eſt impietas. ad vitam enim Deus inſpirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod ſit facinus, quo manus ſuas non polluant, rudibus adhuc & ſimplicibus animis abnegant lucem non a ſe datam. Exſpectet vero aliquis, ut alieno ſanguini parcant, qui non parcunt ſuo. ſed hi ſine ulla controverſia ſcelerati & injuſti. Quid illi, quos falſa pietas cogit exponere? Non poſſunt innocentes exi-

ſtimari, qui viſcera ſua in prædam canibus objiciunt, &, quantum in ipſis eſt, crudelius necant, quam ſi ſtrangulaſſent. Quis dubitet, quin impius ſit, qui alienæ miſericordiæ locum tribuit? qui, etiamſi contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certe ſanguinem ſuum vel ad ſervitutem, vel ad lupanar. Quæ autem poſſint, vel ſoleant accidere in utroque ſexu vel per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? quod vel unius Œdipodis declarat exemplum, duplici ſcelere confuſum. Tam igitur nefarium eſt, exponere, quam necare. At enim parricidæ facultatum anguſtias conqueruntur, nec ſe pluribus liberis educandis ſufficere poſſe prætendunt. quaſi vero aut facultates in poteſtate ſint poſſidentium, aut non quotidie Deus ex divitibus pauperes, & ex pauperibus divites faciat. Quare ſi quis liberos ob pauperiem non poterit educare, ſatius eſt, ut ſe ab uxoris congreſſione contineat, quam ſceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo ſi homicidium facere nullo modo licet; nec intereſſe omnino conceditur, ne conſcientiam perfundat ullus cruor, ſiquidem populo ſanguis ille præſtatur. In ſcenis quoque neſcio an ſit corruptela vitioſior. nam & comicæ fabulæ de ſtupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum: & quo magis ſunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eo magis ſententiarum elegantia perſuadent, & facilius inhærent audientium memoriæ verſus numeroſi & ornati. Item tragicæ hiſtoriæ ſubjiciunt oculis parricidia, & inceſta regum malorum, & cothurnata ſcelera demonſtrant. Hiſtrionum quoque

impudiciſſimi motus, quid aliud niſi libidines docent & inſtigant? quorum enervata corpora, & in muliebrem inceſſum habitumque mollita, impudicas feminas inhoneſtis geſtibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus diſciplinam? qui docent adulteria, dum fingunt, & ſimulatis erudiunt ad vera? quid juvenes aut virgines faciant, cum hæc & fieri ſine pudore, & ſpectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utique, quid facere poſſint, & inflammantur libidine, quæ aſpectu maxime concitatur; ac ſe quiſque pro ſexu in illis imaginibus præfigurat, probantque illa, dum rident; &, adhærentibus vitiis, corruptiores ad cubicula revertuntur: nec pueri modo, quos præmaturis vitiis imbui non oportet, ſed etiam ſenes, quos peccare jam non decet. Circenſium quoque ludorum ratio quid aliud habet, niſi levitatem, vanitatem, inſaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur: ut jam plus ſpectaculi exhibeant, qui ſpectandi gratia veniunt, cum exclamare, & efferri, & exſilire cœperint. Vitanda ergo ſpectacula omnia; non ſolum, ne quid vitiorum pectoribus inſideat, quæ ſedata & pacifica eſſe debent, ſed ne cujus nos voluptatis conſuetudo deleniat, & a Deo atque a bonis operibus avertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum feſta ſunt; ſiquidem ob natales eorum, vel templorum novorum dedicationes ſunt conſtituti. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno attributæ ſunt; ludi autem ſcenici Libero; circenſes vero Neptuno. paulatim

tamen & ceteris Diis idem honos tribui cœpit, ſingulique ludi nominibus eorum conſecrati ſunt, ſicut Siſinnius Capito in libris ſpectaculorum docet. Si quis igitur ſpectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia convenitur; diſceſſit a Dei cultu, & ad Deos ſe contulit, quorum natales & feſta celebravit.

XXI. Aurium voluptas ex vocum & cantuum ſuavitate percipitur, quæ ſcilicet tam vitioſa eſt, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxurioſum ac nequam putet eum, qui ſcenicas artes domi habeat? atqui nihil refert, utrumne luxuriam ſolus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed jam de ſpectaculis dictum eſt. reſtat unum, quod eſt nobis expugnandum, ne capiamur iis, quæ ad ſenſum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id eſt, aeris & nervorum ſuaves ſoni, poſſunt facile contemni, quia non adhærent, nec ſcribi poſſunt. Carmen autem compoſitum, & oratio cum ſuavitate decipiens, capit mentes, &, quo voluerit, impellit. Inde homines literati cum ad Dei religionem acceſſerint, ſi non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minus credunt. Aſſueti enim dulcibus & politis ſive orationibus, ſive carminibus, divinarum literarum ſimplicem communemque ſermonem pro ſordido aſpernantur. Id enim quærunt, quod ſenſum demulceat. perſuadet autem, quidquid ſuave eſt, & animo penitus, dum delectat, inſider. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diſerte loqui non poteſt? Immo vero ſum-

ma providentia carere ſuco voluit ea, quæ divina ſunt, ut omnes intelligerent, quæ ipſe omnibus loquebatur. Ergo qui veritati ſtudet, qui non vult ſe ipſe decipere, abjiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam ſibi ſubjiciunt, ut corpus cibi dulces: præferantur vera falſis, æterna brevibus, utilia jucundis. Nihil aſpectu gratum ſit, niſi quod pie, quod juſte fieri videas; nihil auditu ſuave, niſi quod alit animam, melioremque te reddit. maximeque hic ſenſus non eſt ad vitium detorquendus, qui nobis ideo datus eſt, ut doctrinam Dei percipere poſſemus. Itaque ſi voluptas eſt audire cantus & carmina; Dei laudes canere & audire jucundum ſit. Hæc eſt voluptas vera, quæ comes & ſocia virtutis eſt: hæc eſt non caduca & brevis, ut illæ, quas appetunt, qui corpori, ut pecudes, ſerviunt; ſed perpetua, & ſine ulla intermiſſione delectans. cujus terminos ſi quis exceſſerit, nihilque aliud ex voluptate petierit, niſi ipſam voluptatem; hic mortem meditatur, quia ſicut vita perpetua in virtute eſt, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cœleſtia non habebit.

XXII. Ad voluptates autem ſaporis, & odoris, qui duo ſenſus ad ſolum corpus pertinent, nihil eſt, quod a nobis diſputetur, niſi forte quis exigit, ut dicamus, turpe eſſe ſapienti ac bono, ſi ventri & gulæ ſerviat, ſi unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quæ qui facit, utique inſipiens, ineptus, & nihili eſt, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortaſſe quiſpiam dixerit: Cur

ergo illa facta ſunt, niſi ut iis fruamur? At enim jam ſæpe dictum eſt, virtutem nullam fuiſſe futuram, niſi haberet, quæ opprimeret. itaque fecit omnia Deus ad inſtruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ iſtæ voluptatum arma ſunt illius, cujus opus unum eſt, expugnare virtutem, juſtitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis & ſuavitatibus titillat animas. ſcit enim, quia mortis eſt fabricatrix voluptas. Nam ſicut Deus hominem ad vitam non niſi per virtutem ac laborem vocat; ita ille ad mortem per delicias ac voluptates. & ſicut ad verum bonum per fallacia mala, ſic ad verum malum per fallacia bona pervenitur. Cavenda ſunt igitur oblectamenta iſta, tanquam laquei & plagæ, ne ſuavitudinum mollitie capti, ſub ditionem mortis cum ipſo corpore redigamur, cui nos mancipavimus.

XXIII. Venio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem : qui ſenſus eſt quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut veſtibus, ſed de ſola libidine dicendum mihi puto, quæ maxime coercenda eſt, quia maxime nocet. Cum excogitaſſet Deus duorum ſexuum rationem, attribuit iis, ut ſe invicem appeterent, & conjunctione gauderent. Itaque ardentiſſimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admiſcuit, ut in hos affectus avidiſſime ruerent, eaque ratione propagari & multiplicari genera poſſent. Quæ cupiditas & appetentia in homine vehementior & acrior invenitur; vel quia hominum multitudinem voluit eſſe majorem, vel quoniam virtutem ſoli homini dedit,

ut eſſet laus & gloria in coercendis voluptatibus & abſtinentia ſui. Scit ergo adverſarius ille noſter, quanta ſit vis hujus cupiditatis, quam quidam neceſſitatem dicere maluerunt; eamque a recto & bono ad malum & pravum transfert. Illicita enim deſideria immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria ſine delicto licet. objicit quippe oculis irritabiles formas, ſuggeritque fomenta, & vitiis pabulum ſubminiſtrat: tum in intimis viſceribus ſtimulos omnes conturbat & commovet, & naturalem illum incitat atque inflammat ardorem, donec irretitum hominem implicatumque decipiat. Ac ne quis eſſet, qui pœnarum metu abſtineret alieno, lupanaria quoque conſtituit, & pudorem infelicium mulierum publicavit, ut ludibrio haberet tam eos, qui faciunt, quam quas pati neceſſe eſt. His obſcœnitatibus animas, ad ſanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demerſit, pudorem exſtinxit, pudicitiam flagitavit. Idem etiam mares maribus admiſcuit, & nefandos coitus contra naturam, contraque inſtitutum Dei machinatus eſt. ſic imbuit homines, & armavit ad nefas omne. Quid enim poteſt eſſe ſanctum iis, qui ætatem imbecillam & præſidio indigentem libidini ſuæ depopulandam fœdandamque ſubſtraverint? Non poteſt hæc res pro magnitudine ſceleris enarrari. nihil amplius iſtos appellare poſſum, quam impios, & parricidas, quibus non ſufficit ſexus a Deo datus, niſi etiam ſuum ſexum profane ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos levia & quaſi honeſta ſunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, ſed inſa-

niam potius exercent? piget dicere. ſed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum eſt, quia fit. De iſtis loquor; quorum teterrima libido & exſecrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc verbis, aut qua indignatione tantum nefas proſequar? vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora deſignet, armandi adverſus eam virtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos frenare non poteſt, cohibeat eos intra præſcriptum legitimi tori, ut & illud, quod avide expetit, conſequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid ſibi homines perditi volunt? nempe honeſta opera voluptas ſequitur. ſi ipſam per ſe appetunt, juſta & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas prohibet, tum vero maxima adhibenda virtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, verum etiam publicis vulgatiſque corporibus abſtinendum, Deus præcepit; docetque nos, cum duo inter ſe corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Ita qui ſe cœno immerſerit, cœno ſit oblitus, neceſſe eſt: & corpus quidem cito ablui poteſt, mens autem contagione impudici corporis inquinata non poteſt niſi & longo tempore & multis bonis operibus ab ea, quæ inhæſerit, colluvione purgari. Oportet ergo ſibi quemque proponere, duorum ſexuum conjunctionem generandi cauſa datam eſſe viventibus, eamque legem his affectibus poſitam, ut ſucceſſionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut ſpectemus,

voluptatemque capiamus, ſed ut videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ neceſſitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipſum docet, nulla alia cauſa, niſi efficiendæ ſobolis, accepimus. Huic divinæ legi ſumma devotione parendum eſt. ſint omnes, qui ſe diſcipulos Dei profitebuntur, ita morati & inſtituti, ut imperare ſibi poſſint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obſequuntur, ii animam ſuam corpori mancipant, ad mortemque condemnant; quia ſe corpori addixerunt, in quo habet mors poteſtatem. Unuſquiſque igitur, quantum poteſt, formet ſe ad verecundiam, pudoremque colat, caſtitatem conſcientia & mente tueatur: nec tantum legibus publicis pareat, ſed ſit ſupra omnes leges, qui legem Dei ſequitur. Quibus bonis ſi aſſueverit, jam pudebit eum ad deteriora deſcendere: modo placeant recta, & honeſta, quæ melioribus jucundiora ſunt, quam prava, & inhoneſta pejoribus. Nondum omnia caſtitatis officia exſecutus ſum: quam non modo Deus intra privatos parietes, ſed etiam præſcripto lectuli terminat; ut, cum quis habeat uxorem, neque ſervam, neque liberam habere inſuper velit, ſed matrimonio fidem ſervet. Non enim, ſicut juris publici ratio eſt, ſola mulier adultera eſt, quæ habet alium; maritus autem, etiamſi plures habeat, a crimine adulterii ſolutus eſt: ſed divina lex ita duos in matrimonium, quod eſt, in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter habeatur, quiſquis compagem corporis in diverſa diſtraxerit. Nec ob aliam cauſam Deus, cum ceteras animantes, ſuſcepto

fœtu, maribus repugnare voluiſſet, ſolam omnium mulierem patientem viri fecit, ſcilicet ne, feminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto, caſtitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier virtutem pudicitiæ caperet, ſi peccare non poſſet. Nam quis mutum animal pudicum eſſe dixerit, quod ſuſcepto fœtu mari repugnat? quod ideo facit, quia neceſſe eſt, in dolorem atque in periculum veniat, ſi admiſerit. Nulla igitur laus eſt, non facere, quod facere non poſſis. ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis eſt, ſed voluntaria. Servanda igitur fides ab utroque alteri eſt, immo exemplo continentiæ docenda uxor, ut ſe caſte gerat. iniquum eſt enim, ut id exigas, quod præſtare ipſe non poſſis. quæ iniquitas effecit profecto, ut eſſent adulteria, feminis ægre ferentibus, præſtare ſe fidem non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla eſt tam perditi pudoris adultera, quæ non hanc cauſam vitiis ſuis prætendat, injuriam ſe peccando non facere, ſed referre. Quod optime Quinctilianus expreſſit. *Homo*, inquit, *neque alieni matrimonii abſtinens, neque ſui cuſtos: quæ inter ſe natura connexa ſunt.* Nam neque maritus, circa corrumpendas aliorum conjuges occupatus, poteſt vacare domeſticæ ſanctitati; & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipſo concitata, aut imitari ſe putat, aut vindicare. Cavendum igitur, ne occaſionem vitiis noſtra intemperantia demus: ſed aſſueſcant invicem mores duorum, & jugum paribus animis ferant. Nos ipſos in altero cogitemus. nam fere in

hoc juſtitiæ ſumma conſiſtit, ut non facias alteri, quidquid ipſe ab altero pati nolis. Hæc ſunt, quæ ad continentiam præcipiuntur a Deo. ſed tamen ne quis divina præcepta circumſcribere ſe putet poſſe, adduntur illa, ut omnis calumnia & occaſio fraudis removeatur: adulterum eſſe, qui a marito dimiſſam duxerit, & eum, qui præter crimen adulterii uxorem dimiſerit, ut alteram ducat. diſſociari enim corpus, & diſtrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulterium eſſe vitandum, ſed etiam cogitationem; ne quis aſpiciat alienam, & animo concupiſcat: adulteram enim fieri mentem, ſi vel imaginem voluptatis ſibi ipſa depinxerit. Mens eſt enim profecto, quæ peccat, quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur. in hac crimen eſt, in hac omne delictum. Nam etſi corpus nulla ſit labe maculatum, non conſtat tamen pudicitiæ ratio, ſi animus inceſtus eſt; nec illibata caſtitas videri poteſt, ubi conſcientiam cupiditas inquinavit. Nec vero aliquis exiſtimet, difficile eſſe, frenos imponere voluptati, eamque vagam & errantem caſtitatis pudicitiæque limitibus includere, cum propoſitum ſit hominibus, eam vincere, ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerint, multique ſint, qui hoc cœleſti genere vitæ feliciſſime perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tanquam adſtringat, quia generari homines oportet; ſed tanquam ſinat. Scit enim, quantam his affectibus impoſuerit neceſſitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedem. Quod continentiæ

genus quaſi faſtigium eſt, omniumque conſummatio virtutum. ad quam ſi quis eniti atque eluctari potuerit, hunc ſervum dominus, hunc diſcipulum magiſter agnoſcet, hic terram triumphabit, hic erit conſimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur; ſed de eo loquimur, cui, calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. nam quia virtus in Dei agnitione conſiſtit, omnia gravia ſunt, dum ignores; ubi cognoveris, facilia. per ipſas difficultates nobis exeundum eſt, qui ad ſummum bonum tendimus.

XXIV. Nec tamen deficiat aliquis, aut de ſe ipſe deſperet, ſi aut cupiditate victus, aut libidine impulſus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injuſtitiæ viam lapſus eſt. poteſt enim reduci ac liberari, ſi eum pœniteat actorum, &, ad meliora converſus, ſatisfaciat Deo. Quod fieri poſſe Cicero non putavit, cujus hæc in Academico tertio verba ſunt: *Quod ſi liceret, ut iis, qui in itinere deerraviſſent, ſic vitam deviam ſecutis corrigere errorem pœnitendo; facilior eſſet emendatio temeritatis.* Licet plane. nam ſi liberos noſtros, cum delictorum ſuorum cernimus pœnitere, correctos eſſe arbitramur, & abdicatos abjectoſque rurſus tamen ſuſcipimus, fovemus, amplectimur: cur deſperemus, clementiam Dei patris pœnitendo poſſe placari? Ergo idem dominus ac parens indulgentiſſimus remiſſurum ſe pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates ejus, qui juſtitiam denuo cœperit operari. Sicut enim nihil prodeſt male viventi anteactæ vitæ probitas, quia ſuper-

veniens nequitia juſtitiæ opera delevit : ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia ſuperveniens juſtitia labem vitæ prioris abolevit. Quem enim facti ſui pœnitet, errorem ſuum priſtinum intelligit. ideoque Græci melius & ſignificantius μετάνοιαν dicunt, quam nos latine poſſumus reſipiſcentiam dicere. reſipiſcit enim, ac mentem ſuam quaſi ab inſania recipit, quem errati piget, caſtigatque ſe ipſum dementiæ, & confirmat animum ſuum ad rectius vivendum; tum illud ipſum maxime cavet, ne rurſus in eoſdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia, cum fraude capiuntur, ſi aliquo ſe modo in fugam extricaverint, fiunt poſtmodum cautiora, vitantque ſemper ea omnia, in quibus dolos inſidiaſque ſenſerunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad evitanda peccata, in quæ ſemel fraude deciderit. nemo enim poteſt eſſe tam prudens, tam circumſpectus, ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus, imbecillitatem noſtram ſciens, pro ſua pietate aperuit homini portum ſalutis, ut huic neceſſitati, cui fragilitas noſtra ſubjecta eſt, medicina pœnitentiæ ſubveniret. Ergo quicunque aberraverit, referat pedem, ſeque quam primum recipiat, ac reformet.

Sed revocare gradum ſuperaſque evadere ad auras ;
Hoc opus, hic labor eſt.

Deguſtatis enim male jucundis voluptatibus, vix divelli ab his poſſunt. facilius recta ſequerentur, ſi earum ſuavitates non attigiſſent. Sed ſi eripiant

ſe malæ ſervituti, condonabitur his omnis error, ſi errorem ſuum vita meliore correxerint. Nec lucrari ſe quiſquam putet, ſi delicti conſcium non habebit. ſcit enim ille omnia, in cujus conſpectu vivimus: nec, ſi univerſos homines celare poſſumus, Deum poſſumus, cui nihil abſconditum; nihil poteſt eſſe ſecretum. Seneca Exhortationes ſuas mirabili ſententia terminavit. *Magnum*, inquit, *neſcio quid, majuſque, quam cogitari poteſt, numen eſt, cui vivendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam: patemus Deo.* Quid verius dici poteſt ab eo, qui Deum noſſet, quam dictum eſt ab homine veræ religionis ignaro? nam & majeſtatem Dei expreſſit, majorem eſſe dicendo, quam ut eam cogitatio mentis humanæ capere poſſet, & ipſum veritatis attigit fontem, ſentiendo, vitam hominum ſupervacuam non eſſe, ut Epicurei volunt, ſed Deo ab his operam vivendo dari, ſiquidem juſte ac pie vixerint. Potuit eſſe verus Dei cultor, ſi quis illi monſtraſſet. ac contemſiſſet profecto Zenonem, & magiſtrum ſuum Sotionem, ſi veræ ſapientiæ ducem nactus eſſet. *Huic nos*, inquit, *approbemus.* Cœleſtis prorſus oratio, niſi antecederet ignorantiæ confeſſio: *nihil prodeſt incluſam eſſe conſcientiam: patemus Deo.* nullus ergo mendacio, nullus diſſimulationi locus eſt, quia parietibus oculi hominum ſubmoventur; Dei autem divinitas nec viſceribus ſubmoveri poteſt, quo minus totum hominem perſpiciat, & norit. Idem in ejuſdem operis primo: *Quid agis*, inquit? *quid machinaris? quid abſcondis?*

cuſtos te tuus ſequitur. alium tibi peregrinatio ſubduxit, alium mors, alium valetudo. hæret hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros removes? puta, tibi contigiſſe, ut oculos omnium effugias, demens! Quid tibi prodeſt, non habere conſcium, habenti conſcientiam? Non minus mirabiliter de conſcientia & Deo Tullius. *Meminerit*, inquit, *Deum ſe habere teſtem, id eſt, (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit Deus ipſe divinius.* Item cum de bono & juſto viro loqueretur: *Itaque talis vir*, inquit, *non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare.* Purgemus igitur conſcientiam, quæ oculis Dei pervia eſt; &, ut ait idem, *ſemper ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur*, putemuſque, nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) *orbis terræ theatro* ab hominibus, ſed deſuper ſpectari ab eo, qui & judex & teſtis ipſe futurus eſt, cui, rationem vitæ repoſcenti, actus ſuos infitiari non licebit. Ergo ſatius eſt, aut effugere conſcientiam, aut nos ipſos ultro aperire animum, & perniciem reſciſſis vulneribus effundere, quibus nemo alius mederi poteſt, niſi ſolus ille, qui greſſum claudis, viſum cæcis reddidit, maculata membra purgavit, mortuos excitavit. Ille ardorem cupiditatis exſtinguet, exſtirpabit libidines, invidiam detrahet, iram mitigabit: ille reddet veram & perpetuam ſanitatem. Appetenda eſt hæc omnibus medicina; quoniam majori periculo vexatur anima, quam corpus, & quamprimum latentibus morbis adhibenda curatio eſt. Neque enim ſi utatur aliquis oculorum acie clara, membris omni-

bus integris, firmiſſima totius corporis valetudine, tamen eum dixerim ſanum, ſi efferatur ira, ſuperbia tumidus infletur, libidini ſerviat, cupiditatibus inardeſcat: ſed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem ſancte videat, nihil omnino appetat, nihil concupiſcat alienum, non invideat ulli, non faſtidiat quemquam: ſit humilis, miſericors, beneficus, mitis, humanus: pax in animo ejus perpetua verſetur. ille homo ſanus, ille juſtus, ille perfectus eſt. Quiſquis igitur his omnibus præceptis cœleſtibus obtemperaverit, hic cultor eſt veri Dei, cujus ſacrificia ſunt, manſuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties ſacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non deſiderat victimam neque muti animalis, neque mortis ac ſanguinis, ſed hominis & vitæ. Ad quod ſacrificium neque verbenis opus eſt, neque fibris, neque cæſpitibus, quæ ſunt utique vaniſſima; ſed iis, quæ de intimo pectore proferuntur. Itaque in aram Dei, quæ vere maxima eſt, & quæ in corde hominis collocata, inquinari non poteſt ſanguine, juſtitia imponitur, patientia, fides, innocentia, caſtitas, abſtinentia. Hic eſt veriſſimus ritus, hæc illa lex Dei (ut a Cicerone dictum eſt) præclara & divina, ſemper quæ recta & honeſta jubet, vetat prava & turpia: cui parentem ſanctiſſimæ ac certiſſimæ legi, juſte ac legitime neceſſe eſt vivere. Cujus legis pauca equidem capita poſui; quod ſum pollicitus, ea me tantummodo eſſe dicturum, quæ ſummum faſtigium virtuti &

juſtitiæ imponerent. Si quis volet cetera omnia comprehendere, ex fonte ipſo petat, unde ad nos rivus iſte manavit.

XXV. Nunc de ſacrificio ipſo pauca dicemus. *Ebur*, inquit Plato, *non caſtum donum Deo.* Quid ergo? picta ſcilicet & texta pretioſa? immo vero non caſtum donum Deo, quidquid ſurripi, quidquid corrumpi poteſt. Sed ſicut hoc vidit, non oportere viventi offerri aliquid, quod ſit ex mortuo corpore; cur illud non vidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quanto melius Seneca, & verius? *Vultiſne vos*, inquit, *Deum cogitare magnum, & placidum, & majeſtate leni verendum, amicum, & ſemper in proximo? non immolationibus & ſanguine multo colendum, (quæ enim ex trucidatione immerentium, voluptas eſt?) ſed mente pura, bono honeſtoque propoſito: non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis exſtruenda ſunt: in ſuo cuique conſecrandus eſt pectore.* Veſtes igitur, gemmas, & cetera, quæ habentur in pretio, ſi quis putet Deo cara, is plane, quid ſit Deus, neſcit, cui putat voluptati eſſe eas res, quas etiam homo ſi contemſerit, jure laudabitur. Quid ergo caſtum, quid Deo dignum, niſi quod ipſe in illa divina lege ſua popoſcit? duo ſunt, quæ offerri debeant, donum, & ſacrificium; donum in perpetuum, ſacrificium ad tempus. Verum apud iſtos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum eſt, quidquid auro argentoque fabricatur; item quidquid purpura & ſerico texitur: ſacrificium eſt victima, & quæcunque in ara cremantur. Sed utro-

que non utitur Deus, quia & ipſe incorruptus eſt; & illud totum corruptibile. itaque Deo utrumque incorporale offerendum eſt, quo utitur. Donum eſt integritas animi; ſacrificium, laus & hymnus. ſi enim Deus non videtur, ergo his rebus coli debet, quæ non videntur. Nulla igitur alia religio eſt vera, niſi quæ virtute ac juſtitia conſtat. Quomodo autem Deus juſtitia hominis utatur, intellectu facile eſt. Si enim juſtus fuerit homo, accepta immortalitate, in æternum Deo ſerviet. Homines autem non niſi ad juſtitiam naſci, cum philoſophi veteres, tum etiam Cicero ſuſpicatur. differens enim de legibus, *Sed omnium*, inquit, *quæ in hominum doctorum diſputatione verſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, quam plane intelligi, nos ad juſtitiam eſſe natos.* Id ergo ſolum Deo exhibere atque offerre debemus, ad quod capiendum nos ipſe generavit. Hoc autem duplex ſacrificii genus quam ſit veriſſimum, Triſmegiſtus Hermes idoneus teſtis eſt. qui nobiſcum, id eſt, cum prophetis, quos ſequimur, tam verbis, quam re congruit, ſicque de juſtitia locutus eſt: *Hoc verbum, o fili, adora & cole.* Cultus autem Dei unus eſt, malum non eſſe. Item in illo ſermone perfecto, cum exaudiſſet Aſclepium quærentem a filio ſuo, utrum placeret patri ejus, proferri tus & alios odores ad ſacrificium Dei, exclamavit: *Bene, bene ominare, Aſclepi. Eſt enim maxima impietas, tale quid de uno illo ac ſingulari bono in animum inducere. Hæc & his ſimilia huic non conveniunt. Omnium enim, quæcunque ſunt, plenus eſt, & omnium minime indigens. Nos vero gratias agentes,*

adoremus. Hujus enim ſacrificium ſola benedictio. Et recte. Verbo enim ſacrificari oportet Deo; ſiquidem Deus verbum eſt, ut ipſe confeſſus eſt. Summus igitur colendi Dei ritus eſt, ex ore juſti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipſa ut Deo ſit accepta, & humilitate, & timore, & devotione maxima opus eſt; ne quis forte, integritatis & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris & arrogantiæ crimen incurrat, eoque facto gratiam virtutis amittat. ſed ut ſit Deo carus, omnique macula careat, miſericordiam Dei ſemper imploret, nihilque aliud precetur, niſi peccatis ſuis veniam, licet nulla ſint. Si quid aliud deſideraverit, non eſt opus dicto, ſcienti, quid velimus. Si quid ei boni evenerit, gratias agat; ſi quid mali, ſatisfaciat, & illud ob peccata ſua eveniſſe fateatur: & nihilo minus etiam in malis gratias agat, & in bonis ſatisfaciat: ut idem ſit ſemper & ſtabilis, & immutabilis, & inconcuſſus. nec tantum hoc in templo putet ſibi eſſe faciendum, ſed & domi, & in ipſo etiam cubili ſuo. Secum denique habeat Deum ſemper in corde ſuo conſecratum, quoniam ipſe eſt Dei templum. Quod ſi Deo patri ac domino hac aſſiduitate, hoc obſequio, hac devotione ſervierit, conſummata & perfecta juſtitia eſt: quam qui tenuerit, hic, ut ante teſtati ſumus, Deo paruit, hic religioni atque ſuo officio ſatisfecit.

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI

DIVINARUM INSTITUTIONUM

LIBER VII.

DE VITA BEATA.

I. B*ENE habet: jacta ſunt fundamenta*, ut ait eximius orator. Verum nos non fundamenta ſolum jecimus, quæ firma & idonea eſſent operi perferendo; ſed magnis robuſtiſque molibus ædificium totum pæne uſque ad ſumma perduximus. Reſtat id, quod eſt multo facilius, vel tegere, vel ornare; ſine quo tamen priora opera & inutilia ſunt, & ingrata. Nam quid prodeſt, aut falſis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falſæ ſapientiæ pervidere, aut, quæ ſit vera, cognoſcere? quid, inquam, prodeſt cœleſtem illam juſtitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ eſt ſumma virtus; niſi eam divinum præmium beatitudinis perpetuæ ſub-

ſequatur? de qua nobis eſt in hoc libro differendum, ne priora omnia irrita & infructuoſa videantur, ſi hoc, cujus cauſa illa ſuſcepta ſunt, incertum relinquamus; ne quis forte arbitretur tantos labores incaſſum ſuſcipi, dum eorum cœleſti mercede diffidit, quam Deus ſtatuit ei, qui hæc ſuavia terræ bona præ ſola nudaque virtute contemſerit. Satis & huic parti faciamus, tum teſtimoniis divinarum literarum, tum etiam probabilibus argumentis; ut æque clarum ſit, & futura præſentibus, & divina terrenis, & perpetua brevibus eſſe anteponenda, quoniam temporalia ſunt præmia vitiorum, ſempiterna virtutum. Exponam igitur rationem mundi, ut facile poſſit intelligi, & quando & quare ſit effectus a Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione diſſeruit, nec ſcire poterat, nec explicare; quippe qui cœleſte myſterium, quod non niſi prophetis ac Deo docente diſcitur, ignorabat, ideoque in perpetuum dixit eſſe fabricatum. quod longe ſecus eſt, quoniam quidquid eſt ſolido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquando, ita finem capiat, neceſſe eſt. Nam Ariſtoteles cum non videret, quemadmodum poſſet tanta rerum magnitudo interire, & hanc præſcriptionem vellet effugere, ſemper ait fuiſſe mundum, ac ſemper futurum. Prorſus nihil vidit: quia quidquid eſt, neceſſe eſt aliquando habuerit principium; nec omnino quidquam poteſt eſſe, niſi cœperit. nam cum terram, & aquam, & ignem diſperire, conſumi, exſtinguique videamus, quæ ſunt utique mundi partes, intelligitur, id totum eſſe mortale, cujus membra ſunt mortalia. Ita

ſit, ut natum ſit, quidquid poteſt interire. Sed & omne, quod ſub viſum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato, & ſolubile ſit, neceſſe eſt. Unus igitur Epicurus, auctore Democrito, veridicus in hac re fuit, qui ait, & ortum aliquando fuiſſe, & aliquando eſſe periturum. nec tamen rationem ullam reddere potuit; ſcilicet aut quibus de cauſis tantum hoc opus, aut quo tempore ſolvatur. Quod quoniam nobis Deus revelavit, nec conjecturis id aſſequimur, ſed traditione cœleſti; docebimus ſedulo, ut tandem ſtudioſis veritatis appareat, non vidiſſe, neque comprehendiſſe philoſophos veritatem, ſed ita leviter odoratos, ut tamen, unde eos odor ille ſapientiæ tam ſuavis, tam jucundus afflarit, nullo modo ſenſerint. Interim neceſſarium puto, admonere lecturos, quod hæc noſtra, quæ tradimus, pravæ vitioſæque mentes aut omnino non intelligent; (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ ſenſus omnes gravant, imbecilloſque reddunt) aut etiamſi intelligent, diſſimulabunt tamen, & hæc vera eſſe nolent, quia trahuntur a vitiis, & ſcientes malis ſuis favent, quorum ſuavitate capiuntur, & virtutis viam deſerunt, cujus acerbitate offenduntur. Nam qui avaritia & opum inexplebili quadam ſiti flagrant, quia non poſſunt venditis, aut dilargitis, quæ amant, tenui cultu vitam degere, ſine dubio malunt id eſſe fictum, quo deſideriis ſuis renuntiare coguntur. Item qui libidinum ſtimulis incitati (ut ait poeta) in furias ignemque ruunt, utique incredibilia nos afferre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta conti-

nentiæ, quæ illos voluptatibus ſuis prohibent, quibus animam ſuam cum corpore adjudicaverunt. Qui vero ambitione inflati, aut amore potentiæ inflammati, omne ſtudium ſuum ad honores acquirendos contulerunt, ne ſi ſolem quidem ipſum geſtemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet, omni potentia & honore contemto, humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam poſſint, & referre nolint, ſi acceperint. Ii ſunt homines, qui contra veritatem clauſis oculis quoquo modo latrant. Qui autem ſani erunt, id eſt, non ita vitiis immerſi, ut inſanabiles ſint, & credent his, & libenter accedent; & quæcunque dicimus, aperta, plana & ſimplicia, & quod maxime opus eſt, vera & inexpugnabilia illis videbuntur. Nemo virtuti favet, niſi qui ſequi poteſt: ſequi autem, non facile eſt omnibus. ii poſſunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam ſi virtus eſt tolerantia malorum, non capiunt ergo virtutem, qui ſemper in bonis fuerunt; quia mala neque experti ſunt, neque ferre poſſunt, aſſuetudine ac deſiderio bonorum, quæ ſola noverunt. Eo fit, ut pauperes & humiles Deo credant facilius, qui ſunt expediti, quam divites, qui ſunt impedimentis pluribus implicati, immo vero catenati & compediti ſerviunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec poſſunt in cœlum aſpicere, quoniam mens eorum in terram prona, humique defixa eſt. Virtutis autem via non capit magna onera geſtantes. anguſtus admodum trames eſt, per

quem juſtitia hominem deducit in cœlum. hunc tenere non poteſt, niſi qui fuerit expeditus & nudus. Nam iſti locupletes, multis & ingentibus ſarcinis onerati, per viam mortis incedunt, quæ latiſſima eſt, quoniam late perditio dominatur. His acerba ſunt, his venena, quæ Deus ad juſtitiam præcipit, quæque nos Dei magiſterio de virtute ac veritate diſſerimus. quibus ſi repugnare audebunt, hoſtes ſe neceſſe eſt virtutis juſtitiæque fateantur. Aggrediar nunc, quod ſupereſt, ut finis operi poſſit imponi. Id autem ſupereſt, ut de judicio Dei diſſeramus, quod tum conſtituetur, cum dominus noſter redierit in terram, ut unicuique pro merito aut præmium perſolvat, aut pœnam. Itaque ut in quarto libro de primo adventu ejus diximus; ſic in hoc ſecundum referemus adventum, quem Judæi quoque & confitentur, & ſperant, ſed fruſtra; quoniam neceſſe eſt, ad eos conſolandos revertatur, ad quos convocandos prius venerat. nam qui violaverunt impie humilem, ſentient in poteſtate victorem; eaque omnia, quæ legunt, & non intelligunt, Deo repenſante, patientur, quippe qui peccatis omnibus inquinati, & inſuper ſancto cruore perfuſi, ab illo ipſo, cui nefandas manus intulerunt, ſint ad æterna ſupplicia deſtinati. Sed erit nobis contra Judæos ſeparata materia, in qua illos erroris & ſceleris revincemus.

II. Nunc ignaros veritatis inſtruamus. Diſpoſitione ſummi Dei ſic ordinatum, ut injuſtum hoc ſeculum, decurſo temporum ſpatio, terminum ſumat, exſtinctaque protinus omni malitia, & pio-

rum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut poetæ vocant) ſeculum, Deo ipſo regnante, floreſcat. In primis cauſa errorum omnium philoſophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam ſapientiam continet, non comprehenderunt. Ea vero ſenſu proprio & interna intelligentia non poteſt comprehendi. quod illi ſine doctore per ſe ipſos facere voluerunt: itaque in varias, ſibique ſæpe contrarias ſententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodem luto (ſicut Comicus ait) hæſitaverunt, ſcilicet aſſumtionibus eorum non reſpondente ratione, cum aſſumſiſſent quidem vera, ſed quæ affirmari, probarique non poſſent ſine ſcientia veritatis, rerumque cœleſtium, quæ, ut ſæpe jam dixi, non poteſt eſſe in homine, niſi, Deo docente, percepta. Nam ſi poteſt homo intelligere divina, poterit & facere. nam intelligere, eſt quaſi e veſtigio ſubſequi. Non poteſt autem facere, quæ Deus, quia mortali corpore indutus eſt: ergo ne intelligere quidem poteſt, quæ fecit Deus. quod an fieri poſſit, ex immenſitate rerum atque operum divinorum facile eſt unicuique metiri. Nam ſi mundum cum omnibus, quæ ſunt in eo, contemplari velis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus antiſtet. Ita quantum inter opera divina & humana intereſt, tantum diſtare inter Dei hominiſque ſapientiam neceſſe eſt. Nam quia Deus incorruptus atque immortalis eſt, & ideo perfectus, quia ſempiternus eſt: ſapientia quoque ejus perinde, ut ipſe, perfecta eſt. nec obſtare illi quidquam

poteſt, quia nulli rei Deus ipſe ſubjectus eſt. Homo autem quia ſubjectus eſt paſſioni, ſubjecta eſt & ſapientia ejus errori. & ſicut hominis vitam multæ res impediunt, quo minus poſſit eſſe perpetua; ita ſapientiam quoque ejus multis rebus impediri neceſſe eſt, quo minus in perſpicienda penitus veritate, perfecta ſit. Ergo nulla eſt humana ſapientia, ſi per ſe ad notionem veri ſcientiamque nitatur; quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroſo domicilio incluſa, neque liberius evagari, neque clarius perſpicere veritatem poteſt, cujus notio divinæ conditionis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt. Homo autem non cogitando, aut diſputando aſſequi eam poteſt; ſed diſcendo, & audiendo ab eo, qui ſcire ſolus poteſt & docere. Ideo M. Tullius, ſententiam Socratis de Platone transferens, dicentis, veniſſe tempus, ut ipſe migraret e vita; illos autem, apud quos cauſam ſuam perorabat, agere vitam. *Utrum melius ſit*, inquit, *Dii immortales ſciunt: hominem, arbitror, ſcire neminem*. Quare neceſſe eſt, omnes philoſophiæ ſectas alienas eſſe a veritate, quia homines erant, qui eas conſtituerunt; nec ullum fundamentum, aut firmitatem poſſunt habere, quæ nullis divinarum vocum fulciuntur oraculis.

III. Et quoniam de philoſophorum erroribus loquimur, Stoici naturam in duas partes dividunt: unam, quæ efficiat; alteram, quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat. in illa prima eſſe vim ſentiendi, in hac materiam; nec alterum ſine altero poſſe. Quomodo poteſt idem eſſe, quod tractat, & quod

tractatur? Si quis dicat, idem eſſe figulum, quod lutum; aut lutum idem eſſe, quod figulum; nonne aperte inſanire videatur? At iſti uno naturæ nomine duas res diverſiſſimas comprehendunt, Deum & mundum, artificem & opus; dicuntque, alterum ſine altero nihil poſſe; tanquam natura ſit Deus mundo permixtus. nam interdum ſic confundunt, ut ſit Deus ipſe mens mundi, & mundus ſit corpus Dei. quaſi vero ſimul eſſe cœperint mundus & Deus, ac non ipſe mundum fecerit. Quod & ipſi fatentur alias, cum hominum cauſa prædicant eſſe fabricatum, & ſine mundo eſſe, ſi velit, poſſit. ſiquidem Deus eſt divina & æterna mens, a corpore ſoluta & libera, cujus vim majeſtatemque quoniam intelligere non poterant, miſcuerunt eum mundo, id eſt, operi ſuo. Unde eſt illud Virgilianum:

— — totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Ubi eſt ergo illud, quod iidem ipſi ajunt, & factum eſſe divina providentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo ſine mundo. ſi regit, non utique ſicut mens corpus regit; ſed tanquam dominus domum, navim gubernator, auriga currum. nec tamen mixti ſunt iis rebus, quas regunt. Nam ſi hæc omnia, quæ videmus, Dei membra ſunt; jam inſenſibilis ab his conſtituitur Deus, quoniam membra ſenſu carent; & mortalis, quoniam videmus membra eſſe mortalia. Poſſum enumerare, quoties repentinis quaſſatæ motibus vel hiaverint terræ, vel deſe-

derint in abruptum, quoties demerſæ fluctibus & urbes & inſulæ abierint in profundum, frugiferos campos paludes inundaverint, flumina & ſtagna ſiccaverint, montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adæquati; plurimas regiones & multorum fundamenta montium latens & internus ignis abſumſit. Et hoc parum eſt, ſi membris ſuis non parcit Deus, niſi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus. Maria exſtruuntur, montes exciduntur, & ad eruendas opes, interiora terræ viſcera effodiuntur. Quid? quod ne arari quidem ſine laceratione divini corporis poteſt? ut jam ſcelerati & impii ſimus, qui Dei membra violemus. Patiturne ergo vexari corpus ſuum Deus, & debilem ſe vel ipſe facere, vel ab homine fieri ſinit? niſi forte divinus ille ſenſus, qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus eſt, primam terræ faciem reliquit, ac ſe in ima demerſit, ne quid doloris de aſſidua laceratione ſentiret. Quod ſi hoc vanum & abſurdum eſt; tam igitur ipſi eguerunt, quam hæc indigent ſenſu, qui non perſpexerunt, divinum quidem ſpiritum eſſe ubique diffuſum, eoque omnia contineri; non tamen ita, ut Deus ipſe, qui eſt incorruptus, gravibus & corruptibilibus elementis miſceatur. Illud ergo rectius, quod a Platone ſumſerunt, a Deo factum eſſe mundum, & ejuſdem providentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos, qui idem ſenſerunt, docere atque explicare, quæ cauſa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi; quare hoc, aut cujus gratia fecerit. At iidem Stoici, hominum, inquiunt, cauſa mundus effectus eſt. Audio. ſed Epi-

curus ignorat, ipſos homines quare, aut quis effecerit. nam Lucretius, cum diceret, mundum non eſſe a Diis conſtitutum, ſic ait:

Dicere porro hominum cauſa voluiſſe parare
Præclaram mundi naturam.

Deinde intulit:

Deſipere eſt. quid enim immortalibus atque beatis
Gratia noſtra queat largirier emolumenti,
Ut noſtra quidquam cauſa gerere aggrediantur?

Merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel conſtitutum eſſet a Deo. Noſtrum hoc officium eſt, ſacramentum mundi & hominis exponere, cujus illi expertes, ſacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergo, (ut paulo ante dicebam,) cum aſſumſiſſent id, quod erat verum, id eſt, mundum a Deo hominum cauſa eſſe factum, tamen, quoniam eos in conſequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod aſſumſerant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum & ruinoſum faceret, in æternum dixit eſſe manſurum. Si hominum cauſa factus eſt, & ita factus eſt, ut eſſet æternus; cur ergo ipſi, quorum cauſa factus eſt, non ſunt ſempiterni? ſi mortales, propter quos factus eſt; ergo & ipſe mortalis atque ſolubilis. neque enim pluris eſt ipſe, quam ii, quorum gratia factus eſt. Quod ſi ei ratio quadraret, intelligeret, periturum eſſe, quia factus eſt; nec poſſe in æternum manere, niſi quod tangi non poteſt. Qui autem negat hominum cauſa

factum, hic nullam rationem tenet. ſi enim dicit; ipſum fabricatorem, ſua cauſa, tanta hæc opera eſſe molitum; cur ergo nos nati ſumus? cur mundo ipſo fruimur? quid ſibi vult humani generis ceterorumque animantium fictio? cur aliena commoda intercipimus? cur denique augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipſa generatio? quid perpetua ſucceſſio? Nimirum videre nos Deus voluit, & ſuis variis imaginibus tanquam ſigilla confingere, quibus ſe oblectaret; & nihilominus tamen, ſi ita eſſet, curæ haberet animantes, præcipueque hominem, cujus imperio cuncta ſubjecit. Qui autem dicunt ſemper fuiſſe mundum; omitto illud, quod eſſe ipſum ſine aliquo principio non poteſt, unde ſe extricare nequeunt: ſed hoc dico: ſi mundus ſemper fuit, nullam poteſt habere rationem. Quid enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam ſumſit exordium? nam prius, quam fiat aliquid, aut ſtruatur, opus eſt conſilio, ut diſponi poſſit, quemadmodum fiat, nec incipi quidquam poteſt ſine proviſione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum non eſt. atqui mundus rationem habet, qua & conſtat, & regitur: ergo & factus eſt. ſi factus eſt, & reſolvetur. Reddant ergo iſti rationem, ſi poſſunt, cur aut factus in principio ſit, aut poſtea reſolvatur. quod quia docere non poterat Epicurus, ſive Democritus, ſua ſponte natum eſſe dixit, ſeminibus inter ſe paſſim coeuntibus: quibus iterum reſolutis, diſcidium, atque interitum ſecuturum. Corrupit ergo, quod recte viderat, & totam rationem penitus

ignorantia rationis evertit, redegitque mundum, & omnia, quæ in eo geruntur, ad ſimilitudinem cujuſdam vaniſſimi ſomnii; ſi quidem rebus humanis ratio nulla ſubſiſtat. Cum vero mundum omneſque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet, cum cœli temperatio, & æqualis in ipſa varietate curſus aſtrorum, luminumque cœleſtium, temporum conſtans ac mira deſcriptio, terrarum varia fœcunditas, plana camporum, munimenta & aggeres montium, viriditas ubertaſque ſilvarum, fontium ſaluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copioſa interfuſio, ventorum diverſa & utilis aſpiratio, ceteraque omnia ratione ſumma conſtent; quis tam cæcus eſt, ut exiſtimet ſine cauſa eſſe facta, in quibus mira diſpoſitio providentiſſimæ rationis elucet? Si ergo ſine cauſa nec eſt, nec fit omnino quidquam, ſi & providentia ſummi Dei, ex diſpoſitione rerum, & virtus ex magnitudine, & poteſtas ex gubernatione manifeſta eſt: hebetes ergo & inſani, qui providentiam non eſſe dixerunt. Non improbarem, ſi Deos idcirco non eſſe dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideo, ut nullum; qui eos deliraſſe non putat, ipſe delirat.

IV. Sed de providentia ſatis in primo libro diximus. quæ ſi eſt, ut apparet, ex mirabilitate operum ſuorum; neceſſe eſt, etiam hominem ceteraſque animantes eadem providentia creaverit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam conſtat, id quod Stoici ajunt, hominum cauſa mundum eſſe fabricatum: quamquam in hoc

ipſo non mediocriter peccent, quod non hominis cauſa dicunt, ſed hominum. Unius enim ſingularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quia ignorant, unum hominem a Deo eſſe formatum, putantque, homines in omnibus terris & agris, tanquam fungos eſſe generatos. At Hermes non ignoravit, hominem & a Deo, & ad Dei ſimilitudinem fictum. Sed redeo ad propoſitum. Nihil eſt, ut opinor, quod ſit propter ſe ipſum factum: ſed quidquid omnino fit, ad uſum aliquem fieri neceſſe eſt. quis eſt enim vel tam ineptus, vel tam otioſus, ut aggrediatur aliquid facere fruſtra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum ſperet? Qui domum ædificat, non idcirco ædificat, ut tantummodo domus ſit, ſed ut in ea poſſit habitari. qui navem fabricat, non ideo inſumit operam, ut tantum navis appareat, ſed ut in ea navigetur. Item qui vas aliquod inſtituit, ac formàt, non propterea id facit, ut tantum feciſſe videatur, ſed ut vas illud effectum capiat aliquid neceſſarium. Similiter cetera, quæcunque fiunt, non utique in ſupervacuum, ſed ad uſus aliquos utiles laborantur. Mundus igitur a Deo factus eſt, non utique propter ipſum mundum: neque enim aut calore ſolis, aut lumine, aut aſpiratione ventorum, aut humore imbrium, aut alimonia frugum, cum ſenſu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici poteſt, quod Deus propter ſe ipſum fecerit mundum, quoniam poteſt eſſe ſine mundo, ſicut fuit antea, & iis omnibus, quæ in eo ſunt, quæque generantur, Deus ipſe non utitur. Apparet ergo, animantium cauſa mundum eſſe con-

ſtructum, quoniam rebus iis, quibus conſtat, animantes fruuntur: quæ ut vivere, ut conſtare poſſent, omnia his neceſſaria temporibus certis ſubminiſtrantur. Rurſum ceteras animantes hominis cauſa eſſe fictas, ex eo clarum eſt, quod homini ſerviunt, & tutelæ ejus, atque uſibus datæ ſunt; quoniam ſive terrenæ ſunt, ſive aquatiles, non ſentiunt mundi rationem, ſicut homo. Reſpondendum eſt hoc loco philoſophis, maximeque Ciceroni, qui ait: *Cur Deus, omnia noſtri cauſa cum faceret, tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur tam multa peſtifera terra marique diſperſerit?* Ingens ad diſputandum locus, ſed, ut in tranſcurſu, breviter ſtringendus eſt. Quoniam homo ex rebus diverſis ac repugnantibus configuratus eſt, animo & corpore, id eſt, cœlo atque terra, tenui & comprehenſibili, æterno ac temporali, ſenſibili atque bruto, luce prædito atque tenebroſo; ipſa ratio ac neceſſitas exigebat, & bona homini proponi & mala: bona, quibus utatur; mala, quæ vitet & caveat. Idcirco enim data eſt illi ſapientia, ut, cognita bonorum malorumque natura, & in appetendis bonis, & malis declinandis vim ſuæ rationis exerceat. nam ceteris animalibus quia ſapientia non data eſt, & munita indumentis naturalibus, & armata ſunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum; rationem ſolam dedit. Itaque nudum formavit, & inermem, ut eum ſapientia & muniret, & tegeret. Munimenta & ornatum ejus non foris, ſed intus, non in corpore, ſed in corde conſtituit. Niſi ergo eſſent mala, quæ caveret, quæ a bonis utilibuſque diſtin-

gueret; non eſſet ei ſapientia neceſſaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo datam homini eſſe rationem, ut & piſces caperet uſus ſui gratia, & natrices viperaſque vitaret ſalutis ſuæ cauſa; aut idcirco ei bona malaque propoſita, quia ſapientiam acceperat, cujus vis omnis in diſcernendis bonis maliſque verſatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis eſt vis, & ratio, & poteſtas hominis, propter quem mundum ipſum, & univerſa, quæcunque ſunt, Deus fecit, tantumque illi honoris habuit, ut eum præficeret univerſis; quoniam ſolus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Aſclepiades noſter, de providentia ſummi Dei diſſerens, in eo libro, quem ſcripſit ad me, *Atque ideo*, inquit, *merito quis arbitretur, proximum ſibi locum divinam providentiam dediſſe ei, qui potuerit intelligere ordinationem ſuam. Nam ſol iſte eſt; quis eum videt ita, ut intelligat, quia ſol eſt, & quantum gratiæ afferat ceteris inſtitutis? hoc cœlum eſt; quis id ſuſpicit? terr- hæc; quis eam colit? hoc pelagus; quis in eo navigat? hic ignis eſt; quis eo utitur?* Inſtituit ergo ſummus Deus non propter ſe, quia nihilo eget, ſed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

V. Reddamus nunc rationem, quare hominem ipſum fecerit. quod ſi philoſophi ſciſſent, aut defendiſſent illa, quæ vera invenerant, aut in maximos errores non incidiſſent. Hæc enim ſumma, hic cardo rerum eſt, quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur: hoc eſt denique, quod efficiat, illis non quadrare rationem; quæ ſi illis affulſiſſet, ſi ſacramentum hominis omne cognoviſſent, nun-

quam diſputationes eorum & omnem philoſophiam de tranſverſo Academia jugulaſſet. Sicut ergo mundum non propter ſe Deus fecit, quia commodis ejus non indiget, ſed propter hominem, qui eo utitur: ita ipſum hominem propter ſe. *Quæ utilitas Deo in homine*, inquit Epicurus, *ut eum propter ſe faceret?* Scilicet ut eſſet, qui opera ejus intelligeret, qui providentiam diſponendi, rationem faciendi, virtutem conſummandi & ſenſu admirari, & voce proloqui poſſet. quorum omnium ſumma hæc eſt, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificem omnium rerum, is verum patrem ſuum debita veneratione proſequitur, qui virtutem majeſtatis ejus de ſuorum operum inventione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri poteſt, & mundum hominis, & hominem ſua cauſa Deum feciſſe, quam quod ex omnibus animantibus ſolus ita formatus eſt, ut oculi ejus ad cœlum directi, facies ad Deum ſpectans, vultus cum ſuo parente communis ſit, ut videatur hominem Deus, quaſi porrecta manu allevatum ex humo, ad contemplationem ſui excitaſſe. *Quid ergo*, inquit, *Deo cultus hominis confert, beato, & nulla re indigenti? vel ſi tantum honoris homini habuit, ut ipſius cauſa mundum fabricaret, ut inſtrueret eum ſapientia, ut dominum viventium faceret, eumque diligeret tanquam filium; cur mortalem fragilemque conſtituit? cur omnibus malis, quem diligebat, objecit? cum oporteret & beatum eſſe hominem, tanquam conjunctum & proximum Deo, & perpetuum, ſicut eſt ipſe, ad quem colendum & contemplandum figuratus eſt.* Quam-

quam hæc fere in prioribus libris ſparſim docuimus: tamen, quoniam proprie id materia nunc exigit, quia de vita beata diſſerere propoſitum eſt, explicanda ſunt iſta diligentius & plenius, ut diſpoſitio Dei, & opus voluntaſque noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpiritibus ſuis immortalibus innumerabiles animas procreare, ſicut angelos genuit, quibus immortalitas ſine ullo malorum periculo ac metu conſtat: excogitavit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo fragilibus & imbecillis corporibus illigatas, conſtitueret inter bonum malumque medias; ut conſtantibus ex utriſque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicate aſſequerentur ac molliter; ſed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium ſumma cum difficultate ac magnis laboribus pervenirent. Ergo ut eas gravibus & vexabilibus membris indueret, quoniam conſiſtere in medio inani non poterant, ponderibus & gravitate corporis deorſum premente, ſedem illis ac domicilium primo condendum eſſe decrevit. Itaque ineffabili virtute ac potentia præclara mundi opera molitus eſt, ſuſpenſis in altitudinem levibus elementis, & gravibus in ima depreſſis, & cœleſtia firmavit, & terrena conſtituit. Non eſt neceſſe nunc exſequi ſingula, quoniam in ſecundo libro univerſa exſecuti ſumus. Lumina igitur poſuit in cœlo, quorum moderatio, & claritas, & motus aptiſſime ad utilitates viventium temperatus eſt. terræ autem, quam ſedem voluit eſſe, fœcunditatem varia gignendi ac proferendi dedit, ut ubertate frugum & her-

barum virentium pro natura & uſu cujuſque generis alimoniam miniſtraret: Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipſa terra, quam illi a principio in habitaculum præparavit, id eſt, ſpiritum ſuum terreno corpore induit & involvit, ut compactus ex rebus diverſis ac repugnantibus, bonum ac malum caperet: & ſicut terra ipſa fœcunda eſt ad fruges pariendas, ita corpus hominis, quod aſſumtum eſt e terra, generandi copiam facultatemque procreandæ ſobolis accepit, ut, quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis vitæ ſpatio cederet, & illud, quod fragile atque imbecillum gerebat, perpetua ſucceſſione renovaret. Cur igitur eum mortalem finxit & fragilem, cum illius cauſa mundum ædificaſſet? Primum, ut infinita vis animarum gigneretur, omnemque terram multitudine oppleret: deinde, ut proponeret homini virtutem, id eſt, tolerantiam malorum ac laborum, per quam poſſet præmium immortalitatis adipiſci. Nam quia homo ex duabus rebus conſtat, corpore atque anima, quorum alterum terrenum eſt, alterum cœleſte; duæ vitæ homini attributæ ſunt, una temporalis, quæ corpori aſſignatur; altera ſempiterna, quæ animæ ſubjacet. Illam naſcendo accepimus; hanc aſſequimur laborando, ne immortalitas homini, ut ante diximus, ſine ulla difficultate conſtaret. Illa terrena eſt, ſicut corpus, & ideo finitur: hæc vero cœleſtis, ſicut anima, & ideo terminum non habet. Illam primam neſcientes accepimus, hanc ſecundam ſcientes. virtuti enim,

non naturæ datur, quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare. Idcirco hanc præſentem dedit, ut illam veram & perpetuam aut vitiis amittamus, aut virtute mereamur. in hac corporali non eſt ſummum bonum: quoniam ſicut neceſſitate divina nobis data eſt, ita rurſum divina neceſſitate ſolvetur. Ita quod finem habet, ſummum bonum non habet. In illa vero ſpiritali, quam per nos ipſi acquirimus, ſummum bonum continetur: quia nec malum poteſt habere, nec finem. cui rei argumentum natura & ratio corporis præbet. Cetera namque animalia in humum vergunt, quia terrena ſunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de cœlo eſt: homo autem rectus in cœlum ſpectat, quia propoſita illi eſt immortalitas; nec tamen venit, niſi tribuatur homini a Deo. nam nihil intereſſet inter juſtum & injuſtum, ſi quidem omnis homo natus, immortalis fieret. ergo immortalitas non ſequela naturæ, ſed merces præmiumque virtutis eſt. Denique homo non ſtatim, quam natus eſt, rectus ingreditur, ſed quadrupes primo, quia ratio corporis & hujus præſentis vitæ communis eſt nobis cum mutis animalibus: poſt deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua ejus in eloquium ſolvitur, & mutum animal eſſe deſinit. Quæ ratio docet, mortalem naſci hominem; poſtea vero immortalem fieri, cum cœperit ex Deo vivere, id eſt, juſtitiam ſequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitaverit hominem Deus ad aſpectum cœli, ac ſui. quod tum fit, cum homo cœleſti lavacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe vitæ prioris, &,

incremento divini vigoris accepto, ſit homo perfectus ac plenus. Ergo quia virtutem propoſuit homini Deus, licet anima & corpus conſociata ſint, tamen contraria ſunt, & impugnant invicem. Animi bona, mala ſunt corporis, id eſt, opum fuga, voluptatum interdictio, doloris mortiſque contemtus. Item corporis bona, mala ſunt animi, hoc eſt, cupiditas & libido, quibus & opes appetuntur, & ſuavitates variarum voluptatum, quibus enervatus animus exſtinguitur. Ideo neceſſe eſt, juſtum & ſapientem in omnibus malis eſſe, quoniam malorum victrix eſt fortitudo: injuſtos autem in divitiis, in honore, in poteſtate. hæc enim bona corporalia, & terrena ſunt: illi autem terrenam vitam agunt, nec aſſequi immortalitatem queunt, quia ſe voluptatibus dediderunt, quæ ſunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet eſſe ſubjecta, ſicut corpus animæ. Quiſquis ergo animæ vitam maluerit, vitam corporis contemnat, neceſſe eſt; nec aliter eniti ad ſummum poterit, niſi, quæ ſunt ima, deſpexerit. qui autem corporis vitam fuerit amplexus, & cupiditates ſuas in terram dejecerit, illam ſuperiorem vitam conſequi non poteſt. Sed qui mavult bene vivere in æternum, male vivet ad tempus, & afficietur omnibus moleſtiis & laboribus, quamdiu fuerit in terra, ut habeat divinum & cœleſte ſolatium: & qui maluerit bene vivere ad tempus, male vivet in æternum. damnabitur enim ſententia Dei ad æternam pœnam, quia cœleſtibus bonis terrena præpoſuit. Propterea igitur coli ſe Deus expetit, & honorari

ab homine tanquam pater, ut virtutem ac ſapientiam teneat, quæ ſola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipſum donare eam poteſt, quia ſolus poſſidet; pietatem hominis, qua Deum honoraverit, hoc afficit præmio, ut ſit in æternum beatus, ſitque apud Deum & cum Deo ſemper.

VI. Nunc totam rationem brevi circumſcriptione ſignemus. Idcirco mundus factus eſt, ut naſcamur: ideo naſcimur, ut agnoſcamus factorem mundi ac noſtri Deum: ideo agnoſcimus, ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei conſtat: ideo præmio immortalitatis afficimur, ut ſimiles angelis effecti, ſummo patri ac domino in perpetuum ſerviamus, & ſimus æternum Deo regnum. Hæc ſumma rerum eſt, hoc arcanum Dei, hoc myſterium mundi: a quo ſunt alieni, qui, ſequentes præſentem voluptatem, terreſtribus & fragilibus ſe bonis addixerunt, & animas, ad cœleſtia genitas, ſuavitatibus mortiferis, tanquam luto cœnove demerſerunt. Quæramus nunc viciſſim, an in cultu Deorum ratio ulla ſubſiſtat. qui ſi multi nati ſunt, ſi ideo tantum ab hominibus coluntur, ut præſtent illis opes, victorias, honores, quæque alia non niſi ad præſens valent; ſi ſine cauſa gignimur, ſi in hominibus procreandis providentia nulla verſatur, ſi caſu, nobiſmetipſis, ac voluptatis noſtræ gratia naſcimur, ſi nihil poſt mortem ſumus: quid poteſt eſſe tam ſupervacuum, tam inane, tam vanum, quam humana res, & quam mundus ipſe? qui, cum ſit incredibili magnitudine, tum mirabili

ratione conſtructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum ſpiritus citent nubes? cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant? ut fruges terra producat? ut varios fœtus alat? cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid deſit earum rerum, quibus vita hominis ſuſtinetur, ſi eſt inanis, ſi ad nihilum interimus, ſi nihil eſt in nobis majoris emolumenti Deo? Quod ſi eſt dictu nefas, nec putandum eſt fieri poſſe, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit conſtitutum, quod videas maxima ratione conſtare; quæ poteſt eſſe ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hac perſuaſione philoſophorum, qua putant animas interire? profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur Dii hominibus tam diligenter ſuis quæque temporibus exhibeant? an ut illis far & merum demus, & odorem turis, & ſanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata eſſe poſſunt, quia ſunt fragilia; neque uſui eſſe expertibus corporum, quia hæc ad uſum corporalium data ſunt: & tamen ſi ea deſiderarent, ſibi ipſi poſſent exhibere, cum vellent. Sive igitur intereunt animæ, ſive in æternum manent: quam rationem continet cultus Deorum? aut a quo mundus conſtitutus eſt? cur, aut quando, aut quouſque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur naſcuntur, intereunt, ſuccedunt, renovantur? quid Dii ex cultibus eorum aſſequuntur, qui poſt mortem nihil futuri ſunt? quid præſtant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Diis dignum? Vel ſi manent animæ poſt obitum, quid de his faciunt, facturive ſunt? quid

illis opus eſt theſauro animarum? ipſi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut unde multi ſunt? Ita fit, ut ſi ab illa rerum ſumma, quam ſuperius comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

VII. Quam ſummam quia philoſophi non comprehenderunt, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamvis ea fere, quibus ſumma ipſa conſtat, & viderint & explicaverint. ſed diverſi, ac diverſe illa omnia protulerunt, non annectentes nec cauſas rerum, nec conſequentias, nec rationes, ut ſummam illam, quæ continet univerſa, & compingerent, & implerent. Facile eſt autem docere, pæne univerſam veritatem per philoſophos & ſectas eſſe diviſam. non enim ſic philoſophiam nos evertimus, ut Academici ſolent, quibus ad omnia reſpondere propoſitum eſt; quod eſt potius calumniari & illudere: ſed docemus, nullam ſectam fuiſſe tam deviam, nec philoſophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi ſtudio inſaniunt, dum ſua etiam falſa defendunt, aliorum etiam vera ſubvertunt: non tantum elapſa illis veritas eſt, quam ſe quærere ſimulabant, ſed ipſi eam potiſſimum ſuo vitio perdiderunt. Quod ſi exſtitiſſet aliquis, qui veritatem ſparſam per ſingulos, per ſectaſque diffuſam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non diſſentiret a nobis. ſed hoc nemo facere, niſi veri peritus ac ſciens, poteſt. Verum autem non niſi ejus ſcire eſt, qui ſit doctus a Deo. Neque enim poteſt aliter repudiare, quæ falſa ſunt, eligere ac

probare, quæ vera: ſed ſi vel caſu id efficeret, certiſſime philoſopharetur. &, quamvis non poſſet divinis teſtimoniis illa defendere, tamen ſe ipſam veritas illuſtraret ſuo lumine. Quare incredibilis eſt error illorum, qui, cum aliquam ſectam probaverint, eique ſe addixerint, ceteras damnant tanquam falſas & inanes, armantque ſe ad prœliandum, nec, quid defendere debeant, ſcientes, nec, quid refutare; incurſantque paſſim ſine delectu omnia, quæ afferunt quicunque diſſentiunt. Ob has eorum pertinaciſſimas contentiones nulla exſtitit philoſophia, quæ ad verum propius accederet. nam particulatim veritas ab his tota comprehenſa eſt. Factum eſſe mundum a Deo, dixit Plato. idem prophetæ loquuntur, idemque ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur, qui vel omnia ſua ſponte nata eſſe dixerunt, vel minutis ſeminibus conglobatis: quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neque fieri, neque diſponi, & ordinari ſine aliquo prudentiſſimo auctore potuit; & ea ipſa ratio, qua conſtare ac regi omnia ſentiuntur, ſollertiſſimæ mentis artificem confitetur. Hominum cauſa mundum, & omnia, quæ in eo ſunt, eſſe facta, Stoici loquuntur. idem nos divinæ literæ docent. Erravit ergo Democritus, qui vermiculorum modo putavit [homines] effuſos eſſe de terra, nullo auctore, nullaque ratione. Cur enim formatus ſit homo, divini ſacramenti eſt: quod quia ille ſcire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capeſſendam naſci homines, Ariſton diſſeruit. idem nos monemur ac diſcimus a prophetis. Falſus igitur

Ariſtippus, qui hominem voluptati, hoc eſt, malo, tanquam pecudem ſubjugavit. Immortales eſſe animas Pherecydes & Plato diſputaverunt. hæc vero propria eſt in noſtra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito erravit, qui perire cum corpore ac diſſolvi argumentatus eſt. Eſſe inferos Zeno Stoicus docuit, & ſedes piorum ab impiis eſſe diſcretas, & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos vero luere pœnas in tenebroſis locis, atque in cœni voraginibus horrendis. idem nobis prophetæ palam faciunt. Ergo Epicurus erravit, qui poetarum id eſſe figmentum putavit; & illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac eſſe vita interpretatus eſt. Totam igitur veritatem, & omne divinæ religionis arcanum philoſophi attigerunt: ſed, aliis refellentibus, defendere id, quod invenerant, nequiverunt, quia ſingulis ratio non quadravit; nec ea, quæ vera ſenſerant, in ſummam redigere potuerunt, ſicut ſuperius nos fecimus.

VIII. Unum eſt igitur ſummum bonum immortalitas, ad quam capiendam & formati a principio, & nati ſumus. Ad hanc tendimus, hanc ſpectat humana natura, ad hanc nos provehit virtus. quod bonum quia deprehendimus, ſupereſt, ut etiam de ipſa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamvis ad rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam & implendam veritatem; quoniam nec rationem totius myſterii magni conſummaverat, in unumque collegerat, nec ſummum bonum comprehenderat. nam licet verum

de animæ immortalitate ſentiret, tamen non ita de illa, tanquam de ſummo bono, diſſerebat. Nos igitur certioribus ſignis eligere poſſumus veritatem, qui eam non ancipiti ſuſpicione collegimus, ſed divina traditione cognovimus. Plato autem ſic argumentatus eſt: immortale eſſe, quidquid per ſe ipſum & ſentit, & ſemper movetur. quod enim principium motus non habet, nec finem habiturum, quia deſeri a ſemetipſo non poteſt. quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, niſi adjectione ſapientiæ diſcreviſſet. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non poſſe, quin ſit immortalis animus humanus, cujus miranda ſollertia inveniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi atque diſcendi, & memoria præteritorum, & providentia futurorum, & artium rerumque innumerabilium ſcientia, qua ceteræ careant animantes, divina & cœleſtis appareat; quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra, ſiquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum: ſed neceſſe eſſe in terram reſolvi, quod eſt in homine ponderoſum & diſſolubile: quod autem tenue atque ſubtile, id vero eſſe individuum, ac domicilio corporis, velut carcere, liberatum, ad cœlum & ad naturam ſuam pervolare. Hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipſum late copioſeque explicantur. In eadem ſententia fuit etiam Pythagoras antea, ejuſque præceptor Pherecydes, quem Cicero tradidit primum de æternitate animarum diſputaviſſe. Qui omnes licet eloquentia excellerent, tamen in hac

dumtaxat contentione non minus auctoritatis habuerunt, qui contra hanc ſententiam differebant, Dicæarchus primo, deinde Democritus, poſtremo Epicurus; adeo ut res ipſa, de qua inter ſe pugnabant, in dubium vocaretur. Denique & Tullius, expoſitis horum omnium de immortalitate ac morte ſententiis, neſcire ſe, quid ſit verum, pronuntiavit. *Harum*, inquit, *ſententiarum quæ vera ſit, Deus aliquis viderit.* Et rurſus alibi: *Quoniam utraque*, inquit, *earum ſententiarum doctiſſimos habuit auctores; nec, quid certi ſit, divinari poteſt.* Verum nobis divinatione opus non eſt, quibus veritatem divinitas ipſa patefecit.

IX. His itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius invenit, animarum æternitas probari ac perſpici poteſt. quæ nos breviter colligemus; quoniam properat oratio ad enarrandum judicium Dei maximum, quod in terra, propinquante ſeculorum fine, celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non poteſt, ne quis tamen ex eo ipſo putaret Deum non eſſe, quia mortalibus oculis non videretur; inter cetera inſtitutorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, ſubſtantia tamen non videtur, ſicut eſt vox, odor, ventus: ut harum rerum argumento & exemplo, etiam Deum, licet ſub oculos non veniret, de ſua tamen vi & effectu & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad ſenſuſque noſtros veniunt, & eos potentia ſua impellunt, non cernuntur acie luminum, ſed aliis corporis

partibus ſentiuntur. Similiter Deus non aſpectu nobis, aliove fragili ſenſu comprehendendus eſt, ſed mentis oculis intuendus, cum opera ejus præclara & miranda videamus. Nam illos, qui nullum omnino Deum eſſe dixerunt, non modo philoſophos, ſed ne homines quidem fuiſſe dixerim, qui mutis ſimillimi, ex ſolo corpore conſtiterunt, nihil cernentes animo, & ad ſenſum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant eſſe, niſi quod oculis contuebantur. & quia videbant aut bonis accidere adverſa, aut malis proſpera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non providentia, conſtitutum. Hinc jam prolapſi ſunt ad deliramenta, quæ talem ſententiam neceſſario ſequebantur. Quod ſi eſt Deus & incorporalis, & inviſibilis, & æternus; ergo non idcirco interire animam credibile eſt, quia non videtur, poſtquam receſſit a corpore: quoniam conſtat, aliquid eſſe ſentiens ac vigens, quod non veniat ſub aſpectum. At enim difficile eſt animo comprehendere, quemadmodum poſſit anima retinere ſenſum ſine iis partibus corporis, in quibus ineſt officium ſentiendi. Quid de Deo? num facile eſt comprehendere, quemadmodum vigeat ſine corpore? Quod ſi Deos eſſe credunt, qui, ſi ſunt, utique animæ ſunt expertes corporum; neceſſe eſt, humanas animas eadem ratione ſubſiſtere, quoniam ex ipſa ratione ac prudentia intelligitur eſſe quædam in homine ac Deo ſimilitudo. Denique illud argumentum, quod etiam M. Tullius vidit, ſatis firmum eſt: ex eo æternitatem animæ poſſe dignoſci, *quia nullum ſit aliud*

animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; religioque ſit pæne ſola, quæ hominem diſcernat a mutis. quæ cum in hominem ſolum cadat, profecto teſtatur, id affectare nos, id deſiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum ſit futurum. An aliquis, cum ceterarum animantium naturam conſideraverit, quas pronis corporibus abjectas, in terramque proſtratas ſummi Dei providentia effecit, ut ex hoc intelligi poſſit, nihil eas rationis habere cum cœlo, poteſt non intelligere, ſolum ex omnibus cœleſte ac divinum animal eſſe hominem, cujus corpus ab humo excitatum, vultus ſublimis, ſtatus rectus originem ſuam quærit, &, quaſi contemta humilitate terræ, ad altum nititur, quia ſentit ſummum bonum in ſummo ſibi eſſe quærendum, memorque conditionis ſuæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem ſuum ſpectat? quam ſpectationem Triſmegiſtus θεωρίαν rectiſſime nominavit, quæ in mutis animalibus nulla eſt. Cum autem ſapientia, quæ ſoli homini data eſt, nihil aliud ſit, quam notitia Dei; apparet, animam non interire, neque diſſolvi, ſed manere in ſempiternum, quia Deum, qui ſempiternus eſt, & quærit, & diligit, ipſa cogente natura, ſentiens vel unde orta ſit, vel quo reverſura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum eſt, quod homo ſolus cœleſti elemento utitur. nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia ſibi atque inimica ſunt, conſtet, igne & aqua; quorum alterum cœlo, alterum terræ adſcribitur: ceteræ animantes, quia terrenæ mortaleſque ſunt, terreno &

gravi utuntur elemento; homo ſolus ignem in uſu habet, quod eſt elementum leve, ſublime, cœleſte. Ea vero, quæ ponderoſa ſunt, ad mortem deprimunt; & quæ levia ſunt, ad vitam ſublevant: quia vita in ſummo eſt, mors in imo, & ut lux eſſe ſine igne non poteſt, ſic vita ſine luce. Ignis igitur elementum eſt lucis ac vitæ. unde apparet, hominem, qui eo utitur, immortalem ſortitum eſſe conditionem, quia id illi familiare eſt, quod facit vitam. Virtus quoque, ſoli homini data, magno argumento eſt, immortales eſſe animas. quæ non erit ſecundum naturam, ſi anima exſtinguitur. huic enim præſenti vitæ nocet. Nam iſta terrena vita, quam communem cum mutis animalibus ducimus, & voluptatem expetit, cujus fructibus variis ac ſuavibus delectatur, & dolorem fugit, cujus aſperitas naturam viventium acerbis ſenſibus lædit, & ad mortem perducere nititur, quæ diſſolvit animantem. Si ergo virtus & prohibet iis bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur; & ad ſuſtinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur: ergo malum eſt virtus, & inimica naturæ, ſtultumque judicari neceſſe eſt, qui eam ſequitur; quoniam ſe ipſe lædit & fugiendo bona præſentia, & appetendo ea, quæ mala, ſine ſpe fructus amplioris. Nam cum liceat nobis jucundiſſimis frui voluptatibus; nonne ſenſu carere videamur, ſi malimus in humilitate, in egeſtate, in contemtu, in ignominia vivere, aut ne vivere quidem, ſed dolore cruciari, & mori: ex quibus malis nihil amplius aſſequamur, quo poſſit voluptas omiſſa penſari? Si autem virtus malum

non eſt, facitque honeſte, quod voluptates vitioſas turpeſque contemnit; & fortiter, quod nec dolorem, nec mortem timet, ut officium ſervet: ergo majus aliquod bonum aſſequatur neceſſe eſt, quam ſunt illa, quæ ſpernit. At vero, morte ſuſcepta, quod ulterius bonum ſperari poteſt, niſi æternitas?

X. Tranſeamus nunc viciſſim ad ea, quæ virtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia ſunt, ad præſens enim commoventur; iræ impetus recepta ultione ſedatur; libidinis voluptas corporis finis eſt: cupiditatem aut ſatietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt; ambitio, poſtquam honores, quos voluit, adepta eſt, conſeneſcit: item cetera vitia conſiſtere ac permanere non poſſunt, ſed ipſo fructu, quem expetunt, finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem ſine ulla intermiſſione perpetua eſt, nec diſcedere ab eo poteſt, qui eam ſemel cepit. Nam ſi habeat intervallum, ſi aliquando ea carere poſſumus; redibunt protinus vitia, quæ virtutem ſemper impugnant. Non eſt igitur comprehenſa, ſi deſerit, ſi aliquando ſecedit. cum vero ſibi domicilium ſtabile collocavit, in omni actu verſari eam, neceſſe eſt: nec poteſt fideliter depellere vitia & fugare, niſi pectus, quod inſedit, perpetua ſtatione munierit. Ipſa ergo virtutis perpetuitas indicat, humanum animum, ſi virtutem ceperit, permanere; quia & virtus perpetua eſt, & ſolus animus humanus virtutem capit. Quoniam

igitur contraria ſunt vitia virtuti, omnis ratio diverſa & contraria ſit, neceſſe eſt. quia vitia commotiones & perturbationes animi ſunt; virtus e contrario lenitudo & tranquillitas animi eſt. quia vitia temporalia & brevia ſunt; virtus perpetua & & conſtans & par ſibi ſemper. quia vitiorum fructus, id eſt, voluptates, æque, ut ipſa, breves temporaleſque ſunt; virtutis ergo fructus ac præmium ſempiternum eſt. quia vitiorum commodum in præſenti eſt; virtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac vita virtutis præmium nullum ſit, quia virtus adhuc ipſa eſt. Nam ſicut vitia, cum in actu ſuo finiuntur, voluptas & præmia eorum ſequuntur: ita virtus cum finita eſt, merces ejus inſequitur. Virtus autem nunquam, niſi morte, finitur; quoniam & in morte ſuſcipienda ſummum ejus officium eſt. ergo præmium virtutis poſt mortem eſt. Denique Cicero in Tuſculanis, quamvis dubitanter, tamen ſenſit, ſummum homini bonum non niſi poſt mortem contingere. *Fidenti animo*, inquit, *ſi ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognovimus.* Mors igitur non exſtinguit hominem, ſed ad præmium virtutis admittit. Qui autem ſe (ut ait idem) vitiis ac ſceleribus contaminaverit, voluptatique ſervierit, is vero damnatus æternam luet pœnam, quam divinæ literæ ſecundam mortem nominant, quæ eſt & perpetua, & graviſſimis cruciatibus plena. Nam ſicuti duæ vitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis; ita & mortes duæ propoſitæ ſunt, una pertinens ad corpus,

qua cunctos ſecundum naturam ſungi neceſſe eſt; altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, virtute vitatur: & ut vita hæc temporalis eſt, certoſque terminos habet, quia corporis eſt; ſic & mors æque temporalis eſt, certumque habet finem, quia corpus attingit.

XI. Impletis igitur temporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. &, quia temporalem vitam temporalis mors ſequitur; conſequens eſt, ut reſurgant animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit. Rurſum, ſicut vita animi ſempiterna eſt, in qua divinos & ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit; ita & mors ejus perpetua ſit, neceſſe eſt, in qua perennes pœnas, & infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea conditione res poſita eſt, ut, qui beati ſunt in hac vita corporali atque terrena, ſemper miſeri ſint futuri; quia jam bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt, quod iis evenit, qui Deos adorant, ac Deum negligunt: deinde qui, juſtitiam ſequentes, in hac vita miſeri fuerint, & contemti, & inopes, & ob ipſam juſtitiam contumeliis & injuriis ſæpe vexati, quia nec aliter virtus teneri poteſt, ſemper beati ſint futuri; ut, quia mala jam pertulerunt, etiam bonis fruantur, quod his utique contingit, qui, contemtis terreſtribus Diis, & fragilibus bonis, cœleſtem religionem Dei ſequuntur, cujus bona, ſicut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis, atque animi? nonne indicant eſſe animam mortis expertem? nam corpus, quia ipſum fragile eſt atque mortale, quæcunque opera moli-

tur, æque caduca ſunt. Nihil enim Tullius ait eſſe, quod ſit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur, vel injuria hominum, vel ipſa confectrice rerum omnium vetuſtate. At vero animi opera videmus æterna. nam quicunque contemtui præſentium ſtudentes, in memoriam monumenta ingeniorum factorumque magnorum reliquerunt, ii plane mentis ac virtutis ſuæ nomen indelebile quæſierunt. Ergo, ſi opera corporis ideo mortalia ſunt, quia ipſum mortale eſt; ſequitur, ut anima ex eo immortalis appareat, quia videmus, opera ejus non eſſe mortalia. Eodem modo deſideria quoque corporis animique declarant, alterum eſſe mortale, alterum ſempiternum. corpus enim nihil niſi temporale deſiderat, id eſt, cibum, potum, indumentum, quietem, voluptatem: & tamen hæc ipſa ſine nutu & adminiculo animi nec cupere, nec aſſequi poteſt; animus autem per ſe multa deſiderat, quæ ad officium fructumve corporis non redundent, eaque non fragilia, ſed æterna ſunt, ut fama virtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui conſtat abſtinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris, contemtu mortis, etiam contra corpus anima concupiſcit. unde credibile eſt, non interire animam, ſed diſſociari a corpore, quia corpus ſine animo nihil poteſt, animus vero poteſt multa & magna ſine corpore. Quid? quod ea, quæ viſibilia ſunt oculis, & tangibilia manu, quia externam vim pati poſſunt, æterna eſſe non poſſunt: ea vero, quæ neque ſub tactum, neque ſub viſum veniunt, ſed tantummodo

vis eorum, & ratio, & effectus apparet, æterna ſunt, quia nullam vim patiuntur extrinſecus. Corpus autem ſi ideo mortale eſt, quia viſui pariter & tactui ſubjacet; ergo & anima idcirco immortalis eſt, quia nec tangi poteſt, nec videri.

XII. Nunc argumenta eorum, qui contra diſſerunt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro exſecutus eſt. Quoniam cum corpore, inquit, anima naſcitur; cum corpore intereat, neceſſe eſt. At non eſt par utriuſque ratio. Solidum enim & comprehenſibile corpus eſt & oculis & manu; anima vero tenuis, & tactum viſumque fugiens. Corpus e terra fictum atque conſolidatum eſt: anima in ſe nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato differebat. nec enim tantam poſſet habere ſollertiam, tantam vim, tantam celeritatem, niſi originem traheret e cœlo. Corpus igitur, quoniam fictum ex ponderoſo & corruptibili elemento, & tangibile eſt, & viſibile, corrumpitur atque occidit, nec vim repellere poteſt, quia ſub aſpectum & ſub tactum venit; anima autem, quia tenuitate ſua omnem tactum fugit, nullo ictu diſſolvi poteſt. Ergo quamvis inter ſeſe conjuncta & ſociata naſcantur, & alterum, quod eſt de terrena concretione formatum, quaſi vaſculum ſit alterius, quod eſt a cœleſti ſubtilitate deductum: cum vis aliqua utrumque diſcreverit, quæ diſcretio mors vocatur, tum utrumque in naturam ſuam recedit: quod ex terra fuit, id in terram reſolvitur; quod ex cœleſti ſpiritu, id conſtat ac viget ſemper; quoniam divinus ſpiritus ſempiternus eſt. Denique idem Lucretius

oblitus, quid aſſereret, & quod dogma defenderet, hos verſus poſuit:

Cedit item retro, de terra quod fuit ante,
In terram: ſed quod miſſum eſt ex ætheris oris,
Id rurſus cœli fulgentia templa receptant.

Quod ejus non erat dicere, qui p ..re animas cum corporibus differebat. ſed victus eſt veritate, & imprudenti ratio vera ſubrepſit. Præterea id ipſum, quod colligit, diſſolvi animam, hoc eſt, ſimul cum corpore interire, quoniam ſimul naſcantur, & falſum eſt, & in contrarium converti poteſt. non enim ſimul interit, ſed, anima diſcedente, integrum per dies multos manet, & plerumque medicatum, diutiſſime durat. Nam ſi, ut ſimul naſcuntur, ſimul interirent; non diſcederet repente anima, corpuſque desereret; ſed uno temporis puncto utrumque pariter diſſiparetur: & tam celeriter etiam corpus, adhuc ſpiritu in eo manente, deliqueſceret ac periret, quam celeriter anima ſecedit: immo vero, diſſoluto corpore, anima vaneſceret, velut humor, fracto vaſe, diffuſus. Nam ſi terrenum & fragile corpus poſt ſeceſſum animæ non ſtatim diffluit, in terramque tabeſcit, ex qua illi origo eſt: ergo anima, quæ fragilis non eſt, in æternum manet, quoniam origo ejus æterna eſt. Quoniam creſcit, inquit, ſenſus in pueris, & in juvenibus viget, & in ſenibus diminuitur; apparet eſſe mortalem. Primum, non eſt idem mens & anima. aliud eſt enim, quo vivimus; aliud, quo cogitamus. nam dormientium mens, non anima, ſopitur; & in fu-

rioſis mens exſtinguitur, anima manet; & ideo non exanimes, ſed dementes vocantur. Mens ergo, id eſt, intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in ſtatu ſuo ſemper eſt, & ex quo tempore ſpirandi accepit facultatem, eadem uſque ad ultimum durat, donec, emiſſa corporis clauſtro, ad ſedem ſuam revolet. Deinde quod anima quamvis a Deo ſit inſpirata, tamen quia tenebroſo domicilio terrenæ carnis incluſa eſt, ſcientiam non habet, quæ eſt divinitatis. Audit igitur ac diſcit omnia, & ſapientiam diſcendo & audiendo capit: & ſenectus non minuit ſapientiam, ſed auget, ſi tamen juvenilis ætas virtute decurſa eſt. ſed ſi nimia ſenectus fregerit membra, non eſt animæ vitium, ſi viſus evanuit, ſi lingua torpuit, ſi auditus obſurduit; ſed corporis. At enim memoria deficit. quid mirum, ſi labentis domicilii ruina premitur mens, & præterita obliviſcitur, non aliter futura divina, quam ſi carcerem, quo cohibetur, effugerit? Verum eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia eſt, & ebrietate dementit, unde fragilis & mortalis apparet. Idcirco igitur virtus & ſapientia neceſſaria eſt, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modo potandi, ſed etiam rerum ceterarum, abſtinentia ſuperetur. nam, ſi careat virtute, ſi voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia; quoniam & virtus, ut docuimus, immortalitatis eſt fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, ſicut oſtendi, non funditus perimit ac delet, ſed æternis afficit cruciatibus. nam interire prorſus

anima non poteſt, quoniam ex Dei ſpiritu, qui æternus eſt, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis ſentit, & oblivionem ſui patitur; & ſicut ægreſcit, ita etiam ſæpe ſanatur. Hoc eſt ergo, cur maxime virtus adhibenda ſit, ne ullo corporis dolore frangatur, & oblivionem ſui non anima, ſed mens patiatur. quæ quoniam certa corporis regione conſiſtit, cum eam partem vis aliqua morbi vitiaverit, movetur loco, & quaſi conquaſſata, ſede ſua emigrat, reditura ſcilicet, cum medela & ſanitas domicilium ſuum reformaverit. Nam quia juncta eſt anima cum corpore; ſi virtute careat, contagio ejus ægreſcit, & imbecillitas de ſocietate fragilitatis redundat ad mentem; cum autem diſſociata fuerit a corpore, vigebit ipſa per ſe, nec ulla jam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile projecit. Sicut oculus, inquit, evulſus ac ſeparatus a corpore nihil poteſt videre; ita & anima ſeparata nihil ſentire, quia & ipſa pars eſt corporis. Falſum hoc & diſſimile eſt. anima enim non pars corporis, ſed in corpore eſt. Sicut id, quod vaſe continetur, vaſis pars non eſt; nec ea, quæ in domo ſunt, partes domus eſſe dicuntur: ita nec anima pars eſt corporis, quia corpus vel vas animæ eſt, vel receptaculum. Jam illud argumentum multo magis inane eſt, quo ait, animam, quia non citius emittatur ex corpore, mortalem videri; ſed paulatim ſe ex omnibus membris explicet, a ſummis pedibus incipiens, tanquam, ſi eſſet æterna, uno temporis momento erumperet, quod fit in iis, qui ferro intereunt. quos autem

morbus interimit, ſpiritum diutius exhalant, ut paulatim frigeſcentibus membris anima effletur. quæ cum materia ſanguinis contineatur, ſicut lumen oleo; ea materia febrium calore conſumta, neceſſe eſt membrorum ſumma quæque frigeſcere; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porriguntur; & extremi ac tenuiores rivi, deficiente vena fontis, areſcunt. Nec tamen, quia ſenſus corporis deficit, animæ ſenſum exſtingui & occidere putandum eſt. non enim anima, corpore deficiente, ſed corpus, anima decedente, bruteſcit, quia ſenſum omnem trahit ſecum. Cum autem præſens anima ſenſum tribuat corpori, & vivere id efficiat, fieri non poteſt, ut non ipſa per ſe & vivat, & ſentiat, quoniam ipſa eſt & ſenſus, & vita. Nam quod ait:

Quod ſi immortalis noſtra foret mens,
Non tam ſe moriens diſſolvi conquereretur,
Sed magis ire foras, veſtemque relinquere, ut anguis,
Gauderet.

Equidem nunquam vidi, qui ſe quereretur in morte diſſolvi. ſed ille fortaſſe Epicureum aliquem viderat, etiam, dum moritur, philoſophantem, ac de ſui diſſolutione in extremo ſpiritu diſſerentem. Quomodo ſciri poteſt, utrum diſſolvi ſe ſentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua muteſcat? nam dum ſentit, & loqui poteſt, nondum diſſolutus eſt: ubi diſſolutus eſt, jam nec ſentire, nec loqui poteſt. ita queri de diſſolutione aut nondum poteſt, aut jam non poteſt. At enim non prius, quam diſ-

Digitized by Google

ſolvatur, intelligit ſe diſſolutum iri. Quid? quod videmus, pleroſque morientium non diſſolvi conquerentes, (ut ait,) ſed exire ſe & proficiſci, & ambulare teſtantes; idque aut geſtu ſignificant, aut, ſi adhuc poſſunt, & voce pronuntiant. Unde apparet, non diſſolutionem fieri, ſed ſeparationem, quæ declarat, animam permanere. Cetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant, diſſerenti, migrare animas de corporibus vetuſtate ac morte confectis, & inſinuare ſe novis, ac recens natis; & eaſdem ſemper renaſci, modo in homine, modo in pecude, modo in beſtia, modo in volucre, & hac ratione immortales eſſe, quod ſæpe variorum ac diſſimilium corporum domicilia commutent. Quæ ſententia deliri hominis quoniam ridicula, & mimo dignior, quam ſchola, fuit, ne refelli quidem ſerio debuit. quod qui facit, videtur vereri, ne quis id credat. Prætereunda ſunt igitur nobis ea, quæ pro falſo contra falſum differebantur. ſatis eſt, ea refutaſſe, quæ contra verum diſputata ſunt.

XIII. Declaravi, ut opinor, animam non eſſe ſolubilem. ſupereſt, citare teſtes, quorum auctoritate argumenta firmentur. Neque nunc prophetas in teſtimonium vocabo; quorum ratio & divinatio in hoc ſolo poſita eſt, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant: ſed eos potius, quibus iſtos, qui reſpuunt veritatem, credere ſit neceſſe. Hermes, naturam hominis deſcribens, ut doceret, quemadmodum eſſet a Deo factus, hæc intulit: Καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφο-

τέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας, καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hunc fortaſſe aliquis in numero philoſophorum computet, quamvis in Deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur, nec plus ei auctoritatis tribuat, quam Platoni aut Pythagoræ. Majus igitur teſtimonium requiramus. Polites quidam conſuluit Apollinem Mileſium, utrumne maneat anima poſt mortem, an reſolvatur; & reſpondit his verſibus :

> *Ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,*
> *φθαρτὰ νοοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀλγυδόσιν εἴκει.*
> *ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν*
> *ὠκίστην εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται,*
> *αἰὲν ἀγήραος οὖσα, μένει δ' εἰς πάμπαν ἀτειρής·*
> *πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.*

Quid carmina Sibyllina? Nonne hoc ita eſſe declarant, cum fore aliquando denuntiant, ut a Deo de vivis ac mortuis judicetur? quorum exempla poſt inferemus. Falſa eſt ergo Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione ſententia. qui profecto non auderent de interitu animarum, mago aliquo præſente, diſſerere, qui ſciret, certis carminibus cieri ab inferis animas, & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis videndas, & loqui, & futura prædicere: & ſi auderent, re ipſa & documentis præſentibus vincerentur. Sed quia non pervidebant animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt, ut

oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ariſtoxenus, qui negavit omnino ullam eſſe animam, etiam cum vivit in corpore? ſed ſicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem ſonum, atque cantum, quem muſici harmoniam vocant; ita in corporibus ex compage viſcerum, ac vigore membrorum vim ſentiendi exſiſtere. quo nihil dici delirius poteſt. Verum ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, qui vivere ſe, & habere mentem, qua id ipſum cogitaverat, non videbat. Sed pleriſque hoc philoſophis accidit, ut putarent omnino non eſſe, quidquid oculis non apparet, cum mentis acies multo clarior debeat eſſe, quam corporis, ad ea perſpicienda, quorum vis ac ratio ſentitur potius, quam videtur.

XIV. Quoniam de immortalitate diximus animæ, ſequitur, ut doceamus, quatenus homini & quando tribuatur; ut in hoc quoque pravitatis ac ſtultitiæ ſuæ perſpiciant errores, qui mortales quoſdam decretis placitiſque mortalium Deos eſſe factos opinantur, vel quod artes invenerant, vel quod uſum quarundam frugum docuerant, vel quod utilia vitæ hominum prodiderant, vel quod immanes beſtias interemerant. Quæ merita quam longe ab immortalitate ſemota ſint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; ut appareat, ſolam eſſe juſtitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & ſolum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui ſuis meritis immortales facti eſſe dicuntur, quia nec juſtitia, nec ulla in his vera virtus fuit, non immortalitatem ſibi, ſed mortem pecca-

tis ac libidinibus quæſierunt; nec cœleſte præmium, ſed inferna ſupplicia meruerunt, quæ pendent ſimul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. cujus judicii propinquare tempus oſtendam, ut & juſtis merces digna ſolvatur, & pœna merita impiis irrogetur. Plato, & multi alii philoſophorum, cum ignorarent originem rerum, ſupremumque illud tempus, quo mundus eſſet effectus, multa millia ſeculorum fluxiſſe dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi exſtiterit ornatus: ſecuti fortaſſe Chaldæos, qui, ut Cicero tradidit in libro de divinatione primo, quadringenta ſeptuaginta millia annorum monumentis comprehenſa ſe habere delirant. in quo quia ſe poſſe argui non putabant, liberum ſibi crediderunt eſſe, mentiri. Nos autem, quos divinæ literæ ad ſcientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemque cognovimus. de quo nunc in fine operis diſſeremus; quoniam de principio in ſecundo libro explicavimus. Sciant igitur philoſophi, qui ab exordio mundi ſeculorum millia enumerant, nondum ſextum milleſimum annum eſſe concluſum: quo numero expleto, conſummationem fieri neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in melius reformari. cujus rei argumentum prius eſt enarrandum, ut ratio eluceat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ ſcripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſummavit, diemque ſeptimum, quo ab operibus ſuis requieverat, ſanxit. Hic eſt autem dies ſabbati, qui lingua Hebræorum a numero nomen accepit; unde ſeptenarius numerus legitimus ac plenus eſt.

nam & dies ſeptem ſunt, quibus per vicem revolutis, orbes conficiuntur annorum; & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt; & ſeptem ſidera, quæ vocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquabiles motus rerum, ac temporum varietates efficere creduntur. Ergo, quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt, per ſecula ſex, id eſt, annorum ſex millia manere in hoc ſtatu mundum neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat propheta, qui dicit: *Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquam dies unus.* Et ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus fabricandis laboravit; ita & religio ejus & veritas in his ſex millibus annorum laboret neceſſe eſt, malitia prævalente ac dominante. Et rurſus, quoniam perfectis operibus requievit die ſeptimo, eumque benedixit, neceſſe eſt, ut in fine ſexti milleſimi anni malitia omnis aboleatur e terra, & regnet per annos mille juſtitia, ſitque tranquillitas & requies a laboribus, quos mundus jamdiu perfert. Verum, quatenus id eveniat, ordine ſuo explicabo. Sæpe diximus, minora & exigua magnorum figuras & præmonſtrationes eſſe, & hunc diem noſtrum, qui ortu ſolis occaſuque finitur, diei magni ſpeciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiam figuratio terreni hominis, cœleſtis populi præferebat in poſterum fictionem. nam ſicut perfectis omnibus, quæ in uſum hominis molitus eſt Deus, ipſum hominem ſexto die ultimum fecit, eumque induxit in hunc mundum, tanquam in domum jam diligenter inſtructam; ita nunc ſexto die

magno verus homo verbo Dei fingitur, id eſt, ſanctus populus doctrina & præceptis Dei ad juſtitiam figuratur. Et ſicut tunc mortalis atque imperfectus e terra fictus eſt, ut mille annis in hoc mundo viveret; ita nunc ex hoc terreſtri ſeculo perfectus homo fingitur, ut, vivificatus a Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem conſummatio futura ſit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, ſi quis divinas literas fuerit ſcrutatus, inveniet. Sed & ſecularium prophetarum congruentes cum cœleſtibus voces finem rerum & occaſum poſt breve tempus annuntiant, deſcribentes quaſi fatigati & dilabentis mundi ultimam ſenectutem. Quæ vero a prophetis & vatibus futura eſſe dicantur prius, quam ſuperveniat extrema illa concluſio, collecta ex omnibus & coacervata ſubnectam.

XV. Eſt in arcanis ſanctarum literarum, tranſcendiſſe in Ægyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cujus poſteri cum, diutius in Ægypto commorantes, in magnam gentem creviſſent, & gravi atque intolerando ſervitutis jugo premerentur; percuſſit Ægyptum Deus inſanabili plaga, & populum ſuum liberavit, traductum medio mari, cum, diſciſſis fluctibus, & in utramque partem dimotis, per ſiccum populus graderetur. Conatuſque rex Ægyptiorum profugos inſequi, coeunte in ſtatum ſuum pelago, cum omnibus copiis interceptus eſt. Quod facinus tam clarum, tamque mirabile, quamvis ad præſens virtutem Dei hominibus

oſtenderet, tamen præſignificatio & figura majoris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporum conſummatione facturus eſt. liberabit enim plebem ſuam de gravi ſervitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentem fuit, Ægyptus ſola percuſſa eſt. Nunc autem, quia Dei populus, ex omnibus linguis congregatus, apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur; neceſſe eſt, univerſas nationes, id eſt, orbem totum cœleſtibus plagis verberari, ut juſtus & cultor Dei populus liberetur. Et ſicut tunc ſigna facta ſunt, quibus futura clades Ægypti oſtenderetur; ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus univerſis gentibus intelligatur. Propinquante igitur hujus ſeculi termino, humanarum rerum ſtatum commutari neceſſe eſt, & in deterius nequitia invaleſcente prolabi: ut jam noſtra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia uſque ad ſummum gradum crevit, in illius tamen inſanabilis mali comparatione felicia & prope aurea poſſint judicari. Ita etenim juſtitia rareſcet, ita impietas, & avaritia, & cupiditas, & libido crebreſcent, ut ſi qui tum forte fuerint boni, prædæ ſint ſceleratis, ac divexentur undique ab injuſtis; ſoli autem mali opulenti ſint; boni vero in omnibus contumeliis atque in egeſtate jactentur. Confundetur omne jus, & leges interibunt. nihil quiſquam tunc habebit, niſi aut quæſitum, aut defenſum manu. audacia & vis omnia poſſidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas

erit: atque ita neque ſecuritas, neque regimen, neque requies a malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement ubique bella: omnes gentes in armis erunt, & ſe invicem oppugnabunt. civitates inter ſe finitimæ prœliabuntur: & prima omnium Ægyptus ſtultarum ſuperſtitionum luet pœnas, & ſanguine, velut flumine, operietur. Tunc peragrabit gladius orbem, metens omnia, & tanquam meſſem cuncta proſternens. cujus vaſtitatis & confuſionis hæc erit cauſa, quod Romanum nomen, quo nunc regitur orbis, (horret animus dicere: ſed dicam, quia futurum eſt) tolletur de terra, & imperium in Aſiam revertetur, ac rurſus Oriens dominabitur, atque Occidens ſerviet. Nec mirum cuiquam debet videri, ſi regnum tanta mole fundatum, ac tamdiu per tot & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. nihil eſt enim humanis viribus laboratum, quod non humanis æque viribus deſtrui poſſit, quoniam mortalia ſunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cum diutius floruiſſent, nihilo minus tamen occiderunt. nam & Ægyptios, & Perſas, & Græcos, & Aſſyrios, proditum eſt, regimen habuiſſe terrarum: quibus omnibus deſtructis, ad Romanos quoque rerum ſumma pervenit. qui quanto ceteris omnibus regnis magnitudine antiſtant, tanto majore decident lapſu; quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ ſunt ceteris altiora. Non inſcite Seneca Romanæ urbis tempora diſtribuit in ætates. primam enim dixit infantiam ſub rege Romulo fuiſſe, a quo & genita, & quaſi edu-

cata ſit Roma: deinde pueritiam ſub ceteris regibus, a quibus & aucta ſit, & diſciplinis pluribus inſtitutiſque formata: at vero, Tarquinio regnante, cum jam quaſi adulta eſſe cœpiſſet, ſervitium non tuliſſe, &, rejecto ſuperbæ dominationis jugo maluiſſe legibus obtemperare, quam regibus: cumque eſſet adoleſcentia ejus fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus cœpiſſe juveneſcere. ſublata enim Carthagine, quæ diu æmula imperii fuit, manus ſuas in totum orbem terra marique porrexit: donec regibus cunctis & nationibus imperio ſubjugatis, cum jam bellorum materia deficeret, viribus ſuis male uteretur, quibus ſe ipſa confecit. Hæc fuit prima ejus ſenectus: cum bellis lacerata civilibus, atque inteſtino malo preſſa, rurſus ad regimen ſingularis imperii recidit, quaſi ad alteram infantiam revoluta. amiſſa enim libertate, quam Bruto duce & auctore defenderat, ita conſenuit, tanquam ſuſtentare ſe ipſa non valeret, niſi adminiculo regentium niteretur. Quod ſi hæc ita ſunt, quid reſtat, niſi ut ſequatur interitus ſenectutem? & id futurum brevi, conciones prophetarum denuntiant ſub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram eſſe Romam loquuntur, & quidem judicio Dei, quod nomen ejus habuerit inviſum, & inimica juſtitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Hyſtaſpes quoque, qui fuit Medorum rex antiquiſſimus, a quo amnis quoque nomen accepit, qui nunc Hydaſpes dicitur, admirabile ſomnium, ſub interpretatione vaticinantis pueri ad memo-

riam poſteris tradidit, ſublatum iri ex orbe imperium nomenque Romanum, multo ante præfatus, quam illa Trojana gens conderetur.

XVI. Quomodo autem id futurum ſit, ne quis incredibile arbitretur, oſtendam. In primis multiplicabitur regnum, & ſumma rerum poteſtas, per plurimos diſſipata & conciſa, minuetur. tunc diſcordiæ civiles in perpetuum ſerentur: nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter exſiſtant, qui orbem terræ, non ad regendum, ſed ad conſumendum partiantur. Hi exercitibus in immenſum auctis, & agrorum cultibus deſtitutis, quod eſt principium everſionis & cladis, diſperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repente adverſus eos hoſtis potentiſſimus ab extremis finibus plagæ ſeptemtrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Aſiam obtinebunt, aſſumetur in ſocietatem a ceteris, ac princeps omnium conſtituetur. Hic inſuſtentabili dominatione vexabit orbem, divina & humana miſcebit, infanda dictu & exſecrabilia molietur, nova conſilia in pectore ſuo volutabit, ut proprium ſibi conſtituat imperium, leges commutabit, ſuas ſanciet, contaminabit, diripiet, ſpoliabit, occidet. denique, immutato nomine, atque imperii ſede tranſlata, confuſio ac perturbatio humani generis conſequetur. Tum vero deteſtabile atque abominandum tempus exſiſtet, quo nulli hominum ſit vita jucunda. Eruentur funditus civitates, atque interibunt non modo ferro atque igni, verum etiam terræ motibus aſſiduis, & eluvie aquarum, & morbis

frequentibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus ac peſtilens fiet, modo importunis imbribus, modo inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimiis: nec terra homini dabit fructum; non ſeges quidquam, non arbor, non vitis feret, ſed cum in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidem ſuppetat: & aquæ in ſanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari piſces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſiderum lapſus. Nec tamen hæc uſitato modo fient, ſed exſiſtent ſubito & ignota, & inviſa oculis aſtra: ſol in perpetuum fuſcabitur, ut vix inter noctem diemque diſcernatur: luna jam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine offuſa, meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promtum, aut ſiderum curſus, aut rationem temporum agnoſcere. fiet enim vel æſtas in hieme, vel hiems in æſtate. Tunc annus breviabitur, & menſis minuetur, & dies in anguſtum coarctabitur: ſtellæ vero creberrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat. Montes quoque altiſſimi decident, & planis æquabuntur: mare innavigabile conſtituetur. ac ne quid malis hominum terræque deſit, audietur e cœlo tuba. quod hoc modo Sibylla denuntiat:

σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tum vero per iram Dei adverſum homines, qui juſtitiam [Dei] non agnoverunt, ſæviet ferrum, ignis, fames, morbus; & ſuper omnia metus ſemper impendens. tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, & non veniet; ne nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos ſomnus accedet, ſed animas hominum ſollicitudo ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus ſtrident; gratulabuntur mortuis, & vivos plangent. His & aliis pluribus malis ſolitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis atque deſertus, quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

ἔσται κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt; & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

XVII. Sed planius, quomodo id eveniat, exponam. Imminente jam temporum concluſione, propheta magnus mittetur a Deo, qui convertat homines ad Dei agnitionem; & accipiet poteſtatem mirabilia faciendi. Ubicunque non audierint eum homines, claudet cœlum, & abſtinebit imbres, & aquam convertet in ſanguinem, & cruciabit illos ſiti ac fame. & quicunque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore ejus, atque comburet illum. His prodigiis atque virtutibus convertet multos ad Dei cultum, peractiſque operibus ipſius, alter rex

orietur ex Syria, malo ſpiritu genitus, everſor ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit adverſus prophetam Dei, & vincet, & interficiet eum, & inſepultum jacere patietur. ſed poſt diem tertium reviviſcet, atque, inſpectantibus & mirantibus cunctis, rapietur in cœlum. Rex vero ille teterrimus erit quidem & ipſe, ſed mendaciorum propheta, & ſe ipſum conſtituet ac vocabit Deum, & ſe coli jubebit, ut Dei filium: & dabitur ei poteſtas, ut faciat ſigna & prodigia, quibus viſis irretiat homines, ut adorent eum. Jubebit ignem deſcendere de cœlo, & ſolem a ſuis curſibus ſtare, & imaginem loqui, & fient hæc ſub verbo ejus. quibus miraculis etiam ſapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur, & juſtum populum perſequetur: & erit preſſura & contritio, qualis nunquam fuit a principio mundi. Quicunque crediderint atque acceſſerint ei, ſignabuntur ab eo, tanquam pecudes: qui autem recuſaverint notam ejus, aut in montes fugient, aut comprehenſi, exquiſitis cruciatibus necabuntur. Idem juſtos homines obvolvet libris prophetarum, atque ita cremabit; & dabitur ei deſolare orbem terræ menſibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo juſtitia projicietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hoſtiliter prædabuntur; non lex, aut ordo, aut militiæ diſciplina ſervabitur; non canos quiſquam reverebitur, non officium pietatis agnoſcet, non ſexus aut infantiæ miſerebitur. confundentur omnia, & miſcebuntur contra fas, contra jura naturæ.

Ita, quaſi uno communique latrocinio, terra univerſa vaſtabitur. Cum hæc ita facta erunt, tum juſti & ſectatores veritatis ſegregabunt ſe a malis, & fugient in ſolitudines. quo audito, impius rex inflammatus ira veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circumdabit montem, in quo juſti morabuntur, ut eos comprehendat. Illi vero, ubi ſe clauſos undique atque obſeſſos viderint, exclamabunt ad Deum voce magna, & auxilium cœleſte implorabunt; & exaudiet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat ac liberet, omneſque impios ferro ignique diſperdat.

XVIII. Hæc ita futura eſſe, cum prophetæ omnes ex Dei ſpiritu, tum etiam vates ex inſtinctu dæmonum cecinerunt. Hyſtaſpes enim, quem ſuperius nominavi, deſcripta iniquitate ſeculi hujus extremi, pios ac fideles a nocentibus ſegregatos, ait, cum fletu & gemitu extenſuros eſſe ad cœlum manus, & imploraturos fidem Jovis: Jovem reſpecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios exſtincturum. quæ omnia vera ſunt, præter unum, quod Jovem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non ſine dæmonum fraude ſubtractum eſt, miſſum iri a patre tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamen non diſſimulavit. in eo enim libro, qui λόγος τέλειος inſcribitur, poſt enumerationem malorum, de quibus diximus, ſubjecit hæc: ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται, ὦ Ἀσκληπιὲ, τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ.

ἄγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας, πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ καταλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας, ἐνίοτε δὲ πολέμοις καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoque non aliter fore oſtendunt, quam ut Dei filius a ſummo patre mittatur, qui & juſtos liberet de manibus impiorum, & injuſtos cum tyrannis ſævientibus deleat. e quibus una ſic tradidit:

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι,
καὶ μέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων
πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους·
εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla:

καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου πέμψειε θεὸς βασιλῆα,
ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rurſus alia:

- - ἡμετέρας δουλείας.
ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ,
καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.

XIX. Oppreſſo igitur orbe terræ, cum ad deſtruendam immenſarum virium tyrannidem humanæ opes defecerint; ſiquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, divino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miſeranda comploratione juſtorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempeſta & te-

nebroſa nocte, ut in orbe toto lumen deſcendentis Dei tanquam fulgur appareat. quod Sibylla his verſibus locuta eſt :

- - ὁππότ' ἂν ἔλθῃ
πῦρ, ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc eſt nox, quæ a nobis propter adventum regis ac Dei noſtri pervigilio celebratur. cujus noctis duplex ratio eſt, quod in ea & vitam tum recepit, cum paſſus eſt, & poſtea orbis terræ regnum recepturus eſt. Hic eſt enim liberator, & judex, & ultor, & rex, & Deus, quem nos Chriſtum vocamus, qui prius, quam deſcendat, hoc ſignum dabit. Cadet repente gladius de cœlo, ut ſciant juſti ducem ſanctæ militiæ deſcenſurum, & deſcendet comitantibus angelis in medium terræ, & antecedet eum flamma inexſtinguibilis, & virtus angelorum tradet in manus juſtorum multitudinem illam, quæ montem circumſederit; & concidetur ab hora tertia uſque ad veſperum, & fluet ſanguis more torrentis, deletiſque omnibus copiis, impius ſolus effugiet, & peribit ab eo virtus ſua. Hic eſt autem, qui appellatur Antichriſtus: ſed ſe ipſe Chriſtum mentietur, & contra verum dimicabit, & victus effugiet, & bellum ſæpe renovabit, & ſæpe vincetur, donec quarto prœlio confectis omnibus impiis debellatus, & captus, tandem ſcelerum ſuorum luat pœnas. Sed & ceteri principes ac tyranni, qui contriverunt orbem, ſimul cum eo vincti adducentur ad regem: & increpabit eos, & coarguet, & exprobrabit his facinora ipſorum, & damnabit eos, ac

meritis cruciatibus tradet. Sic exſtincta malitia, & impietate compreſſa, requieſcet orbis, qui per tot ſecula, ſubjectus errori ac ſceleri, nefandam pertulit ſervitutem. Non colentur ulterius Dii manu facti, ſed a templis & pulvinaribus ſuis deturbata ſimulacra igni dabuntur, & cum donis ſuis mirabilibus ardebunt. quod etiam Sibylla, cum prophetis congruens, futurum eſſe prædixit :

τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoque idem ſpopondit :

ἔργα δὲ χειροποιητὰ θεῶν συνεκκαύσονται.

XX. Poſt hæc aperientur inferi, & reſurgent mortui, de quibus judicium magnum idem ipſe rex ac Deus faciet, cui ſummus pater & judicandi & regnandi dabit maximam poteſtatem. de quo judicio & regno apud Erythræam Sibyllam ſic invenitur :

ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον, ἤδὲ βροτοῖσι
καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο,
ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde apud aliam :

ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα,
ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem :

οὐρανὸν εἱλίξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω,
καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
καὶ θανάτου κέντρον. καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamen univerſi tunc a Deo judicabuntur, ſed ii tantum, qui ſunt in Dei religione verſati. Nam qui Deum non agnoverunt, quoniam ſententia de his in abſolutionem ferri non poteſt, jam judicati, damnatique ſunt, ſanctis literis conteſtantibus, non reſurrecturos eſſe impios in judicium. Judicabuntur ergo, qui Deum ſcierunt; & facinora eorum, id eſt, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut ſi plura & gravia fuerint bona juſtaque, dentur ad vitam beatam: ſi autem mala ſuperaverint, condemnentur ad pœnam. Hic fortaſſe dixerit quiſpiam: Si eſt immortalis anima, quomodo patibilis inducitur, ac pœnæ ſentiens? ſi enim ob merita punietur, ſentiet utique dolorem atque ita etiam mortem. Si morti non eſt obnoxia, ne dolori quidem. patibilis igitur non eſt. Huic quæſtioni, ſive argumento, a Stoicis ita occurritur: Animas quidem hominum permanere, nec interventu mortis in nihilum reſolvi; ſed eorum, qui juſti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad ſedem cœleſtem, unde illis origo ſit, remeare, vel in campos quoſdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris voluptatibus: impios vero, quoniam ſe malis cupiditatibus inquinaverunt, mediam quandam gerere inter immortalem mortalemque naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. cujus deſideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quendam fucum trahant, labemque terrenam; quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæſerit, ejus naturæ reddi animas, ut ſi non exſtinguibiles in totum, quoniam ex Deo ſunt, tamen cruciabiles fiant per

corporis maculam, quæ peccatis inuſta, ſenſum doloris attribuit. Quam ſententiam poeta ſic explicavit:

Quin & ſupremo cum lumine vita reliquit.
Non tamen omne malum miſeris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt peſtes; penituſque neceſſe eſt
Multa diu concreta modis inoleſcere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum vera ſunt. Anima enim, cum divortium fecit a corpore, eſt, ut ait idem poeta,

Par levibus ventis, volucrique ſimillima ſomno:

quia ſpiritus eſt, & ipſa tenuitate incomprehenſibilis, ſed nobis, qui ſumus corporales; Deo autem, cui ſubjacet poſſe omnia, comprehenſibilis.

XXI. Primum igitur dicimus, tantam eſſe Dei poteſtatem, ut etiam incorporalia comprehendat, &, quemadmodum voluerit, afficiat. nam & angeli Deum metuunt, quia caſtigari ab eo poſſunt inenarrabili quodam modo; & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo, ac puniuntur. Quid ergo mirum, ſi, cum ſint immortales animæ, tamen patibiles ſint Deo? nam cum in ſe nihil habeant ſolidum & contrectabile, a ſolidis & corporalibus nullam vim pati poſſunt: ſed quia in ſolis ſpiritibus vivunt, a ſolo Deo tractabiles ſunt, cui virtus ac ſubſtantia ſpiritalis eſt. Sed tamen docent nos ſanctæ literæ, quemadmodum pœnas impii ſint la-

turi. nam quia peccata in corporibus contraxerunt; rurſus carne induentur, ut in corporibus piaculum ſolvant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini ſuperjecerit, huic terrenæ ſimilis, ſed inſolubilis ac permanens in æternum, ut ſufficere poſſit cruciatibus, & igni ſempiterno, cujus natura diverſa eſt ab hoc noſtro, quo ad vitæ neceſſaria utimur, qui, niſi alicujus materiæ fomite alatur, exſtinguitur. At ille divinus per ſe ipſum ſemper vivit, ac viget ſine ullis alimentis, nec admixtum habet fumum, ſed eſt purus ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. non enim vi aliqua ſurſum verſus urgetur, ſicut noſter, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermixtus exſilire cogit, & ad cœleſtem naturam cum trepidatione mobili ſubvolare. Idem igitur divinus ignis una eademque vi atque potentia & cremabit impios, & recreabit, & quantum e corporibus abſumet, tantum reponet; ac ſibi ipſe æternum pabulum ſubminiſtrabit. quod poetæ in vulturem Tityi tranſtulerunt. ita ſine ullo revireſcentium corporum detrimento aduret tantum, ac ſenſu doloris afficiet. Sed & juſtos cum judicaverit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere vel numero prævaluerint, perſtringentur ab igni, atque amburentur: quos autem plena juſtitia & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non ſentient. habent enim aliquid in ſe Dei, quod vim flammæ repellat ac reſpuat. Tanta eſt vis innocentiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accepit a Deo hanc poteſtatem, ut impios urat, juſtis obtemperet. nec

tamen quiſquam putet, animas poſt mortem protinus judicari. nam omnes in una communique cuſtodia detinentur, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata juſtitia, ii præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata & ſcelera detecta, non reſurgent, ſed cum impiis in eaſdem tenebras recondentur, ad certa ſupplicia deſtinati.

XXII. Figmenta hæc eſſe poetarum quidam putant, ignorantes, unde illa poetæ acceperint; ac negant hæc fieri poſſe. nec mirum eſt ita illis videri. Aliter enim, quam res habet, traditur a poetis: qui, licet ſint multo antiquiores, quam hiſtorici & oratores, & cetera genera ſcriptorum, tamen quia myſterium divini ſacramenti neſciebant, & ad eos mentio reſurrectionis futuræ obſcuro rumore pervenerat, eam vero temere ac leviter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem teſtati ſunt, non auctorem ſe certum, ſed opinionem ſequi: ut Maro, qui ait,

Sit mihi fas audita loqui.

Quamvis igitur veritatis arcana in parte corruperint: tamen ipſa res eo verior invenitur, quod cum prophetis in parte conſentiunt. quod nobis ad probationem rei ſatis eſt. Errori tamen eorum ſubeſt ratio nonnulla. nam cum prophetæ aſſiduis concionibus prædicarent, judicaturum eſſe de mortuis filium Dei, & hæc annuntiatio non lateret; quoniam rectorem cœli non alium putabant eſſe, quam Jovem, judicare apud inferos Jovis filium tradide-

runt: ſed tamen non Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium, qui cœleſtes putantur; ſed eum, qui & mortalis fuerit & juſtus, vel Minoem, vel Æacum, vel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poetica licentia, quod acceperant: vel opinio veritatem per diverſa ora ſermoneſque varios diſſipatam mutavit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rurſus ad vitam reſtitui cecinerunt, Marone ita dicente:

Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno;
Scilicet immemores ſupera ut convexa reviſant,
Rurſus & incipiant in corpora velle reverti:

hæc eos ratio fefellit, quod reſurgent defuncti, non poſt mille annos mortis ſuæ, ſed ut reſtituti rurſus in vitam mille annis cum Deo regnent. Deus enim veniet, ut, orbe hoc ab omni labe purgato, redivivas juſtorum animas, corporibus innovatis, ad ſempiternam beatitudinem ſuſcitet. Itaque præter aquam oblivionis vera ſunt cetera, quam idcirco finxerunt, ne quis illis opponeret: Cur ergo non meminerunt ſe aliquando vixiſſe, aut qui fuerint, aut quæ geſſerint? Sed nihilominus tamen veriſimile non putatur, & res tota velut licenter & fabuloſe ficta reſpuitur. Nobis autem de reſurrectione affirmantibus & docentibus, animas ad alteram vitam non oblitas ſui, ſed in eodem ſenſu ac figura eſſe redituras, illud opponitur: Tot jam ſecula tranſierunt: quis unquam unus ab inferis reſurrexerit, ut exemplo ejus fieri poſſe credamus? At enim

reſurrectio fieri non poteſt, dominante adhuc injuſtitia. Hoc enim ſeculo necantur homines vi, ferro, inſidiis, venenis: & afficiuntur injuriis, egeſtate, carceribus, tormentis, proſcriptionibus. Eo accedit, quod juſtitia inviſa eſt, quod omnes, qui Deum ſequi volunt, non tantum odio habentur, ſed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere pœnarum, & ad impios cultus manu factorum Deorum non ratione, aut veritate, ſed nefanda corporum laceratione coguntur. Num igitur oportet ad hæc eadem reſurgere, & reverti homines ad vitam, in qua tuti eſſe non poſſint? Cum ergo juſti tam viles habeantur, ac tam facile tollantur: quid putemus futurum fuiſſe, ſi quis ab inferis rediens vitam poſtliminio recepiſſet? Auferretur profecto ab oculis hominum, ne, viſo eo vel audito, Deos univerſi relinquerent, & ad unius ſe Dei cultum religionemque converterent. Ergo ſemel fieri reſurrectionem neceſſe eſt, cum malum fuerit ablatum, quoniam eos, qui reſurrexerint, nec mori jam ulterius, nec violari ullo modo fas eſt, ut beatam poſſint agere vitam, quorum mors reſignata eſt. Poetæ vero, cum ſcirent, hoc ſeculum malis omnibus redundare, oblivionis amnem induxerunt, ne laborum ac malorum memores animæ reverti ad ſuperos recuſarent. unde Virgilius:

O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum eſt
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti
Corpora? quæ lucis miſeris tam dira cupido?

Ignorabant enim, quomodo aut quando id fieri

oporteret. itaque renaſci eas putaverunt, & denuo ad uterum revolvi, atque ad infantiam regredi. Unde etiam Plato de anima diſſerens, ex hoc, ait, poſſe cognoſci animas eſſe immortales atque divinas, quod in pueris mobilia ſint ingenia, & ad percipiendum facilia; quod ea, quæ diſcant, ita celeriter rapiant, uti non tunc primum diſcere illa videantur, ſed recognoſcere, atque reminiſci. in quo vir ſapiens poetis ineptiſſime credidit.

XXIII. Non igitur renaſcentur, quod fieri non poteſt, ſed reſurgent, & a Deo corporibus induentur, & prioris vitæ factorumque omnium memores erunt; & in bonis cœleſtibus collocatæ, ac fruentes jucunditate innumerabilium copiarum, præſenti Deo gratias agent, quod malum omne deleverit, quod eos ad regnum vitamque perpetuam ſuſcitarit. Qua de anaſtaſi philoſophi quoque dicere aliquid conati ſunt tam corrupte, quam poetæ. nam Pythagoras tranſire animas in nova corpora diſputavit, ſed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & ſe ipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos de providentia ſcripſit, cum de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit: τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον, ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου, εἰς ὃν νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. Sed nos ab humanis ad divina redeamus. Sibylla iterum dicit:

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἣν θεὸς αὐτὸς

ποιήσει, κρίνων ἀσεβεῖς θ' ἅμα εὐσεβέαστε,
καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει,
ὅσσοι δ' εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
πνεῦμα θεοῦ δόντος τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod ſi non modo prophetæ, ſed etiam vates, & poetæ, & philoſophi anaſtaſin mortuorum futuram eſſe conſentiunt: nemo quærat a nobis, quemadmodum fieri poſſit. nec enim divinorum operum reddi poteſt ratio. ſed ſi a principio Deus hominem, neſcio quo, inenarrabili modo inſtituit, credamus, ab eodem reſtitui veterem poſſe, qui novum fecit.

XXIV. Nunc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi & maximi Dei filius, ut vivos ac mortuos judicet, teſtante atque dicente Sibylla:

πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσται,
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille, cum deleverit injuſtitiam, judiciumque maximum fecerit, ac juſtos, qui a principio fuerunt, ad vitam reſtauraverit, mille annis inter homines verſabitur, eoſque juſtiſſimo imperio reget. quod alia Sibylla vaticinans furenſque proclamat:

κλῦτε δέ μου, μέροπες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur, ſed per eoſdem mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit ſoboles eorum ſancta, & Deo cara. qui autem ab inferis ſuſcitabuntur,

ii præerunt viventibus, velut judices. Gentes vero non exſtinguentur omnino; ſed quædam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur a juſtis, ac ſubjugentur perpetuæ ſervituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui eſt machinator omnium malorum, catenis vincietur, & erit in cuſtodia mille annis cœleſtis imperii, quo juſtitia in orbe regnabit, ne quod malum adverſus populum Dei moliatur. poſt cujus adventum congregabuntur juſti ex omni terra; peractoque judicio, civitas ſancta conſtituetur in medio terræ, in qua ipſe conditor Deus cum juſtis dominantibus commoretur. quam civitatem Sibylla deſignat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε Θεὸς, αὐτὴν ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur a mundo tenebræ illæ, quibus offundetur atque obcæcabitur cœlum, & luna claritudinem ſolis accipiet, nec minuetur ulterius: ſol autem ſepties tanto, quam nunc eſt, clarior fiet: terra vero aperiet fœcunditatem ſuam, & uberrimas fruges ſua ſponte generabit: rupes montium mella ſudabunt, per rivos vina decurrent, & flumina lacte inundabunt: mundus denique ipſe gaudebit, & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & ſceleris, & erroris. Non beſtiæ per hoc tempus ſanguine alentur, non aves præda; ſed quieta & placida erunt omnia. leones & vituli ad præſepe ſimul ſtabunt, lupus ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ non nocebunt, infans cum ſerpentibus

ludet. Denique tunc fient illa, quæ poetæ aureis temporibus facta eſſe jam Saturno regnante dixerunt. quorum error hinc ortus eſt, quod prophetæ futurorum pleraque ſic proferunt & enuntiant, quaſi jam peracta. Viſiones enim divino ſpiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conſpectu ſuo quaſi fieri ac terminari. Quæ vaticinia eorum cum paulatim fama vulgaſſet, quoniam profani a ſacramento ignorabant, quatenus dicerentur, completa jam eſſe veteribus ſeculis illa omnia putaverunt; quæ utique fieri, complerique non poterant homine regnante. Cum vero deletis religionibus impiis, & ſcelere compreſſo, ſubjecta erit Deo terra:

Cedet & ipſe mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non raſtros patietur humus, non vinea falcem;
Robuſtus quoque jam tauris juga ſolvet arator.
Tunc etiam molli flaveſcet campus ariſta,
Incultiſque rubens pendebit ſentibus uva,
Et duræ quercus ſudabunt roſcida mella,
Nec varios diſcet mentiri lana colores:
Ipſe ſed in pratis aries jam ſuave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte ſua ſandyx paſcentes veſtiet agnos:
Ipſæ lacte domum referent diſtenta capellæ
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poeta ſecundum Cumææ Sibyllæ carmina prolocutus eſt. Erythræa vero ſic ait:

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἀμιλλοῦνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται.
ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόροστε λέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσιν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται.

Et alio loco de ubertate rerum :

καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει.
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέος, λευκοῦτε γάλακτος,
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶ βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modo :

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις.

Vivent itaque homines tranquilliſſimam vitam & copioſiſſimam, & regnabunt cum Deo pariter; & reges gentium venient a finibus terræ cum donis ac muneribus, ut adorent & honorificent regem magnum, cujus nomen erit præclarum ac venerabile univerſis nationibus, quæ ſub cœlo erunt, & regibus, qui dominabuntur in terra.

XXV. Hæc ſunt, quæ a prophetis futura dicuntur. quorum teſtimonia & verba ponere opus non eſſe duxi, quoniam eſſet infinitum: nec tantam rerum multitudinem menſura libri caperet, tam multis uno ſpiritu ſimilia dicentibus: ſimulque ne faſtidium legentibus fieret, ſi ex omnibus collecta & translata congererem: præterea ut ea ipſa, quæ

dicerem, non noſtris, ſed alienis potiſſimum literis confirmarem; doceremque, non modo apud nos, verum etiam apud eos ipſos, qui nos inſectantur, veritatem conſignatam teneri, quam recuſant agnoſcere. Qui autem diligentius hæc voluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat; & plura, quam nos in his libris complexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſſe quiſpiam nunc requirat, quando iſta, quæ diximus, ſint futura. Jam ſuperius oſtendi, completis annorum ſex millibus mutationem iſtam fieri oportere, & jam propinquare ſummum illum concluſionis extremæ diem. De ſignis, quæ prædicta ſunt a prophetis, licet noſcere. prædixerunt enim ſigna, quibus conſummatio temporum & exſpectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timenda. Quando tamen compleatur hæc ſumma, docent ii, qui de temporibus ſcripſerunt, colligentes ex literis ſanctis, & ex variis hiſtoriis, quantus ſit numerus annorum ab exordio mundi. qui licet varient, & aliquantum numeri eorum ſumma diſſentiat; omnis tamen exſpectatio non amplius, quam ducentorum videtur annorum. Etiam res ipſa declarat, lapſum ruinamque rerum brevi fore; niſi quod incolumi urbe Roma nihil iſtiuſmodi videtur eſſe metuendum. At vero cum caput illud orbis occiderit, & ῥύμη eſſe cœperit, quod Sibyllæ fore ajunt: quis dubitet, veniſſe jam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa eſt civitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia: precanduſque nobis & adorandus eſt Deus cœli, ſi tamen ſtatuta ejus & placita differri poſſunt, ne citius, quam putemus, tyrannus ille abo-

minandus veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipſe lapſurus eſt. Nunc ad cetera exſequenda redeamus, quæ deinceps ſecutura ſunt.

XXVI. Diximus paulo ante, in principio regni ſancti fore, ut a Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc eſt, ſeptem millia cœperint terminari, ſolvetur denuo, & cuſtodia emiſſus exibit, atque omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione juſtorum, concitabit, ut inferant bellum ſanctæ civitati: & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit & circumdabit civitatem. Tunc veniet noviſſima ira Dei ſuper gentes, & debellabit eas uſque ad unum: ac primum concutiet terram quam validiſſime, & a motu ejus ſcindentur montes Syriæ, & ſubſident colles in abruptum, & muri omnium civitatum corruent: & ſtatuet Deus ſolem, triduo ne occidat, & inflammabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſuper perduelles & impios populos, & imbres ſulphuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis: & liqueſcent ſpiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipſi ſe invicem gladio ferient, & replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur oſſibus. Populus autem Dei tribus illis diebus ſub concavis terræ occultabitur, donec ira Dei adverſus gentes extremum judicium terminet. Tunc exibunt juſti de latebris ſuis, & invenient omnia cadaveribus atque oſſibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit; nec erit in hoc mundo

ulla jam natio amplius, præter ſolam gentem Dei; tum per annos ſeptem perpetes intactæ erunt ſilvæ; nec excidetur de montibus lignum, ſed arma gentium comburentur; & jam non erit bellum, ſed pax & requies ſempiterna. Cum vero completi fuerint mille anni, renovabitur mundus a Deo; & cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in ſimilitudinem angelorum, & erunt candidi, ſicut nix; & verſabuntur ſemper in conſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabunt, & ſervient in æternum. Eodem tempore fiet ſecunda illa & publica omnium reſurrectio, in qua excitabuntur injuſti ad cruciatus ſempiternos. Ii ſunt, qui manu facta coluerunt; qui dominum mundi ac parentem vel neſcierunt, vel abnegaverunt. Sed & dominus illorum cum miniſtris ſuis comprehendetur, ad pœnamque damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro ſuis facinoribus in conſpectu angelorum atque juſtorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc eſt doctrina ſanctorum prophetarum, quam Chriſtiani ſequimur: hæc noſtra ſapientia, quam iſti, qui vel fragilia colunt, vel inanem philoſophiam tuentur, tanquam ſtultitiam vanitatemque derident, quia nos defendere hanc publice atque aſſerere non ſolemus, Deo jubente, ut quieti ac ſilentes arcanum ejus in abdito atque intra noſtram conſcientiam teneamus, nec adverſus iſtos vere profanos, qui non diſcendi, ſed arguendi atque illudendi gratia inclementer Deum ac religionem ejus impugnant, pertinaci contentione certemus. Abſcondi enim te-

gique myſterium quam fideliſſime oportet, maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem noſtram, veluti malam conſcientiam, criminantur. unde etiam quaſdam exſecrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt, & libenter his, quæ finxerunt, credunt. Sed omnia jam, ſanctiſſime Imperator, figmenta ſopita ſunt, ex quo te Deus ſummus ad reſtituendum juſtitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani excitavit. quo gubernante Romanæ R. P. ſtatum, jam cultores Dei pro ſceleratis ac nefariis non habemur. Jam emergente atque illuſtrata veritate non arguimur ut injuſti, qui opera juſtitiæ facere conamur. Nemo jam nobis Dei nomen exprobrat. nemo irreligioſus ulterius appellatur; qui ſoli omnium religioſi ſumus, quoniam contemtis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum Deum. Te providentia ſummæ divinitatis ad faſtigium principale provexit, qui poſſes vera pietate aliorum male conſulta reſcindere, peccata corrigere, ſaluti hominum paterna clementia providere, ipſos denique malos a R. P. ſubmovere: quos ſumma poteſtate dejectos, in manus tuas idem Deus tradidit, ut eſſet omnibus clarum, quæ ſit vera majeſtas. Illi enim, qui ut impias religiones defenderent, cœleſtis ac ſingularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent: tu autem, qui nomen ejus defendis & diligis, virtute ac felicitate præpollens, immortalibus tuis gloriis beatiſſime frueris. Illi pœnas ſceleris ſui & pendunt, & pependerunt: te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum tranquil-

lumque moderamen cum ſumma omnium gratulatione largitur. Nec immerito rerum dominus ac rector te potiſſimum delegit, per quem ſanctam religionem ſuam inſtauraret; quoniam unus ex omnibus exſtitiſti, qui præcipua virtutis & ſanctitatis exempla præberes, quibus antiquorum Principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modo æquares, ſed etiam (quod eſt maximum) præterires. Illi quidem natura fortaſſe tantum ſimiles juſtis fuerunt. qui enim moderatorem univerſitatis Deum ignorat, ſimilitudinem juſtitiæ aſſequi poteſt, ipſam vero non poteſt. Tu vero & morum ingenita ſanctitate, & veritatis & Dei agnitione in omni actu juſtitiæ opera conſummas. Erat igitur congruens, ut in formando generis humani ſtatu te auctore ac miniſtro divinitas uteretur. Cui nos quotidianis precibus ſupplicamus, ut te inprimis, quem rerum cuſtodem voluit eſſe, cuſtodiat: deinde inſpiret tibi voluntatem, qua ſemper in amore divini nominis perſeveres. Quod eſt omnibus ſalutare, & tibi ad felicitatem, & ceteris ad quietem.

XXVII. Quoniam, decurſis propoſiti operis ſeptem ſpatiis, ad metam pervecti ſumus, ſupereſt, ut exhortemur omnes ad ſuſcipiendam cum vera religione ſapientiam, cujus vis & officium in eo vertitur, ut contemtis terreſtribus, & abjectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus ſervientes, & fragilia concupiſcentes, ad æterna cœleſtis theſauri præmia dirigamur: quæ ut capere poſſimus, quamprimum omittendæ ſunt hujus præſentis vitæ illices voluptates, quæ animas hominum per-

nicioſiſſima ſuavitate deleniunt. Quanta felicitas exiſtimanda eſt, ſubtractum his labiis terræ, proficiſci ad illum æquiſſimum judicem, parentemque indulgentiſſimum, qui pro laboribus requiem, pro morte vitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac brevibus bonis æterna & cœleſtia largiatur: cum qua mercede acerbitates, ac miſeriæ, quas perpetimur in hoc mundo, facientes opera juſtitiæ, conferri & coæquari nullo modo poſſunt. Proinde, ſi ſapientes, ſi beati eſſe volumus, cogitanda & proponenda ſunt nobis non tantum Terentiana illa, *molendum eſſe uſque in piſtrino*, vapulandum, habendæ compedes; ſed his multo atrociora, carcer, catenæ, tormenta patienda; ſuſtinendi dolores, mors denique ipſa & ſuſcipienda eſt & ferenda, cum liqueat conſcientiæ noſtræ, nec fragilem iſtam voluptatem ſine pœna, nec virtutem ſine divino præmio fore. Univerſos igitur oportet operam dare, ut vel ſe quamprimum ad rectam viam dirigant, vel ſuſceptis operatiſque virtutibus, & hujus vitæ laboribus patienter exactis, conſolatorem Deum habere mereantur. Pater enim noſter ac dominus, qui condidit firmavitque cœlum, qui ſolem cum ceteris ſideribus induxit, qui libratam magnitudine ſua terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibuſque diſtinxit, &, quidquid eſt in hoc opere mundi, conflavit ac perfecit e nihilo, perſpectis erroribus hominum, ducem miſit, qui nobis juſtitiæ viam panderet. Hunc ſequamur omnes, hunc audiamus, huic devotiſſime pareamus, quoniam ſolus, ut ait Lucretius,

Veridicis hominum purgavit pectora dictis :
Et finem ſtatuit cuppedinis, atque timoris :
Expoſuitque, bonum ſummum, quo tendimus omnes,
Quid foret, atque viam monſtravit limite parvo,
Qua poſſemus ad id recto contendere curſu.

Nec monſtravit tantum, ſed etiam præceſſit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret. Deſeratur, ſi fieri poteſt, via perditionis & fraudis, in qua mors voluptatis illecebris adoperta celatur. Et quanto quiſque, annis in ſenectutem vergentibus, appropinquare cernit illum diem, quo ſit ei ex hac vita demigrandum, cogitet, quam purus abſcedat, quam innocens ad judicem veniat, non ut faciunt quidam cæcis mentibus viri, qui, jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur inſtantis ultimæ neceſſitatis, ut cupidius & ardentius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex voragine liberet ſe quiſque, dum licet, dum facultas adeſt, ſeque ad Deum tota mente convertat, ut illum diem ſecurus exſpectet, quo præſes dominuſque mundi Deus de ſingulorum factis cogitationibuſque judicabit: quæcunque hic expetuntur, non tantum negligat, ſed & fugiat, potioremque animam ſuam judicet, quam bona iſta fallacia, quorum incerta & caduca poſſeſſio eſt. migrant enim quotidie, & multo velocius exeunt, quam intraverant, & tamen, ſi nobis uſque ad ultimum liceat iſtis frui, aliis certe relinquenda ſunt. nihil nobiſcum ferre poſſumus, niſi vitam bene atque innocenter actam. Ille ad Deum copioſus, ille opulentus adveniet, cui adſtabunt conti-

nentia, miſericordia, patientia, caritas, fides. Hæc eſt hereditas noſtra, quæ nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum poteſt. Et quis eſt, qui hæc bona parare ac acquirere ſibi velit? veniant, qui eſuriunt, ut cœleſti cibo ſaturati, ſempiternam famem ponant. veniant, qui ſitiunt, ut aquam ſalutarem de perenni cœleſtique fonte pleniſſimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu Dei & cæci videbunt, & ſurdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & ſtulti ſapient, & ægroti valebunt, & mortui reviviſcent. Quiſquis enim corruptelas terræ virtute calcaverit, hunc arbiter ille ſummus & verax ad lucem vitamque perpetuam ſuſcitabit. Nemo divitiis, nemo faſcibus, nemo etiam regia poteſtate confidat. immortalem iſta non faciunt. nam quicunque rationem hominis abjecerit, ac, præſentia ſecutus, in humum ſe ipſe proſtraverit, tanquam deſertor domini, & imperatoris, & patris ſui, punietur. Intendamus ergo juſtitiæ, quæ nos inſeparabilis comes ad Deum ſola perducet; &, dum *ſpiritus hos regit artus*, infatigabilem militiam Deo militemus, ſtationes vigiliaſque celebremus, congrediamur cum hoſte, quem novimus, fortiter, ut victores, ac devicto adverſario triumphantes, præmium virtutis, quod ipſe promiſit, a Domino conſequamur.

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI

DE IRA DEI

AD DONATUM

LIBER UNUS.

Digitized by Google

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI

DE IRA DEI

AD DONATUM

LIBER UNUS.

I. ANIMADVERTI ſæpe, Donate, plurimos id exiſtimare, quod etiam nonnulli philoſophorum putaverunt, non iraſci Deum, quoniam vel benefica ſit tantummodo natura divina, nec cuiquam nocere præſtantiſſimæ atque optimæ congruat poteſtati, vel certe nil curet omnino, ut neque ex beneficentia ejus quidquam boni perveniat ad nos, neque ex maleficentia quidquam mali. Quorum error, quia maximus eſt, & ad evertendum vitæ humanæ ſtatum ſpectat, coarguendus eſt nobis, ne & ipſe fallaris, impulſus auctoritate hominum, qui ſe putant eſſe ſapientes. Nec tamen nos arrogantes ſumus, ut comprehenſam noſtro ingenio veritatem gloriemur: ſed doctrinam Dei ſequimur, qui ſcire ſolus poteſt & revelare ſecreta. Cujus doctrinæ philoſophi expertes, exiſtimaverunt naturam rerum

conjectura poſſe deprehendi. quod nequaquam fieri poteſt, quia mens hominis, tenebroſo corporis domicilio circumſepta, longe a veri perſpectione ſubmota eſt: & hoc differt ab humanitate divinitas, quod humanitatis eſt ignoratio, divinitatis ſcientia. Unde nobis aliquo lumine opus eſt ad depellendas tenebras, quibus offuſa eſt hominis cogitatio: quoniam in carne mortali agentes, de noſtris ſenſibus divinare non poſſumus. Lumen autem mentis humanæ Deus eſt, quem qui cognoverit, & in pectus admiſerit, illuminato corde myſterium veritatis agnoſcet: remoto autem Deo cœleſtique doctrina, omnia erroribus plena ſunt: recteque Socrates, cum eſſet omnium philoſophorum doctiſſimus, tamen ut ceterorum argueret inſcientiam, qui ſe aliquid tenere arbitrabantur, ait, *ſe nihil ſcire, niſi unum, quod nihil ſciret.* Intellexit enim, doctrinam illam nihil habere in ſe certi, nihil veri; nec, ut putabant quidam, diſſimulavit ipſe doctrinam, ut alios refelleret, ſed vidit ex parte aliqua veritatem, teſtatuſque eſt etiam in judicio, (ſicut traditur a Platone,) quod nulla eſſet humana ſapientia: adeo doctrinam, qua tum philoſophi gloriabantur, contemſit, deriſit, abjecit, ut id ipſum pro ſumma doctrina profiteretur, quod nihil ſcire didiciſſet. Si ergo nulla eſt ſapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit; apparet eſſe divinam, nec ulli alii, quam Deo, veritatis notitiam ſubjacere. Deus igitur noſcendus eſt, in quo ſolo veritas eſt. ille mundi parens, & conditor rerum, qui oculis non videtur, mente vix cernitur: cujus religio mul-

tis modis impugnari ſolet ab iis, qui neque veram ſapientiam tenere potuerunt, neque magni & cœleſtis arcani comprehendere rationem.

II. Nam cum ſint gradus multi, per quos ad domicilium veritatis aſcenditur; non eſt facile cuilibet evehi ad ſummum. Caligantibus enim veritatis fulgore luminibus, qui ſtabilem greſſum tenere non poſſunt, revolvuntur in planum. Primus autem gradus eſt, intelligere falſas religiones, & abjicere impios cultus Deorum humana manu fabricatorum: ſecundus vero, perſpicere animo, quod unus ſit Deus ſummus, cujus poteſtas ac providentia effecerit a principio mundum, & gubernet in poſterum: tertius, cognoſcere miniſtrum ejus ac nuntium, quem legavit in terram, quo docente liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatique ad veri Dei cultum, juſtitiam diſceremus. ex quibus omnibus gradibus, ut dixi, pronus eſt lapſus & facilis ad ruinam, niſi pedes inconcuſſa ſtabilitate figantur. De primo gradu eos excuti videmus, qui, cum falſa intelligant, tamen verum non inveniunt; contemtiſque terrenis fragilibuſque ſimulacris, non ad colendum ſe Deum conferunt, quem ignorant; ſed mundi elementa mirantes, cœlum, terram, mare, ſolem, lunam, ceteraque aſtra venerantur. Sed imperitiam horum jam coarguimus in ſecundo divinarum inſtitutionum libro. De ſecundo vero gradu eos dicimus cadere, qui cum ſentiant, unum eſſe ſummum Deum, iidem tamen a philoſophis irretiti, & falſis argumentationibus capti, aliter de unica illa majeſtate ſentiunt, quam veritas habet;

qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut nullo affectu commoveri putant, quia ſit omnis affectus imbecillitatis; quæ in Deo nulla eſt. De tertio vero ii præcipitantur, qui, cum ſciant legatum Dei, eundemque divini & immortalis templi conditorem, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiunt, quam fides poſcit. quos ex parte jam refutavimus in quarto ſupra dicti operis libro, & refutabimus poſtea diligentius, cum reſpondere ad omnes ſectas cœperimus, quæ veritatem, dum diſſipant, perdiderunt. Nunc vero contra eos diſſeremus, qui de ſecundo gradu lapſi prava de ſummo Deo ſentiunt. Ajunt enim quidam, nec gratificari eum cuiquam, nec iraſci; ſed ſecurum & quietum immortalitatis ſuæ bonis perfrui. Alii vero iram tollunt, gratiam relinquunt Deo. naturam enim ſumma virtute præſtantem, ut non maleficam, ſic beneficam eſſe debere. ita omnes philoſophi de ira conſentiunt, de gratia diſcrepant. Sed ut ad propoſitam materiam per ordinem deſcendat oratio, hujuſmodi facienda nobis, & ſequenda partitio eſt. cum diverſa & repugnantia ſint, ira & gratia: Aut ira tribuenda eſt Deo, & gratia detrahenda, aut utrumque pariter detrahendum: aut ira demenda eſt, & gratia tribuenda, aut neutrum detrahendum. Aliud amplius præter hoc nihil poteſt capere natura; ut neceſſe ſit, in uno iſtorum aliquo verum, quod quæritur, inveniri. Conſideremus ſingula, ut nos ad latebras veritatis & ratio, & ordo deducat.

III. Primum illud nemo de Deo dixit unquam, iraſci eum tantummodo, & gratia non moveri. eſt

enim inconveniens Deo, ut ejuſmodi poteſtate ſit præditus, qua noceat, & obſit; prodeſſe vero ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ ſpes ſalutis hominibus propoſita eſt, ſi malorum tantummodo auctor eſt Deus? quod ſi ſit, jam majeſtas illa venerabilis non ad judicis poteſtatem, cui licet ſervare ac liberare, ſed ad tortoris & carnificis officium deducetur. Cum autem videamus, non modo mala eſſe in rebus humanis, ſed etiam bona: utique ſi Deus eſt auctor malorum, eſſe alterum neceſſe eſt, qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si eſt; quo nomine appellandus eſt? cur nobis, qui male facit, notior eſt, quam ille, qui bene? Si autem nihil poteſt eſſe præter Deum, abſurdum eſt & vanum, divinam putare poteſtatem, qua nihil eſt majus, nihil melius, nocere poſſe, prodeſſe non poſſe: ac ideo nemo exſtitit, qui auderet id dicere, quia nec rationem habet, nec ullo modo poteſt credi. Quod quia convenit, tranſeamus, & veritatem alibi requiramus.

IV. Quod ſequitur, de ſchola Epicuri eſt: ſicut iram in Deo non eſſe, ita ne gratiam quidem. nam cum putaret Epicurus, alienum eſſe a Deo, male facere, atque nocere, quod ex affectu iracundiæ plerumque naſcitur; ademit ei etiam beneficentiam, quoniam videbat, conſequens eſſe, ut, ſi habeat iram Deus, habeat & gratiam. Itaque ne illi vitium concederet, etiam virtutis fecit expertem. Ex hoc, inquit, beatus & incorruptus eſt, quia nihil curat, neque habet ipſe negotium, neque alteri exhibet. Deus igitur non eſt, ſi nec movetur,

quod eſt proprium viventis; nec facit aliquid impoſſibile homini, quod eſt proprium Dei, ſi omnino nullam habet voluntatem, nullum actum, nullam denique adminiſtrationem, quæ Deo digna ſit. Et quæ major, quæ dignior adminiſtratio Deo aſſignari poteſt, quam mundi gubernatio, quam cura viventium, maximeque generis humani, cui omnia terrena ſubjecta ſunt? Quæ igitur in Deo poteſt eſſe beatitudo, ſi ſemper quietus & immobilis torpet? ſi precantibus ſurdus, ſi colentibus cæcus? quid tam dignum, tam proprium Deo, quam providentia? Sed ſi nihil curat, nihil providet; amiſit omnem divinitatem. Qui ergo totam vim, totam Deo ſubſtantiam tollit, quid aliud dicit, niſi Deum omnino non eſſe? Denique M. Tullius a Poſidonio dictum refert, id Epicurum ſenſiſſe, nullos Deos eſſe; ſed ea, quæ de Diis locutus ſit, depellendæ invidiæ cauſa dixiſſe: itaque verbis illum Deos relinquere, re autem ipſa tollere, quibus nullum motum, nullum tribuit officium. Quod ſi ita eſt, quid eo fallacius? quod a ſapiente & gravi viro debet eſſe alienum. Hic vero, ſi aliud ſenſit, & aliud locutus eſt, quid aliud appellandus eſt, quam deceptor, bilinguis, malus, & propterea ſtultus? Sed non erat tam verſutus Epicurus, ut fallendi ſtudio iſta loqueretur, cum hæc etiam ſcriptis ad æternam memoriam conſignaret: ſed ignorantia veritatis erravit. inductus enim a principio veriſimilitudine unius ſententiæ, neceſſario in ea, quæ ſequebantur, incurrit. Prima enim ſententia fuit, iram Deo non convenire. quod cum illi verum

& inexpugnabile videretur, non poterat conſequentia recuſare; quia, uno affectu amputato, etiam ceteros affectus adimere Deo, neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur, utique nec gratia movetur, quod eſt iræ contrarium. jam ſi non ira in eo, nec gratia eſt; utique nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec miſericordia. Una eſt enim ratio cunctis affectibus, una commotio, quæ in Deum cadere non poteſt. Quod ſi nullus affectus in Deo eſt, quia, quidquid afficitur, imbecillum eſt: ergo nec cura illius rei, nec providentia eſt in eo. Hucuſque pervenit ſapientis hominis diſputatio. cetera, quæ ſequuntur, obticuit. ſcilicet, quia nec cura ſit in eo, nec providentia; ergo nec cogitationem aliquam, nec ſenſum in eo eſſe ullum. quo efficitur, ut non ſit omnino. Ita cum gradatim deſcendiſſet, in extremo gradu reſtitit, quia jam præcipitium videbat. Sed quid prodeſt reticuiſſe, ac periculum diſſimulaſſe? neceſſitas illum vel invitum cadere coegit. dixit enim, quod noluit; quia argumentum ſic ordinavit, ut ad illud, quod evitabat, neceſſario deveniret. Vides igitur, quo perveniat, ira ſublata, & Deo ademta. Denique aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem ſcelerati ac mali, qui ſperant peccatis ſuis impunitatem. Quod ſi & hoc falſum invenitur, nec iram in Deo eſſe, nec gratiam; veniamus ad illud, quod tertio loco poſitum eſt.

V. Exiſtimantur Stoici, & alii nonnulli, aliquanto melius de divinitate ſenſiſſe, qui ajunt, gratiam in Deo eſſe, iram non eſſe. Favorabilis

admodum ac popularis oratio, non cadere in Deum hanc animi puſillanimitatem, ut ab ullo ſe læſum putet, qui lædi non poteſt; ut quieta illa & ſancta majeſtas concitetur, perturbetur, inſaniat: quod eſt terrenæ fragilitatis. iram enim, commotionem mentis eſſe, ac perturbationem, quæ ſit a Deo aliena. Quod ſi hominem quoque, qui modo ſit ſapiens & gravis, ira non deceat, ſiquidem, cum in animum cujuſquam incidit, velut ſæva tempeſtas, tantos excitet fluctus, ut ſtatum mentis immutet, ardeſcant oculi, os tremat, lingua titubet, dentes concrepent, alternis vultum maculet nunc ſuffuſus rubor, nunc pallor albeſcens; quanto magis Deum non deceat tam fœda mutatio? Et ſi homo, qui habeat imperium ac poteſtatem, late noceat per iram, ſanguinem fundat, urbes ſubvertat, populos deleat, provincias ad ſolitudinem redigat: quanto magis Deum, qui habeat totius generis humani & ipſius mundi poteſtatem, perditurum fuiſſe univerſa credibile ſit, ſi iraſceretur? Abeſſe igitur ab eo tam magnum, tam pernicioſum malum oportere. & ſi abſit ab eo ira & concitatio, quia & deformis & noxia eſt, nec cuiquam male faciat: nihil aliud ſupereſſe, niſi ut ſit lenis, tranquillus, propitius, beneficus, conſervator. Ita enim demum & communis omnium pater, & optimus maximus dici poterit: quod expetit divina cœleſtiſque natura. Nam ſi inter homines laudabile videtur, prodeſſe potius, quam nocere; vivificare, quam occidere; ſalvare, quam perdere, (nec immerito innocentia inter virtutes numeratur,) & qui hæc fecerit, di-

ligitur, præfertur, ornatur, benedictis omnibus votiſque celebratur, denique ob merita & beneficia Deo ſimillimus judicatur: quanto magis ipſum Deum par eſt divinis perfectiſque virtutibus præcellentem, atque ab omni terrena labe ſubmotum, divinis & cœleſtibus beneficiis omne genus hominum promereri? Specioſe iſta populariterque dicuntur, & multos illiciunt ad credendum: ſed qui hæc ſentiunt, ad veritatem quidem propius accedunt; ſed in parte labuntur, naturam rei parum conſiderantes. Nam ſi Deus non iraſcitur impiis & injuſtis; nec pios utique juſtoſque diligit. Ergo conſtantior eſt error illorum, qui & iram ſimul, & gratiam tollunt. In rebus enim diverſis, aut in utramque partem moveri neceſſe eſt, aut in neutram. Ita, qui bonos diligit, & malos odit; & qui malos non odit, nec bonos diligit: quia & diligere bonos, ex odio malorum venit; & malos odiſſe, ex bonorum caritate deſcendit. Nemo eſt, qui amet vitam ſine odio mortis; nec appetit lucem, niſi qui tenebras fugit: adeo natura iſta connexa ſunt, ut alterum ſine altero fieri nequeat. Si quis dominus habens in familia ſervos, bonum ac malum; non utique aut ambos odit, aut ambos beneficiis & honore proſequitur; quod ſi facit, & iniquus & ſtultus eſt: ſed bonum & alloquitur amice, & ornat, & domui ac familiæ, ſuiſque omnibus rebus præficit: malum vero maledictis, verberibus, nuditate, fame, ſiti, compedibus punit; ut & hic exemplo ceteris ſit ad non peccandum, & ille ad promerendum; ut alios metus coerceat, alios honor provocet. Qui

ergo diligit, & odit; qui odit, & diligit: ſunt enim qui diligi debeant, ſunt qui odio haberi. Et ſicut is, qui diligit, confert bona in eos, quos diligit: ita qui odit, irrogat mala iis, quos odio habet. quod argumentum, quia verum eſt, diſſolvi nullo pacto poteſt. Vana ergo & falſa eſt ſententia eorum, qui, cum alterum Deo tribuant, alterum detrahunt, non minus, quam illorum, qui utrumque detrahunt. Sed illi, ut oſtendimus, ex parte non errant; ſed id, quod melius eſt ex duobus, retinent: hi vero, quos ratio & veritas argumenti hujus inducit, ob falſa omnino ſuſcepta, in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari: Quia Deus non iraſcitur, ergo nec gratia commovetur: ſed ita: Quia Deus gratia movetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum & indubitatum fuiſſet, non iraſci Deum; tunc ad illud alterum veniri, eſſet neceſſe. Cum autem magis ſit ambiguum de ira, pæne manifeſtum de gratia; abſurdum eſt, ex incerto certum velle ſubvertere, cum ſit promtius, de certis incerta firmare.

VI. Hæ ſunt de Deo philoſophorum ſententiæ. Aliud præterea nihil quiſquam dixit. Quod ſi hæc, quæ dicta ſunt, falſa eſſe deprehendimus; unum illud extremum ſupereſt, in quo ſolo poſſit veritas inveniri. quod a philoſophis nec ſuſceptum eſt unquam, nec aliquando defenſum, conſequens eſſe, ut iraſcatur Deus, quoniam gratia commovetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. in ea enim ſumma omnis & cardo religionis pietatiſque verſatur: neque honor ullus deberi poteſt Deo,

ſi nihil præſtat colenti; nec ullus metus, ſi non iraſcitur non colenti.

VII. Cum ſæpe philoſophi per ignorantiam veritatis a ratione deſciverint, atque in errores inciderint inextricabiles, (id enim ſolet his evenire, quod viatori viam neſcienti, & non fatenti ſe ignorare, ut vagetur, dum percontari obvios erubeſcit:) illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unquam, nihil inter hominem & pecudes intereſſe: nec omnino quiſquam, modo qui ſapiens videri vellet, rationale animal cum mutis & irrationabilibus coæquavit: quod faciunt quidam imperiti, atque ipſis pecudibus ſimiles: qui cum ventri ac voluptati ſe velint tradere, ajunt, eadem ratione ſe natos, qua univerſa, quæ ſpirant. quod dici ab homine nefas eſt. Quis enim tam indoctus eſt, ut neſciat? quis tam imprudens, ut non ſentiat, aliquid ineſſe in homine divini? Nondum venio ad virtutes animi & ingenii, quibus homini cum Deo manifeſta cognatio eſt. nonne ipſius corporis ſtatus & oris figura declarat, non eſſe nos cum mutis pecudibus æquales? illarum natura in humum pabulumque proſtrata eſt, nec habet quidquam commune cum cœlo, quod non intuentur. Homo autem recto ſtatu, ore ſublimi, ad contemplationem mundi excitatus, confert cum Deo vultum, & rationem ratio cognoſcit. Propterea *nullum eſt animal*, ut ait Cicero, *præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei.* ſolus enim ſapientia inſtructus eſt, ut religionem ſolus intelligat. & hæc eſt hominis atque mutorum vel præcipua, vel ſola diſtantia. Nam cetera, quæ vi-

dentur homini eſſe propria, etſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia videri poſſunt. Proprius homini ſermo eſt: tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. nam & dignoſcunt invicem ſe vocibus; &, cum iraſcuntur, edunt ſonum jurgio ſimilem; &, cum ſe ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, ſicut illis fortaſſe noſtræ; ſed ipſis, qui ſe intelligunt, verba ſunt. denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum mentis oſtendant. Riſus quoque eſt homini proprius; & tamen videmus in aliis animalibus quædam ſigna lætitiæ, cum ad luſum geſtiunt, aures demulcent, rictum contrahunt, frontem ſerenant, oculos in laſciviam reſolvunt. Quid tam homini proprium, quam ratio & providentia futuri? atqui ſunt animalia, quæ latibulis ſuis diverſos & plures exitus pandant, ut ſi quod periculum inciderit, fuga pateat obſeſſis; quod non facerent, niſi ineſſet illis intelligentia & cogitatio. Alia provident in futurum: ut

—— ingentem formicæ farris acervum
Comportant, hiemis memores, tectoque reponunt;

ut apes,

Quæ patriam ſolæ & certos novere penates,
Venturæque hiemis memores, æſtate laborem
Experiuntur, & in medium quæſita reponunt.

Longum eſt, ſi exſequi velim, quæ a ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſollertiæ ſi-

millima. Quod ſi horum omnium, quæ adſcribi homini ſolent, in mutis quoque deprehenditur ſimilitudo; apparet, ſolam eſſe religionem, cujus in mutis nec veſtigium aliquod, nec ulla ſuſpicio inveniri poteſt. Religionis eſt propria juſtitia, quæ nullum aliud animal attingit. homo enim ſolus impertit: cetera ſibi conciliata ſunt. Juſtitiæ autem Dei cultus adſcribitur: quem qui non ſuſcipit, hic a natura hominis alienus, vitam pecudum ſub humana ſpecie vivit. Cum vero a ceteris animalibus hoc pæne ſolo differamus, quod ſoli omnium divinam vim poteſtatemque ſentimus; in illis autem nullus ſit intellectus Dei: certe illud fieri non poteſt, ut in hoc vel muta plus ſapiant, vel humana natura deſipiat; cum homini ob ſapientiam & cuncta, quæ ſpirant, & omnis rerum natura ſubjecta ſit. Quare ſi ratio, ſi vis hominis hoc præcellit, & ſuperat ceteras animantes, quod ſolus notitiam Dei capit; apparet, religionem nullo modo poſſe diſſolvi.

VIII. Diſſolvitur autem religio, ſi credamus Epicuro illa dicenti:

Omnis enim per ſe Divûm natura neceſſe eſt
Immortali ævo ſumma cum pace fruatur,
Semota a noſtris rebus, ſejunctaque longe.
Jam privata dolore omni, privata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nihil indiga noſtri,
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ cum dicit, utrum aliquem cultum Deo putat eſſe tribuendum, an evertit omnem religionem? ſi enim Deus nihil cuiquam boni tribuit, ſi colentis

obſequio nullam gratiam refert; quid tam vanum, tam ſtultum, quam templa ædificare, ſacrificia facere, dona conferre, rem familiarem minuere, ut nihil aſſequamur? At enim naturam excellentem honorari oportet. Quis honos deberi poteſt nihil curanti, & ingrato? an aliqua ratione obſtricti eſſe poſſumus ei, qui nihil habeat commune nobiſcum? *Deus*, inquit Cicero, *ſi talis eſt, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur, valeat. Quid enim dicam, propitius ſit? eſſe enim propitius poteſt nemini.* Quid contemtius dici potuit in Deum? *Valeat*, inquit, id eſt, abeat & recedat, quandoquidem prodeſſe nulli poteſt. Quod ſi negotium Deus nec habet, nec exhibet: cur non ergo delinquamus, quoties hominum conſcientiam fallere licebit, ac leges publicas circumſcribere? ubicunque nobis latendi occaſio arriſerit, auferamus aliena, vel ſine cruore, vel etiam cum ſanguine, ſi præter leges nihil eſt amplius, quod colendum ſit. Hæc dum ſentit Epicurus, religionem funditus delet: qua ſublata, confuſio ac perturbatio vitæ ſequitur. Quod ſi religio tolli non poteſt, ut & ſapientiam, qua diſtamus a belluis, & juſtitiam retineamus, qua communis vita ſit tutior: quomodo religio ipſa ſine metu teneri, aut cuſtodiri poteſt? quod enim non metuitur, contemnitur: quod contemnitur, utique non colitur. Ita fit, ut religio & majeſtas, & honor metu conſtet. metus autem non eſt, ubi nullus iraſcitur. Sive igitur gratiam Deo, ſive iram, ſive utrumque detraxeris; religionem tolli neceſſe eſt, ſine qua vita hominum, ſtultitia, ſcelere, immanitate completur.

multum enim refrenat homines conſcientia, ſi credamus nos in conſpectu Dei vivere; ſi non tantum, quæ gerimus, videri deſuper, ſed etiam, quæ cogitamus aut loquimur, audiri a Deo putemus. At enim prodeſt id credere, ut quidam putant, non veritatis gratia, ſed utilitate; quoniam leges conſcientiam punire non poſſunt, niſi aliquis deſuper terror impendeat ad cohibenda peccata. Falſa eſt igitur omnis religio, & divinitas nulla eſt. Sed a viris prudentibus univerſa conficta ſunt, quo rectius innocentiuſque vivatur. Magna hæc, & a materia, quam propoſuimus, aliena quæſtio eſt: ſed quia neceſſario incidit, debet, quamvis breviter, attingi.

IX. Cum ſententiæ philoſophorum prioris temporis de providentia conſenſiſſent, nec ulla eſſet dubitatio, quin mundus a Deo & ratione eſſet inſtructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras exſtitit temporibus Socratis, qui ſibi diceret non liquere, utrum eſſet aliqua divinitas, necne. Quæ diſputatio ejus adeo impia & contra veritatem & religionem judicata eſt, ut & ipſum Athenienſes expulerint ſuis finibus, & libros ejus in concione, quibus hæc continebantur, exuſſerint. De cujus ſententia non eſt opus diſputare, quia nihil certi pronuntiavit. Poſt hæc Socrates, & auditor ejus Plato, & qui de ſchola Platonis, tanquam rivuli, diverſas in partes profluxerunt, Stoici & Peripatetici in eadem fuere ſententia, qua priores. Poſtea vero Epicurus Deum quidem eſſe dixit, quia neceſſe ſit eſſe aliquid in mundo præſtans, & eximium, & beatum; providentiam tamen nullam:

itaque mundum ipſum nec ratione ulla, nec arte, nec fabrica inſtructum; ſed naturam rerum quibuſdam minutis ſeminibus & inſecabilibus conglobatam. Quo quid repugnantius dici poſſit, non video. Etenim ſi eſt Deus, utique providens eſt, ut Deus; nec aliter ei poteſt divinitas attribui, niſi & præterita teneat, & præſentia ſciat, & futura proſpiciat. Cum igitur providentiam ſuſtulit, etiam Deum negavit eſſe. Cum autem Deum eſſe profeſſus eſt, & providentiam ſimul eſſe conceſſit: alterum enim ſine altero nec eſſe prorſus, nec intelligi poteſt. Verum iis poſtea temporibus, quibus jam philoſophia defloruerat, exſtitit Melius quidam Diagoras, qui nullum eſſe omnino Deum diceret, ob eamque ſententiam nominatus eſt ἄθεος, item Cyrenæus Theodorus; amboque, quia nihil novi poterant reperire, omnibus jam dictis & inventis, maluerunt contra veritatem id negare, in quo priores univerſi ſine ambiguitate conſenſerant. Ii ſunt, qui tot ſeculis, tot ingeniis aſſertam atque defenſam providentiam calumniati ſunt. Quid ergo? utrumne iſtos minutos & inertes philoſophos ratione, an vero auctoritate præſtantium virorum refellemus? an potius utroque? Sed properandum eſt, ne longius a materia devagetur oratio.

X. Qui nolunt divina providentia factum eſſe mundum, aut principiis inter ſe temere coeuntibus dicunt eſſe concretum, aut repente natura exſtitiſſe; naturam vero, ut ait Straton, habere in ſe vim gignendi & minuendi: ſed eam nec ſenſum habere ullum, nec figuram; ut intelligamus,

omnia quaſi ſua ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec auctore. Utrumque vanum & impoſſibile. Sed hoc evenit ignorantibus veritatem, ut quidvis potius excogitent, quam id ſentiant, quod ratio depoſcit. Primum minuta illa ſemina, quorum concurſu totum coiſſe mundum loquuntur, ubi, aut unde ſint, quæro. quis illa vidit unquam? quis ſenſit? quis audivit? an ſolus Leucippus oculos habuit? ſolus mentem? qui profecto ſolus omnium cæcus & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quiſquam delirare, nec dormiens poſſet ſomniare. Quatuor elementis conſtare omnia philoſophi veteres differebant. ille noluit, ne alienis veſtigiis videretur inſiſtere; ſed ipſorum elementorum alia voluit eſſe primordia, quæ nec videri poſſint, nec tangi, nec ulla corporis parte ſentiri. *Tam minuta ſunt*, inquit, *ut nulla ſit acies ferri tam ſubtilis, qua ſecari ac dividi poſſint.* unde illis nomen impoſuit atomorum. Sed occurrebat ei, quod ſi una eſſet omnibus eademque natura, non poſſent res efficere diverſas, tanta varietate, quantam videmus ineſſe mundo. Dixit ergo, *lævia eſſe, & aſpera, & rotunda, & angulata, & hamata.* Quanto melius fuerat tacere, quam in uſus tam miſerabiles, tam inanes habere linguam! Equidem vereor, ne non minus delirare videatur, qui hæc putet refellenda: reſpondeamus tamen velut aliquid dicenti. Si *lævia ſunt & rotunda*, utique non poſſunt invicem ſe apprehendere, ut aliquod corpus efficiant: ut ſi quis milium velit in unam coagmentationem conſtringere, lævitudo ipſa granorum in maſſam coire non

ſinat. *Si aſpera, & angulata ſunt, & hamata, ut poſſint cohærere*, dividua ergo & ſecabilia ſunt: hamos enim neceſſe eſt & angulos eminere, ut poſſint amputari. ita quod amputari ac divelli poteſt, & videri poterit, & teneri. *Hæc*, inquit, *per inane irrequietis motibus volitant, & huc atque illuc feruntur, ſicut pulveris minutias videmus in ſole, cum per feneſtram radios ac lumen immiſerit. ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur: ex his animalia, & aqua, & ignis, & univerſa gignuntur, & rurſus in eadem reſolvuntur.* Ferri hoc poteſt, quamdiu de rebus parvis agitur. *Ex his etiam mundus concretus eſt.* Implevit numerum perfectæ inſaniæ: nihil videtur ulterius adjici poſſe: ſed invenit tamen ille, quod adderet. *Quoniam omne*, inquit, *infinitum, nec poteſt quidquam vacare. neceſſe eſt ergo innumerabiles eſſe mundos.* Quæ tanta vis fuerat atomorum, ut moles tam inæſtimabiles ex tam minutis conglobarentur? ac primum requiro, quæ ſit iſtorum ſeminum vel ratio, vel origo. ſi enim ex illis ſunt omnia; ipſa igitur unde eſſe dicemus, quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos ſubminiſtravit? Sed concedamus, ut impune de mundis deliraverit: de hoc loquamur, in quo ſumus, & quem videmus. Ait, *omnia ex individuis corpuſculis fieri.* Si hoc ita eſſet, nulla res unquam ſui generis ſemine indigeret; ſine ovis alites naſcerentur, aut ova ſine partu; item cetera viventia ſine coitu; arbores, & quæ gignuntur e terra, propria ſemina non haberent; quæ nos quotidie tractamus, & ſerimus. cur ex frumento ſeges naſcitur,

& rurſus ex ſegete frumentum? Denique ſi atomorum coitio & conglobatio efficeret omnia, in aere univerſa concreſcerent, ſiquidem per inane atomi volitant: cur ſine terra, ſine radicibus, ſine humore, ſine ſemine, non herba, non arbor, non fruges oriri aut generari poſſunt? Unde apparet, nihil ex atomis fieri, quandoquidem unaquæque res habet propriam certamque naturam, ſuum ſemen, ſuam legem ab exordio datam. Denique Lucretius, quaſi oblitus atomorum, quos aſſerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis uſus eſt, quæ contra ipſum valerent. ſic enim dixit:

Nam ſi de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus naſci poſſet: nil ſemine egeret.

Item poſtea,

Nil igitur fieri de nilo poſſe fatendum eſt:
Semine quando opus eſt rebus, quo quæque creatæ
Aeris in teneras poſſint proferrier auras.

Quis hunc putet habuiſſe cerebrum, cum hæc diceret, nec videret ſibi eſſe contraria? nihil enim per atomos fieri exinde apparet, quod ſemen cujuſque rei certum eſt; niſi forte & ignis & aquæ naturam ex atomis eſſe credemus. Quid? quod duriſſimi rigoris materiæ, ſi ictu vehementiore collidantur, ignis excutitur. num in ferro aut ſilice atomi latent? quis incluſit? aut cur ſua ſponte non emicant? aut quomodo ſemina ignis in materia frigidiſſima permanere potuerunt? Omitto ſilicem ac ferrum. Or-

bem vitreum plenum aquæ ſi tenueris in ſole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in duriſſimo frigore. num etiam in aqua ignem eſſe credendum eſt? atqui de ſole ignis ne æſtate quidem accendi poteſt. Si ceræ inhalaveris, vel ſi vapor levis aliquid attigerit, aut cruſtam marmoris, aut laminam, paulatim per minutiſſimos rores aqua concreſcit. Item de halitu terræ aut maris nebula exſiſtit: quæ aut diſperſa humefacit, quidquid texerit; aut collecta, in arduos montes in ſublime vento rapta, ſtipatur in nubem, atque imbres maximos dejicit. Ubi ergo dicimus liquores natos eſſe? num in vapore? num in halitu? num in vento? Atqui nihil poteſt conſiſtere in eo, quod nec tangitur, nec videtur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorum corporibus nihil ſine ratione, ſine ordine, ſine utilitate, ſine ſpecie figuratum videmus? adeo ut ſollertiſſima & diligentiſſima omnium partium membrorumque deſcriptio caſum ac fortunam repellat. Sed putemus, artus, & oſſa, & nervos, & ſanguinem de atomis poſſe concreſcere: quid ſenſus, cogitatio, memoria, mens, ingenium, quibus ſeminibus coagmentari poſſunt? minutiſſimis, inquit. Sunt ergo alia majora. Quomodo igitur inſecabilia? Deinde ſi ex inviſibilibus ſunt, quæ non videntur: conſequens eſt, ut ex viſibilibus ſint, quæ videntur. cur igitur nemo videt? Sed ſive inviſibilia, quæ ſunt in homine, conſideres, ſive tractabilia, quæ veniunt ſub aſpectum; ratione utraque conſtare quis non videt? quomodo ergo ſine ratione coeuntia poſſunt aliquid efficere rationa-

le? Videmus enim, nihil eſſe in omni mundo, quod non habeat in ſe maximam mirabilemque rationem. quæ quia ſupra hominis ſenſum & ingenium eſt, cui rectius, quam divinæ providentiæ tribuenda eſt? An ſimulacrum hominis & ſtatuam ratio & ars fingit; ipſum hominem de fruſtis temere concurrentibus fieri putabimus? & quid ſimile veritatis in ficto, cum ſummum & excellens artificium nihil aliud, niſi umbram & extrema corporis lineamenta, poſſit imitari. num potuit humana ſollertia dare operi ſuo aut motum aliquem, aut ſenſum? Omitto uſum videndi, audiendi, odorandi, ceterorumque membrorum vel apparentium, vel latentium mirabiles utilitates; quis artifex potuit aut cor hominis, aut vocem, aut ipſam fabricare ſapientiam? quiſquamne igitur ſanus exiſtimat, quod homo ratione & conſilio facere non poſſit, id concurſu atomorum paſſim cohærentium perfici potuiſſe? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamque rerum Deo dare. Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant, quæ terrena ſunt: num etiam cœleſtia? Deos, ajunt, incorruptos, æternos, beatos eſſe, ſoliſque dant immunitatem, ne concurſu atomorum concreti eſſe videantur. Si enim Dii quoque ex illis conſtitiſſent, diſſipabiles fierent, ſeminibus aliquando reſolutis, atque in naturam ſuam revertentibus. Ergo ſi eſt aliquid, quod atomi non effecerint: cur non cetera eodem modo intelligamus? Sed quæro, ante quam mundum primordia iſta generarent, cur ſibi Dii habitaculum non ædificaverint? Videlicet, niſi ato-

mi coiſſent, cœlumque feciſſent, adhuc Dii per medium inane penderent. Quo igitur conſilio, qua ratione de confuſo acervo ſe atomi congregaverunt, ut ex aliis inferius terra conglobaretur, cœlum deſuper tenderetur, tanta ſiderum varietate diſtinctum, ut nihil unquam excogitari poſſit ornatius? Tanta ergo qui videat, & talia, poteſt exiſtimare, nullo effecta eſſe conſilio, nulla providentia, nulla ratione divina, ſed ex atomis ſubtilibus exiguis concreta eſſe tanta miracula? Nonne prodigio ſimile eſt, aut natum eſſe hominem, qui hæc diceret; aut exſtitiſſe, qui crederent? ut Democritum, qui auditor ejus fuit, vel Epicurum, in quem vanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (ſicut alii dicunt) *natura mundus effectus eſt, quæ ſenſu & figura caret.* Hoc vero multo eſt abſurdius. Si natura mundum fecit; conſilio & ratione fecerit, neceſſe eſt. is enim facit aliquid, qui aut voluntatem faciendi habet, aut ſcientiam. Si caret ſenſu ac figura, quomodo poteſt ab ea fieri, quod & ſenſum habeat, & figuram? niſi forte quis arbitretur, animalium fabricam tam ſubtilem, tamque mirabilem a non ſentiente formari animarique potuiſſe; aut iſtam cœli ſpeciem tam providenter ad utilitates viventium temperatam, neſcio quo caſu, ſine conditore, ſine artifice, ſubito exſtitiſſe. *Si quid eſt*, inquit Chryſippus, *quod efficiat ea, quæ homo, licet ratione ſit prædıtus, facere non poſſit; id profecto eſt majus, & fortius, & ſapientius homine.* Homo autem non poteſt facere cœleſtia: ergo illud, quod hæc efficiet, vel effecerit, ſuperat hominem

arte, conſilio, prudentia, poteſtate. Quis igitur poteſt eſſe niſi Deus? Natura vero, quam veluti matrem eſſe rerum putant, ſi mentem non habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Ubi enim non eſt cogitatio; nec motus eſt ullus, nec efficacia. Si autem conſilio utitur ad incipiendum aliquid, ratione ad diſponendum, arte ad efficiendum, virtute ad conſummandum, poteſtate ad regendum & continendum; cur natura potius, quam Deus nominetur? Aut ſi concurſus atomorum, vel carens mente natura, ea, quæ videmus, effecit, quæro, cur facere cœlum potuerit, urbem aut domum non potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas & ſimulacra non fecerit? Atqui debuerant atomi etiam ad hæc efficienda concurrere, ſiquidem nullam poſitionem relinquunt, quam non experiantur. nam de natura, quæ mentem non habeat, non eſt mirandum, quod hæc facere oblita ſit. Quid ergo eſt? utique Deus, cum inchoaret hoc opus mundi, quo nihil poteſt eſſe nec diſpoſitius ad ordinem, nec aptius ad utilitatem, nec ornatius ad pulchritudinem, nec majus ad molem; quæ fieri ab homine non poterant, fecit ipſe: in quibus etiam hominem ipſum, cui particulam de ſua ſapientia dedit, & inſtruxit eum ratione, quantum fragilitas terrena capiebat, ut ipſe ſibi efficeret, quæ ad uſus ſuos eſſent neceſſaria. Si vero in hujus mundi, ut ita dixerim, republica nulla providentia eſt, quæ regat, nullus Deus, qui adminiſtret; nec omnino ſenſus ullus in hac rerum natura pollet: unde igitur mens humana tam ſollers, tam intelligens orta eſſe credetur? Si

enim corpus hominis ex humo factum eſt, unde homo nomen accepit: animus ergo, qui ſapit, rector eſt corporis, cui membra obſequuntur tanquam regi & imperatori, qui nec aſpici, nec comprehendi poteſt, non potuit ad hominem niſi a ſapiente natura pervenire. Sed ſicut omne corpus mens & animus gubernat; ita & mundum Deus. nec enim veriſimile eſt, ut minora & humilia regimen habeant, majora & ſumma non habeant. Denique M. Cicero in Tuſculanis & in Conſolatione, *Animorum;* inquit, *nulla in terris origo inveniri poteſt. nihil eſt enim*, inquit, *in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum eſſe videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil ineſt, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti poſſit præſentia, quæ ſola divina ſunt. Nec enim invenietur unquam, unde ad hominem venire poſſint, niſi a Deo.* Exceptis igitur duobus tribuſve calumniatoribus vanis, cum conſtet, divina providentia mundum regi, ſicut & factus eſt, nec ſit quiſquam, qui Diagoræ Theodorique ſententiam, vel Leucippi inane commentum, vel Democriti Epicurique levitatem præferre audeat auctoritati vel illorum ſeptem priorum, qui ſunt appellati ſapientes, vel Pythagoræ, vel Socratis, vel Platonis, ceterorumque philoſophorum, qui eſſe providentiam judicaverunt: falſa igitur eſt & illa ſententia, qua putant terroris ac metus gratia religionem a ſapientibus inſtitutam, quo ſe homines imperiti a peccatis abſtinerent. Quod ſi verum ſit,

ergo deriſi ab antiquis ſapientibus ſumus. quod ſi fallendi noſtri atque adeo totius generis humani cauſa commenti ſunt religionem, ſapientes igitur non fuerunt, quia in ſapientem non cadit mendacium. Sed fuerint ſapientes; quæ tanta felicitas mentiendi, ut non tantummodo indoctos, ſed Platonem quoque ac Socratem fallerent, & Pythagoram, Zenonem, Ariſtotelem, maximarum ſectarum principes, tam facile deluderent? Eſt igitur divina providentia, ut ſenſerunt ii homines, quos nominavi, cujus vi ac poteſtate omnia, quæ videmus, & facta ſunt, & reguntur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta diſpoſitio, tanta in ſervandis ordinibus temporibuſque conſtantia aut olim potuit ſine provido artifice oriri, aut conſtare tot ſeculis ſine incola potenti, aut in perpetuum gubernari ſine perito ac ſciente rectore; quod ratio ipſa declarat. Quidquid eſt enim, quod habet rationem; ratione ſit ortum neceſſe eſt. Ratio autem ſentientis ſapientiſque naturæ eſt: ſapiens vero ſentienſque natura nihil aliud poteſt eſſe, quam Deus. Mundus autem, quoniam rationem habet, qua & regitur, & conſtat, ergo a Deo factus eſt. Quod ſi eſt conditor rectorque mundi Deus; recte igitur, ac vere religio conſtituta eſt: auctori enim rerum parentique communi honos veneratioque debetur.

XI. Quoniam conſtat de providentia; ſequitur, ut doceamus, utrumne multorum eſſe credenda ſit, an potius unius. Satis, ut opinor, docuimus in noſtris Inſtitutionibus, Deos multos eſſe non poſſe; quod divina vis ac poteſtas ſi diſtribuatur in

plures, deminui eam neceſſe ſit; quod autem minuitur, utique mortale eſt: ſi vero mortalis non eſt, nec minui, nec dividi poteſt. Deus igitur unus eſt, in quo vis & poteſtas conſummata nec minui poteſt, nec augeri. Si autem ſunt multi; dum habent ſinguli poteſtatis aliquid ac numinis, ſumma ipſa decreſcit, nec poterunt ſinguli habere totum, quod eſt commune cum pluribus. unicuique tantum deerit, quantum ceteri poſſidebunt. Non poſſunt igitur in hoc mundo multi eſſe rectores, nec in una domo multi domini, nec in navi una multi gubernatores, nec in armento aut grege duces multi, nec in uno examine multi reges. ſed ne in cœlo quidem multi ſoles eſſe potuerunt, ſicut nec animæ plures in uno corpore. adeo in unitate natura univerſa conſentit. Quod ſi mundum

Spiritus intus alit, totamque infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet;

apparet teſtimonio poetæ, unum eſſe mundi habitatorem Deum; ſiquidem corpus omne niſi ab una mente incoli regique non poteſt. Omnem igitur divinam poteſtatem neceſſe eſt in uno eſſe, cujus nutu & imperio regantur omnia; & ideo tantus eſt, ut ab homine non poſſit aut verbis enarrari, aut ſenſibus æſtimari. Unde igitur ad homines opinio multorum Deorum perſuaſione pervenit? nimirum ii omnes, qui coluntur ut Dii, homines fuerunt, & iidem primi ac maximi reges: ſed eos ob virtutem, qua profuerant hominum generi, divinis honoribus affectos eſſe poſt mortem; aut

ob beneficia, & inventa, quibus humanam vitam excoluerant, immortalitatis memoriam conſecutos, quis ignorat? nec tantum mares, ſed & feminas. Quod cum vetuſtiſſimi Græciæ ſcriptores, quos illi theologos nuncupant, tum etiam Romani Græcos ſecuti & imitati docent, quorum præcipue Euhemerus ac noſter Ennius, qui eorum omnium natales, conjugia, progenies, imperia, res geſtas, obitus, ſepulcra demonſtrant. Et ſecutus eos Tullius tertio de Natura Deorum libro diſſolvit publicas religiones: ſed tamen veram, quam ignorabat, nec ipſe, nec alius quiſquam potuit inducere. Adeo & ipſe teſtatus eſt, falſum quidem apparere, veritatem tamen latere. *Utinam*, inquit, *tam facile vera invenire poſſem, quam falſa convincere!* Quod quidem non diſſimulanter, ut Academicus, ſed vere atque ex animi ſententia proclamavit, quia veritas humanis ſenſibus erui non poteſt; quod aſſequi valuit humana providentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. quidquid enim fictum & commentitium, quia nulla ratione ſubniſum eſt, facile diſſolvitur. Unus eſt igitur princeps, & origo rerum Deus, ſicut Plato in Timæo & ſenſit, & docuit; cujus majeſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mente comprehendi, nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtatur Hermes, quem Cicero ait in numero Deorum apud Ægyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob virtutem, multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus nominatus, & erat non modo Platone, verum etiam Pythagora ſeptemque illis ſapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem

Socrates diſputans, ait, *formam Dei non oportere conquiri;* & Plato in legum libris, *Quid omnino ſit Deus, non eſſe quærendum; quia nec inveniri poſſit, nec enarrari.* Pythagoras quoque unum Deum confitetur, dicens, incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa & intenta, vitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat: Antiſthenes autem in Phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, quamvis gentes, & urbes ſuos habeant populares [Deos.] Eadem fere & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zenon cum ſuis Stoicis. Longum eſt enim ſingulorum ſententias exſequi: qui, licet diverſis nominibus ſint abuſi, ad unam tamen poteſtatem, quæ mundum regeret, concurrerunt. Sed tamen ſummum Deum cum & philoſophi, & poetæ, & ipſi denique, qui Deos colunt, ſæpe fateantur; de cultu tamen & honoribus ejus nemo unquam requiſivit, nemo diſſeruit, ea ſcilicet perſuaſione, qua ſemper beneficum incorruptumque credentes, nec iraſci eum cuiquam, nec ullo cultu indigere arbitrabantur. adeo religio eſſe non poteſt, ubi metus nullus eſt.

XII. Nunc, quoniam reſpondimus impiæ quorundam deteſtabilique imprudentiæ, vel potius amentiæ, redeamus ad propoſitum. Diximus, religione ſublata, nec ſapientiam teneri poſſe, nec juſtitiam; ſapientiam, quia divinitatis intellectus, quo differimus a belluis, in homine ſolo reperiatur; juſtitiam, quia, niſi cupiditates noſtras Deus, qui falli non poteſt, coercuerit, ſcelerate impieque vivemus. Spectari ergo actus noſtros a Deo, non

modo ad utilitatem communis vitæ attinet, ſed etiam ad veritatem, quia, religione juſtitiaque detracta, vel ad ſtultitiam pecudum, amiſſa ratione, devolvimur, vel ad beſtiarum immanitatem, immo vero amplius; ſiquidem beſtiæ ſui generis animalibus parcunt. Quid erit homine truculentius, quid immitius, ſi, demto metu de ſuperiore, vim legum aut fallere potuerit, aut contemnere? Timor igitur Dei ſolus eſt, qui cuſtodit hominum inter ſe ſocietatem, per quem vita ipſa ſuſtinetur, munitur, gubernatur. Is autem timor aufertur, ſi fuerit homini perſuaſum, quod iræ ſit expers Deus; quem moveri & indignari, cum injuſta fiunt, non modo communis utilitas, ſed etiam ratio ipſa & veritas perſuadet. Rurſus nobis ad ſuperiora redeundum eſt, ut, quia docuimus, a Deo factum eſſe mundum, doceamus, quare ſit effectus.

XIII. Si conſideret aliquis univerſam mundi adminiſtrationem, intelliget profecto, quam vera ſit ſententia Stoicorum, qui ajunt, noſtri cauſa mundum eſſe conſtructum. Omnia enim, quibus conſtat, quæque generat ex ſe mundus, ad utilitatem hominis accommodata ſunt. Homo igne utitur ad uſum calefaciendi, & luminis, & coquendorum ciborum, ferrique fabricandi: utitur fontibus ad potum, & ad lavacra, fluminibus ad agros irrigandos, terminandaſque regiones: utitur terra ad percipiendam fructuum varietatem, collibus ad conſerenda vineta, montibus ad uſum arborum atque lignorum, planis ad ſegetem: utitur mari non ſolum ad commercia, & copias ex longinquis regionibus

ferendas, verum etiam ad ubertatem omnis generis piſcium. Quod ſi his elementis utitur, quibus eſt proximus; non eſt dubium, quin & cœlo: quoniam & cœleſtium rerum officia ad fertilitatem terræ, ex qua vivimus, temperata ſunt. Sol irrequietis curſibus & ſpatiis inæqualibus orbes annuos conficit, & aut oriens diem promit ad laborem, aut occidens noctem ſuperducit ad requiem, & tum abſceſſu longius ad meridiem, tum acceſſu propius ad ſeptemtrionem, hiemis & æſtatis viciſſitudines facit, ut & hibernis humoribus ac pruinis in ubertatem terra pingueſcat, & æſtivis caloribus vel herbidæ fruges maturitate durentur, vel quæ ſunt in humidis, incocta & ferveſacta miteſcant. Luna quoque, nocturni temporis gubernatrix, amiſſi ac recepti luminis vicibus menſtrua ſpatia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore ſuæ claritatis illuſtrat, ut æſtiva itinera, & expeditiones, & opera ſine labore ac moleſtia confici poſſint. ſiquidem

Nocte leves melius ſtipulæ, nocte arida prata
Tondentur.

Aſtra enim cetera vel ortu, vel occaſu ſuo, certis ſtationibus opportunitates temporum ſubminiſtrant. Sed & navigiis, quo minus errabundo curſu per immenſum vagentur, regimen præbent, cum ea rite gubernator obſervans, ad portum deſtinati litoris pervehatur. Ventorum ſpiritu attrahuntur nubes, ut ſata imbribus irrigentur, ut vites fœtibus, arbuſta pomis exuberent. Et hæc per orbem vici-

bus exhibentur, ne deſit aliquando, quo vita hominum ſuſtineatur. At enim ceteras animantes eadem terra nutrit, & ejuſdem fœtu etiam muta paſcuntur. Num etiam mutorum cauſa Deus laboravit? Minime; quia ſunt rationis expertia. ſed intelligimus, & ipſa eodem modo in uſum hominis a Deo facta, partim ad cibos, partim ad veſtitum, partim ad operis auxilia, ut clarum ſit, divinam providentiam rerum & copiarum abundantia hominum vitam inſtruere atque ornare voluiſſe; ob eamque cauſam & aerem volucribus, & mare piſcibus, & terram quadrupedibus implevit. Sed Academici, contra Stoicos diſſerentes, ſolent quærere, cur, ſi Deus omnia hominum cauſa fecerit, etiam multa contraria & inimica & peſtifera nobis reperiantur tam in mari, quam in terra? Quod Stoici, veritatem non reſpicientes, ineptiſſime repulerunt. ajunt enim, multa eſſe in gignentibus, & in numero animalium, quorum adhuc lateat utilitas; ſed eam proceſſu temporum inveniri, ſicut jam plura prioribus ſeculis incognita neceſſitas & uſus invenerit. Quæ tandem utilitas poteſt in muribus, in blattis, in ſerpentibus reperiri, quæ homini moleſta & perniciosa ſunt? an medicina in his aliqua latet? quæ ſi eſt, invenietur aliquando, nempe adverſus mala: cum id illi querantur eſſe omnino malum; viperam ferunt exuſtam, in cineremque dilapſam, mederi ejuſdem beſtiæ morſui. Quanto melius fuerat, eam prorſus non eſſe, quam remedium contra ſe ab ea ipſa deſiderari? Brevius igitur ac verius reſpondere potuerunt in hunc modum: Deus cum

formaſſet hominem veluti ſimulacrum ſuum, quod erat opificii ſummum, inſpiravit ei ſapientiam ſoli, ut omnia imperio ac ditioni ſuæ ſubjugaret, omnibuſque mundi commodis uteretur. propoſuit tamen ei & bona, & mala; quia ſapientiam dedit, cujus omnis ratio in diſcernendis malis ac bonis ſita eſt. Non poteſt enim quiſquam eligere meliora, & ſcire, quid bonum ſit, niſi ſciat ſimul rejicere ac vitare, quæ mala ſunt. Invicem ſibi alterutrum connexa ſunt, ut, ſublato alterutro, utrumque tolli ſit neceſſe. Propoſitis igitur bonis maliſque, tum demum opus ſuum peragit ſapientia, & quidem bonum appetit ad utilitatem, malum rejicit ad ſalutem. Ergo ſicut bona innumerabilia data ſunt, quibus frui poſſet; ſic etiam mala, quæ caveret. nam ſi malum nullum ſit, nullum periculum, nihil denique, quod lædere hominem poſſit; tollitur omnis materia ſapientiæ, nec erit homini neceſſaria. Poſitis enim tantummodo in conſpectu bonis, quid opus eſt cogitatione, intellectu, ſcientia, ratione? cum quocunque porrexerit manum, id naturæ aptum & accommodatum ſit; ut ſi quis velit apparatiſſimam cœnam infantibus, qui nondum ſapiant, apponere, utique id appetent ſinguli, quo unumquemque aut impetus, aut fames, aut etiam caſus attraxerit, & quidquid ſumſerint, id illis erit utile ac ſalubre. Quid igitur nocebit, eos, ſicuti ſunt, permanere, & ſemper infantes ac neſcios eſſe rerum? ſi autem admiſceas vel amara, vel inutilia, vel etiam venenata; decipiuntur utique per ignorantiam boni ac mali, niſi accedat his ſapientia, per

quam habeant malorum rejectionem, bonorumque delectum. Vides ergo, magis propter mala opus nobis eſſe ſapientia: quæ niſi fuiſſent propoſita, rationale animal non eſſemus. Quod ſi hæc ratio vera eſt, quam Stoici nullo modo videre potuerunt; diſſolvitur etiam argumentum illud Epicuri. *Deus*, inquit, *aut vult tollere mala, & non poteſt: aut poteſt, & non vult: aut neque vult, neque poteſt: aut & vult & poteſt. Si vult, & non poteſt; imbecillis eſt, quod in Deum non cadit: ſi poteſt, & non vult; invidus, quod æque alienum a Deo: ſi neque vult, neque poteſt; & invidus & imbecillis eſt, ideo nec Deus: ſi & vult, & poteſt, quod ſolum Deo convenit; unde ergo ſunt mala? aut cur illa non tollit?* Scio, pleroſque philoſophorum, qui providentiam defendunt, hoc argumento perturbari ſolere, & invitos pæne adigi, ut Deum nihil curare fateantur, quod maxime quærit Epicurus: ſed nos, ratione perſpecta, formidoloſum hoc argumentum facile diſſolvimus. Deus enim poteſt, quidquid velit; & imbecillitas vel invidia in Deo nulla eſt: poteſt igitur mala tollere, ſed non vult; nec ideo tamen invidus eſt. idcirco enim non tollit, quia & ſapientiam, ſicut docui, ſimul tribuit, & plus eſt boni ac jucunditatis in ſapientia, quam in malis moleſtiæ. ſapientia enim facit, ut etiam Deum cognoſcamus, & per eam cognitionem immortalitatem aſſequamur, quod eſt ſummum bonum. Itaque niſi prius malum agnoverimus, nec bonum poterimus agnoſcere. Sed hoc non vidit Epicurus, nec alius quiſquam: ſi tollantur mala, tolli pariter ſapientiam; nec ulla in homine virtutis

remanere veſtigia; cujus ratio in ſuſtinenda & ſuperanda malorum acerbitate conſiſtit. Itaque propter exiguum compendium ſublatorum malorum maximo, & vero, & proprio nobis bono careremus. Conſtat igitur, omnia propter hominem propoſita tam mala, quam etiam bona.

XIV. Sequitur, ut oſtendam, cur fecerit hominem ipſum Deus: ſicut mundum propter hominem machinatus eſt, ita ipſum propter ſe, tanquam divini templi antiſtitem, ſpectatorem operum rerumque cœleſtium. Solus eſt enim, qui ſentiens capaxque rationis intelligere poſſit Deum, qui opera ejus admirari, virtutem poteſtatemque perſpicere. idcirco enim conſilio, mente, prudentia inſtructus eſt: ideo ſolus præter ceteras animantes recto corpore ac ſtatu factus eſt, ut ad contemplationem parentis ſui excitatus eſſe videatur: ideo ſermonem ſolus accepit, ac linguam cogitationis interpretem, ut enarrare majeſtatem domini ſui poſſit: poſtremo idcirco ei cuncta ſubjecta ſunt, ut factori atque artifici Deo eſſet ipſe ſubjectus. Si ergo Deus hominem ſuum voluit eſſe cultorem, ideoque illi tantum honoris attribuit, ut rerum omnium dominaretur: utique juſtiſſimum eſt, & Deum colere, videlicet eum, qui tanta præſtiterit, & amare hominem, qui ſit nobiſcum divini juris ſocietate conjunctus. nec enim fas eſt, cultorem Dei a Dei cultore violari. Unde intelligitur, religionis ac juſtitiæ cauſa eſſe hominem figuratum. cujus rei teſtis eſt M. Tullius in libris de legibus, ita dicens: *Sed omnium, quæ in doctorum hominum diſputatione ver-*

ſantur, nihil eſt profectò præſtabilius, quam plane intelligi, nos ad juſtitiam eſſe natos. Quod ſi eſt veriſſimum; Deus ergo vult omnes homines eſſe juſtos, id eſt, Deum & hominem caros habere; Deum ſcilicet honorare tanquam patrem, hominem diligere velut fratrem.. in his enim duobus tota juſtitia conſiſtit. Qui ergo aut Deum non agnoſcit, aut homini nocet, injuſte & contra naturam ſuam vivit, & hoc modo irrumpit inſtitutum legemque divinam.

XV. Hic fortaſſe quærat aliquis, unde ad hominem peccata pervenerint; aut quæ pravitas divini inſtituti regulam ad pejora detorſerit, ut cum ſit ad juſtitiam genitus, opera tamen efficiat injuſta. Jam ſuperius explanavi, ſimul Deum propoſuiſſe bonum ac malum : & bonum quidem diligere; malum autem, quod huic repugnat, odiſſe: ſed ideo malum permiſiſſe, ut & bonum emicaret, quod alterum ſine altero (ſicut ſæpe docui) intelligimus conſtare non poſſe: denique ipſum mundum ex duobus elementis repugnantibus, & invicem copulatis eſſe concretum, igneo & humido; nec potuiſſe lucem fieri, niſi & tenebræ fuiſſent; quia nec ſuperum poteſt eſſe ſine infero, nec oriens ſine occidente, nec calidum ſine frigido, nec molle ſine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti ſumus, anima & corpore: quorum alterum cœlo adſcribitur, quia tenue eſt & intractabile; alterum terræ, quia comprehenſibile eſt; alterum ſolidum & æternum eſt; alterum fragile atque mortale. Ergo alteri bonum adhæret, alteri malum;

alteri lux, vita, juſtitia; alteri tenebræ, mors, injuſtitia. Hinc exſtitit in hominibus naturæ ſuæ depravatio, ut eſſet neceſſe conſtitui legem, qua poſſent & vitia prohiberi, & virtutis officia imperari. Cum igitur ſint in rebus humanis bona & mala, quorum rationem declaravi; neceſſe eſt, in utramque partem moveri Deum, & ad gratiam, cum juſta fieri videt, & ad iram, cum cernit injuſta. Sed occurrit nobis Epicurus, ac dicit: *Si eſt in Deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odii ad iram; neceſſe eſt habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, ceteroſque affectus, qui ſunt imbecillitatis humanæ.* Non eſt neceſſe, ut timeat, qui iraſcitur; aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minus timidi ſunt; & natura læti, minus mœrent. Quid opus eſt de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas noſtra ſuccumbit? conſideremus divinam neceſſitatem. nolo enim naturam dicere, quia Deus nunquam creditur natus. Timoris affectus habet in homine materiam, in Deo non habet. Homo, quia multis caſibus periculiſque ſubjectus eſt, metuit, ne qua vis major exſiſtat, quæ illum verberet, ſpoliet, laceret, affligat, interimat: Deus autem, in quem nec egeſtas, nec injuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto poteſt, quia nihil eſt, quod ei vim poſſit inferre. Item libidinis ratio & cauſa in homine manifeſta eſt. nam quia fragilis & mortalis effectus eſt, neceſſe fuit alterum ſexum diverſumque conſtitui, cujus permixtione ſoboles effici poſſet ad continuandam generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia &

fragilitas; & interitus ab eo alienus eſt, nec ulla eſt apud eum femina, cujus poſſit copulatione gaudere, nec ſucceſſione indiget, qui ſemper futurus eſt. Eadem de invidia & cupiditate dici poſſunt, quæ certis manifeſtiſque de cauſis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At vero & gratia, & ira, & miſeratio habent in Deo materiam, recteque illis utitur ſumma illa & ſingularis poteſtas ad rerum conſervationem.

XVI. Quærit quiſpiam, quæ ſit iſta materia? Primum accidentibus malis afflicti homines ad Deum plerumque confugiunt, mitigant, obſecrant, credentes eum poſſe ab iis injurias propulſare. Habet igitur Deus cauſam miſerandi: nec enim tam immitis eſt, hominumque contemtor, ut auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus perſuaſum eſt, Deo placere juſtitiam, eumque, qui ſit dominus ac parens omnium, venerantur & precibus aſſiduis, ac frequentibus votis; dona & ſacrificia offerunt, nomen ejus laudibus proſequuntur, juſtis ac bonis operibus demereri eum laborantes. Ergo eſt, propter quod Deus & poſſit, & debeat gratificari. Nam ſi nihil eſt tam conveniens Deo, quam beneficentia; nihil autem tam alienum, quam ut ſit ingratus: neceſſe eſt, ut officiis optimorum ſancteque viventium præſtet aliquid, ac vicem reddat, ne ſubeat ingrati culpam, quæ eſt etiam homini criminoſa. Contra autem ſunt alii facinoroſi & nefarii, qui libidinibus omnia polluant, cædibus vexent, fraudent, rapiant, perjurent, nec conſanguineis, nec parentibus parcant, leges, & ipſum

etiam Deum negligant. Habet igitur ira in Deo materiam. non eſt enim fas, eum, cum talia fieri videat, non moveri, & inſurgere ad ultionem ſceleratorum, & peſtiferos nocenteſque delere, ut bonis omnibus conſulat. adeo & in ipſa ira ineſt gratificatio. Inania ergo & falſa reperiuntur argumenta vel eorum, qui, cum iraſci Deum nolunt, gratificari volunt, quia ne hoc quidem fieri ſine ira poteſt; vel eorum, qui nullum animi motum eſſe in Deo putant, &, quia ſunt aliqui affectus, qui non cadunt in Deum, ut libido, timor, avaritia, mœror, invidia, omni prorſus affectu eum vacare dixerunt. his enim vacat, quia vitiorum affectus ſunt: eos autem, qui ſunt virtutis, id eſt, ira in malos, caritas in bonos, miſeratio in afflictos, quoniam divina poteſtate ſunt digna, proprios, & juſtos, & veros habet. Quæ profecto niſi habeat, humana vita turbabitur, atque ad tantam confuſionem deveniet ſtatus rerum, ut, contemtis ſuperatiſque legibus, ſola regnet audacia, ut nemo denique tutus eſſe poſſit, niſi qui viribus prævaleat: ita quaſi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. nunc vero quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem ſperant; & virtutibus locus eſt, & ſcelera rariora ſunt. At enim plerumque & ſcelerati feliciores ſunt, & boni miſeriores, & juſti ab injuſtis impune vexantur. Conſiderabimus poſtea, cur iſta fiant. Interim de ira explicemus, an ſit aliqua in Deo; utrum nihil curet omnino, nec moveatur ad ea, quæ impie geruntur.

XVII. *Deus*, inquit Epicurus, *nihil curat.* nul-

Google

Iam igitur habet poteſtatem. curare enim neceſſe eſt eum, qui habet poteſtatem: vel ſi habet, & non utitur; quæ tanta eſt negligendi cauſa, ut ei, non dicam noſtrum genus, ſed etiam mundus ipſe ſit vilis? *Ideo*, inquit, *incorruptus eſt ac beatus*, *quia ſemper quietus*. Cui ergo adminiſtratio tantarum rerum ceſſit, ſi hæc a Deo negligantur, quæ videmus ratione ſumma gubernari? aut quietus eſſe quomodo poteſt, qui vivit & ſentit? Nam quies aut ſomni res eſt, aut mortis. Sed nec ſomnus habet quietem. nam cum ſoporati ſumus, corpus quidem quieſcit, animus autem irrequietus agitatur; imagines ſibi, quas cernat, effingit, ut naturalem ſuum motum exerceat varietate viſorum, avocatque ſe falſis, dum membra ſaturentur, ac vigorem capiant de quiete. Quies igitur ſempiterna ſolius mortis eſt. ſi autem mors Deum non attingit, Deus igitur nunquam quietus eſt. Dei vero actio quæ poteſt eſſe, niſi mundi adminiſtratio? ſi vero mundi curam gerit, curat igitur hominum vitam Deus, ac ſingulorum actus animadvertit, eoſque ſapientes ac bonos eſſe deſiderat. Hæc eſt voluntas Dei, hæc divina lex: quam qui ſequitur, qui obſervat, Deo carus eſt. Neceſſe eſt igitur, ut ira moveatur adverſus eum, qui hanc æternam divinamque legem aut violaverit, aut ſpreverit. Si nocet alicui Deus, jam bonus non eſt. Non exiguo falluntur errore, qui cenſuram ſive humanam, ſive divinam, acerbitatis & malitiæ nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod ſi eſt, nocentes igitur leges habemus, quæ peccantibus

ſupplicia ſanxerunt; nocenſes judices, qui ſcelere convictos pœna capitis afficiunt. Quod ſi & lex juſta eſt, quæ & nocenti tribuit, quod meretur; & judex integer, ac bonus dicitur, cum male facta vindicat; (bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit:) ergo & Deus, cum malis obeſt, nocens non eſt: is autem eſt nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Libet quærere ab iis, qui Deum faciunt immobilem: Si quis habeat rem, domum, familiam; ſervique ejus, contemnentes patientiam domini, omnia ejus invaſerint; ipſi bonis ejus fruantur, ipſos familia ejus honoret, dominus autem contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: utrumne ſapiens eſſe poſſit, qui contumelias non vindicet, ſuiſque rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat poteſtatem? Quæ tanta in quoquam poteſt patientia reperiri? ſi tamen patientia nominanda eſt, & non ſtupor quidam inſenſibilis. Sed facile eſt ferre contemtum. Quid ſi fiant illa, quæ a Cicerone dicuntur? *Etenim quæro, ſi quis paterfamilias, liberis ſuis a ſervo interfectis, uxore occiſa, incenſa domo, ſupplicium de ſervo nunquam acerrimum ſumſerit; utrum is clemens ac miſericors, an inhumanus & crudeliſſimus eſſe videatur?* Quod ſi, ejuſmodi facinoribus ignoſcere, crudelitatis eſt potius, quam pietatis: non eſt ergo virtutis in Deo, ad ea, quæ injuſte fiunt, non commoveri. Nam mundus tanquam Dei domus eſt, & homines tanquam ſervi: quibus ſi ludibrio ſit nomen ejus, qualis aut quanta patientia eſt, ut honoribus ſuis cedat, prava & iniqua fieri

videat, & non indignetur; quod proprium & naturale eſt ei, cui peccata non placeant? Iraſci ergo rationis eſt. auferuntur enim delicta, & refrenatur licentia: quod utique juſte ſapienterque fit. Sed Stoici non viderunt eſſe diſcrimen recti & pravi; eſſe iram juſtam, eſſe & injuſtam; & quia medelam rei non inveniebant, voluerunt eam penitus excidere. Peripatetici vero non excidendam, ſed temperandam eſſe dixerunt: quibus in ſexto libro Inſtitutionum ſatis reſpondimus. Neſciſſe autem philoſophos, quæ ratio eſſet iræ, apparet ex definitionibus eorum, quas Seneca enumeravit in libris, quos de ira compoſuit. *Ira eſt*, inquit, *cupiditas ulciſcendæ injuriæ*. aut, ut ait Poſidonius, *cupiditas puniendi ejus, a quo te inique putes læſum*. Quidam ita definierunt: *Ira eſt incitatio animi ad nocendum ei, qui aut nocuit, aut nocere voluit.* Ariſtotelis definitio non multum a noſtra abeſt. Ait enim, *iram eſſe cupiditatem doloris rependendi.* Hæc eſt ira, de qua ſuperius diximus, quæ etiam mutis ineſt: in homine vero cohibenda eſt, ne ad aliquod maximum malum proſiliat per furorem. Hæc in Deo eſſe non poteſt, quia ille ſtabilis eſt; in homine autem, quia fragilis eſt, invenitur. inurit enim læſio dolorem, & dolor facit ultionis cupiditatem. ubi eſt ergo illa ira adverſus delinquentes? quæ utique non eſt cupiditas ultionis, quia non præcedit injuria: non dico de iis, qui adverſus leges peccant; quibus etſi judex ſine crimine iraſci poteſt, fingamus tamen, eum ſedato animo eſſe debere, cum ſubjicit pœnæ nocentem, quia legum ſit miniſter, non

animi aut poteſtatis ſuæ; (ſic enim volunt, qui iram conantur evellere) ſed de iis potiſſimum dico, qui ſunt noſtræ poteſtatis, ut ſervi, liberi, ut conjuges, ut diſcipuli; quos cum delinquere videmus, incitamur ad coercendum. Neceſſe eſt enim [omni] bono ac juſto diſplicere, quæ prava ſunt; & cui malum diſplicet, movetur, cum id fieri videt. ergo ſurgimus ad vindictam, non quia læſi ſumus, ſed ut diſciplina ſervetur, mores corrigantur, licentia comprimatur. Hæc eſt ira juſta, quæ ſicut in homine neceſſaria eſt ad pravitatis correctionem, ſic utique in Deo, a quo ad hominem pervenit exemplum. Nam ſicuti nos poteſtati noſtræ ſubjectos coercere debemus, ita etiam peccata univerſorum Deus coercere debet. quod ut faciat, iraſcatur neceſſe eſt, quia naturale eſt bono, ad alterius peccatum moveri & incitari. Ergo definire debuerunt: *Ira eſt motus animi, ad coercenda peccata inſurgentis.* nam definitio Ciceronis, *Ira eſt libido ulciſcendi*, non multum a ſuperioribus diſtat. Ira autem, quam poſſumus vel furorem, vel iracundiam nominare, hæc ne in homine quidem debet eſſe, quia tota vitioſa eſt: ira vero, quæ ad correctionem vitiorum pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo poteſt, quia & utilis eſt rebus humanis, & neceſſaria.

XVIII. Quid opus eſt, inquiunt, ira, cum ſine hoc affectu peccata corrigi poſſint? Atqui nullus eſt, qui peccantem poſſit videre tranquille: poſſit fortaſſe, qui legibus præſidet, quia facinus non ſub oculis ejus admittitur, ſed defertur aliunde tanquam dubium; nec unquam poteſt eſſe ſcelus tam

clarum, ut defenſioni locus non ſit, & ideo poteſt judex non moveri adverſus eum, qui poteſt innocens inveniri; cumque detectum facinus in lucem venerit, jam non ſua, ſed legum ſententia utitur. Poteſt concedi, ut ſine ira faciat: habet enim, quod ſequatur. Nos certe, cum domi peccatur a noſtris, ſive id cernimus, ſive ſentimus, indignari neceſſe eſt. ipſe enim peccati aſpectus, indignus eſt. nam qui non movetur omnino, aut probat delicta, quod eſt turpius & injuſtius; aut moleſtiam caſtigandi fugit, quam ſedatus animus & quieta mens aſpernatur ac renuit, niſi ſtimulaverit ira & incitaverit: qui autem commovetur, tamen intempeſtiva lenitate vel ſæpius, quam neceſſe eſt, vel etiam ſemper ignoſcit, is plane & illorum vitam perdit, quorum audaciam nutrit ad facinora majora, & ſibi ipſe æternam moleſtiarum materiam ſubminiſtrat. Vitioſa eſt ergo in peccatis iræ ſuæ cohibitio. Laudatur Archytas Tarentinus, qui cum in agro corrupta eſſe omnia comperiſſet, villici ſui culpam redarguens, *Miſerum te*, inquit, *quem jam verberibus necaſſem, niſi iratus eſſem.* Unicum hoc exemplum temperantiæ putant; ſed auctoritate ducti non vident, quam inepta & locutus fuerit, & fecerit. nam, ſi, ut ait Plato, nemo prudens punit, quia peccatum eſt, ſed ne peccetur; apparet, quam malum vir ſapiens propoſuerit exemplum. Si enim ſenſerint ſervi, dominum ſuum ſævire, cum non iraſcitur; tum parcere, cum iraſcitur: non peccabunt utique leviter, ne verberentur; ſed, quantum potuerint, graviſſime, ut ſtomachum perverſi hominis

incitent, atque impune diſcedant. Ego vero laudarem, ſi cum fuiſſet iratus, dediſſet iræ ſuæ ſpatium, ut, reſidente per intervallum temporis animi tumore, haberet modum caſtigatio. Non ergo propter iræ magnitudinem donanda erat pœna, ſed differenda; ne aut peccanti majorem juſto dolorem inureret, aut caſtiganti furorem. nunc vero quæ tandem æquitas, aut quæ ſapientia eſt, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur? ob maximum non puniatur? Quod ſi naturam rerum cauſaſque didiciſſet, nunquam tam importunam continentiam profiteretur, ut nequam ſervus, iratum ſibi fuiſſe dominum, grātularetur. Nam ſicut corpus humanum Deus multis & variis ſenſibus ad uſum vitæ neceſſariis inſtruxit; ſic & animo varios attribuit affectus, quibus vitæ ratio conſtaret: ut libidinem producendæ ſobolis gratia dedit; ſic iram cohibendorum cauſa delictorum. Verum ii, qui neſciunt fines bonorum ac malorum, ſicut libidine utuntur ad corruptelas & ad voluptates; ſic ira & affectu ad nocendum, dum iis, quos odio habent, iraſcuntur: ergo etiam non peccantibus iraſcuntur, etiam paribus, aut etiam ſuperioribus. hinc quotidie ad immania facinora proſilitur: hinc tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi, cum alicui civi & pari, facienti ſibi injuriam, fuiſſet iratus, repreſſiſſet ſe tamen, & patientia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua compeſcitur aliquod imminens magnum malum: ſervorum autem, filiorumque peccata non coercere, peccatum eſt. evadent enim ad majus malum per impunitatem. Hic non cohibenda ira,

ſed etiam, ſi jacet, excitanda eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia Stoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia naſcitur, ſi eos coarguere velimus. de animo tantum loquor. Si Deo ſubjacet cogitare, ſapere, intelligere, providere, præſtare: (ex omnibus autem animalibus homo ſolus hæc habet:) ergo ad Dei ſimilitudinem factus eſt; ſed ideo procedit in vitium, quia de terrena fragilitate permixtus, non poteſt id, quod a Deo ſumſit, incorruptum purumque ſervare, niſi ab eodem Deo juſtitiæ præceptis imbuatur.

XIX. Sed quoniam compactus eſt, ut diximus, e duobus, animo & corpore; in altero virtutes, in altero vitia continentur, & repugnant invicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori; & corporis bona, quæ ſunt in omni genere voluptatum, inimica ſunt animo. Sed ſi virtus animi repugnaverit voluptatibus, eaſque compreſſerit; vere Deo ſimilis invenietur. Unde apparet, animam hominis, quæ virtutem divinam capit, non eſſe mortalem. Sed diſcrimen illud eſt, quod, cum virtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra voluptatis, vincuntur plurimi, & abſtrahuntur ad ſuavitatem: ii vero, qui ſe corpori rebuſque terrenis addixerunt, premuntur in terram, nec aſſequi poſſunt divini muneris gratiam, quia ſe vitiorum labibus inquinaverunt. Qui autem Deum ſecuti, eique parentes, corporis deſideria contempſerint, & virtutem præferentes voluptatibus, inno-

centiam juſtitiamque ſervaverint, hos Deus ut ſui ſimiles recognoſcit. Cum igitur ſanctiſſimam legem poſuerit, velitque univerſos innocentes ac beneficos eſſe, poteſtne non iraſci, cum videt contemni legem ſuam, abjici virtutem, appeti voluptatem? Quod ſi eſt mundi adminiſtrator, ſicut eſſe debet, non utique contemnit id, quod eſt in omni mundo vel maximum: ſi eſt providens, ut oportet Deum, conſulit utique generi humano, quo ſit vita noſtra & copioſior, & melior, & tutior: ſi eſt pater ac Deus univerſorum, certe & virtutibus hominum delectatur, & vitiis commovetur; ergo & juſtos diligit, & impios odit. Odio, inquit, opus non eſt, ſemel enim ſtatuit bonis præmium, & malis pœnam. Quod ſi aliquis juſte innocenterque vivat, & idem Deum nec colat, nec curet omnino, ut Ariſtides & Cimon, ceterique philoſophorum, cedetne huic impune? quod cum legi Dei obtemperarit, ipſum tamen ſpreverit. Eſt igitur aliquid, propter quod Deus poſſit iraſci, tanquam fiducia integritatis adverſus eum rebellanti. Si huic poteſt iraſci propter ſuperbiam, cur non magis peccatori, qui legem cum ipſo pariter latore contemſerit? Judex peccatis veniam dare non poteſt, quia voluntati ſervit alienæ: Deus autem poteſt, quia eſt legis ſuæ ipſe diſceptator, & judex; quam cum poneret, non utique ademit ſibi omnem poteſtatem, ſed habet ignoſcendi licentiam.

XX. Si poteſt ignoſcere, poteſt igitur & iraſci. Cur ergo, inquiet aliquis, & qui peccant, ſæpe felices ſunt, & qui pie vivunt, ſæpe miſeri? Quia

fugitivi & abdicati liberè vivunt; & qui ſub diſciplina patris aut domini ſunt, ſtrictius & frugalius. Virtus enim per mala & probatur, & conſtat; vitia per voluptatem. nec tamen ille, qui peccat, ſperare debet perpetuam impunitatem, quia nulla eſt perpetua felicitas:

— — ſed ſcilicet ultima ſemper
Exſpectanda dies homini eſt, dicique beatus
Ante obitum nemo, ſupremaque funera debet:

ut ait poeta non inſuavis. Exitus eſt, qui arguit felicitatem; & nemo judicium poteſt nec vivus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatem & vivos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. *Immo*, inquit, *ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit vindicare, & pro merito quemque punire.* At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. nullus eſt enim, qui nihil peccet; & multa ſunt, quæ ad peccandum irritent, ætas, vinolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubjecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceſſitati Deus parceret, nimium fortaſſe pauci viverent. propter hanc cauſam patientiſſimus eſt, & iram ſuam continet. nam quia perfecta eſt in eo virtus, neceſſe eſt patientiam quoque ejus eſſe perfectam, quæ & ipſa virtus eſt. Quam multi ex peccatoribus juſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, ex improbis continentes? quam multi in prima ætate turpes & omnium judicio damnati, poſtmodum tamen laudabiles exſtiterunt? quod utique non fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ

manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occultantur: plurimi, qui delatorem comprimunt aut precibus, aut præmio: plurimi, qui judicia eludunt per gratiam, vel potentiam. Quod ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura divina damnaret, eſſet homo aut rarus, aut etiam nullus in terra. Denique vel una illa cauſa delendi generis humani juſta eſſe potuiſſet, quod homines, contemto Deo vivo, terrenis fragilibuſque figmentis honorem divinum tanquam cœleſtibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cumque illos Deus artifex ore ſublimi, ſtatu recto figuratos, ad contemplationem cœli & notitiam Dei excitaverit, curvare ſe ad terram maluerunt, & pecudum more humi repere. Humilis enim, & curvus, & pronus eſt, qui ab aſpectu cœli Deique patris averſus, terram, quam calcare debuerat, id eſt, de terra ficta & formata veneratur. In tanta igitur impietate hominum tantiſque peccatis id aſſequitur patientia Dei, ut ſe ipſi homines, damnatis vitæ prioris erroribus, corrigant. Denique & boni ſunt, juſtique multi, &, abjectis terrenis cultibus, majeſtatem Dei ſingularis agnoſcunt. Sed cum maxima & utiliſſima ſit Dei patientia, tamen, quamvis ſero, noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles eſſe perviderit.

XXI. Supereſt una & extrema quæſtio. Nam dixerit fortaſſe quiſpiam, adeo non iraſci Deum, ut etiam in præceptis hominem iraſci vetet. Poſſem dicere, quod ira hominis refrenanda fuerit, quia injuſte ſæpe iraſcitur, & præſentem habet

motum, quia temporalis eſt. Itaque ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges; temperari debuit furor ejus & comprimi, ne mentis impos in bile aliquod inexpiabile facinus admitteret. Deus autem & non ad præſens iraſcitur, quia æternus eſt perfectæque virtutis, & nunquam niſi merito iraſcitur. Sed tamen non ita res ſe habet. Nam ſi omnino prohiberet iraſci, ipſe quodammodo reprehenſor opificii ſui fuiſſet, qui a principio iram felli hominis indidiſſet: ſiquidem creditur cauſa hujus commotionis in humore fellis contineri. Non igitur in totum prohibet iraſci, quia is affectus neceſſario datus eſt: ſed prohibet in ira permanere. ira enim mortalium debet eſſe mortalis: nam ſi maneat, confirmantur inimicitiæ ad perniciem ſempiternam. Deinde rurſus, cum iraſci quidem, ſed tamen non peccare præcepit, non utique evellit iram radicitus, ſed temperavit; ut in omni caſtigatione modum ac juſtitiam teneremus. Qui ergo iraſci nos jubet, ipſe utique iraſcitur. qui placari celerius præcipit, eſt utique ipſe placabilis. ea enim præcepit, quæ ſunt juſta & rebus utilia communibus. Sed quia dixeram, non eſſe iram Dei temporalem, ſicut hominis, qui præſentanea commotione ferveſcit, nec facile regere ſe poteſt propter fragilitatem: intelligere debemus, quia ſit æternus Deus, iram quoque ejus in æternum manere; ſed rurſum, quia virtute ſit maxima præditus, in poteſtate habere iram ſuam, nec ab ea regi, ſed ipſum illam, quemadmodum velit, moderari. quod utique non repugnat ſuperiori. Nam ſi prorſus im-

mortalis fuiſſet ira ejus; non eſſet ſatisfactioni aut gratiæ poſt delictum locus, cum ipſe homines ante ſolis occaſum reconciliari jubeat: ſed ira divina in æternum manet adverſus eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non ture, non hoſtia, non pretioſis muneribus, quæ omnia ſunt corruptibilia, ſed morum emendatione placatur; & qui peccare deſinit, iram Dei mortalem facit. idcirco enim non ad præſens noxium quemque punit, ut habeat homo reſipiſcendi & corrigendi ſui facultatem.

XXII. Hæc habui, quæ de ira Dei dicerem, Donate cariſſime, ut ſcires, quemadmodum refelleres eos, qui Deum faciunt immobilem. Reſtat, ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum, ſicut ille in Tuſculanis de morte diſſerens fecit. ita nos in hoc opere teſtimonia divina, quibus credi poſſit, adhibere debemus, ut illorum perſuaſionem revincamus, qui, ſine ira Deum eſſe, credentes, diſſolvunt omnem religionem; ſine qua, ut oſtendimus, aut immanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur. in ſola enim religione, id eſt, in Dei ſummi notione, ſapientia eſt. Prophetæ univerſi, divino ſpiritu repleti, nihil aliud, quam de gratia Dei erga juſtos, & de ira ejus adverſus impios loquuntur. quorum teſtimonia nobis quidem ſatis ſunt: verum iis quoniam non credunt iſti, qui ſapientiam capillis & habitu jactant, ratione quoque & argumentis fuerant a nobis refellendi. Sic enim præpoſtere agitur, ut humana divinis tribuant auctoritatem, cum potius humanis divina debuerint. quæ nunc ſane omittamus, ne nihil apud iſtos

agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poſſint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas plurimi & maximi auctores tradiderunt, Græcorum, Ariſto Chius & Apollodorus Erythræus; noſtrorum, Varro & Feneſtella. Hi omnes præcipuam & nobilem præter ceteras Erythræam fuiſſe commemorant. Apollodorus quidem ut de civi ac populari ſua gloriatur: Feneſtella vero etiam legatos Erythras a ſenatu eſſe miſſos refert, ut hujus Sibyllæ carmina Romam deportarentur, & ea conſules Curio & Octavius in Capitolio, quod tunc erat curante Q. Catulo reſtitutum, ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo hujuſmodi verſus reperiuntur:

ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων,
τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς, ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rurſus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc intulit:

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε·
μοιχείας τε φύλασσε, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν·
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅσκεν ἁμάρτῃ.

Indignatur ergo adverſus peccatores.

XXIII. Verum quia plures, ut oſtendi, Sibyllæ a doctiſſimis auctoribus fuiſſe traduntur; unius teſtimonium ſatis non ſit ad confirmandam, ſicut intendimus, veritatem. Cumææ quidem volumina,

quibus Romanorum fata conſcripta ſunt, in arcanis habentur: ceterarum tamen fere omnium libelli, quo minus in uſu ſint omnibus, non vetantur. Ex quibus alia denuntians univerſis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorſa eſt:

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύσασα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoque, per indignationem Dei adverſus injuſtos cataclyſmum priore ſeculo factum eſſe, dixit, ut malitia generis humani exſtingueretur:

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο
αὐταῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem poſtea futuram vaticinata eſt, qua rurſus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολλύοντά τε γέννεαν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Unde apud Naſonem de Jove ita dicitur:

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cœli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

quod tum fiat neceſſe eſt, cum honor & cultus Dei ſummi apud homines interierit. Eadem tamen, placari eum pœnitentia factorum, & ſui emendatione conteſtans, hæc addidit:

*ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ, μηδὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. - - -*

Item paulo poſt :

*οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
εὐσεβέειν περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.*

Denique alia Sibylla cœleſtium terrenorumque genitorem diligi oportere denuntiat, ne ad perdendos homines indignatio ejus inſurgat:

*μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς,
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.*

Ex his apparet, vanas eſſe rationes philoſophorum, qui Deum putant ſine ira, & inter ceteras laudes ejus id ponunt, quod eſt inutiliſſimum, detrahentes ei, quod eſt rebus humanis maxime ſalutare, per quod conſtat ipſa majeſtas. Regnum hoc imperiumque terrenum, niſi metus cuſtodiat, ſolvitur. Aufer iram regi; non modo nemo parebit, ſed etiam de faſtigio præcipitabitur. immo vero cuilibet humili eripe hunc affectum; quis eum non ſpoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet injuria? Ita nec indumenta, nec ſedem, nec victum poterit habere, aliis quidquid habuerit diripientibus; nedum putemus cœleſtis imperii majeſtatem ſine ira & metu poſſe conſiſtere. Apollo Mileſius, de Judæorum religione conſultus, reſponſo hoc indidit:

ἠδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα προπάντων,

ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκφρίττουσιν.

Si tam lenis eſt, quam philoſophi volunt, quomodo ad nutum ejus non modo dæmones & miniſtri tantæ poteſtatis, ſed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis contremiſcit? ſi enim nullus alteri ſervit, niſi coactus; omne igitur imperium metu conſtat, metus autem per iram. nam ſi non moveatur quis adverſus parere nolentem; nec cogi poterit ad obſequium. Conſulat unuſquiſque affectus ſuos: jam intelliget, neminem poſſe ſine ira & caſtigatione imperio ſubjugari. Ubi ergo ira non fuerit, imperium quoque non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, quá conſtat imperium, habeat neceſſe eſt. Quapropter nemo, vaniloquentia philoſophorum inductus, ad contemtum ſe Dei erudiat, quod eſt maximum nefas. Debemus hunc omnes & amare, quod pater eſt; & vereri, quod dominus; & honorificare, quod beneficus, & metuere, quod ſeverus: utraque perſona in eo venerabilis. Quis ſalva pietate non diligat animæ ſuæ parentem? aut quis impune contemnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes veram & æternam poteſtatem? Si patrem conſideres, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, ſubminiſtrat: per illum vivimus, per illum in hoſpitium hujus mundi intravimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copiis alit, ille ſuſtentat, in hujus domo habitamus, hujus familia ſumus, etſi minus obſequens, quam decebat, minuſque officioſa, quam

domini & parentis immortalia merita poſcebant; tamen plurimum proficit ad veniam conſequendam, ſi cultum ejus notionemque teneamus, ſi abjectis humilibus terreniſque tam rebus quam bonis, cœleſtia & divina ſempiterna meditemur. Quod ut facere poſſimus, Deus nobis ſequendus eſt, Deus adorandus & diligendus; quoniam in eo eſt materia rerum, & ratio virtutum, & fons bonorum. quid enim Deo aut potentia majus eſt, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? qui quoniam nos ad ſapientiam genuit, ad juſtitiam procreavit, non eſt fas, hominem, relicto Deo, ſenſus ac vitæ datore, terrenis fragilibuſque famulari; aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia & pietate deſciſcere. Non faciunt beatum vitioſæ ac mortiferæ voluptates, non opulentia, libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur; ſed innocentia ſola, ſola juſtitia. cujus legitima & digna merces eſt immortalitas, quam ſtatuit a principio Deus ſanctis & incorruptis mentibus, quæ ſe a vitiis, & ab omni labe terrena integras inviolataſque conſervant. Hujus præmii cœleſtis ac ſempiterni participes eſſe non poſſunt, qui fraudibus, rapinis, circumſcriptionibus conſcientiam ſuam polluerunt, quique injuriis hominum, nefariis commiſſis, ineluibiles ſibi maculas inuſſerunt. Proinde univerſos oportet, qui ſapientes, qui homines merito dici volunt, fragilia contemnere, terrena calcare, humilia deſpicere, ut poſſint cum Deo beatiſſima ne-

ceſſitudine copulari. Auferatur impietas, diſcordiæ diſſenſioneſque turbulentæ ac peſtiferæ ſopiantur, quibus humanæ ſocietates, & publici fœderis divina conjunctio rumpitur, dirimitur, diſſipatur: quantum poſſumus, boni ac benefici eſſe meditemur: ſi quid nobis opum, ſi quid ſuppetit copiarum, non voluptati unius, ſed multorum ſaluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis eſt, quam corpus, cui exhibet miniſterium. Juſtitia vero & beneficentia tam immortales, quam mens & anima, quæ bonis operibus ſimilitudinem Dei aſſequitur. Sit nobis Deus non in templis, ſed in corde noſtro conſecratus. deſtructilia ſunt omnia, quæ manu fiunt. mundemus hoc templum, quod non fumo, non pulvere, ſed malis cogitationibus ſordidatur; quod non cereis ardentibus, ſed claritate ac luce ſapientiæ illuminatur. In quo ſi Deum ſemper crediderimus eſſe præſentem, cujus divinitati ſecreta mentis patent, ita vivemus, ut & propitium ſemper habeamus, & nunquam vereamur iratum.

L. CŒLII LACTANTII

FIRMIANI

DE OPIFICIO DEI

VEL

FORMATIONE HOMINIS

LIBER UNUS.

Digitized by Google

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI

DE OPIFICIO DEI

VEL

FORMATIONE HOMINIS

LIBER UNUS

AD DEMETRIANUM AUDITOREM SUUM.

I. QUAM minime ſim quietus, etiam in ſummis neceſſitatibus, ex hoc libello poteris exiſtimare, quem ad te rudibus pæne verbis, prout ingenii mediocritas tulit, Demetriane, perſcripſi; ut & quotidianum ſtudium meum noſſes, & non deeſſem tibi, præceptor etiam nunc, ſed honeſtioris rei, melioriſque doctrinæ. Nam ſi te in literis, nihil aliud quam linguam inſtruentibus, auditorem ſatis ſtrenuum præbuiſti: quanto magis in his veris, & ad vitam pertinentibus docilior eſſe debebis? apud quem nunc profiteor, nulla me neceſſitate vel rei, vel temporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quam tuemur, inſtructiores doctioreſque in poſterum fiant; quamvis

nunc male audiant caſtigenturque vulgo, quod aliter, quam ſapientibus convenit, vivant, & vitia ſub obtentu nominis celent: quibus illos aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, ut beatum atque incorruptum ſapientiæ nomen, vita ipſa cum præceptis congruente, præſtarent. Ego tamen, ut nos ipſos ſimul & ceteros inſtruam, nullum laborem recuſo. neque enim poſſum oblviſci mei, tum præſertim, cum maxime opus ſit meminiſſe; ſicut ne tu quidem tui, ut ſpero, & opto. Nam licet te publicæ rei neceſſitas a veris & juſtis operibus avertat: tamen fieri non poteſt, quin ſubinde in cœlum aſpiciat *mens ſibi conſcia recti.* Ego quidem lætor, omnia tibi, quæ pro bonis habentur, proſpere fluere; ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim, ne paulatim conſuetudo & jucunditas earum rerum, (ſicut fieri ſolet,) in animum tuum repat. Ideoque te moneo, *& repetens iterumque iterumque monebo*, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis aut veris bonis habere te credas, quæ ſunt non tantum fallacia, quia dubia, verum etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam ille colluctator & adverſarius noſter ſcis quam ſit aſtutus, & idem ſæpe violentus, ſicuti nunc videmus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, ut oculos mentis effugiant, ne poſſint hominis proviſione vitari. Summa ergo prudentia eſt, pedetentim procedere, quoniam utrobique ſaltus inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaque res tuas proſperas, in quibus nunc agis, ſuadeo, ut pro tua virtute aut contemnas, ſi potes;

aut non magnopere mireris. Memento & veri parentis tui, & in qua civitate nomen dederis, & cujus ordinis fueris. Intelligis profecto, quid loquar. nec enim te ſuperbiæ arguo, cujus in te ne ſuſpicio quidem ulla eſt: ſed ea, quæ dico, ad mentem referenda ſunt, non ad corpus, cujus omnis ratio ita comparata eſt, ut animo tanquam domino ſerviat, & regatur nutu ejus. Vas eſt enim quodammodo fictile, quo animus, id eſt, homo ipſe verus continetur, & quidem non a Prometheo fictus (ut poetæ loquuntur,) ſed a ſummo illo rerum conditore ac artifice Deo, cujus divinam providentiam, perfectiſſimamque virtutem nec ſenſu comprehendere, nec verbo enarrare poſſibile eſt. tentabo tamen, quoniam corporis & animi facta mentio eſt, utriuſque rationem, quantum puſillitas intelligentiæ meæ pervidet, explicare. Quod officium hac de cauſa maxime ſuſcipiendum puto, quod M. Tullius, vir ingenii ſingularis, in quarto de republica libro, cum id facere tentaſſet, materiam late patentem anguſtis finibus terminavit, leviter ſumma quæque decerpens. Ac ne ulla eſſet excuſatio, cur eum locum non fuerit exſecutus, ipſe teſtatus eſt, nec voluntatem ſibi defuiſſe, nec curam. In libro enim de legibus primo, cum hoc idem ſummatim ſtringeret, ſic ait: *Hunc locum ſatis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio.* Poſtea tamen in libro de natura Deorum ſecundo, hoc idem latius exſequi conatus eſt. Sed quoniam ne ibi quidem ſatis expreſſit, aggrediar hoc munus, & ſumam mihi audacter explicandum, quod homo

diſertiſſimus pæne omiſit intactum. Forſitan reprehendas, quod in rebus obſcuris coner aliquid diſputare; cum videas, tanta temeritate homines exſtitiſſe, qui vulgo philoſophi nominantur, ut ea, quæ abſtruſa prorſus atque abdita Deus eſſe voluit, ſcrutarentur, ac naturam rerum cœleſtium terrenarumque conquirerent, quæ, a nobis longe remotæ, neque oculis contrectari, neque tangi manu, neque percipi ſenſibus poſſunt. & tamen de illarum omnium ratione ſic diſputant, ut ea, quæ afferunt, probata & cognita videri velint. Quid eſt tandem, cur nobis invidioſum quiſquam putet, ſi rationem corporis noſtri inſpicere & contemplari velimus? quæ plane obſcura non eſt, quia ex ipſis membrorum officiis, & uſibus partium ſingularum, quanta vi providentiæ quidque factum ſit, intelligere nobis licet.

II. Dedit enim homini artifex ille noſter ac parens Deus ſenſum atque rationem, ut ex eo appareret, nos ab eo eſſe generatos, quia ipſe intelligentia, ipſe ſenſus ac ratio eſt. Ceteris animantibus quoniam rationalem iſtam vim non attribuit, quemadmodum tamen vita earum tutior eſſet, ante providit. omnes enim ſuis ex ſe pellibus texit, quo facilius poſſent vim pruinarum ac frigora ſuſtinere. Singulis autem generibus ad propulſandos impetus externos ſua propria munimenta conſtituit, ut aut naturalibus telis repugnent fortioribus, aut, quæ ſunt imbecilliora, ſubtrahant ſe periculis pernicitate fugiendi, aut quæ ſimul & viribus & celeritate indigent, aſtu ſe protegant, aut latibulis ſepiant.

Itaque alia eorum vel plumis levibus in ſublime ſuſpenſa ſunt, vel ſuffulta ungulis, vel inſtructa cornibus: quibuſdam in ore arma ſunt dentes, aut in pedibus adunci ungues; nullique munimentum ad tutelam ſui deeſt. Si qua vero in prædam majoribus cedunt; ne tamen ſtirps eorum funditus interiret, aut in eam ſunt relegata regionem, ubi majora eſſe non poſſunt, aut acceperunt uberem generandi fœcunditatem, ut & beſtiis, quæ ſanguine aluntur, victus ſuppeteret ex illis, & illatam tamen cladem, ad conſervationem generis multitudo ipſa ſuperaret. Hominem autem, ratione conceſſa, & virtute ſentiendi atque eloquendi data, eorum, quæ ceteris animantibus attributa ſunt, fecit expertem; quia ſapientia reddere poterat, quæ illi naturæ conditio denegaſſet: ſtatuit nudum & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione veſtiri. Ea vero ipſa, quæ mutis data, & homini denegata ſunt, quam mirabiliter homini ad pulchritudinem faciant, exprimi non poteſt. nam ſi homini ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudam, aut varii coloris pilos addidiſſet; quis non ſentiat, quam turpe animal eſſet futurum, ſicut muta, ſi nuda & inermia fingerentur? Quibus ſi detrahas vel naturalem ſui corporis veſtem, vel ea, quibus ex ſe armantur, nec ſpecioſa poterunt eſſe, nec tuta; ut mirabiliter, ſi utilitatem cogites, inſtructa, ſi ſpeciem, ornata videantur. adeo miro modo conſentit utilitas cum decore. Hominem vero, quem æternum animal atque immortale fingebat, non forinſecus, ut cetera, ſed interius armavit; nec muni-

mentum ejus in corpore, ſed in animo poſuit: quoniam ſupervacuum fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuiſſet, corporalibus eum tegere munimentis; cum præſertim pulchritudinem humani corporis impedirent. Unde ego philoſophorum, qui Epicurum ſequuntur, amentiam ſoleo mirari, qui naturæ opera reprehendunt, ut oſtendant, nulla providentia inſtructum eſſe ac regi mundum; ſed originem rerum inſecabilibus ac ſolidis corporibus aſſignant, quorum fortuitis concurſionibus univerſa naſcantur, & nata ſint. Prætereo, quæ ad ipſum mundum pertinentia vitio dant, in quo ridicule inſaniunt: id ſumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.

III. Queruntur, hominem nimis imbecillum & fragilem naſci, quam cetera animalia naſcuntur: quæ ut ſunt edita ex utero, protinus in pedes ſuos erigi & geſtire diſcurſibus, ſtatimque aeri tolerando idonea eſſe, quod in lucem naturalibus indumentis munita proceſſerint; hominem contra, nudum & inermem, tanquam ex naufragio, in hujus vitæ miſerias projici & expelli; qui neque movere ſe loco, ubi effuſus eſt, poſſit, nec alimentum lactis appetere, nec injuriam temporis ferre. Itaque naturam non matrem eſſe humani generis, ſed novercam: quæ cum mutis tam liberaliter ſe geſſerit, hominem vero ſic effuderit, ut inops & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud poſſit, quam fragilitatis ſuæ conditionem ploratu ac fletibus ominari, ſcilicet,

Cui tantum in vita reſtet tranſire malorum.

Quæ cum dicunt, vehementer ſapere creduntur, propterea quod unuſquiſque inconſiderate ſuæ conditioni ingratus eſt: ego vero illos nunquam magis deſipere contendo, quam cum hæc loquuntur. Conſiderans enim conditionem rerum, intelligo, nihil fieri aliter debuiſſe; ut non dicam, potuiſſe, quia Deus poteſt omnia: ſed neceſſe eſt, ut illa providentiſſima majeſtas id effecerit, quod erat melius & rectius. Libet igitur interrogare iſtos divinorum operum reprehenſores, quid in homine deeſſe, quia imbecillior naſcitur, credant: num idcirco minus educentur homines; num minus ad ſummum robur ætatis provehantur; num imbecillitas aut incrementum impediat, aut ſalutem: quoniam quæ deſunt, ratio dependit. At hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus conſtat. pecudum ſcilicet conditio melior, quod hæ omnes, cum fœtum ediderint, non niſi paſtus ſui curam gerunt: ex quo efficitur, ut, uberibus ſua ſponte diſtentis, alimentum lactis fœtibus miniſtretur, & id, cogente natura, ſine ſollicitudine appetant. Quid aves? quarum ratio diverſa eſt: nonne maximos ſuſcipiunt in educando labores? ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere videantur. nidos enim aut luto ædificant, aut virgultis & frondibus conſtruunt; etiam ciborum expertes incubant ovis: & quoniam fœtus de ſuis corporibus alere datum non eſt, cibos convehunt, & totos dies in hujuſmodi diſcurſatione conſumunt; noctibus vero defendunt, fovent, protegunt. Quid amplius facere homines poſſunt? niſi hoc ſolum fortaſſe, quod non expellunt adultos,

ſed perpetua neceſſitudine, ac vinculo caritatis adjunctos habent. Quid, quod avium fœtus multo fragilior eſt, quam hominis? quia non materno corpore ipſum animal edunt, ſed id, quod materni corporis fotu & calore tepefactum, animal efficiat: quod tamen, cum ſpiritu fuerit animatum, (id vero implume ac tenerum) non modo volandi, ſed ambulandi quoque uſu caret. Non ergo ineptiſſimus ſit, ſi quis putet male cum volucribus egiſſe naturam, primum quod bis naſcuntur; deinde, quod tam infirmæ, ut ſint quæſitis per laborem cibis a parentibns nutriendæ? Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab iis, qui conditionem pecudum ſuæ præferunt, quid eligant, ſi Deus iis deferat optionem: utrum malint, humanámne ſapientiam cum imbecillitate, an pecudum firmitatem cum illarum natura? Quid optant? quid eligunt? Scilicet non tam pecudes ſunt, ut non malint vel fragiliorem multo, quam nunc eſt, dummodo humanam, quam illam irrationabilem firmitatem. ſed videlicet prudentes viri neque hominis rationem volunt cum fragilitate, neque mutorum firmitatem ſine ratione. At nihil eſt tam repugnans tamque contrarium, quod unumquodque animal aut ratio inſtruat neceſſe eſt, aut conditio naturæ. Si naturalibus munimentis inſtruatur, ſupervacua ratio eſt. quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenii oſtendet, cum ea, quæ poſſunt eſſe rationis, ultro natura concedat? Si autem ratione ſit præditum, quid opus erit ſepimentis corporis? cum ſemel conceſſa

ratio naturæ munus poſſit implere: quæ quidem tantum valet ad ornandum tuendumque hominem, ut nihil potuerit majus aut melius a Deo dari. Denique cum & corporis non magni homo, & exiguarum virium, & valetudinis ſit infirmæ; tamen, quoniam id, quod eſt majus, accepit, & inſtructior eſt ceteris animalibus, & ornatior. Nam cum fragilis imbecilliſque naſcatur; tamen & a mutis omnibus tutus eſt; & ea omnia, quæ firmiora naſcuntur, etiamſi vim cœli fortiter patiuntur, ab homine tamen tuta eſſe non poſſunt. Ita fit, ut plus homini conferat ratio, quam natura mutis; quoniam in illis nec magnitudo virium, neque firmitas corporis efficere poteſt, quo minus aut opprimantur a nobis, aut noſtræ ſubjecta ſint poteſtati. Poteſtne igitur aliquis, cum videat, etiam boves lucas cum immaniſſimis corporibus ac viribus ſervire homini, queri de opifice rerum Deo, quod modicas vires, quod parvum corpus acceperit? nec beneficia in ſe divina pro merito æſtimat? quod eſt ingrati, aut, ut verius loquar, inſani. Plato, ut hos, credo, ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quod homo natus eſſet: (quod & ipſum quale ſit, non eſt hujus materiæ ponderare). Quanto melius & ſanius, qui ſenſit, conditionem hominis eſſe meliorem, quam iſti, qui ſe pecudes natos eſſe maluerint? quos ſi Deus in ea ſorte converteret animalia, quorum ſortem præferunt ſuæ, jam profecto cupiant remigrare, magniſque clamoribus conditionem priſtinam flagitent: quia non eſt tanti robur ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas; aut avium per aerem libera-

diſcurſatio, ut manibus indigeas. plus enim manus præſtant, quam levitas uſuſque pennarum; plus lingua, quam totius corporis fortitudo. Quæ igitur amentia eſt, ea præferre, quæ, ſi data ſint, accipere detrectes?

IV. Iidem queruntur, hominem morbis & immaturæ morti eſſe ſubjectum. Indignantur videlicet, non Deos ſe eſſe natos. Minime, inquiunt: ſed ex hoc oſtendimus, hominem nulla providentia eſſe factum, quod aliter fieri debuit. Quid ſi oſtendero, id ipſum magna ratione proviſum eſſe, ut morbis vexari poſſet, & vita ſæpe in medio curſus ſui ſpatio rumperetur? cum enim Deus animal, quod fecerat, ſua ſponte ad mortem tranſire cognoviſſet; ut mortem ipſam, quæ eſt diſſolutio naturæ, capere poſſet, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad diſſolvendum animal inveniret. Nam ſi ejus roboris fieret, ut ad eum morbus & ægritudo adire non poſſet; ne mors quidem poſſet, quoniam mors ſequela morborum eſt. Immatura vero mors quomodo abeſſet ab eo, cui eſſet conſtituta natura? nempe nullum hominem mori volunt, niſi cum centeſimum ætatis compleverit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit conſtare? ut enim ante annos centum mori quiſque non poſſit, aliquid illi roboris, quod ſit immortale, tribuendum eſt. quo conceſſo, neceſſe eſt conditionem mortis excludi. Id autem ipſum cujuſmodi poteſt eſſe, quod hominem contra morbos & ictus extraneos ſolidum atque inexpugnabilem faciat? cum enim conſtet ex oſſibus, & nervis, & viſceri-

bus, & ſanguine; quid horum poteſt eſſe tam firmum, ut fragilitatem repellat ac mortem? Ut igitur homo indiſſolubilis ſit ante id tempus, quod illi putant oportuiſſe conſtitui; ex qua ei materia corpus attribuent? fragilia ſunt omnia, quæ videri ac tangi poſſunt. Supereſt, ut aliquid ex cœlo petant, quoniam in terra nihil eſt, quod non ſit infirmum. Cum igitur homo ſic formandus eſſet a Deo, ut mortalis eſſet aliquando; res ipſa exigebat, ut terreno & fragili corpore fingeretur. neceſſe eſt igitur, ut mortem recipiat quandolibet, quoniam corporalis eſt. corpus enim quodlibet ſolubile atque mortale eſt. Stultiſſimi ergo ſunt, qui de morte immatura queruntur; quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita conſequens erit, ut morbis quoque ſubjectus ſit. neque enim patitur natura, ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corpore, quod aliquando ſolvendum eſt. Sed putemus fieri poſſe, quemadmodum volunt, ut homo non ea conditione naſcatur, qua morbo mortive ſubjectus ſit, niſi, peracto ætatis ſuæ ſpatio, ad ultimam proceſſerit ſenectutem. Non igitur vident, ſi ita ſit conſtitutum, quid ſequatur: hominem utique cetero tempore mori nullo modo poſſe. ſed, ſi prohiberi ab altero victu poteſt, mori poterit. res igitur exigit, ut homini, qui ante certum diem mori non poteſt, ciborum alimentis, quæ ſubtrahi poſſunt, opus non ſit. ſi opus cibo non erit, jam non homo ille, ſed Deus fiet. Ergo, ut ſuperius dixi, qui de fragilitate hominis queruntur, id potiſſimum queruntur, quod non immortales & ſempiterni ſint nati. Nemo, niſi

ſenex, mori debet. nempe ideo mori debet, quia Deus non eſt. atqui mortalitas non poteſt cum immortalitate conjungi. ſi enim mortalis eſt in ſenectute, immortalis eſſe in adoleſcentia non poteſt: nec eſt ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus eſt; nec ulla immortalitas eſt, cui ſit terminus conſtitutus. Ita fit, ut & immortalitas excluſa in perpetuum, & ad tempus recepta mortalitas, hominem conſtituat in ea conditione, ut ſit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur neceſſitas undique, nec debuiſſe aliter fieri, nec fas fuiſſe. Sed iſti rationem ſequentium non vident, quia ſemel erraverunt in ipſa ſumma. Excluſa enim de rebus humanis divina providentia, neceſſario ſequebatur, ut omnia ſua ſponte ſint nata. Hinc invenerunt illas minutorum ſeminum plagas & concurſiones fortuitas, quia rerum originem non videbant. In quas ſe anguſtias cum conjeciſſent, jam cogebat eos neceſſitas exiſtimare, animas cum corporibus naſci, & item cum corporibus exſtingui. aſſumſerant enim, nihil fieri mente divina. quod ipſum non aliter probare poterant, quam ſi oſtenderent, eſſe aliqua, in quibus videretur providentiæ ratio claudicare. Reprehenderunt ergo ea, in quibus vel maxime divinitas ſuam providentiam mirabiliter expreſſit: ut illa, quæ retuli, de morbis & immatura morte: cum debuerint cogitare, his aſſumtis, quæ neceſſario ſequerentur. Sequuntur autem illa, quæ dixi. ſi morbum non reciperet; neque tectis, neque veſtibus indigeret. quid enim ventos, aut imbres, aut frigora metueret, quorum vis in eo eſt, ut morbos afferant?

idcirco enim accepit ſapientiam, ut adverſus nocentia fragilitatem ſuam muniat. Sequitur, quod neceſſe eſt, ut, quoniam retinendæ rationis cauſa morbos capit, etiam mortem ſemper accipiat; quia is, ad quem mors non venit, firmus ſit neceſſe eſt: infirmitas enim habet in ſe mortis conditionem; firmitas vero ubi fuerit, nec ſenectus locum poteſt habere, nec mors, quæ ſequitur ſenectutem. Præterea, ſi mors certæ conſtituta eſſet ætati, fieret homo inſolentiſſimus, & humanitate omni careret. nam fere jura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus, ex metu & conſcientia fragilitatis oriuntur. Denique imbecilliora & timidiora quæque animalia congregantur, ut, quoniam viribus tueri ſe nequeunt, multitudine tueantur: fortiora vero ſolitudines appetunt, quoniam robore viribuſque confidunt. Homo quoque, ſi eodem modo haberet ad propulſanda pericula ſuppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ ſocietas eſſet? quæ reverentia inter ſe? quis ordo? quæve ratio? quæ humanitas? aut quid eſſet tetrius homine? quid efferatius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis eſt, nec per ſe poteſt ſine homine vivere; ſocietatem appetit, ut vita communis & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur, omnem hominis rationem in eo vel maxime ſtare, quod nudus fragiliſque naſcitur, quod morbis afficitur, quod immatura morte mulctatur. Quæ ſi homini detrahantur, rationem quoque, ac ſapientiam detrahi, neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo, cum ſit liquidum, nihil ſine providentia nec factum eſſe

unquam, nec fieri potuiſſe. de cujus operibus univerſis ſi nunc libeat diſputare per ordinem, infinita materia eſt. Sed ego de uno corpore hominis tantum inſtitui dicere, ut in eo divinæ providentiæ poteſtatem, quanta fuerit, oſtendam, his dumtaxat in rebus, quæ ſunt comprehenſibiles & apertæ: nam illa, quæ ſunt animæ, nec ſubjici oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipſo vaſe hominis loquimur, quod videmus.

V. In principio, cum Deus fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ ſpeciem conglobare atque colligere, ut & moveri ad ambulandum, & flectere ſe in quamlibet partem facile poſſent: ſed ex ipſa corporis ſumma produxit caput: item produxit membra quædam longius, quæ vocantur pedes, ut alternis motibus ſolo fixa perducerent animal, quo mens tuliſſet, aut quo petendi cibi neceſſitas provocaſſet. Ex ipſo autem vaſculo corporis quatuor fecit exſtantia; bina, poſterius, quæ ſunt in omnibus pedes: item bina capiti & collo proxima, quæ varios animantibus uſus præbent. In pecudibus enim ac feris ſunt pedes poſterioribus ſimiles; in homine autem manus, quæ non ad ambulandum, ſed ad faciendum tenendumque ſunt natæ. Eſt & tertium genus, in quo priora illa neque pedes neque manus ſunt; ſed alæ, in quibus pennæ, per ordinem fixæ, volandi exhibent uſum. Ita una fictio diverſas ſpecies & uſus habet. Atque ut ipſam corporis craſſitudinem firmiter comprehenderet, majoribus & brevibus oſſibus invicem colligatis, quaſi carinam compegit, quam nos dicimus ſpinam, eam-

que noluit ex uno perpetuoque oſſe formare, ne gradiendi flectendique ſe facultatem animal non haberet. Ex ejus parte quaſi media coſtas, id eſt, tranſverſa & plana oſſa porrexit in diverſum; quibus clementer curvatis, & in ſe velut in circulum pæne conductis, interna viſcera contegantur, ut ea, quæ mollia & minus valida fieri opus erat, illius ſolidæ cratis amplexu poſſent eſſe munita. In ſumma vero conſtructionis ejus, quam ſimilem navis carinæ diximus, caput collocavit, in quo eſſet regimen totius animantis. datumque illi hoc nomen eſt, ut quidem Varro ad Ciceronem ſcribit, quod hinc capiant initium ſenſus ac nervi. Ea vero, quæ diximus de corpore vel ambulandi, vel faciendi, vel volandi cauſa eſſe producta, neque nimium longis, propter celerem mobilitatem, neque nimium brevibus, propter firmitatem, ſed & paucis & magnis oſſibus conſtare voluit. Aut enim bina ſunt, ut in homine; aut quaterna, ut in quadrupede: quæ tamen non fecit ſolida, ne in gradiendo pigritia & gravitas retardaret; ſed cavata, & ad vigorem corporis conſervandum medullis intrinſecus plena; eaque rurſus non æqualiter porrecta finivit, ſed ſummas eorum partes craſſioribus nodis conglobavit, ut & ſubſtringi nervis facilius, & verti tutius poſſent; unde ſunt vertibula nominata. Eos nodos firmiter ſolidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur cartilago, ſcilicet ut ſine attritu & ſine ſenſu doloris aliquo flecterentur. eoſdem tamen non in unum modum informavit. Alios enim fecit ſimplices, & in orbem rotundos, in iis dumtaxat articulis,

in quibus moveri membra in omnes partes oportebat, ut in ſcapulis, quoniam manus utrolibet agitari & contorqueri neceſſarium eſt: alios autem latos & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utique locis, ubi tantummodo curvari membra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipſis. Nam ſicut manus ex eo loco, unde oriuntur, ubique verſus moveri, ſpecioſum ſimul & utile fuit: ſic profecto, ſi hoc idem etiam cubitis accideret, & ſupervacuus eſſet hujuſmodi motus & turpis. Jam enim manus amiſſa dignitate, quam nunc habet, mobilitate nimia proboſcidi ſimilis videretur, eſſetque homo plane anguimanus: quod genus in illa immaniſſima bellua mirabiliter effectum eſt. Deus enim, qui providentiam & poteſtatem ſuam multarum rerum mirabili varietate voluit oſtendere, quoniam caput ejus animalis non tam longe porrexerat, ut terram poſſet ore contingere, quod erat futurum horribile atque tetrum, & quia os ipſum profuſis dentibus ſic armaverat, ut etiamſi contingeret, paſcendi tamen facultatem dentes adimerent, produxit inter eos a ſumma fronte molle ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet poſſet; ne rationem victus capiendi vel dentium prominens magnitudo, vel cervicis brevitas impediret.

VI. Non poſſum hoc loco teneri, quo minus Epicuri ſtultitiam rurſum coarguam. illius enim ſunt omnia, quæ delirat Lucretius. qui, ut oſtenderet animalia non artificio aliquo divinæ mentis, ſed, (ut ſolet,) fortuito eſſe nata, dixit, in principio

mundi alias quaſdam innumerabiles animantes miranda ſpecie & magnitudine fuiſſe natas; ſed eas permanere non potuiſſe, quod illas aut ſumendi cibi facultas, aut coeundi generandique ratio defeciſſet. Videlicet, ut atomis ſuis locum faceret, per infinitum & inane volitantibus, divinam providentiam voluit excludere. Sed cum videret, in omnibus, quæ ſpirant, mirabilem providentiæ ineſſe rationem: quæ, malum, vanitas erat, dicere, fuiſſe animalia prodigioſa, in quibus ratio naſcendi ceſſaſſet? Quoniam igitur omnia, quæ videmus, cum ratione nata ſunt: id enim ipſum naſci, efficere niſi ratio non poteſt: manifeſtum eſt, nihil omnino rationis expers potuiſſe generari. Ante enim proviſum eſt in ſingulis quibuſque fingendis, quatenus & miniſterio membrorum ad neceſſaria vitæ uterentur, & quatenus adjugatis corporibus elata ſoboles, univerſas generatim conſervaret animantes. Nam ſi peritus architectus, cum magnum aliquod ædificium facere conſtituit, primo omnium cogitat, quæ ſumma perfecti ædificii futura ſit; & ante emetitur, quem locum leve pondus exſpectet; ubi magni operis ſtatura ſit moles; quæ columnarum intervalla; qui, aut ubi aquarum cadentium decurſus, & exitus, & receptacula; hæc, inquam, prius providet, ut quæcunque ſunt perfecto jam operi neceſſaria, cum ipſis fundamentis pariter ordiatur: cur Deum quiſquam putet in machinandis animalibus non ante providiſſe, quæ ad vivendum neceſſaria eſſent, quam ipſam vitam daret? quæ utique conſtare non poſſet, niſi prius effecta eſſent, quibus conſtat. Vi-

debat igitur Epicurus in corporibus animalium divinæ rationis ſollertiam; ſed ut efficeret, quod ante imprudenter aſſumſerat, adjecit aliud deliramentum ſuperiori congruens. Dixit enim, neque oculos ad vivendum eſſe natos, neque aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum, quoniam membra hæc prius nata ſunt, quam eſſet uſus videndi, & audiendi, & ambulandi; ſed horum omnia officia ex natis exſtitiſſe. Vereor, ne hujuſmodi portenta & ridicula refutare, non minus ineptum eſſe videatur. ſed libet ineptire, quoniam cum inepto agimus, ne ſe ille nimis argutum putet. Quid ais, Epicure? non ſunt ad videndum oculi nati? cur igitur vident? Poſtea, inquit, uſus eorum apparuit. videndi ergo cauſa nati ſunt; ſiquidem nihil poſſunt aliud, quam videre. item membra cetera cujus rei cauſa nata ſint, ipſe uſus oſtendit: qui utique nullo modo poſſet exſiſtere, niſi eſſent membra omnia tam ordinate, tam providenter effecta, ut uſum poſſent habere. Quid enim, ſi dicas, aves non ad volandum eſſe natas, neque feras ad ſæviendum, neque piſces ad natandum, neque homines ad ſapiendum, cum appareat ei naturæ officioque ſervire animantes, ad quod eſt quæque generata? Sed videlicet qui ſummam ipſam veritatis amiſit, ſemper erret neceſſe eſt. ſi enim non providentia, ſed fortuitis atomorum concurſionibus naſcuntur omnia; cur nunquam fortuito accidit, ſic coire illa principia, ut efficerent animal ejuſmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus poſitionis

inexpertum relinquunt; oportuit ejuſmodi quotidie monſtra generari, in quibus & membrorum ordo præpoſterus, & uſus longe diverſus exſiſteret. Cum vero univerſa genera, & univerſa quoque membra leges ſuas, & ordines, & uſus ſibi attributos tueantur: manifeſtum eſt, nihil fortuito eſſe factum, quoniam divinæ rationis diſpoſitio perpetua ſervatur. Verum alias refellemus Epicurum: nunc de providentia, ut cœpimus, diſſeramus.

VII. Deus igitur ſolidamenta corporis, quæ oſſa dicuntur, nodata & adjuncta invicem nervis alligavit atque conſtrinxit, quibus mens, ſi excurrere, aut reſiſtere velit, tanquam retinaculis uteretur, & quidem nullo labore nulloque conatu, ſed vel minimo nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc autem viſceribus operuit, ut quemque locum decebat, ut, quæ ſolida oſſa, concluſa tegerentur. Item viſceribus ipſis venas admiſcuit, quaſi rivos per corpus omne diviſos, per quas diſcurrens humor & ſanguis univerſa membra ſuccis vitalibus irrigaret: & ea viſcera formata in eum modum, qui unicuique generi ac loco aptus fuit, ſuperjecta pelle contexit, quam vel ſola pulchritudine decoravit, vel ſetis adoperuit, vel ſquamis munivit, vel plumis inſignibus adornavit. Illud vero commentum Dei admirabile, quod una diſpoſitio, & unus habitus innumerabiles animantium præferat varietates. nam in omnibus fere, quæ ſpirant, eadem ſeries & ordo membrorum eſt. Primum enim caput, & huic annexa cervix: item collo pectus adjunctum, & ex eo prominentes armi,

adhærens pectori venter: item ventri ſubnexa genitalia: ultimo loco femora pedeſque. Nec ſolum membra ſuum tenorem ac ſitum in omnibus ſervant, ſed etiam partes membrorum. nam in uno capite ipſo certam ſedem poſſident aures, certam oculi, nares item, os quoque, & in eo dentes & lingua. quæ omnia cum ſint eadem in omnibus animantibus, tamen infinita & multiplex diverſitas figuratorum eſt, quod ea, quæ dixi, aut productiora, aut contractiora lineamentis varie differentibus comprehenſa ſunt. Quid illud? nonne divinum, quod in tanta viventium multitudine unumquodque animal in ſuo genere & ſpecie pulcherrimum eſt? ut ſi quid viciſſim de altero in alterum transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectum videri neceſſe ſit; ut ſi elephanto cervicem prolixam tribuas, aut camelo brevem; vel ſi ſerpentibus pedes aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exigebat, niſi ut maculis terga diſtincti, & ſquamarum lævitate ſuffulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberentur. In quadrupedibus autem idem opifex contextum ſpinæ a ſummo capite deductum, longius extra corpus eduxit, & acuminavit in caudam, ut obſcœnæ corporis partes vel propter fœditatem tegerentur, vel propter teneritudinem munirentur, ut animalia quædam minuta & nocentia motu ejus arcerentur a corpore. quod membrum ſi detrahas, imperfectum ſit animal ac debile. Ubi autem ratio & manus eſt, tam non eſt id neceſſarium, quam indumentum pilorum. adeo

in ſuo quæque genere aptiſſime congruunt, ut neque nudo quadrupede, neque homine tecto excogitari quidquam turpius poſſit. Sed tamen cum ipſa nuditas hominis mire ad pulchritudinem valeat, non tamen etiam capiti congruebat. (quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex calvitio apparet.) texit ergo illud pilo: &. quia in ſummo futurum erat, quaſi ſummum ædificii culmen ornavit. qui ornatus non eſt in orbem coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibuſdam partibus nudis eſſet informis; ſed alibi effuſus, alibi retractus pro cujuslibet loci decentia. Frons ergo vallata per circuitum, & a temporibus effuſi ante aures capilli, & earum ſummæ partes in coronæ modum cinctæ, & occipitium omne contectum, ſpeciem miri decoris oſtentant. Jam barbæ ratio, incredibile eſt, quantum conferat ad dignoſcendam corporum maturitatem, vel ad differentiam ſexus, vel ad decorem virilitatis ac roboris, ut videatur omnino non conſtatura fuiſſe totius corporis ratio, ſi quidquam aliter eſſet effectum.

VIII. Nunc rationem totius hominis oſtendam; ſingulorumque membrorum, quæ in corpore aperta aut operta ſunt, utilitates & habitus explicabo. Cum igitur ſtatuiſſet Deus ex omnibus animalibus ſolum hominem facere cœleſtem, cetera univerſa terrena; hunc ad cœli contemplationem rigidum erexit, bipedemque conſtituit, ſcilicet ut eodem ſpectaret, unde illi origo eſt; illa vero depreſſit ad terram, ut, quia nulla his immortalitatis exſpectatio eſt, toto corpore in humum projecta, ventri pabu-

loque ſervirent. Hominis itaque ſolius recta ratio, & ſublimis ſtatus, & vultus Deo patri communis aut proximus, originem ſuam fictoremque teſtatur. Ejus prope divina mens, quia non tantum animantium, quæ ſunt in terra, ſed etiam ſui corporis eſt ſortita dominatum, in ſummo capite collocata, tanquam in arce ſublimi ſpeculatur omnia & contuetur. Hanc ejus aulam non obductam porrectamque formavit, ut in mutis animalibus; ſed orbi & globo ſimilem, quod orbis rotunditas perfectæ rationis eſt ac figuræ. Eo igitur mens & ignis ille divinus tanquam cœlo tegitur. cujus cum ſummum faſtigium naturali veſte texiſſet, priorem partem, quæ dicitur facies, neceſſariis membrorum miniſteriis & inſtruxit pariter, & ornavit. Ac primum oculorum orbes concavis foraminibus concluſit, a quo foratu frontem nominatam Varro exiſtimavit: & eos neque minus neque amplius, quam duos eſſe voluit, quod ad ſpeciem nullus eſt perfectior numerus, quam duorum: ſicut & aures duas, quarum duplicitas, incredibile eſt, quantam pulchritudinem præferat, quod tum pars utraque ſimilitudine ornata eſt, tum & venientes altrinſecus voces facilius colligantur. nam & forma ipſa mirandum in modum ficta, quod earum foramina noluit eſſe nuda & inobſepta; quod & minus decorum & minus utile fuiſſet, quoniam ſimplicium cavernarum anguſtias prætervolare vox poſſet, & ſpargi, niſi exceptam per cavos ſinus, & repercuſſu retentam foramina ipſa combiberent, illis ſimilia vaſculis, quibus impoſitis ſolent anguſti oris vaſa compleri. Eas igitur

aures, (quibus eſt inditum nomen a vocibus hauriendis, unde Virgilius,

Vocemque his auribus hauſi;

aut quia vocem ipſam Greci αὐδὴν vocant ab auditu, per immutationem literæ, aures velut *audes* ſunt nominatæ) noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare, quæ pulchritudinem demerent pendulæ atque flaccentes; neque duris ac ſolidis oſſibus, ne ad uſum inhabiles eſſent, immobiles ac rigentes; ſed, quod eſſet horum medium, excogitavit, ut eas cartilago mollior alligaret, & haberent aptam ſimul & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium conſtitutum eſt, ſicut in oculis videndi. quorum præcipue inexplicabilis eſt ac mira ſubtilitas, quia eorum orbes gemmarum ſimilitudinem præferentes, ab ea parte, qua videndum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contra poſitarum, tanquam in ſpeculo refulgentes, ad ſenſum intimum penetrarent. Per eas igitur membranas ſenſus ille, qui dicitur mens, ea, quæ ſunt foris, tranſpicit: ne forte exiſtimes, aut imaginum incurſione nos cernere, ut philoſophi diſſerunt, quoniam videndi officium in eo debet eſſe, quod videt; non in eo, quod videtur: aut intentione aeris cum acie, aut effuſione radiorum; quoniam, ſi ita eſſet, tardius, quam oculos advertimus, videremus, donec intentus aer cum acie, aut effuſi radii ad id, quod videndum eſſet, pervenirent. Cum autem videamus eodem momento temporis; plerumque vero aliud agentes, nihilominus tamen

univerſa, quæ contra ſunt poſita, intueamur: verius & manifeſtius eſt mentem eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita, tranſpiciat quaſi per feneſtras perlucente vitro, aut ſpeculari lapide obductas.. Et idcirco mens & voluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptiſſimo uſus eſt argumento. Si enim mens, inquit, per oculos videt; erutis & effoſſis oculis magis videret, quoniam evulſæ cum poſtibus fores plus inferunt luminis, quam ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi, vel potius Epicuro, qui eum docuit, effoſſi oculi erant, ne viderent, effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per venas ſanguinem, & creſcentes ex vulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices nihil poſſe lucis admittere, niſi forte auribus oculos ſimiles naſci volebat, ut non tam oculis, quam foraminibus cerneremus. quo nihil ad ſpeciem fœdius, ad uſum inutilius fieri poteſt. Quantulum enim videre poſſemus, ſi mens ab intimis penetralibus capitis per exiguas cavernarum rimulas attenderet; ut ſi quis velit tranſpicere per cicutam, non plus profecto cernat, quam cicutæ ipſius capacitas comprehendat. Itaque ad videndum membris potius in orbem conglobatis opus fuit, ut viſus in latum ſpargeretur, & quæ in primori facie adhærerent, ut libere poſſet omnia contueri. Ergo ineffabilis divinæ providentiæ virtus fecit duos ſimillimos orbes, eoſque ita devinxit, ut non in totum converti, ſed moveri tamen ac flecti cum modo poſſent: orbes autem ipſos humoris puri ac liquidi plenos eſſe voluit,

in quorum media parte ſcintillæ luminum concluſæ tenerentur, quas pupillas nuncupamus, in quibus puris ac ſubtilibus cernendi ſenſus ac ratio continetur. Per eos igitur orbes ſe ipſam mens intendit, ut videat; miraque ratione in unum miſcetur & conjungitur amborum luminum viſus.

IX. Libet hoc loco illorum reprehendere vanitatem, qui, dum volunt oſtendere, ſenſus falſos eſſe, multa colligunt, in quibus oculi fallantur: inter quæ illud etiam, quod furioſis & ebriis omnia duplicia videantur. quaſi vero ejus erroris obſcura ſit cauſa. Ideo enim fit, quia duo ſunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Viſus oculorum intentione animi conſtat. Itaque quoniam mens, ut ſupra dictum eſt, oculis tanquam feneſtris utitur; non tantum hoc ebriis aut inſanis accidit, ſed etiam ſanis ac ſobriis. nam ſi aliquid nimis propius admoveas, duplex videbitur. certum eſt enim intervallum ac ſpatium, quo acies oculorum coit. Item ſi retrorſum avoces animum, quaſi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, tum acies oculi utriuſque diducitur, & ſinguli videre incipiunt ſeparatim. Si animum rurſus intenderis, aciemque direxeris, coit in unum, quidquid duplex videbatur. Quid ergo mirum, ſi mens, veneno ac potentia vini diſſoluta, dirigere ſe non poteſt ad videndum, ſicut ne pedes quidem ad ambulandum, nervis ſtupeſcentibus debiles? aut ſi vis furoris, in cerebrum ſæviens, concordiam disjungit oculorum? quod adeo verum eſt, ut luſcis hominibus, ſi aut inſani, aut ebrii fiant, nullo modo poſſit accidere, ut aliquid duplex

videant. Quare ſi ratio apparet, cur oculi fallantur, manifeſtum eſt, non eſſe falſos ſenſus: quia aut non falluntur, ſi ſint puri & integri; aut ſi falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum novit errorem.

X. Sed nos ad Dei opera revertamur. Ut igitur oculi munitiores eſſent ab injuria, eos ciliorum tegminibus occuluit: unde oculos dictos eſſe, Varroni placet. Nam & ipſæ palpebræ, (quibus mobilitas ineſt, & palpitatio vocabulum tribuit) pilis in ordine ſtantibus vallatæ, ſeptum oculis decentiſſimum præbent. quarum motus aſſiduus incomprehenſibili celeritate concurrens, & videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id eſt, membrana illa perlucens, quam ſiccari & obareſcere non oportet, niſi humore aſſiduo terſa pure reniteat, obſoleſcit. Quid ipſa ſuperciliorum faſtigia pilis brevibus adornata? nonne quaſi aggeribus & munimentum oculis, ne quid ſuperne incidat, & ſpeciem ſimul præſtant? ex quorum confinio naſus exoriens, & veluti æquali porrectus jugo, utramque aciem ſimul & diſcernit, & munit. Inferius quoque genarum non indecens tumor, in ſimilitudinem collium leniter exſurgens, ab omni parte oculos efficit tutiores; proviſumque eſt ab artifice ſummo, ut, ſi quis forte vehementior ictus exſtiterit, eminentibus repellatur. Naſi vero pars ſuperior uſque ad medium ſolida formata eſt; inferior autem cartilagine adhæret mollita, ut ad uſum digitorum poſſit eſſe tractabilis. In hoc autem, quamvis ſimplici, membro tria ſunt officia conſtituta: unum ducendi ſpiritus; alterum capiendi

odoris; tertium, ut per ejus cavernas purgamenta cerebri defluant: quas ipſas Deus quam mirabili, quam divina ratione molitus eſt, ut tamen hiatus ipſe naſi oris ſpeciem non deformaret! quod erat plane futurum, ſi unum & ſimplex foramen pateret. at id, velut pariete per medium ducto, interſepſit atque diviſit, fecitque ipſa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligimus, quantum dualis numerus, una & ſimplici compage ſolidatus, ad rerum valeat perfectionem. nam cum ſit corpus unum, tamen totum ex ſimplicibus membris conſtare non poterat, niſi ut eſſent partes vel dextræ, vel ſiniſtræ. Itaque ut pedes duo, & item manus, non tantum ad utilitatem aliquam uſumque vel gradiendi, vel faciendi valent, ſed & habitum decoremque admirabilem conferunt: ſic in capite, quod totius divini operis quaſi culmen eſt, & auditus in duas aures, & viſus in duas acies, & odoratio in duas nares a ſummo artifice diviſa eſt, quia cerebrum, in quo ſentiendi ratio eſt, quamvis ſit unum, tamen in duas partes, membrana interveniente, diſcretum eſt. Sed & cor, quod ſapientiæ domicilium videtur, licet ſit unum, duos tamen intrinſecus ſinus habet, quibus fontes vivi ſanguinis continentur, ſepto intercedente diviſi: ut ſicut in ipſo mundo ſumma rerum vel de ſimplici duplex, vel de duplici ſimplex & gubernat, & continet totum; ita in corpore de duobus univerſa compacta indiſſociabilem prætenderent unitatem. Oris quoque ſpecies & rictus ex tranſverſo patefactus, quam utilis, quam decens ſit, enarrari non poteſt. cujus

uſus in duobus conſtat officiis, ſumendi victus, & loquendi. Lingua intus incluſa, quæ vocem motibus ſuis in verba diſcernit, & eſt interpres animi, nec tamen ſola poteſt per ſe loquendi munus implere, niſi acumen ſuum palato illiſerit, niſi juta vel offenſione dentium, vel compreſſione labiorum. dentes tamen plus conferunt ad loquendum. nam & infantes non ante incipiunt fari, quam dentes habuerint; & ſenes amiſſis dentibus ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuo eſſe videantur. Sed hæc ad hominem ſolum pertinent, aut ad aves, in quibus acuminata & vibrata certis motibus lingua innumerabiles cantuum flexiones, & ſonorum varios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, non tamen ſolo in mutis, utitur, quod contritos & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos vi ſua deprimit, & tranſmittit ad ventrem. Itaque Varro a ligando cibo putat linguæ nomen impoſitum. Beſtias etiam potu adjuvat. protenta enim cavataque hauriunt aquam, eamque, comprehenſam linguæ ſinu, ne tarditate ac mora effluat, ad palatum celeri mobilitate complodunt. Hæc itaque palati concavo tanquam teſtudine tegitur, eamque dentium ſeptis Deus quaſi muro circumvallavit. Dentes autem ipſos, mirabili modo per ordinem fixos, ne nudi ac reſtricti magis horrori, quam ornamento eſſent, gingivis mollibus, quæ a gignendis dentibus nominantur, ac deinde labrorum tegminibus honeſtavit. quorum durities, ſicut in molari lapide, major eſt & aſperior, quam in ceteris oſſibus, ut ad conterendos

cibos pabulumque ſufficerent. Labra ipſa, quæ quaſi antea cohærebant, quam decenter intercidit? quorum ſuperius ſub ipſa medietate narium, lacuna quadam levi, quaſi valle ſignavit; inferius, honeſtatis gratia, foras molliter explicavit. Nam quod attinet ad ſaporem capiendum, fallitur, quiſquis hunc ſenſum palato ineſſe arbitratur. lingua eſt enim, qua ſapores ſentiuntur; nec tamen tota. nam partes ejus, quæ ſunt ab utroque latere teneriores, ſaporem ſubtiliſſimis ſenſibus trahunt. & cum neque ex cibo quidquam, neque ex potione minuatur, tamen inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor eadem ratione, qua nihil de quacunque materia odoris captio decerpit. Cetera quam decora ſint, vix exprimi poteſt. Deductum clementer a genis mentum, & ita inferius concluſum, ut acumen ejus extremum ſignare videatur leviter impreſſa diviſio: rigidum ac teres collum: ſcapulæ velut mollibus jugis a cervice demiſſæ: valida & ſubſtricta nervis ad fortitudinem brachia: toris inſignibus exſtantium lacertorum ingens robur: utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de manibus, rationis ac ſapientiæ miniſtris? quas ſollertiſſimus artifex plano ac modice concavo ſinu fictas, ut, ſi quid tenendum ſit, apte poſſit inſidere, in digitos terminavit. in quibus difficile eſt expedire, utrumne ſpecies, an utilitas major ſit. Nam & numerus perfectus ac plenus, & ordo ac gradus decentiſſimus, & articulorum parium curvatura flexibilis, & forma unguium rotunda, concavis tegminibus digitorum faſtigia comprehendens atque firmans,

ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum. Illud vero ad uſum miris modis habile, quod unus, a ceteris ſeparatus, cum ipſa manu oritur, & in diverſum maturius funditur: qui ſe velut obvium ceteris præbens, omnem tenendi faciendique rationem vel ſolus, vel præcipue poſſidet, tanquam rector omnium atque moderator. unde etiam pollicis nomen accepit, quod vi & poteſtate inter ceteros polleat. Duos quidem articulos exſtantes habet, non ut alii, ternos; ſed unus ad manum carne nectitur pulchritudinis gratia. ſi enim fuiſſet tribus articulis & ipſe diſcretus, fœda & indecora ſpecies ademiſſet manibus honeſtatem. Nam pectoris latitudo ſublimis, & expoſita oculis, mirabilem præ ſe fert habitus ſui dignitatem: cujus hæc cauſa eſt, quod videtur hominem ſolum Deus veluti ſupinum formaſſe, (nam fere nullum aliud animal jacere in tergum poteſt,) mutas autem animantes quaſi alterno latere jacentes finxiſſe, atque ad terram compreſſiſſe. Idcirco illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, & ad terram verſus abjectum; hominis autem patens & rectum, quia plenum rationis a cœlo datæ, humile aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoque leniter eminentes, & fuſcioribus ac parvis orbibus coronatæ, nonnihil addunt venuſtatis, feminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus, ne informe pectus & quaſi mutilum videretur. Huic ſubdita eſt planities ventris, quam mediam fere umbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.

XI. Sequitur neceſſario, ut de internis quoque viſceribus dicere incipiam. quibus non pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniam opus fuerat, ut terrenum hoc corpus ſucco aliquo de cibis ac potibus aleretur, ſicut terra ipſa imbribus ac pruinis. Providentiſſimus artifex in medio ejus receptaculum cibis fecit, quibus concoctis & liquefactis, vitales ſuccos membris omnibus diſpertiret. Sed cum homo conſtet ex corpore atque anima; illud, quod ſupra dixi, receptaculum ſoli corpori præſtat alimentum; animæ vero aliam ſedem dedit. fecit enim genus quoddam viſcerum molle atque rarum, quod pulmonem vocamus, eumque non in uteri modum finxit, ne effunderetur ſemel ſpiritus, aut inflaret. ideoque plenum quidem viſcus effecit, ſed inflabile, atque aeris capax, ut paulatim ſpiritum reciperet, dum vitalis ventus per illam ſpargitur raritatem; & eundem rurſus paulatim redderet, dum ſe ex illo explicat. ipſa enim viciſſitudo flandi, & ſpirandi reſpirandique tractus, vitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, unum aeris, quod alit animam; alterum ciborum, quod alit corpus: duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem ac ſpiritalem; quarum ſuperior ab ore ad ventrem ferat, inferior a naribus ad pulmonem. Quarum ratio & natura diverſa eſt. Ille enim, qui eſt ab ore, tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum; quoniam potus & cibus, dimota & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi tranſmeandi faciunt. Spiritus con-

tra, qui eſt incorporalis ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat, accepit viam patentem, quæ vocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum invicem compactis & cohærentibus; patetque ſemper hic tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt; quia is, qui ſemper commeat, demiſſa utiliter de cerebro membri portione, cui uva nomen eſt, velut occurſu quodam refrenatur, ne aut teneritudinem domicilii cum impetu veniens, attracta peſtilenti aura, corrumpat; aut totam nocendi violentiam internis receptaculis perferat. ideoque etiam nares breviter ſunt apertæ; quæ idcirco ſic nominantur, quia per eas vel odor, vel ſpiritus nare non deſinit. Tamen hæc fiſtula ſpiritalis non tantum ad nares, verum ad os quoque interpatet in extremis palati regionibus, ubi ſe colles faucium ſpectantes uvam tollere incipiunt in tumorem. Cujus rei cauſa & ratio non obſcura eſt. loquendi enim facultatem non haberemus, ſi, ſicut gulæ iter ad os tantum, ita gurgulio ad nares tantum pateret. Aperuit igitur viam voci divina ſollertia ex illa fiſtula ſpiritali, ut poſſet lingua miniſterio ſuo fungi, & vocis ipſius inoffenſum tenorem, pulſibus ſuis in verba concidere. qui meatus, ſi aliquo modo interceptus ſit, mutum faciat neceſſe eſt. errat enim profecto, quiſquis aliam cauſam putat, cur homines muti ſint. Non enim, ut vulgo creditur, vinctam gerunt linguam; ſed ii vocalem illum ſpiritum per nares, quaſi mugientes, profundunt, quod voci tranſitus ad os aut nullus omnino

eſt, aut non ſic patens, ut plenam vocem poſſit emittere. Quod plerumque natura fit: aliquando etiam caſu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obſeptus vocem non tranſmittat ad linguam, faciatque de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoque obſtrui neceſſe eſt, ut quia vocem emittere non poteſt, ne admittere quidem poſſit. Loquendi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoque præſtat, ut in lavacris celebrandis, quia nares calorem ferre non poſſunt, aer fervens ore ducatur: item ſi forte ſpiramenta narium frigoris pituita præcluſerit, per os auram trahere poſſimus, ne, obſtructa meandi facultate, ſpiritus ſtranguletur. Cibi vero in alvum recepti, & cum potus humore permixti, cum jam calore percocti fuerint, eorum ſuccus, inenarrabili modo per membra diffuſus, irrigat univerſum corpus & vegetat. Inteſtinorum quoque multiplices ſpiræ, ac longitudo in ſe convoluta, & uno tantum ſubſtricta vinculo, quam mirificum Dei opus eſt! nam ubi maceratos ex ſe cibos alvus emiſerit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, ut, quidquid ipſis ineſt ſucci, quo corpus alitur, membris omnibus dividatur. Et tamen necubi forte obhæreant ac reſiſtant, quod fieri poterat propter ipſorum voluminum flexiones, in ſe ſæpe redeuntes, & fieri ſine pernicie non poterat; opplevit ea intrinſecus craſſiore ſucco, ut purgamenta illa ventris ad exitus ſuos facilius per lubricum niterentur. Illa quoque ratio ſubtiliſſima eſt, quod veſica, cujus uſum volucres non habent, cum ſit ab inteſtinis

ſeparata, nec ullam habeat fiſtulam, qua ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore diſtenditur. Id quomodo fiat, non eſt difficile pervidere. inteſtinorum enim partes, quæ ab alvo cibum potumque ſuſcipiunt, patentiores ſunt, quam ceteræ ſpiræ, & multo tenuiores. Hæ veſicam circumplectuntur & continent. ad quas partes cum potus & cibus mixta pervenerint, fimum quidem craſſius fit, & tranſmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur, eumque veſica, cujus æque tenuis ſubtiliſque membrana eſt, abſorbet & colligit, ut foras, qua natura exitum patefecit, emittat.

XII. De utero quoque & conceptione, quoniam de internis loquimur, dici neceſſe eſt, ne quid præteriſſe videamur. quæ quamquam in operto latent, ſenſum tamen atque intelligentiam latere non poſſunt. Vena in maribus, quæ ſemen continet, duplex eſt, paulo interior, quam illud humoris obſcœni receptaculum. ſicut enim renes duo ſunt, itemque teſtes; ita & venæ ſeminales duæ, in una tamen compage cohærentes: quod videmus in corporibus animalium, cum interfecta patefiunt. Sed illa dexterior maſculinum continet ſemen, ſiniſterior femininum: & omnino in toto corpore pars dextra maſculina eſt, ſiniſtra vero feminina. Ipſum ſemen quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad venam genitalem confluere, ibique concreſcere. ſed hoc humana mens, quomodo fiat, non poteſt comprehendere. Item in feminis uterus in duas ſe dividit partes, quæ in

diverſum diffuſæ ac reflexæ circumplicantur, ſicut arietis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, maſculina eſt; quæ in ſiniſtram, feminina. Conceptum igitur Varro & Ariſtoteles ſic fieri arbitrantur. Ajunt enim, non tantum maribus ineſſe ſemen, verum etiam feminis; & inde plerumque matribus ſimiles procreari; ſed earum ſemen ſanguinem eſſe purgatum: quod ſi recte cum virili mixtum ſit, utraque concreta, & ſimul coagulata informari; & primum quidem cor hominis effingi, quod in eo ſit & vita omnis & ſapientia; denique totum opus quadrageſimo die conſummari. Ex abortionibus hæc fortaſſe collecta ſunt. In avium tamen fœtibus primum oculos fingi, dubium non eſt: quod in ovis ſæpe deprehendimus. Unde fieri non poſſe arbitror, quin fictio a capite ſumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum ſic fieri putant. Cum ſemina inter ſe permixta coaleſcunt, ſi virile ſuperaverit, patri ſimilem provenire ſive marem, ſeu feminam: ſi muliebre prævaluerit, progeniem cujuſque ſexus ad imaginem reſpondere maternam. Id autem prævalet e duobus, quod fuerit uberius. alterum enim quodammodo amplectitur ac includit. hinc plerumque fieri, ut unius tantùm lineamenta prætendat. Si vero æqua fuerit ex pari ſemine permixtio, figuras quoque miſceri, ut ſoboles illa communis aut neutrum referre videatur, quia totum ex altero non habet; aut utrumque, quia partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animalium videmus aut confundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium ſimile; aut utriuſque ſic

exprimi, ut diſcoloribus membris per omne corpus concors mixtura varietur. Diſpares quoque naturæ hoc modo fieri putantur. Cum forte in lævam uteri partem maſculinæ ſtirpis ſemen inciderit, marem quidem gigni opinatio eſt; ſed quia ſit in feminina parte conceptus, aliquid in ſe habere femineum, ſupra quam decus virile patiatur, vel formam inſignem, vel nimium candorem, vel corporis lævitatem, vel artus delicatos, vel ſtaturam brevem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item ſi partem in dextram ſemen feminini ſexus influxerit, feminam quidem procreari; ſed, quoniam in maſculina parte concepta ſit, habere in ſe aliquid virilitatis, ultra quam ſexus ratio permittat, aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuſcum colorem, aut hiſpidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robuſtam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si vero maſculinum in dexteram, femininum in ſiniſtram pervenerit, utroſque fœtus recte provenire; ut & feminis per omnia naturæ ſuæ decus conſtet, & maribus tam mente, quam corpore robur virile ſervetur. Illud vero ipſum quam mirabile inſtitutum Dei, quod ad conſervationem generum ſingulorum, duos ſexus maris ac feminæ machinatus eſt, quibus inter ſe per voluptatis illecebras copulatis, ſucciſiva ſoboles pararetur, ne omne genus viventium conditio mortalitatis exſtingueret. Sed plus roboris maribus attributum eſt, quo facilius ad patientiam jugi maritalis feminæ cogerentur. Vir itaque nominatus eſt, quod major in eo vis eſt, quam

in femina; & hinc virtus nomen accepit. Item mulier, ut Varro interpretatur, a mollitie eſt dicta, immutata & detracta litera, velut mollier: cui ſuſcepto fœtu, cum partus appropinquare jam cœpit, turgeſcentes mammæ dulcibus ſuccis diſtenduntur, & ad nutrimenta naſcentis fontibus lacteis fœcundum pectus exuberat. nec enim decebat aliud, quam ut ſapiens animal a corde alimoniam duceret. Idque ipſum ſollertiſſime comparatum eſt, ut candens ac pinguis humor teneritudinem novi corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos & dentibus inſtruatur, & viribus roboretur. Sed redeamus ad propoſitum, ut cetera, quæ ſuperſunt, breviter explicemus.

XIII. Poteram nunc ego ipſorum quoque genitalium membrorum mirificam rationem tibi exponere, niſi me pudor ab hujuſmodi ſermone revocaret. itaque a nobis indumento verecundiæ, quæ ſunt pudenda, velentur. Quod ad hanc rem attinet, queri ſatis eſt, homines impios ac profanos ſummum nefas admittere, qui divinum & admirabile Dei opus, ad propagandam ſucceſſionem inexcogitabili ratione proviſum & effectum, vel ad turpiſſimos quæſtus, vel ad obſcœnæ libidinis pudenda opera convertunt, ut jam nihil aliud re ſanctiſſima petant, quam inanem & ſterilem voluptatem. Quid reliquæ corporis partes, num carent ratione ac pulchritudine? conglobata in nates caro, quam ſedendi officio apta, & eadem firmior, quam in ceteris membris, ne, premente corporis mole, oſſibus cederet. Item feminum deducta & latioribus toris valida

longitudo, quo facilius onus corporis ſuſtineret; quam paulatim deficientem in anguſtum genua determinant, quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum ſedendumque aptiſſimam præbent. Item crura, non æquali modo ducta, ne indecens habitudo deformaret pedes, ſed teretibus ſuris clementer exſtantibus, ſenſimque tenuatis, & firmata ſunt, & ornata. In plantis vero eadem quidem, ſed tamen longe diſpar, quam in manibus, ratio eſt: quæ quoniam totius operis quaſi fundamenta ſunt, mirificus eas artifex non rotunda ſpecie, ne homo ſtare non poſſet, aut aliis ad ſtandum pedibus indigeret, ſicut quadrupedes; ſed porrectiores longioreſque formavit, ut ſtabile corpus efficerent planitie ſua, unde illis inditum nomen eſt. Digiti æque totidem, quot in manibus, ſpeciem magis, quam uſum majorem præferentes; ideoque & juncti, & breves, & gradatim compoſiti. quorum qui eſt maximus, quoniam illum, ſicut in manu, diſcerni a ceteris opus non erat, ita in ordinem redactus eſt, ut tamen ab aliis magnitudine ac modico intervallo diſtare videatur. Hæc eorum ſpecioſa germanitas non levi adjumento niſum pedum firmat. concitari enim ad curſum non poſſumus, niſi, digitis in humum preſſis, ſoloque nitentibus, impetum ſaltumque capiamus. Explicaſſe videor omnia, quorum ratio intelligi poteſt. Nunc ad ea venio, quæ vel dubia, vel obſcura ſunt.

XIV. Multa eſſe conſtat in corpore, quorum vim rationemque perſpicere nemo, niſi qui fecit, poteſt. An aliquis enarrare ſe putat poſſe, quid utili-

tatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circumretitur alvus ac tegitur? Quid renum gemina ſimilitudo? quos ait Varro ita dictos, quod rivi ab his obſcœni humoris oriantur. quod eſt longe ſecus; quia ſpinæ altrinſecus ſupini cohærent, & ſunt ab inteſtinis ſeparati. Quid ſplen? quid jecur? quæ viſcera quaſi ex conturbato ſanguine videntur eſſe concreta. quid fellis amariſſimus liquor, quid globus cordis, qui vivus ſanguinis fons eſt? niſi forte illis credendum putabimus, qui affectum iracundiæ in felle conſtitutum putant, pavoris in corde, lætitiæ in ſplene. Ipſius autem jecoris officium volunt eſſe, ut cibos in alvo coquat amplexu & calefactu ſuo. quidam libidines rerum venerearum in jecore contineri arbitrantur. Primum iſta perſpicere acumen humani ſenſus non poteſt, quia horum officia in operto latent, nec uſus ſuos patefacta demonſtrant. nam ſi ita eſſet, fortaſſe placidiora quæque animalia vel nihil fellis omnino, vel minus haberent, quam feræ; timidiora plus cordis, ſalaciora plus jecoris, laſciviora plus ſplenis habuiſſent. Sicuti igitur nos ſentimus, audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita profecto ſentiremus, nos felle iraſci, jecore cupere, ſplene gaudere. Cum autem, unde affectus iſti veniant, minime ſentiamus; fieri poteſt, ut aliunde veniant, & aliud viſcera illa, quam ſuſpicamur, efficiant. nec tamen convincere poſſumus, falſa illos, qui hæc diſputant, dicere. ſed omnia, quæ ad motus animi animæque pertineant, tam obſcuræ altæque rationis eſſe arbitror, ut ſupra

hominem ſit, ea liquido pervidere. Id tamen certum & indubitatum eſſe debet, tot res, tanta viſcerum genera unum & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie ſingulis muneris ſit injunctum, quis ſcire, niſi artifex, poteſt, cui ſoli opus ſuum notum eſt?

XV. De voce autem quam rationem reddere poſſumus? Grammatici quidem ac philoſophi vocem eſſe definiunt, aerem ſpiritu verberatum: unde verba ſunt nuncupata. quod perſpicue falſum eſt. Non enim vox extra os gignitur, ſed intra, & ideo veriſimilior eſt illa ſententia, ſtipatum ſpiritum, cum obſtantia faucium fuerit illiſus, ſonum vocis exprimere; veluti cum in patentem cicutam labroque ſubjectam dimittimus ſpiritum; & is cicutæ concavo repercuſſus, ac revolutus a fundo, dum deſcendentem occurſu ſuo reddit, ad exitum nitens, ſonum gignit, & in vocalem ſpiritum reſiliens per ſe ventus animatur. Quod quidem an verum ſit, Deus artifex viderit. videtur enim non ab ore, ſed ab intimo pectore vox oriri. denique, & ore clauſo, ex naribus emittitur ſonus, qualis poteſt. Præterea & maximo ſpiritu, quo anhelamus, vox non efficitur, & levi & non coarctato ſpiritu, quoties volumus, efficitur. Non eſt igitur comprehenſum, quomodo fiat, aut quid ſit [omnino]. Nec me nunc in Academiæ ſententiam delabi putes, quia non omnia ſunt incomprehenſibilia. Ut enim fatendum eſt, multa neſciri, quæ voluit Deus intelligentiam hominis excedere; ſic tamen multa eſſe, quæ poſſint & ſenſibus percipi, & ratione comprehendi.

Sed erit nobis contra philoſophos integra diſputatio. Conficiamus igitur ſpatium, quo nunc decurrimus.

XVI. Mentis quoque rationem incomprehenſibilem eſſe, quis neſciat, niſi qui omnino illam non habet; cum, ipſa mens quo loco ſit, aut cujuſmodi, neſciatur? Varia ergo a philoſophis de natura ejus ac loco diſputata ſunt. Ac ego non diſſimulabo, quid ipſe ſentiam: non quia ſic eſſe affirmem, (quod eſt inſipientis in re dubia facere,) ſed ut, expoſita rei difficultate, intelligas, quanta ſit divinorum operum magnitudo. Quidam ſedem mentis in pectore eſſe voluerunt. quod ſi ita eſt, quanto tandem miraculo dignum eſt, rem in obſcuro ac tenebroſo habitaculo ſitam, in tanta rationis atque intelligentiæ luce verſari? tum quod ad eam ſenſus ex omni corporis parte conveniunt, ut in qualibet regione membrorum præſens eſſe videatur. Alii ſedem ejus in cerebro eſſe dixerunt. & ſane argumentis probabilibus uſi ſunt, oportuiſſe ſcilicet, quod totius corporis regimen haberet, potius in ſummo, tanquam in arce corporis, habitare; nec quidquam eſſe ſublimius, quam id, quod univerſum ratione moderetur ſicut ipſe mundi dominus & rector in ſummo eſt. Dinde quod ſenſus omnis, id eſt, audiendi, & videndi, & odorandi miniſtra membra in capite ſunt locata; quorum omnium viæ non ad pectus, ſed ad cerebrum ferant. alioqui neceſſe nos eſſet tardius ſentire, donec ſentiendi facultas longo itinere per collum adjectus uſque deſcenderet. Ii vero aut non multum, aut fortaſſe non errant. Videtur enim

mens, quæ dominatum corporis tenet, in ſummo capite conſtituta, tanquam in cœlo Deus: ſed cum in aliqua ſit cogitatione, commeare ad pectus, & quaſi ad ſecretum aliquod penetrale ſecedere, ut conſilium, tanquam ex theſauro recondito, eliciat ac proferat. ideoque cum intenti ad cogitandum ſumus, & cum mens occupata in altum ſe abdiderit, neque audire, quæ circumſonant, neque videre, quæ obſtant, ſolemus. Id vero ſive ita eſt, admirandum profecto eſt, quomodo id fiat, cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat. ſin autem non eſt ita, tamen nihilominus admirandum eſt, quod divina, neſcio qua, ratione fiat, ut ita eſſe videatur. An poteſt aliquis non admirari, quod ſenſus ille vivus atque cœleſtis, qui mens vel animus nuncupatur, tantæ mobilitatis eſt, ut ne tum quidem, cum ſopitus eſt, conquieſcat: tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne colluſtret ſi velit, maria pervolet, terras & urbes peraget; omnia denique, quæ libuerit, quamvis longe lateque ſubmota ſint, in conſpectu ſibi ipſe conſtituat? Et miratur aliquis, ſi divina mens Dei per univerſas mundi partes intenta diſcurrit, & omnia regit, omnia moderatur, ubique præſens, ubique diffuſa; cum tanta ſit vis ac poteſtas mentis humanæ intra mortale corpus incluſæ, ut ne ſeptis quidem gravis hujus ac pigri corporis, cui illigata eſt, coerceri ullo modo poſſit, quo minus ſibi liberam vagandi facultatem quietis impatiens largiatur? ſive igitur in capite mens habitat, ſive in pectore, poteſtne aliquis comprehendere, quæ vis rationis efficiat, ut

ſenſus ille incomprehenſibilis aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo ſanguine bipartito, qui eſt incluſus in corde? ac non ex eo ipſo colligat, quanta ſit Dei poteſtas, quod animus ſe ipſum non videt, aut qualis, aut ubi ſit; nec ſi videat, tamen perſpicere poſſit, quo pacto rei corporali res incorporalis adjuncta ſit? Sive etiam mentis locus nullus eſt, ſed per totum corpus ſparſa diſcurrit, quod & fieri poteſt, & a Xenocrate, Platonis diſcipulo, diſputatum eſt; ſiquidem ſenſus in qualibet parte corporis præſto eſt, nec quid ſit mens, nec qualis, intelligi poteſt, cum ſit natura ejus tam ſubtilis ac tenuis, ut ſolidis viſceribus infuſa, vivo & quaſi ardenti ſenſu membris omnibus miſceatur. Illud autem cave, ne unquam ſimile veri putaveris, quod Ariſtoxenus dixit, mentem omnino nullam eſſe, ſed quaſi harmoniam in fidibus ex conſtructione corporis & compagibus viſcerum vim ſentiendi exſiſtere. Muſici enim intentionem concentumque nervorum in integros modos ſine ulla offenſione conſonantium harmoniam vocant. Volunt igitur animum ſimili ratione conſtare in homine, qua concors modulatio conſtat in fidibus; ſcilicet ut ſingularum corporis partium firma conjunctio, membrorumque omnium conſentiens in unum vigor, motum illum ſenſibilem faciat, animumque concinnet, ſicut nervi bene intenti conſpirantem ſonum. Et ſicuti in fidibus, cum aliquid aut interruptum, aut relaxatum eſt, omnis canendi ratio turbatur & ſolvitur; ita in corpore, cum pars aliqua membrorum duxerit vitium, deſtrui univerſa,

corruptiſque omnibus atque turbatis, occidere ſenſum, eamque mortem vocari. Verum ille, ſi quidquam mentis habuiſſet, nunquam harmoniam de fidibus ad hominem tranſtuliſſet. non enim canere ſua ſponte fides poſſunt, ut ſit ulla in his comparatio ac ſimilitudo viventis: animus autem ſua ſponte & cogitat, & movetur. Quod ſi quid in nobis harmoniæ ſimile eſſet, ictu moveretur externo, ſicut nervi manibus, qui ſine tractatu artificis, pulſuque digitorum muti atque inertes jacent. Sed nimirum pulſandus ille manu fuit, ut aliquando ſentiret; quia mens ejus ex membris male compacta torpebat.

XVII. Supereſt de anima dicere; quamquam percipi ratio ejus & naturà non poſſit. nec ideo tamen immortalem eſſe animam non intelligimus, quoniam quidquid viget moveturque per ſe ſemper, nec videri aut tangi poteſt, æternum ſit neceſſe eſt. Quid autem ſit anima, nondum inter philoſophos convenit, nec unquam fortaſſe conveniet. Etenim alii ſanguinem eſſe dixerunt, alii ignem, alii ventum: unde anima, vel animus nomen accepit, quod Græce ventus ἄνεμος dicitur: nec illorum tamen quiſquam dixiſſe aliquid videtur. Non enim, ſi anima, ſanguine aut per vulnus effuſo, aut febrium calore conſumto, videtur exſtingui, continuo in materia ſanguinis animæ ratio ponenda eſt: veluti ſi veniat in quæſtionem, lumen, quo utimur, quid ſit, & reſpondeatur, oleum eſſe, quoniam conſumto illo, lumen exſtinguitur; cum ſint utique diverſa, ſed alterum ſit alterius alimentum. Videtur ergo anima ſimilis eſſe lumini, quæ non ipſa ſit ſanguis, ſed

humore ſanguinis alatur, ut lumen oleo. Qui autem ignem putaverunt, hoc uſi ſunt argumento, quod præſente anima corpus caleat, recedente frigeſcat. Sed ignis & ſenſu indiget, & videtur, & tactu comburit. Anima vero & ſenſu aucta eſt, & videri non poteſt, & non adurit. Unde apparet, animam neſcio quid eſſe Deo ſimile. At illi, qui ventum putant eſſe, hoc falluntur, quod ex aere ſpiritum ducentes, vivere videamur. Varro ita definit: *Anima eſt aer conceptus ore, deſervefactus in pulmone, temperatus in corde, diffuſus in corpus.* Hæc apertiſſime falſa ſunt. Neque enim tam obſcuram nobis hujuſmodi rerum dico eſſe rationem, ut ne hoc quidem intelligamus, quid verum eſſe non poſſit. An ſi mihi quis dixerit, æneum eſſe cœlum, aut vitreum; ut Empedocles ait, aerem glaciatum; ſtatimne aſſentiar, quia, cœlum ex qua materia ſit, ignorem? ſicut enim hoc neſcio, ita illud ſcio. Anima ergo non eſt aer ore conceptus, quia multo prius gignitur anima, quam concipi aer ore poſſit. non enim poſt partum inſinuatur in corpus, ut quibuſdam philoſophis videtur, ſed poſt conceptum protinus, cum fœtum in utero neceſſitas divina formavit, quia adeo vivit intra viſcera genitricis, ut & incremento augeatur, & crebris pulſibus geſtiat emicare. Denique abortum fieri neceſſe eſt, ſi fuerit animal intus exſtinctum. Ceteræ definitionis partes eo ſpectant, ut illis novem menſibus, quibus in utero fuimus, mortui fuiſſe videamur. Nulla ergo ex his tribus vera ſententia eſt. Nec tamen in tantum falſos eſſe dicendum eſt, qui hæc ſenſerunt, ut omnino nihil dixerint. nam & ſanguine ſimul, & calore,

& ſpiritu vivimus: ſed cum conſtet anima in corpore his omnibus adunatis, non expreſſerunt, proprie quid eſſet, quia tam non poteſt exprimi, quam videri.

XVIII. Sequitur alia, & ipſa inextricabilis quæſtio: idemne ſit anima & animus, an vero aliud ſit illud, quo vivimus; aliud autem, quo ſentimus & ſapimus. Non deſunt argumenta in utramque partem. Qui enim unum eſſe dicunt, hanc rationem ſequuntur, quod neque vivi ſine ſenſu poſſit, nec ſentiri ſine vita; ideoque eſſe non poſſe diverſum id, quod non poteſt ſeparari; ſed quidquid eſt illud, & vivendi officium, & ſentiendi habere rationem. Idcirco animum & animam indifferenter appellant duo Epicurei poetæ. Qui autem dicunt eſſe diverſa, ſic argumentantur: Ex eo poſſe intelligi, aliud eſſe mentem, aliud eſſe animam, quia incolumi anima mens poſſit exſtingui, quod accidere ſoleat inſanis; item quod anima morte ſopiatur, animus ſomno, & quidem ſic, ut non tantum, quid faciat, aut ubi ſit, ignoret, ſed etiam rerum falſarum contemplatione fallatur. Quod ipſum quomodo fiat, non poteſt pervideri; cur fiat, poteſt. nam requieſcere nullo pacto poſſumus, niſi mens viſionum imaginibus occupata teneatur. Latet autem mens oppreſſa ſomno, tanquam ignis obducto cinere ſopitus; quem ſi paululum commoveris, rurſus ardeſcit, & quaſi evigilat. Avocatur ergo ſimulacris, donec membra ſopore irrigata vegetentur. corpus enim, vigilante ſenſu, licet jaceat immobile, tamen non eſt quietum; quia flagrat in eo ſenſus, & vibrat, ut flamma, & artus omnes ad ſe adſtrictos tenet. Sed poſt-

quam mens ad contemplandas imagines ab intentione traducta eſt, tunc demum corpus omne reſolvitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione cæca, cum cogentibus tenebris ſecum tantummodo eſſe cœperit: dum intenta eſt in ea, de quibus cogitat, repente ſomnus obrepit, & in ſpecies proximas ſenſim ipſa cogitatio declinat. ſic ea, quæ ſibi ante oculos poſuerat, videre quoque incipit. Deinde procedit ulterius, & ſibi avocamenta invenit, ne ſaluberrimam quietem corporis interrumpat. nam ut mens per diem veris viſionibus avocatur, ne obdormiat; ita falſis nocte, ne excitetur. nam ſi nullas imagines cernat; aut vigilare illam neceſſe erit, aut perpetua morte ſopiri. Dormiendi ergo cauſa tributa eſt a Deo ratio ſomniandi, & quidem in commune univerſis animantibus; ſed illud homini præcipue, quod cum eam rationem Deus quietis cauſa daret, facultatem ſibi reliquit docendi hominem futura per ſomnium. Nam & hiſtoriæ ſæpe teſtantur, exſtitiſſe ſomnia, quorum præſens & admirabilis fuerit eventus; & reſponſa vatum noſtrorum ex parte ſomniis conſtiterunt. Quare neque ſemper vera ſunt, neque ſemper falſa, Virgilio teſte, qui duas portas voluit eſſe ſomniorum. Sed quæ falſa ſunt, dormiendi cauſa videntur; quæ vera, immittuntur a Deo, ut imminens bonum, aut malum hac revelatione diſcamus.

XIX. Illud quoque venire in quæſtionem poteſt, utrumne anima ex patre, an potius ex matre, an vero ex utroque generetur. Sed ego id meo jure ab ancipiti vindico. Nihil enim ex his tribus verum eſt, quia neque ex utroque, neque ex alterutro ſe-

runtur animæ. Corpus enim ex corporibus naſci poteſt, quoniam conſertur aliquid ex utroque: de animis anima non poteſt; quia ex re tenui, & incomprehenſibili nihil poteſt decedere. Itaque ferendarum animarum ratio uni ac ſoli Deo ſubjacet.

Denique cœleſti ſumus omnes ſemine oriundi:
Omnibus ille idem pater eſt,

ut ait Lucretius. nam de mortalibus non poteſt quidquam niſi mortale generari. nec putari pater debet, qui transfudiſſe aut inſpiraſſe animam de ſua nullo modo ſentit; nec, ſi ſentiat, quando tamen, aut quomodo id fiat, habet animo comprehenſum. Ex quo apparet, non a parentibus dari animas, ſed ab uno eodemque omnium Deo patre, qui legem rationemque naſcendi tenet ſolus; ſiquidem ſolus efficit. nam terreni parentis nihil eſt, niſi ut humorem corporis, in quo eſt materia naſcendi, cum ſenſu voluptatis emittat, vel recipiat: & citra hoc opus homo reſiſtit, nec quidquam amplius poteſt. ideo naſci ſibi filios optant, quia non ipſi faciunt. Cetera jam Dei ſunt omnia: ſcilicet conceptus ipſe, & corporis informatio, & inſpiratio animæ, & partus incolumis, & quæcunque deinceps ad hominem conſervandum valent: illius munus eſt, quod ſpiramus, quod vivimus, quod vigemus. Nam præterquam quod ipſius beneficio incolumes ſumus corpore, & quod victum nobis ex variis rebus ſubminiſtrat, ſapientiam quoque homini tribuit, quam terrenus pater dare nullo modo poteſt. ideoque & de ſapientibus ſtulti, & de ſtultis ſapientes ſæpe naſcuntur: quod quidam fato ac ſideribus aſſignant.

Sed non eſt nunc locus de fato differendi. Hoc dicere ſatis eſt, quod etiamſi aſtra efficientiam rerum continent, nihilominus omnia a Deo fieri, qui aſtra ipſa & fecit, & ordinavit. Inepti ergo, qui hanc poteſtatem Deo detrahunt, & operi ejus attribuunt. Hoc igitur Dei munere cœleſti atque præclaro an utamur, an non utamur, in noſtra voluit eſſe poteſtate. Hoc enim conceſſo, ipſum hominem virtutis ſacramento religavit, quo vitam poſſet adipiſci. Magna eſt enim vis hominis, magna ratio, magnum ſacramentum. a quo ſi quis non defecerit, nec fidem ſuam devotionemque prodiderit, hic beatus, hic denique, ut breviter finiam, ſimilis Deo ſit neceſſe eſt. Errat enim, quiſquis hominem carne metitur. nam corpuſculum hoc, quo induti ſumus, hominis receptaculum eſt. nam ipſe homo neque tangi, neque aſpici, neque comprehendi poteſt, quia latet intra hoc, quod videtur. Qui ſi delicatus ac tener in hac vita fuerit, quam ratio ejus expoſcit, ſi, virtute contemta, deſideriis ſe carnis addixerit, cadet & premetur in terram. ſin autem, ut debet, ſtatum ſuum, quem rectum ſortitus eſt, promte conſtanterque defenderit, ſi terræ, quam calcare ac vincere debet, non ſervierit, vitam merebitur ſempiternam.

XX. Hæc ad te, Demetriane, interim paucis, & obſcurius fortaſſe, quam decuit, pro rerum ac temporis neceſſitate peroravi: quibus contentus eſſe debebis, plura & meliora lecturus, ſi nobis indulgentia cœlitus venerit. tunc ego te ad veræ philoſophiæ doctrinam & planius & verius cohortabor. Statui enim, quam multa potero, literis tra-

dere, quæ ad vitæ beatæ ſtatum ſpectant; & quidem contra philoſophos, quoniam ſunt ad perturbandam veritatem pernicioſi & graves. Incredibilis enim vis eloquentiæ: & argumentandi diſſerendique ſubtilitas quemvis facile deceperit. quos partim noſtris armis, partim vero ex ipſorum inter ſe concertatione ſumtis revincemus, ut appareat, eos induxiſſe potius errorem, quam ſuſtuliſſe. Fortaſſe mireris, quod tantum facinus audeam. Patiemurne igitur exſtingui aut opprimi veritatem? ego vero libentius ſub hoc onere defecerim. Nam ſi M. Tullius, eloquentiæ ipſius unicum exemplar, ab indoctis & ineloquentibus, qui tamen pro vero nitebantur, ſæpe ſuperatus eſt: cur deſperemus, veritatem ipſam contra fallacem captioſamque facundiam ſua propria vi & claritate valituram? Illi quidem ſeſe patronos veritatis profiteri ſolent. ſed quis poteſt eam rem defendere, quam non didicit; aut illuſtrare apud alios, quam ipſe non novit? Magnum videor polliceri: ſed cœleſti opus eſt munere, ut nobis facultas ac tempus ad propoſita perſequenda tribuatur. Quod ſi vita eſt optanda ſapienti: profecto nullam aliam ob cauſam vivere optaverim, quam ut aliquid efficiam, quod vita dignum ſit, & quod utilitatem legentibus, etſi non ad eloquentiam, quia tenuis in nobis facundiæ rivus eſt, ad vivendum tamen afferat: quod eſt maxime neceſſarium. Quo perfecto, ſatis me vixiſſe arbitrabor, & officium hominis impleſſe, ſi labor meus aliquos homines, ab erroribus liberatos, ad iter cœleſte direxerit.

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI EPITOME INSTITUTIONUM DIVINARUM.

L. CŒLII LACTANTII FIRMIANI EPITOME INSTITUTIONUM DIVINARUM

AD PENTADIUM FRATREM.

PRÆFATIO.

QUAMQUAM divinarum Inſtitutionum libri, quos jam pridem ad illuſtrandam veritatem religionemque conſcripſimus, ita legentium mentes inſtruant, ut nec prolixitas pariat faſtidium, nec oneret ubertas; tamen horum tibi epitomen fieri, PENTADI frater, deſideras; credo, ut ad te aliquid ſcribam, tuumque nomen in noſtro qualicunque opere celebretur. Faciam, quod poſtulas, etſi difficile videtur, ea, quæ ſeptem maximis voluminibus explicata ſunt, in unum conferre. Fit enim totum & minus plenum, cum tanta rerum multitudo [in anguſtum] coarctanda ſit, & brevitate ipſa minus clarum, maxime cum & argumenta plurima & exempla, in quibus lumen eſt probationum, neceſſe

ſit præteriri, quoniam tanta eorum copia eſt, ut vel ſola librum conficere poſſint. Quibus ſublatis, quid poterit [utile], quid apertum videri? Sed enitar, quantum res ſinit, & diffuſa ſubſtringere, & prolixa breviare; ſic tamen, ut neque res ad copiam, neque claritas ad intelligentiam deeſſe videatur in hoc opere, quo in lucem veritas protrahenda eſt.

CAPUT PRIMUM.

PRIMA incidit quæſtio, ſitne aliqua providentia, quæ aut fecerit, aut regat mundum. Eſſe nemini dubium eſt, ſiquidem omnium fere philoſophorum, præter ſcholam Epicuri, una vox, una ſententia eſt, nec fieri ſine artifice Deo potuiſſe mundum, nec ſine rectore conſtare. Itaque non ſolum a doctiſſimis viris, ſed & omnium mortalium teſtimoniis ac ſenſibus coarguitur Epicurus. Quis enim de providentia dubitet, cum videat cœlos terramque ſic diſpoſita, ſic temperata eſſe univerſa, ut non modo ad pulchritudinem ornatumque mirabilem, ſed ad uſum quoque hominum, ceterorumque viventium commoditatem aptiſſime convenirent? Non poteſt igitur, quod ratione conſtat, ſine ratione cœpiſſe.

CAPUT II.

Quoniam certum eſt, eſſe providentiam, ſequitur alia quæſtio: utrumne Deus unus, an plures? quæ quidem multum habet ambiguitatis. Diſſentiunt enim non modo ſinguli inter ſe, verum etiam populi atque gentes. Sed qui rationem ſequetur, in-

telliget, nec dominum eſſe poſſe niſi unum, nec patrem niſi unum. Nam ſi Deus, qui omnia condidit, & idem dominus, & idem pater eſt; unus ſit neceſſe eſt, ut idem ſit caput idemque fons rerum. Nec poteſt aliter ſumma conſiſtere, niſi ad unum cuncta referantur, niſi unus teneat gubernaculum, niſi unus frena moderetur, regatque univerſa membra, tanquam mens una. Si multi ſint in examine apum reges, peribunt aut diſſipabuntur, dum

Regibus inceſſit magno diſcordia motu:

ſi plures in armento duces, tamdiu prœliabuntur, donec unus obtineat: ſi multi in exercitu imperatores, nec pareri poterit a milite, cum diverſa jubeantur, nec ab iis ipſis unitas obtineri, cum ſibi quiſque pro moribus conſulat. Sic in hac mundi republica niſi unus fuiſſet moderator, qui & conditor, aut ſoluta fuiſſet hæc moles, aut nec condi quidem potuiſſet. Præterea in multis non poteſt eſſe totum, cum ſinguli ſua officia, ſuas obtineant poteſtates. Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod eſt verum cognomentum Dei; quoniam id ſolum poterit, quod in ipſo eſt; quod autem in aliis, non audebit attingere. Non Vulcanus ſibi aquam vindicabit, aut Neptunus ignem, non Ceres artium peritiam, nec Minerva frugum, non arma Mercurius, nec Mars lyram, non Juppiter medicinam, nec Aſclepius fulmen, facilius illud ab alio jactum ſuſcipiet, quam ipſe torquebit. Si ergo ſinguli non poſſunt omnia, minus habent virium, minus poteſtatis: is autem Deus haben-

dus eſt, qui poteſt totum, quam qui de toto minimum.

CAPUT III.

Unus igitur Deus eſt, perfectus, æternus, incorruptibilis, impaſſibilis, nulli rei poteſtative ſubjectus, ipſe omnia poſſidens, omnia regens, quem nec æſtimare ſenſu valeat humana mens, nec eloqui lingua mortalis. Sublimior enim ac major eſt, quam ut poſſit aut cogitatione hominis aut ſermone comprehendi. Denique, ut taceam de prophetis, unius Dei prædicatoribus, poetæ quoque & philoſophi [& vates] teſtimonium ſingulari Deo perhibent. Orpheus principalem Deum dicit, qui cœlum ſolemque cum ceteris aſtris, qui terram, qui maria condiderit. Item noſter Maro ſummum Deum modo ſpiritum, modo mentem nuncupat, eamque, velut membris infuſam, totius mundi corpus agitare, item Deum per profunda cœli, per tractus maris terrarumque diſcurrere, atque ab eo univerſas animantes trahere vitam. Ne Ovidius quidem ignoravit, a Deo inſtructum eſſe mundum, quem interdum opificem rerum, interdum mundi fabricatorem vocat.

CAPUT IV.

Sed veniamus ad philoſophos, quorum certior habetur auctoritas, quam poetarum. Plato monarchiam aſſerit, unum Deum dicens, a quo ſit mundus inſtructus, & mirabili ratione perfectus. Ariſtoteles auditor ejus unam eſſe mentem, quæ mundo præſideat, confitetur. Antiſthenes unum eſſe dicit na-

turalem Deum, totius ſummæ gubernatorem. Longum eſt recenſere, quæ de ſummo Deo vel Thales, vel Pythagoras & Anaximenes antea, vel poſtmodum Stoici, Cleanthes, & Chryſippus, & Zenon, vel noſtrorum Seneca, Stoicos ſecutus, & ipſe Tullius prædicaverint, cum hi omnes, & quid ſit Deus, definire tentaverint, & ab eo ſolo regi mundum affirmaverint, nec ulli ſubjectum eſſe naturæ, cum ab ipſo ſit omnis natura generata. Hermes, qui ob virtutem multarumque artium ſcientiam Triſmegiſtus meruit nominari, qui & doctrinæ vetuſtate philoſophos anteceſſit, quique apud Ægyptios ut Deus colitur, majeſtatem Dei ſingularis infinitis aſſerens laudibus, Dominum & Patrem nuncupat, eumque eſſe ſine nomine, quod proprio vocabulo non indigeat, quia ſolus ſit, nec habere ullos parentes, quia ex ſe & per ſe ipſe ſit. Hujus ad filium ſcribentis exordium tale eſt: Deum quidem intelligere difficile eſt, eloqui vero impoſſibile, etiam cui intelligere poſſibile eſt: perfectum enim ab imperfecto, inviſibile a viſibili non poteſt comprehendi.

CAPUT V.

Supereſt de vatibus dicere. Varro decem Sibyllas fuiſſe tradit, primam de Perſis, ſecundam Libyſſam, tertiam Delphida, quartam Cumæam, quintam Erythræam, ſextam Samiam, ſeptimam Cumanam, octavam Helleſpontiam, nonam Phrygiam, decimam Tiburtem, cui ſit nomen Albuneæ. Ex his omnibus Cumanæ ſolius tres eſſe libros, qui

Romanorum fata contineant, & habeantur arcani, ceterarum autem fere omnium ſingulos exſtare haberique vulgo, ſed eos Sibyllinos velut uno nomine inſcribi, niſi quod Erythræa, quæ Troici belli temporibus fuiſſe perhibetur, nomen ſuum verum poſuit in libro, aliarum confuſi ſunt. Hæ omnes, de quibus dixi, Sibyllæ, præter Cumæam, quam legi niſi a quindecimviris non licet, unum Deum eſſe teſtantur, principem, conditorem, parentem, non ab ullo generatum, ſed a ſe ipſo ſatum, qui & fuerit a ſeculis, & ſit futurus in ſecula, & idcirco ſolus coli debeat, ſolus timeri, ſolus a cunctis viventibus honorari. Quarum teſtimonia, quia breviare non poteram, prætermiſi: quæ ſi deſideras, ad ipſos tibi libros recurrendum eſt. Nunc reliqua perſequamur.

CAPUT VI.

Hæc igitur tot ac tanta teſtimonia liquido perdocent, unum eſſe regimen in mundo, unam poteſtatem, cujus nec origo excogitari, nec vis enarrari poteſt. Stulti ergo, qui de concubitu natos putant Deos eſſe, cum ipſi ſexus & corporum copulatio idcirco mortalibus a Deo data ſint, ut per ſobolis ſucceſſionem genus omne ſervetur. Immortalibus vero quid opus eſt aut ſexu, aut ſucceſſione, quos nec voluptas, nec interitus attingit? Illi ergo, qui Dii putantur, quoniam & genitos eſſe tanquam homines, & procreaſſe conſtat, mortales utique fuerunt: ſed Dii crediti ſunt, quod, cum eſſent reges magni ac potentes, ob ea beneficia, quæ in homi-

nes contulerant, divinos poſt obitum honores conſequi meruerunt, poſitiſque templis atque ſimulacris memoria eorum tanquam immortalium retenta eſt atque celebrata.

CAPUT VII.

Sed cum ſit omnibus fere gentibus perſuaſum, Deos eſſe; res tamen eorum geſtæ, quas tam poetæ, quam hiſtorici tradiderunt, homines fuiſſe declarant. Hercules, per quæ tempora fuerit, quis ignorat, cum idem & inter Argonautas navigaverit, &, expugnata Troja, Laomedontem Priami patrem ob perjurium interfecerit? Ab eo tempore paulo amplius, quam mille & quingenti computantur anni. Hic ne natus quidem honeſte traditur, ſed Alcimenæ adulterio genitus, & ipſe, vitiis genitoris addictus, nec feminis unquam nec maribus abſtinuit, orbemque totum non tam gloriæ, quam libidinis cauſa, nec tantum ad necandas belluas, quantum ad ferendos liberos peragravit. Cumque eſſet invictus, ab una tamen Omphale triumphatus eſt, cui clava & ſpolio leonis tradito, indutus ipſe feminea veſte, atque ad pedes mulieris abjectus, penſa, quæ faceret, accepit. Idem poſtea inſtinctu furoris elatus, parvos liberos & uxorem Megaram trucidavit. Poſtremo, ſumta Dejanyræ conjugis veſte, cum difflueret ulceribus, doloris impatiens, rogum ſibi in Ætæo monte conſtruxit, eoque ſe vivum cremavit. Sic efficitur, ut, etiamſi ob virtutem Deus credi potuiſſet, ob hæc tamen homo fuiſſe credatur.

CAPUT VIII.

Æſculapium Tarquitius tradit ex incertis parentibus natum, & ob id expoſitum, atque a venatoribus collectum, caninis uberibus educatum, Chironi in diſciplinam datum. Hic Epidauri moratus eſt, Cynoſuris, ut Cicero ait, ſepultus, cum eſſet ictu fulminis interemtus. Apollo autem pater ejus non dedignatus eſt alienum gregem paſcere, ut acciperet uxorem, & dilectum puerum cum peremiſſet imprudens, gemitus ſuos inſcripſit in flore. Marti, viro fortiſſimo, adulterii crimen non defuit, ſiquidem catenis cum adultera vinctus ſpectaculo fuit. Caſtor & Pollux alienas ſponſas non impune rapuerunt, quos Homerus non poetica, ſed ſimplici fide, mortuos ſepultoſque teſtatur. Mercurius, qui de ſtupro Veneris genuit Androgynum, Deus eſſe meruit, quia lyram reperit & palæſtram. Liber pater, debellata India, victor, cum Cretam forte veniſſet, Ariadnen conſpexit in litore, quam Theſeus & violaverat, & reliquerat. Tum amore inflammatus, eam ſibi in conjugium ſociavit, & coronam ejus, ut poetæ ferunt, inter aſtra ſignavit. Mater ipſa poſt fugam & obitum viri cum in Phrygia moraretur, vidua & anus formoſum adoleſcentem in deliciis habuit, & quia fidem non præſtiterat, ademtis genitalibus, effeminavit. Ideo etiam nunc Gallis ſacerdotibus gaudet.

CAPUT IX.

Ceres unde Proſerpinam niſi de ſtupro genuit? unde Latona geminos niſi ex crimine? Venus

Deorum & hominum libidinibus expoſita, cum regnaret in Cypro, artem meretriciam reperit, ac mulieribus imperavit, ut quæſtum facerent, ne ſola eſſet infamis. Ipſæ illæ virgines, Minerva & Diana, num caſtæ? Unde igitur proſilivit Erichthonius? Num in terram Vulcanus ſemen effudit, & inde homo tanquam fungus enatus eſt? Aut illa cur Hippolytum, vel ad ſecretas ſedes, vel ad mulierem relegavit, ubi ſolus inter ignota nemora exigeret ætatem, & jam mutato nomine, Virbius vocaretur? Quid hæc ſignificant, niſi inceſtum, quod poetæ non audent confiteri.

CAPUT X.

Horum autem omnium rex & pater Juppiter, quem tenere in cœlo ſummam credunt poteſtatem, quid habuit pietatis, qui Saturnum patrem regno expulit, & armis fugientem perſecutus eſt? quid continentiæ, qui omnia libidinum genera exercuit? Nam idem Alcmenam Lædamque, ſummis viris nuptas, adulterio fecit infames, idem pulchritudine pueri captus, venantem ac virilia meditantem, ad femineos uſus violenter abripuit. Quid virginum ſtupra commemorem, quarum multitudo quanta fuerit, filiorum numerus oſtendit? In una tamen Thetide abſtinentior fuit. Erat enim prædictum, quod is, quem paritura eſſet, major patre ſuo futurus eſſet. Pugnavit ergo cum amore, ne quis ſe major naſceretur. Sciebat ergo, ſe non eſſe perfectæ virtutis, magnitudinis, poteſtatis, qui, quod ipſe patri fecerat, timuit. Cur igitur

maximus optimus nominatur, cum ſe & peccatis contaminaverit, quod eſt injuſti ac mali, & majorem timuerit, quod eſt imbecillis ac minoris?

CAPUT XI.

Sed dicet aliquis, ficta hæc eſſe a poetis. Non eſt hoc poeticum ſic fingere, ut totum mentiare, ſed ut ea, quæ geſta ſunt, figura & quaſi velamine aliquo verſicolore prætexas. Hunc habet poetica licentia modum; non ut totum fingat, quod eſt mendacis & inepti, ſed ut aliquid cum ratione commutet. In imbrem ſe aureum vertiſſe dixerunt Jovem, ut Danaen falleret. Quis eſt imber aureus? Utique aurei nummi, quorum magnam copiam offerens, & in ſinum infundens, fragilitatem virginalis animi hac mercede corrupit. Sic & imbrem ferreum dicunt, cum volunt multitudinem ſignificare telorum. Catamitum in aquila rapuit. Quæ eſt aquila? Legio ſcilicet, quoniam figura hujus animalis inſigne legionis eſt. Europam tranſvexit in tauro. Quis eſt taurus? Utique navis, quæ tutelam habuit, tauri ſpecie figuratam. Sic Inachi filia non utique bos facta tranſnavit, ſed eiuſmodi navigio iram Junonis effugit, quod habebat bovis formam. Denique cum in Ægyptum delata eſſet, Iſis eſt facta, cujus navigium certo quodam die in memoriam fugæ celebratur.

CAPUT XII.

Vides ergo, non omnia poetas confinxiſſe, &

quædam præfiguraſſe, ut cum vera dicerent, aliquid tale numinis adderent iis, quos Deos eſſe dicebant; ſicut etiam de regnis. Cum enim dicunt, Jovem cœli regnum ſorte tenuiſſe, aut Olympum montem ſignificant, in quo Saturnum & Jovem poſtmodum habitaſſe veteres hiſtoriæ produnt, aut partem Orientis, quæ ſit quaſi ſuperior, quod inde lux naſcitur, Occidentis autem velut inferior, & ideo Plutonem inferos eſſe ſortitum, mare vero ceſſiſſe Neptuno, quod oram maritimam cum omnibus inſulis obtinuerit. Multa ſic poetæ colorant: quod qui neſciunt, tanquam mendaces eos arguunt, verbo dumtaxat; nam re quidem credunt, quoniam Deorum ſimulacra ſic fingunt, ut cum mares ac feminas faciant, & alios conjuges, alios parentes, alios liberos fateantur, poetis utique aſſentiant: hæc enim ſine coitu & generatione eſſe non poſſunt.

CAPUT XIII.

Sed omittamus ſane poetas. ad hiſtoriam veniamus, quæ ſimul & rerum fide, & temporum nititur vetuſtate. Euhemerus fuit Meſſenius, antiquiſſimus ſcriptor, qui de ſacris inſcriptionibus veterum templorum & orginem Jovis, & res geſtas omnemque progeniem collegit, item ceterorum Deorum parentes, patrias, actus, imperia, obitus, ſepulcra etiam perſecutus eſt. Quam hiſtoriam vertit Ennius in latinam, cujus hæc verba ſunt: *Hæc, ut ſcripta ſunt, Jovis fratrumque ejus ſtirps atque cognatio. In hunc modum nobis ex ſacra ſcriptione traditum eſt.* Idem igitur Euhemerus Jovem tradit, cum quin-

quies orbem circumiviſſet, & amicis ſuis atque cognatis diſtribuiſſet imperia, legeſque hominibus, multaque alia bona feciſſet, immortali gloria memoriaque affectum ſempiterna, in Creta vitam commutaſſe, atque ad Deos abiiſſe, & ſepulcrum ejus eſſe in Creta, in oppido Gnoſſo, & in eo ſcriptum antiquis literis Græcis ZANKPONOY, quod eſt, Juppiter Saturni. Conſtat ergo ex iis, quæ retuli, hominem fuiſſe, in terramque regnaſſe.

CAPUT XIV.

Tranſeamus ad ſuperiora, ut originem totius erroris deprehendamus. Saturnus cœlo & terra traditur natus. Hoc utique incredibile eſt. Sed cur ita traditur, ratio certa eſt, quam qui ignorat, tanquam fabulam reſpuit. Saturni patrem Uranum fuiſſe vocitatum, & Hermes auctor eſt, & ſacra hiſtoria docet. Triſmegiſtus paucos admodum fuiſſe cum diceret perfectæ doctrinæ viros, in iis cognatos ſuos enumeravit, Uranum, Saturnum, Mercurium. Euhemerus eundem Uranum primum in terram regnaſſe commemorat his verbis: *Initio primus in terris imperium ſummum Cœlus habuit, is id regnum una cum fratribus ſuis ſibi inſtituit atque paravit.*

Hic in cod. MS. plura deficiunt, duo certe, ut arbitror, folia. Nec vox PARAVIT *tota exſtat, ſed ſolum* PARA *ſub finem paginæ.* Sequitur:

hominum ſtultam benevolentiam & errorem divinitas attributa ſit.

CAPUT XX.

Dixi de religionibus, quæ ſunt communes omnium gentium. Dicam nunc de Diis, quos Romani proprios habent. Fauſtuli conjugem Romuli Remique nutricem, cujus honori Larentinalia ſunt dicata, vulgati fuiſſe corporis quis ignorat? & idcirco Lupa nuncupata eſt, & in feræ ſpecie figurata. Faula quoque & Flora meretrices erant, quarum altera Herculis fuit ſcortum, ſicut Verrius tradit, altera, cum magnas opes corpore quæſiviſſet, populum ſcripſit heredem, & ideo in honorem ejus ludi Floralia celebrantur. Tatius muliebre ſimulacrum in cloaca maxima repertum conſecrávit, & Deam Cloacinam nuncupavit. Obſeſſi a Gallis Romani ex mulierum capillis tormenta fecerunt, & ob id Veneri Calvæ aram templumque poſuerunt: item Piſtori Jovi, quod eos monuerat in quiete, ut ex omni fruge panem facerent, & ſupra hoſtes jacerent; quo facto deſperantes Galli, poſſe inopia Romanos ſubigi, ab obſidione diſceſſerant. Pavorem ac Pallorem Tullus Hoſtilius Deos fecit. Colitur & Mens, quam, credo, ſi habuiſſent, nunquam colendam putaſſent. Honorem atque Virtutem Marcellus invenit.

CAPUT XXI.

Sed & alios ejuſmodi commentitios Deos ſenatus inſtituit, ſpem, fidem, concordiam, pacem, pudicitiam, pietatem, quæ omnia, cum in animis hominum eſſe vera deberent, intra parietes falſa

poſuerunt. Hos tamen, quamvis extra hominem in nulla ſint omnino ſubſtantia, mallem potius coli, quam rubiginem, quam febrem, quæ non ſacranda ſunt, ſed exſecranda; quam fornacem cum ſuis fornacalibus ſacris; quam Stercutum, qui fimo pinguefacere terram primus oſtendit; quam Deam Mutam, quæ Lares genuit, quam Cuninam, quæ cunis infantium præeſt; quam Cacam, quæ ad Herculem de furto boum detulit, ut occideret fratrem. Quam multa ſunt alia portenta atque ludibria, de quibus piget dicere? Terminum tamen non libet præterire, quia ne Jovi quidem Capitolino ceſſiſſe tráditur, cum lapis eſſet informis. Hunc finium putant habere cuſtodiam, eique publice ſupplicatur, ut *Capitolí immobile ſaxum* Romani imperii fines & conſervet, & proroget.

CAPUT XXII.

Has omnes ineptias primus in Latio Faunus induxit, qui & Saturno avo cruenta ſacra conſtituit, & Picum patrem tanquam Deum coli voluit, & Fatuam Faunam conjugem ſororemque inter Deos collocavit, ac bonam Deam nominavit. Deinde Romæ Núma, qui agreſtes illos ac rudes viros ſuperſtitionibus novis oneravit, ſacerdotia inſtituit, & Deos familiis gentibuſque diſtribuit, ut animos ferocis populi ab armorum ſtudiis avocaret. Ideo Lucilius, deridens ineptias iſtorum, qui vanis ſuperſtitionibus ſerviunt, hos verſus poſuit:

Terriculas lamias, Fauni quas Pompiliique
Inſtituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit,

Ut pueri infantes credunt, ſigna omnia ahena
Vivere & eſſe homines, ſic iſti omnia ficta
Vera putant, credunt ſignis cor ineſſe in ahenis
Pergula pictorum, veri nihil, omnia ficta.

Tullius quoque de natura Deorum commentitios ac fictos Deos queritur inductos, & hinc exſtitiſſe falſas opiniones, erroreſque turbulentos, & ſuperſtitiones pæne aniles. Quæ ſententia eo debet gravior comparari, quod hæc diſſeruit & philoſophus & ſacerdos.

CAPUT XXIII.

Diximus de Diis: nunc de ritibus ſacrorum culturiſque dicemus. Jovi Cyprio, ſicut Teucrus inſtituerat, humana hoſtia mactari ſolebat. Sic & Tauri Dianæ hoſpites immolabant, Latiaris quoque Juppiter humano ſanguine propitiatus eſt. Etiam ante Saturno ſexagenarii homines ex perſona Apollinis de ponte in Tiberim dejiciebantur. Et eidem Saturno Carthaginienſes non modo infantes proſecrabant, ſed victi a Siculis, ut piaculum ſolverent, ducentos nobilium filios immolarunt. Nec illa his humaniora ſunt, quæ fiunt etiam nunc Matri magnæ atque Bellonæ, in quibus antiſtites non alieno ſanguine, ſed ſuo litant, cum amputatis genitalibus a viris migrant, nec ad feminas tranſeunt, aut ſectis humeris deteſtabiles aras proprio cruore reſpergunt. Sed hæc crudelia. Veniamus ad mitia. Iſidis ſacra nihil aliud oſtendunt, niſi quemadmodum filium parvum, qui dicitur Oſiris, perdiderit & invenerit,

Nam primo ſacerdotes ac miniſtri, deraſis omnibus membris, tunſiſque pectoribus, plangunt, dolent, quærunt, affectum matris imitantes; poſtmodum puer per Cynocephalum invenitur. Sic luctuoſa ſacra lætitia terminantur. His etiam Cereris ſimile myſterium eſt, in quo, facibus accenſis, per noctem Proſerpina inquiritur, &, ea inventa, ritus omnis gratulatione ac tædarum jactatione finitur. Lampſaceni aſellum Priapo mactant. Ea enim viſa eſt aptior victima, quæ ipſi, cui mactatur, magnitudine virilis obſcœni poſſet æquari. Lindos eſt oppidum Rhodi, ubi Herculis ſacra maledictis celebrantur. Hercules enim cum boves aratori abſtuliſſet atque immolaſſet, ille injuriam ſuam conviciis ultus eſt, eoque ipſo ſacerdote poſtmodum conſtituto, ſanctum eſt, ut iiſdem maledictis & ipſe & alii poſtea ſacerdotes ſacra celebrarent. Cretici autem Jovis myſterium eſt, quomodo infans aut ſubtractus ſit patri, aut educatus. Capella præſto eſt, cujus uberibus puerum Amalthea nutrivit. Idem etiam matris Deûm ſacra demonſtrant. Nam quia tum Corybantes galearum tinnitibus & ſcutorum pulſibus vagitum pueri texerant, nunc imago rei refertur in ſacris, ſed pro galeis cymbala, pro ſcutis tympana feriuntur, ne puerum vagientem Saturnus exaudiat.

CAPUT XXIV.

Hæc ſunt myſteria Deorum. Nunc etiam originem religionum requiramus, ut & a quibus & per quæ tempora inſtitutæ fuerint, eruamus. Didymus

in iis libris, qui inſcribuntur ἐξηγήσεως πινδαρικῆς, Meliſſea fuiſſe tradit Cretenſium regem, cujus filiæ fuerint Amalthea & Meliſſa, quæ Jovem nutrierint caprino lacte ac melle. Hunc novos ritus ac pompas ſacrorum introduxiſſe, & primum Diis ſacrificaſſe, id eſt, Veſtæ, quæ dicitur Tellus, unde poeta:

> — — — — *primamque Deorum*
> *Tellurem*, — — — —

& poſtmodum, *Deûm matri.* Euhemerus autem in ſacra hiſtoria ipſum Jovem dicit, poſtquam imperium ceperit, ſibi multis in locis fana poſuiſſe. Nam circuiens orbem, ut quemque in locum venerat, principes populorum amicitia ſibi & hoſpitii jure ſociabat. Cujus rei ut poſſet memoria ſervari, fanum ſibi creari jubebat, atque ab hoſpitibus ſuis annua feſta celebrari. Sic per omnes terras cultum ſui nominis ſeminavit. Quando autem iſti fuerint, facile colligi poteſt. Scribit enim Thallus in hiſtoria ſua, Belum regem Aſſyriorum, quem Babylonii colunt, quique Saturni fuerit æqualis & amicus, antiquiorem fuiſſe Troico bello annis CCCXXII. & ſunt ab Ilio capto anni MCCCCLXX. Unde apparet, non amplius quam MDCCC eſſe annos, ex quo, novis Deorum cultibus inſtitutis, humanum genus inciderit in errorem.

CAPUT XXV.

Merito igitur poetæ commutatum eſſe aureum ſeculum memorant, quod fuerit regnante Saturno. Nulli enim tunc Dii colebantur, ſed unum & ſolum Deum noverant. Poſtquam ſe terrenis ac fra-

gilibus ſubjugaverunt, colentes ligna & æra & lapides, commutatio ſeculi facta eſt uſque ad ferrum. Amiſſa enim Dei notitia, & uno illo vinculo humanæ ſocietatis abrupto, vaſtare ſe invicem, prædari, ac debellare cœperunt. Quod ſi ſurſum oculos ſuos tollerent, ac Deum intuerentur, qui eos ad aſpectum cœli ſuique excitavit, nunquam ſe curvos & humiles facerent terrena venerando, quorum ſtultitiam Lucretius graviter incuſat, dicens:

Et faciunt animos humiles formidine Divûm,
Depreſſoſque premunt ad terram,

qua reddunt. Nec intelligunt, quam vanum ſit ea timere, quæ feceris, aut ab his aliquod ſperare præſidium, quæ muta & inſenſibilia nec vident, nec audiunt ſupplicantem. Quid ergo majeſtatis aut numinis habere poſſunt, quæ & fuerunt in hominis poteſtate, ne fierent, aut ut aliud fierent, & ſunt etiam nunc. Nam & violari, & furto ſublabi poſſunt, niſi illa & lex ſepiat, & humana cuſtodia. Num igitur mentis ſuæ compos videri poteſt, qui talibus optimas victimas cædit, dona conſecrat, pretioſas veſtes offert, quaſi uti poſſint, qui motu carent? Merito ergo Dionyſius Siciliæ tyrannus Deos Græciæ, cum eam victor occupaſſet, ſpoliavit atque deriſit, & poſt ſacrilegia, quæ admiſerat, ad Siciliam proſpera navigatione remeavit, regnumque tenuit uſque ad ſenectutem: nec eum Dii violati puniri potuerunt. Quanto ſatius eſt, ſpretis inanibus, ad Deum ſe convertere, tueri ſtatum, quem a Deo acceperis, tueri nomen. Idcirco enim ἄνθρωπος,

quia ſurſum ſpectat, nominatur. Surſum autem ſpectat, qui Deum verum & vivum, qui eſt in cœlo, ſuſpicit, qui artificem, qui parentem animæ ſuæ non modo ſenſu ac mente, verum etiam vultu & oculis ſublimibus, quærit. Qui autem ſe terrenis humilibuſque ſubſternit, utique illud, quod eſt inferius, ſibi præfert. Nam, cum ipſe opus Dei ſit, ſimulacrum autem opus hominis; non poteſt humanum opus divino anteponi, & ſicut Deus hominis parens eſt, ita ſimulacri homo. Stultus igitur & amens, qui adorat, quod ipſe fabricavit. Cujus artificii deteſtabilis & inepti auctor fuit Prometheus, patruo Jovis Japeto natus. Nam cum primum Juppiter, ſummo potitus imperio, tanquam Deum ſe conſtituere vellet, ac templa condere, & quæreret aliquem, qui humanam figuram poſſet exprimere, tunc Prometheus exſtitit, qui hominis effigiem de pingui luto figuraret, ita veriſimiliter, ut novitas ac ſubtilitas artis miraculo eſſet. Denique illum & ſui temporis homines, & poſtea poetæ, tanquam fictorem veri ac vivi hominis prodiderunt, & nos, quoties fabrefacta ſigna laudamus, vivere illa & ſpirare dicimus. Et hic quidem auctor fuit fictilium ſimulacrorum. Sequentes autem poſteri & de marmore ſculpſerunt, & ex ære fuderunt: deinde proceſſu temporum ex auro & ebore acceſſit ornatus, ut non modo ſimilitudines oculos hominum, verum etiam fulgor ipſe præſtringeret. Sic illecti pulchritudine, ac veræ majeſtatis obliti inſenſibilia ſentientes, irrationabilia rationabiles, exanima viventes colenda ſibi ac veneranda duxerunt.

CAPUT XXVI.

Nunc refellamus eos etiam, qui elementa mundi tanquam Deos habent, id eſt, cœlum, ſolem atque lunam, quorum artificem non cognoſcentes, ipſa opera mirantur & adorant. Qui error non imperitorum modo, verum etiam philoſophorum eſt; ſiquidem Stoici univerſa cœleſtia in Deorum numero habenda cenſent, quia certos & rationabiles motus habent, quibus ſuccedentium ſibi temporum viciſſitudines conſtantiſſime ſervant. Non eſt igitur in his voluntarius motus, quia præſtitutis legibus ſerviunt, non proprio utique ſenſu, ſed opificio ſummi conditoris, qui illa ſic ordinavit, ut inenarrabiles curſus & certa ſpatia conficerent, quibus dierum ac noctium, æſtatis & hiemis alterna variarent. Quod ſi effectus eorum, ſi meatus, ſi claritatem, ſi conſtantiam, ſi pulchritudinem admirantur, intelligere debuerunt, quanto his pulchrior, & præclarior, & potentior ſit ipſe conditor, atque artifex eorum Deus. Sed illi divinitatem humanis viſibus æſtimaverunt, ignorantes, nec æternum eſſe poſſe, quod veniat ſub aſpectum; nec quod ſit æternum, poſſe oculis mortalibus comprehendi.

CAPUT XXVII.

Unum & ultimum reſtat, ut, quoniam plerumque accidit, ſicuti in hiſtoriis legimus, ut majeſtatem ſuam Dii oſtendiſſe videantur per auguria, per ſomnia, per oracula, tum etiam pœnis eorum, qui ſacrilegia commiſerant, doceam, quæ ratio

id effecerit, ne quis etiam nunc in eoſdem laqueos incidat, quos illi veteres inciderunt. Quum Deus pro virtute majeſtatis ſuæ mundum de nihilo condidiſſet, cœlumque luminibus adornaſſet, terram vero & mare compleſſet animalibus, tum hominem, de limo ad imaginem ſimilitudinis ſuæ figuratum, inſpiravit ad vitam, poſuitque eum in paradiſo, quem conſeverat omni genere fructiferi ligni, & præcepit ei, ne una ex arbore, in qua poſuerat ei ſcientiam boni malique, guſtaret, fore interminatus, ut vitam perderet, ſi feciſſet, ſi vero mandatum ſervaret, immortalis permaneret. Tum ſerpens, qui erat unus ex Dei miniſtris, invidens homini, quod eſſet immortalis effectus, illexit eum dolo, ut mandatum Dei legemque tranſcenderet. Et hoc modo ſcientiam quidem boni ac mali accepit, ſed vitam, quam perpetuam Deus tribuerat, amiſit. Ejecit ergo peccatorem de ſancto loco, & in hunc orbem relegavit, ut victum quæreret per laborem, ut difficultates & ærumnas pro merito ſuſtineret, ipſumque paradiſum vallo igneo circumfudit, ne quis hominum ad diem uſque judicii ad locum illum perpetuæ beatitudinis conaretur irrepere. Tum ſecuta eſt hominem mors ex Dei ſententia: & tamen vita ejus, licet temporalis eſſe cœpiſſet, in mille annis terminum ſumſit, & id fuit humanæ vitæ ſpatium uſque ad cataclyſmi tempus. Nam poſt diluvium paulatim vita hominum breviata, & ad annos centum viginti redacta eſt. Serpens vero ille, qui de factis diabolus, id eſt, criminator ſive delator nomen acce-

pit, non deſtitit, ſemen hominis, quem a principio deceperat, perſequi. Denique eum, qui primus in hoc orbe generatus eſt, inſpirato livore, in cædem fratris armavit, ut de duobus primogenitis hominibus alterum exſtingueret, alterum faceret parricidam. Nec quievit deinceps, quo minus per ſingulas generationes pectoribus hominum malitiæ virus infunderet, eos corrumperet, depravaret, tantis denique ſceleribus obrueret, ut juſtitiæ jam rarum eſſet exemplum, & viverent homines ritu belluarum. Quod Deus cum videret, angelos ſuos miſit, ut vitam hominum excolerent, eoſque ab omni malo tuerentur. His mandatum dedit, ut ſe terrenis abſtinerent, ne qua labe maculati honore angelico mulctarentur. Sed eos quoque idem ille ſubdolus criminator, dum inter homines commorantur, illexit ad voluptates, ut ſe cum mulieribus inquinarent. Tum damnati ſententia Dei, & ob peccata projecti, & nomen angelorum & ſubſtantiam perdiderunt. Ita diaboli ſatellites facti, ut haberent ſolatium perditionis ſuæ, ad perdendos homines converterunt, quos ut tuerentur, advenerant.

CAPUT XXVIII.

Hi ſunt dæmones, de quibus poetæ ſæpe in carminibus ſuis loquuntur, quos cuſtodes hominum appellat Heſiodus. Ita enim perſuaſerunt hominibus illecebris atque fallaciis ſuis, ut eoſdem Deos eſſe crederent. Denique Socrates habere ſe a prima pueritia cuſtodem, rectoremque vitæ ſuæ dæmo-

nem prædicabat, ſine cujus nutu & imperio nihil agere poſſet. Adhærent ergo ſingulis, & ſub nomine Geniorum aut Penatium domos occupant. His ſacraria conſtituuntur; his quotidie libatur, ut laribus; his honos datur, tanquam malorum depulſoribus; hi a principio, ut averterent homines a Dei veri agnitione, novas religiones & cultus Deorum introduxerunt; hi memorias regum mortuorum conſecrari, templa conſtitui, ſimulacra fieri docuerunt, non ut honorem Dei minuerent, aut ſuum augerent, quem peccando amiſerunt, ſed ut vitam hominibus eriperent, ſpem veræ lucis auferrent, ne homines, unde illi exciderunt, ad immortalitatis cœleſte præmium pervenirent. Iidem aſtrologiam prodiderunt, & auguratum, & haruſpicinam, quæ cum per ſe falſa ſint, tamen ipſi, auctores malorum, ſic ea gubernant, ſic temperant, ut vera credantur. Ipſi etiam magicæ artis præſtigias ad circumſcribendos oculos repererunt. (Illorum aſpiratione fit, ut quod ſit, non eſſe, & quod non ſit, eſſe videatur). Ipſi necyomantias, ipſi ſortes & oracula, ut mentes hominum per ambiguos exitus mentita divinatione deludant. In templis vero & ſacrificiis omnibus præſentes adſunt, & prodigiis quibuſdam fallacibus editis ad miraculum præſentium, ſic homines circumveniunt, ut ineſſe numen ſimulacris & imaginibus credant. Irrepunt etiam corporibus, ut ſpiritus tenues, vitiatiſque membris morbos conciunt, quos ſacrificiis votiſque placati poſtmodum relaxent; ſomnia immittunt, aut plane terrores, ut ipſi ro-

gentur, aut quorum exitus reſpondeant veritati, ut venerationem ſui augeant. Nonnunquam etiam in ſacrilegos edunt aliquid ultionis, ut, quiſquis viderit, timidior ac religioſior fiat. Sic fraudibus ſuis obduxerunt humano generi tenebras, ut, oppreſſa veritate, ſummi ac ſingularis Dei nomen in oblivionem veniret.

CAPUT XXIX.

Sed dicit quiſpiam : Cur ergo verus ille Deus patitur hæc fieri ? An potius malos vel ſummovet, vel exſtinguit ? Cur vero ipſi δαιμονιάρχην a principio fecit, ut eſſet, qui cuncta corrumperet, cuncta diſperderet. Dicam breviter, cur hunc talem eſſe voluerit. Quæro, utrumne virtus bonum ſit, an malum ? Negari non poteſt, quin bonum. Si bonum eſt virtus, malum eſt igitur e contrario vitium. Si vitium ex eo malum eſt, quia virtutem impugnat, & virtus ex eo bonum eſt, quia vitium affligit, ergo non poteſt virtus ſine vitio conſiſtere, &, ſi vitium ſuſtuleris, virtutis merita tollentur. Nec enim poteſt ulla fieri ſine hoſte victoria. Ita fit, ut bonum ſine malo eſſe non poſſit. Vidit hoc Chryſippus, vir acris ingenii, de providentia diſſerens, eoſque ſtultitiæ redarguit, qui bonum quidem a Deo factum putant, malum autem negant. Hujus ſententiam interpretatus eſt Agellius in libris noctium Atticarum, ſic dicens : *Quibus non videtur mundus Dei & hominum cauſa inſtitutus, neque res humanæ providentia gubernari, gravi ſe argumento uti putant,*

cum ita dicunt : Si eſſet providentia , nulla eſſent mala. Nihil enim minus ajunt providentiæ congruere, quam in eo mundo , quem propter homines feciſſe dicatur [Deus] , tantam vim eſſe ærumnarum & malorum. Ad ea Chryſippus cum in libro περὶ προνοίας quarto diſſereret : Nihil prorſus , inquit , iſtis inſulſius , qui opinantur , bona eſſe potuiſſe , ſi non eſſent ibidem mala. Nam cum bona malis contraria ſint , utraque neceſſe eſt oppoſita eſſe inter ſe , & quaſi mutuo adverſoque fulta niſu conſiſtere. Nullum adeo contrarium eſt ſine contrario altero. Quo enim pacto juſtitiæ ſenſus eſſe poſſet , niſi eſſent injuriæ : aut quid aliud juſtitia eſt , quam injuſtitiæ privatio? Quid item fortitudo intelligi poteſt , niſi ex ignaviæ appoſitione ; quid continentia , niſi ex intemperantia? Quo item modo prudentia eſſet , niſi forte contraria imprudentiæ? Proinde , inquit , homines ſtulti cur non hoc etiam deſiderant , ut veritas ſit , & non ſit mendacium? Namque itidem ſunt bona & mala , felicitas & importunitas , voluptas & dolor. Alterum enim ex altero , ſicut Plato ait , verticibus inter ſe contrariis deligatum , ſi tuleris unum , abſtuleris utrumque. Vides ergo id, quod ſæpe dixi , bonum & malum ita ſibi eſſe connexa , ut alterum ſine altero conſtare non poſſit. Summa igitur prudentia Deus materiam virtutis in malis poſuit , quæ idcirco fecit , ut nobis conſtitueret agonem , in quo victores immortalitatis præmio coronaret.

CAPUT XXX.

Docui , ut opinior , cultus Deorum non modo

impios, ſed etiam vanos eſſe, vel quod homines fuerint, quorum memoria poſt obitum conſecrata ſit; vel quod ſimulacra ipſa inſenſibilia & ſurda ſint, quia ſunt ficta de terra, nec oportere hominem, qui debeat ſpectare cœleſtia, terrenis ſe ſubjugare; vel quod ſpiritus, qui eas religiones ſibi vindicant, inceſti & impuri ſint, & ideo Dei ſententia condemnati ceciderint in terram, nec fas eſſe in eorum ditionem venire, quibus potior ſis, ſi Deum verum ſequi velis. Supereſt, ut, quoniam de falſa religione diximus, etiam de falſa ſapientia diſſeramus, quam philoſophi profitentur, homines ſumma quidem doctrina & eloquentia præditi, ſed longe a veritate ſummoti, quia nec Deum, nec ſapientiam Dei cognoverunt. Qui licet ſint arguti ac diſerti, tamen, quia humana eſt eorum ſapientia, etiam cum his congredi non verebor; ut appareat, a veritate mendacium, a cœleſtibus terrena facile poſſe ſuperari. Quid ſit philoſophia hoc modo definiunt: Philoſophia eſt amor vel ſtudium ſapientiæ. Non eſt ergo ipſa ſapientia, quia neceſſe eſt, aliud eſſe, quod amat, aliud, quod amatur. Si ſtudium eſt ſapientiæ, ne ſic quidem philoſophia ſapientia eſt. Sapientia enim res eſt ipſa, quæ quæritur, ſtudium vero, quod quærit. Ipſa igitur definitio; vel nominis ſignificatio declarat, philoſophiam non eſſe ipſam ſapientiam. Dicam, ne ſtudium quidem eſſe ſapientiæ, quo ſapientia non comprehenditur. Quis enim ſtudere dicatur ei rei, quam nullo modo poſſit attingere? Qui medicinæ, aut grammaticæ, aut oratoriæ ſtudet, ſtu-

dioſus ejus artis, quam diſcit, dici poteſt: ubi didicit, jam Medicus, jam Grammaticus, jam Orator dicitur. Sic oportuit & ſtudioſos ſapientiæ, poſtquam didiciſſent, ſapientes nominari. Cum autem ſtudioſi ſapientiæ, quamdiu vivant, vocentur, apparet, illud ſtudium non eſſe, quod ad ipſam rem, quæ ſtudio petitur, non poteſt perveniri, niſi forte, qui ad finem uſque vitæ ut ſapiant ſtudent, apud inferos ſapientes erunt. Omni autem ſtudio ſubjacet finis. Non eſt igitur id ſtudium rectum, quod non habet finem.

CAPUT XXXI.

Præterea duo ſunt, quæ cadere in philoſophiam videntur, ſcientia & opinatio, quæ ſi auferantur, tota philoſophia corruit. Atqui utrumque philoſophiæ ipſi philoſophorum principes ademerunt. Scientiam Socrates, opinationem ſuſtulit Zeno. Videamus, an recte. Sapientia eſt, ut Cicero definivit, divinarum & humanarum rerum ſcientia. Quæ definitio ſi vera eſt, non cadit in hominem ſapientia. Quis enim mortalium hoc ſibi poſſit aſſumere, ut divina & humana ſcire ſe profiteatur? Humana omitto: quæ quamquam cum divinis connexa ſunt, tamen, quia ſunt hominis, concedamus, ut homo illa ſcire poſſit. Divina certe per ſe ſcire non poteſt, quia homo eſt: qui autem ſcit illa, divinus ſit neceſſe eſt, ac propterea Deus. Homo autem nec divinus, nec Deus eſt. Non poteſt igitur perſcire homo divina. Nemo ergo ſapiens, niſi Deus, aut certe is homo, quem Deus docuit. Illi

autem, quia nec Dii ſunt, nec a Deo docti, ſapientes ergo, id eſt, divinarum & humanarum rerum ſcientes eſſe non poſſunt. Recte igitur a Socrate atque Academicis ſcientia ſublata eſt. Opinatio quoque non congruit ſapienti. Id enim quiſque opinatur, quod ignorat. Opinari autem ſcire te, quod ignores, temeritas ac ſtultitia eſt. Recte igitur opinatio a Zenone ſublata eſt. Si ergo ſcientia in homine nulla eſt, & opinatio eſſe non debet, philoſophia radicitus amputatur.

CAPUT XXXII.

Huc accedit, quod non eſt uniformis, ſed diviſa in ſectas, & in multas diſcrepanteſque ſententias diſſipata ſtatum non habet. Cum enim ſingulæ alias omnes impugnent & affligant, nec ſit aliqua ex iis, quæ non judicio ceterarum, ſtultitiæ condemnetur, utique, diſcordantibus membris, corpus omne philoſophiæ ad interitum deducitur. Hinc Academia poſtmodum nata eſt. Nam cum viderent ejus ſectæ principes, omnem philoſophiam, philoſophis invicem oppugnantibus eſſe ſubverſam, ſuſceperunt adverſus omnes bellum, ut omnia omnium diſſolverent, nihil ipſi aſſerentes, niſi unum, nihil ſciri poſſe. Ita ſublata ſcientia, philoſophiam veterem ſubruerunt. Sed ne ipſi quidem philoſophorum nomen retinuerunt, qui ignorantiam fatebantur, quia, neſcire omnia, non modo philoſophi, ſed ne hominis quidem ſit. Ita philoſophi, quia nihil munimenti habent, mutuis ſe vulneribus exſtinguant, & ipſa tota philoſo-

phia ſuis ſe armis conſumat ac finiat. At enim ſola phyſice labat. Quid illa moralis? Num aliqua firmitate ſubniſa eſt? Videamus, an philoſophi in hac ſaltem parte conſentiant, quæ ad vitæ ſtatum pertinet.

CAPUT XXXIII.

Quod ſit in vita ſummum bonum, quæri neceſſe eſt, ut ad illud vita omnis & actiones noſtræ dirigantur. Cum de hominis ſummo bono quæritur, tale conſtitui debet, primum, ut id ad hominem ſolum pertineat, deinde, ut animi ſit proprium, poſtremo, ut virtute quæratur. Videamus ergo, an ſummum bonum, quod philoſophi determinant, tale ſit, ut nec mutum animal, nec corpus attingat, nec poſſit ſine virtute conquiri. Ariſtippus, Cyrenaicæ ſectæ conditor, qui ſummum bonum eſſe cenſuit corporis voluptatem, de numero philoſophorum, deque cœtu hominum propellendus eſt, quia ſe pecudi comparavit. Hieronymi ſummum bonum eſt nihil dolere, Diodori, dolere deſinere. Sed ceteræ animantes dolorem fugiunt, &, cum non dolent, aut dolere deſinunt, gaudent. Quid igitur homini dabitur eximium, ſi bonum ejus ſummum commune cum belluis judicatur. Zeno ſummum bonum putavit, cum natura congruenter vivere. At hæc definitio generalis eſt. Omnes enim animantes cum natura congruenter vivunt, & eſt ſua cuique natura. Epicurus animi aſſeruit voluptatem. Quid eſt voluptas animi, niſi gaudium, quo plerumque luxu-

riat animus, ac relaxatur vel ad luſum, vel ad riſum. Sed hoc bonum etiam muta contingit, quæ, cum pabulis ſaturata ſunt, in gaudium & laſciviam reſolvuntur. Dinomachus & Calliphon honeſtam voluptatem probaverunt, ſed aut idem dixerunt, quod Epicurus, ut corporis ſit voluptas inhoneſta, aut ſi corporis voluptates, alias turpes, alias honeſtas putaverunt, jam non eſt ſummum bonum, quod corpori adſcribitur. Peripatetici ex bonis animi, & corporis, & fortunæ ſummum bonum conflant. Animi bona probari poſſunt. Sed ſi auxilio indigent ad complendam beatitudinem, utique imbecilla ſunt. Corporis vero atque fortunæ non ſunt in hominis poteſtate, nec jam ſummum bonum eſt, quod aut corpori aut extra poſitis aſſignatur; quia & pecudes attingit hoc duplex bonum, quibus opus eſt, ut & bene valeant, & victu non indigeant. Stoici aliquanto melius ſenſiſſe creduntur, qui ſummum bonum virtutem eſſe dixerunt. Sed virtus non poteſt eſſe ſummum bonum, quoniam, ſi malorum laborumque tolerantia eſt, beata per ſe non eſt, ſed efficere aut procreare ſummum bonum debet; quia perveniri ad illud ſine difficultate ac labore maximo non poteſt. At vero Ariſtoteles longe a ratione aberravit, qui honeſtatem virtuti copulavit, quaſi aliquando virtus aut ab honeſtate ſecerni, aut turpitudini poſſet adjungi. Eryllus Pyrrhonius ſcientiam fecit ſummum bonum. Hæc quidem & hominis & animi ſolius eſt, ſed poteſt ſine virtute contingere. Nec enim beatus putandus eſt, qui vel auditu ali-

quid didicerit, vel parva lectione cognoverit: nec eſt ſummi boni definitio, quia poteſt eſſe aut rerum malarum, aut certe inutilium ſcientia. Et ſi ſit bonarum & utilium, quam labore ſis aſſecutus, ſummum tamen bonum non eſt, quia non propter ſe expetitur ſcientia, ſed propter aliud. Nam idcirco artes diſcuntur, ut ſint nobis aut victui, aut gloriæ, aut etiam voluptati, quæ utique ſumma bona eſſe non poſſunt. Ergo ne in Ethica quidem philoſophi regulam tenent, quandoquidem in ipſo cardine, id eſt, in eà diſputatione, qua vita formatur, inter ſe pugnant. Nec enim poſſunt paria eſſe aut ſimilia præcepta, cum alii forment ad voluptatem, alii ad honeſtatem, alii vero ad naturam, alii ad ſcientiam, alii ad quærendas, alii ad fugiendas opes, alii ad nihil dolendum, alii ad patientiam malorum: in quibus omnibus, ſicut ſuperius oſtendi, a ratione declinant, quia Deum neſciunt.

CAPUT XXXIV.

Videamus nunc, quod, quid ſit ſummum bonum, ſit propoſitum ſapienti ſummum bonum. Ad juſtitiam naſci homines non modo literæ ſacræ docent, verum etiam idem ipſi philoſophi nonnunquam fatentur. Cicero ſic ait: Sed omnium, quæ in doctorum hominum diſputatione verſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, quam plane intelligi, nos ad juſtitiam eſſe natos. Eſt hoc veriſſimum. Nec enim ad ſcelus naſcimur, cum ſimus animal ſociale atque commune. Feræ ad ſævitiam gignuntur. Aliter enim

nequeunt, quam præda & ſanguine, victitare. Eædem tamen, etſi ultima fames urgeat, nihilominus generis ſui animalibus parcunt. Idem faciunt & aves, quas aliorum viſceribus paſci neceſſe eſt. Quanto magis hominem, qui cum homine & commercio linguæ, & communione ſenſus copulatus eſt, parcere homini oportet, eumque diligere. Hæc eſt enim juſtitia. Sed quoniam ſoli homini ſapientia data eſt, ut Deum intelligat, & hæc ſola hominis mutorumque diſtantia eſt, duobus officiis obſtricta eſt ipſa juſtitia. Unum Deo debet ut patri, alterum homini velut fratri. Ab eodem enim Deo geniti ſumus. Merito ergo ac recte dictum eſt, ſapientiam eſſe divinarum & humanarum rerum ſcientiam. Oportet enim ſcire nos, quid Deo, quid homini debeamus: Deo ſcilicet religionem, homini caritatem. Sed illud ſuperius ſapientiæ, hoc poſterius virtutis eſt, & utrumque juſtitia comprehendit. Si ergo conſtat, ad juſtitiam naſci hominem, neceſſe eſt juſtum malis eſſe ſubjectum, ut virtutem, qua eſt præditus, in uſu habeat. Virtus enim malorum ſuſtinentia eſt. Voluptates fugiet, ut malum; opes contemnet, quia fragiles ſunt; [at] ſi habuerit, dilargietur, ut miſeros ſervet; honores non appetet, quia ſunt breves & caduci; injuriam nulli faciet; ſi fuerit paſſus, non retribuet, & diripientem ſua non perſequetur. Nefas enim judicabit hominem lædere, & ſi quis exſtiterit, qui cogat deſciſcere a Deo, nec cruciatus, nec mortem recuſabit. Ita fiet, ut eum neceſſe ſit & inopem, & humilem, & in contumeliis, aut etiam cruciatibus vivere.

CAPUT XXXV.

Quis igitur erit fructus juſtitiæ atque virtutis, ſi nihil habebit in vita, niſi malum? Quod ſi virtus, quæ bona omnia terrena contemnit, mala univerſa ſapientiſſime perfert, ipſamque mortem pro officio ſuſcipit, ſine præmio eſſe non poteſt, quid ſupereſt, niſi ut merces ejus immortalitas ſola ſit? Nam, ſi cadit in hominem beata vita, ut philoſophi volunt, in eo ſolo non diffidentes, cadit ergo & immortalitas. Id enim ſolum beatum eſt, quod incorruptum; id ſolum incorruptum, quod æternum. Immortalitas ergo eſt ſummum bonum, quia & hominis, & animi, & virtutis eſt. Tantum ad hanc dirigimur, ad hanc capiendam nati ſumus. Idcirco nobis Deus virtutem, juſtitiamque proponit, ut æternum illud præmium noſtris laboribus aſſequamur. De ipſa vero non mortalitate ſuo loco differemus. Reſtat λογικὴ philoſophia, quæ ad beatam vitam nihil confert. Sapientia enim non in ſermonis ornatu, ſed in corde atque ſenſu conſiſtit. Quod ſi & phyſica ſupervacua eſt, & hæc logica, in ethica vero, quæ ſola neceſſaria eſt, philoſophi erraverunt, qui ſummum bonum nullo modo invenire potuerunt: inanis igitur & inutilis omnis philoſophia reperitur, quæ nec rationem hominis comprehendere, nec officium potuit munuſque complere.

CAPUT XXXVI.

Quoniam de philoſophia dixi breviter, nunc etiam de philoſophis pauca dicam. Epicuri doctrina

hæc eſt inprimis, nullam eſſe providentiam. Et idem Deos eſſe non abnuit. Utrumque contra rationem. Sed ſi ſunt Dii, eſt igitur providentia. Aliter enim Deus intelligi non poteſt, cujus eſt proprium providere. Nihil, inquit, curat. Ergo non modo humana, ſed ne cœleſtia quidem curat. Quomodo igitur, aut unde eſſe illum affirmas? Excluſa enim providentia curaque divina, conſequens erat, ut non eſſe omnino Deum diceres. Nunc eum verbo reliquiſti, re ſuſtuliſti. Unde ergo rerum natura eſt, ſi Deus nihil curat? Semina, inquit, ſunt minuta, quæ nec videri, nec tangi poſſunt, quorum coitu fortuito & orta ſunt omnia, & ſemper oriuntur. Si nec videntur, nec ulla corporis parte ſentiuntur, unde eſſe illa ſcire potuiſti? Deinde ſi ſunt, qua mente conveniunt, ut aliquid efficiant? Si ſunt lævia, cohærere non poſſunt, ſi hamata & angulata, ergo ſecabilia ſunt. Hami enim & anguli exſtant, & poſſunt amputari. Sed hæc delira & inutilia. Quid, quod idem animas exſtinguibiles facit? quem refellunt non modo philoſophi omnes & publica perſuaſio, verum etiam reſponſa vatum, carmina Sibyllarum, ipſæ denique divinæ voces prophetarum; ut mirum ſit, exſtitiſſe unum Epicurum, qui cum pecoribus ac belluis ſortem hominis æquaret. Quid Pythagoras, qui primus eſt philoſophus nominatus, qui animas quidem immortales eſſe, in alia tamen corpora vel pecudum, vel avium, vel beſtiarum commeare? Non ſatius fuerat, eas cum ſuis corporibus exſtingui, quam ſic ad aliena damnari; ſatius omnino non eſſe, quam poſt hominis

formam, vel ſuem, vel canem vivere? Et homo ineptus, ut fidem dicto adderet, ſe ipſum Trojano bello Euphorbum fuiſſe dixit: quo occiſo, in alias figuras animalium tranſiiſſe, poſt rem Pythagoram factum. O felicem, cui ſoli tanta memoria conceſſa eſt; vel potius infelicem, cui translato in pecudem non licuit neſcire, quid fuerit! Atque utinam ſolus deliraſſet. Invenit etiam, qui crederent, & quidem indoctos homines, ad quos ſtultitiæ tranſiret hereditas.

CAPUT XXXVII.

Poſt hunc Socrates philoſophiæ tenuit principatum, ſapientiſſimus etiam oraculo dictus, quia ſe fatebatur unum ſcire, quod nihil ſciret. Cujus oraculi auctoritate abſtinere ſe phyſicos oportebat, ne aut quærerent ea, quæ ſcire non poterant, aut ſcire ſe putarent, quæ ignorabant. Videamus tamen, an ſapientiſſimus Socrates, ſicut Pythius prædicavit. Uſurpabat hoc ſæpe proverbium, quod ſupra nos, idem & nihil ad nos pertinere. Jam exceſſit ſententiæ ſuæ terminos. Nam, qui unum ſe ſcire dicebat, aliud invenit, quod tanquam ſciens diceret; ſed id fruſtra. Nam & Deus, qui utique ſupra nos eſt, quærendus eſt, & religio ſuſcipienda, quæ ſola nos diſcernit a belluis: quam quidem Socrates non modo repudiavit, verum etiam deriſit, per anſerem canemque jurando, quaſi verò per Æſculapium non poſſet, cui voverat gallum. En ſapientis viri ſacrificium. Et quia eum proſecrare ipſe non potuit; amicos moriturus oravit, ut poſt ſe ſolverent vo-

tum, ſcilicet, ne apud inferos velut debitor teneretur. Hic profecto & pronuntiavit, quod nihil ſcierit, & probavit.

CAPUT XXXVIII.

Hujus auditor Plato, quem *Deum philoſophorum* Tullius nominat, qui ſolus omnium ſic philoſophatus eſt, ut ad veritatem propius accederet, tamen, quia Deum ignoravit, in multis ita lapſus eſt, ut nemo deterius erraverit, inprimis quod in libris civilibus omnia omnibus voluit eſſe communia. De patrimoniis tolerabile eſt, licet ſit injuſtum. Nec enim aut obeſſe cuiquam debet, ſi ſua induſtria plus habet, aut prodeſſe, ſi ſua culpa minus. Sed, ut dixi, poteſt aliquo modo ferri. Etiamne conjuges, etiamne liberi communes erunt? Non erit ſanguinis ulla diſtinctio, nec genus certum, nec familiæ, nec cognationes, nec affinitates, ſed, ſicut in gregibus pecudum confuſa & indiſcreta omnia, nulla erit in viris continentia, nulla in feminis pudicitia. Quis eſſe in utriſque amor conjugalis poteſt, in quibus non eſt certus aut proprius affectus? Quis erit in patrem pius, ignorans unde ſit natus? Quis filium diliget, quem putabit alienum? Quin etiam feminis curiam reſervavit, militiam, & magiſtratus, & imperia permiſit. Quanta erit infelicitas urbis illius, in qua virorum officia mulieres occupabunt? Sed hæc alias latius. Zeno, Stoicorum magiſter, qui virtutem laudat, miſericordiam, quæ ſumma eſt virtus, tanquam morbum animi, amputandam judicavit, quæ & Deo cara eſt, & hominibus neceſſa-

ria. Quis eſt enim, qui aliquo in malo conſtitutus nolit eſſe miſerabilis, ac non deſideret auxilia ſuccurrentium, quæ ad opem ferendam nonniſi miſericordiæ affectu excitantur? Hanc ille licet humanitatem, licet pietatem vocet, non rem, ſed nomen immutat. Hic eſt affectus, qui ſoli homini datus eſt, ut imbecillitatem noſtram mutuis adjumentis levaremus: quem qui tollit, ad vitam nos redigit belluarum. Nam, quod dicit paria eſſe peccata, ex eadem immanitate eſt, qua miſericordiam veluti morbum inſectatur. Qui enim nullam facit differentiam delictorum, aut levia magnis ſuppliciis afficienda cenſet, quod eſt crudelis judicis, aut gravia parvis, quod eſt diſſoluti; utrumque reipublicæ incommodum. Si enim ſumma ſcelera leviter puniantur, audacia malis creſcet ad facinora majora: & ſi levibus delictis pœna gravior irrogetur, multi cives, quoniam nemo eſſe ſine delicto poteſt, in periculum venient, qui correpti poſſent eſſe meliores.

CAPUT XXXIX.

Illa vero levia: ſed ex eadem vanitate naſcuntur. Xenophanes orbem lunæ decem & octo partibus dixit eſſe majorem, quam hæc noſtra ſit terra. Itaque intra ſinum ejus aliam terram contineri, quæ ab hominibus & omnis generis animalibus incolatur. De Antipodibus quoque ſine riſu nec audiri, nec dici poteſt. Aſſeritur tamen quaſi aliquid ſerium, ut credamus eſſe homines, qui veſtigiis noſtris habeant adverſa veſtigia. Tolerabilius Anaxagoras deliravit, qui nigram nivem dixit. Quorundam non

modo dicta, ſed etiam facta ridenda ſunt. Democritus agrum ſuum a patre ſibi relictum deſeruit, & paſcua publica fieri paſſus eſt. Diogenes cum choro canum ſuorum, qui virtutem illam ſummam & exactam rerum omnium contemtum profitetur, mendicare victum maluit, quam honeſto labore conquirere, aut habere ullam rem familiarem. Certe, vita ſapientis exemplum eſſe vivendi ceteris debet. Si horum ſapientiam omnes imitentur, quomodo ſtabunt civitates? Sed forſitan iidem Cynici exemplum verecundiæ præbere potuerunt, qui palam cum conjugibus ſuis cubitaverunt. Neſcio, quam poſſent virtutem defendere, qui pudorem ſuſtulerunt. Non melior his Ariſtippus, qui, credo, ut amiculæ ſuæ Laidi placeret, Cyrenaicam inſtituit diſciplinam, qua ſummi boni finem in voluptate corporis collocavit, ne aut peccatis auctoritas, aut vitiis doctrina deeſſet. An illi fortiores magis ſunt probandi, qui, ut mortem contemſiſſe dicerentur, voluntariam necem ſibi intulerunt, Zeno, Empedocles, Chryſippus, Cleanthes, Democritus, & hos imitatus Cato: nec ſcierunt, homicidii crimine teneri ſecundum jus legemque divinam eum, qui ſe interfecerit? Deus enim nos in hoc domicilium carnis induxit, ille nobis temporale corporis habitaculum dedit, ut incolamus, quamdiu idem voluerit. Nefas igitur habendum eſt, ſine Dei juſſu velle migrare. Non eſt ergo vis adhibenda naturæ. Scit ille, quemadmodum opus ſuum reſolvat. Cui operi ſi quis manus impias adhibuerit, ac divini opificii vincula dirruperit, Deum conatur effugere, cujus ſenten-

tiam nec vivus quiſquam nec mortuus poterit evadere. Scelerati ergo & nefarii, quos ſuperius nominavi, qui etiam docuerunt, quas cauſas habere debeat mors voluntaria; ut parum ſit ſceleris, quod homicidæ in ſemetipſos exſtiterunt, niſi ad hoc nefas & alios erudirent.

CAPUT XL.

Innumerabilia ſunt philoſophorum dicta factaque, quibus eorum inſipientia redargui poſſit. Itaque, quoniam cuncta enumerare non poſſumus, pauca ſuffecerint. Satis eſt intelligi, philoſophos neque juſtitiæ, quam ignorabant, neque virtutis, quam mentiuntur, eſſe doctores. Quid enim doceant, qui ſuam ſæpe ignorantiam confitentur? Mitto Socratem, cujus eſt nota ſententia. Anaxagoras omnia circumfuſa tenebris eſſe pronuntiat. Empedocles anguſtas ad inveniendam veritatem ſenſuum ſemitas eſſe. Democritus in profundo quodam puteo demerſam veritatem jacere teſtatur: quam quia nuſquam reperiunt, idcirco affirmant, neminem adhuc exſtitiſſe ſapientem. Quoniam igitur nulla eſt (apud Platonem Socrates dicit) humana ſapientia, ſequamur ergo divinam, Deoque gratias agamus, qui eam nobis & revelavit, & tradidit: ac nobis gratulemur, quod veritatem ac ſapientiam cœleſti beneficio tenemus, quam tot ingeniis, tot ætatibus requiſitam philoſophiam nemo potuit invenire.

CAPUT XLI.

Nunc, quoniam falſam religionem, quæ eſt in Deorum cultibus, & falſam ſapientiam, quæ eſt in philoſophis, refutavimus, ad veram religionem ſapientiamque veniamus. Et quidem conjuncte, quia cohærent, de utraque dicendum eſt. Nam Deum verum colere, id eſt, nec aliud quidquam, quam ſapientiam. Ille enim ſummus & conditor rerum Deus, qui hominem velut ſimulacrum ſuum fecit, idcirco utique ſoli ex omnibus animalibus rationem dedit, ut honorem ſibi tanquam patri, & tanquam domino referret, & hac pietate atque obſequio immortalitatis præmium mereretur. Hoc eſt verum divinumque myſterium. Illis autem, quia vera non ſunt, nulla concordia. Neque in philoſophia ſacra celebrantur, neque in ſacris philoſophia tractatur, & ideo falſa religio eſt, quia non habet ſapientiam, ideo falſa ſapientia, quia non habet religionem. Ubi autem utraque conjuncta ſunt, ibi eſſe veritatem neceſſe eſt, ut, ſi quæratur, ipſa veritas quid ſit? recte dici poſſit aut ſapiens religio, aut religioſa ſapientia.

CAPUT XLII.

Dicam nunc, quid ſit vel ſapiens religio, vel ſapientia religioſa. Deus in principio, antequam mundum inſtitueret, de æternitatis ſuæ fonte, deque divino ac perenni ſpiritu ſuo filium ſibi ipſe progenuit incorruptum, fidelem, virtuti ac majeſtati patriæ reſpondentem. Hic eſt virtus, hic ratio

hic ſermo Dei, hic ſapientia. Hoc opifice, ut Hermes ait, & conſiliatore, ut Sibylla, & præclaram & mirabilem hujus mundi fabricam machinatus eſt. Denique ex omnibus angelis, quos idem Deus de ſuis ſpiritibus figuravit, ſolus in conſortium ſummæ poteſtatis aſcitus eſt, ſolus Deus nuncupatus. Omnia enim per ipſum, & ſine ipſo nihil. Denique Plato de primo ac ſecundo Deo non plane, ut philoſophus, ſed ut vates locutus eſt, fortaſſe in hoc Triſmegiſtum ſecutus, cujus verba de Græcis converſa ſubjeci: *Dominus & factor univerſorum, quem Deum vocari exiſtimavimus, ſecundum fecit Deum viſibilem & ſenſibilem. Senſibilem autem dico, non quod ipſe ſenſum accipiat, ſed quod in ſenſum mittat & viſum. Cum ergo hunc feciſſet primum, & ſolum, & unum, optimus ei apparuit, & pleniſſimus omnium bonorum.* Sibylla quoque Deum dicit ducem omnium a Deo factum: & alia, Deum Dei filium eſſe noſcendum, ſicut ea, quæ in libris poſui, exempla declarant. Hunc prophetæ divino ſpiritu pleni prædicaverunt, quorum præcipue Solomon in libro Sapientiæ, item pater ejus cœleſtium ſcriptor hymnorum, ambo clariſſimi reges, qui Trojani belli tempora CLXXX annis anteceſſerunt, hunc ex Deo natum eſſe teſtantur. Hujus nomen nulli eſt notum, niſi ipſi & patri, ſicut docet Joannes in Revelatione. Hermes ait, non poſſe nomen ejus mortali ore proferri. Ab hominibus tamen duobus vocabulis nuncupatur, Jeſus, quod eſt Salvator, & Chriſtus, quod eſt Rex. Salvator ideo, quia eſt ſanatio & ſalus omnium, qui per eum credunt in Deum. Chriſtus ideo,

quia ipſe de cœlo in ſeculi hujus conſummatione venturus eſt, ut judicet mundum, &, reſurrectione mortuorum facta, regnum ſibi conſtituat æternum.

CAPUT XLIII.

Sed ne qua forte ſit apud te hæſitatio, cur eum, qui ante mundum ex Deo natus ſit, Jeſum appellemus, qui ante annos CCC natus ex homine eſt, rationem tibi breviter exponam. Idem eſt Dei & hominis filius. Bis enim natus eſt. Primum de Deo in ſpiritu ante ortum mundi, poſtmodum in carne ex homine, Auguſto imperante: cujus rei præclarum & grande myſterium eſt, in quo & ſalus hominum, & religio ſummi Dei, & omnis veritas continetur. Nam cum primum ſcelerati atque impii Deorum cultus per inſidias dæmonum irrepſerunt, tum penes ſolos Hebræos religio Dei manſit, qui tamen non lege aliqua, ſed traditum ſibi per ſucceſſiones cultum patrio more tenuerunt uſque ad id tempus, quo de Ægypto exierunt, Moyſe duce, primo omnium prophetarum, per quem illis lex eſt a Deo impoſita, qui Judæi ſunt poſtmodum nominati. Servierunt igitur Deo vinculis legis obſtricti. Sed iidem, paulatim ad profanos ritus aberrantes, alienos Dos ſuſceperunt, &, derelicto patrio cultu, inſenſilibus ſimulacris immolaverunt. Propterea Deus prophetas ad eos miſit, divino ſpiritu adimpletos, qui illis peccata exprobrarent, & pœnitentiam indicerent, qui ſecuturam ultionem minarentur, ac denuntiarent futurum, ſi in iiſdem delictis perſeveraſſent, ut alium

mitteret novæ legis latorem, &, ingrato populo ab hereditate ſummoto, aliam ſibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret. Illi autem non modo perſeverarunt; verum etiam eos ipſos, qui mittebantur, interfecerunt. Itaque damnavit eos ob hæc facinora, nec adjecit ulterius prophetas mittere ad populum contumacem, ſed filium ſuum miſit, ut gentes univerſas ad gratiam Dei convocaret. Nec illos tamen, licet impios & ingratos, ab ſpe ſalutis excluſit, ſed ad ipſos potiſſimum miſit, ut ſi forte paruiſſent, non amitterent, quod acceperant; ſi autem Deum ſuum non ſuſcepiſſent, tum, heredibus abditis, gentes in adoptionem venirent. Juſſit igitur eum ſummus pater deſcendere in terram, & humanum corpus induere; ut ſubjectus paſſionibus carnis, virtutem ac patientiam non ſolum verbis, ſed etiam factis doceret. Renatus eſt ergo ex virgine ſine patre tanquam homo; ut, quemadmodum in prima nativitate ſpiritali creatus ex ſolo Deo, ſanctus Spiritus factus eſt, ſic in ſecunda carnali ex ſola matre genitus, caro ſancta fieret: ut per eum caro, quæ ſubjecta peccato fuerat, ab interitu liberaretur.

CAPUT XLIV.

Hæc ſic futura, ut expoſui, prophetæ ante prædixerant. Apud Solomonem ita ſcriptum eſt: *Infirmatus eſt uterus virginis & accepit fœtum, & gravata eſt, & facta eſt in multa miſeratione mater virgo.* Apud Eſaiam ſic: *Ecce virgo accipiet in uterum, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel,*

quod ſignificat, nobiſcum Deus. Fuit enim nobiſcum in terra, cum induit carnem; & nihilominus Deus fuit in homine, & homo in Deo. Utrumque autem eum fuiſſe, a prophetis ante prædictum eſt. Quod Deus fuerit, Eſaias ita dicit: *Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus eſt, & nos neſciebamus, Deus Iſrael. Confundentur & reverebuntur omnes, qui adverſantur tibi, & cadent in confuſionem.* Item Jeremias: *Hic Deus noſter eſt, & non deputabitur alius abſque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero ſuo, & Iſrael dilecto ſibi. Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus converſatus eſt.* Item, quod homo fuerit, idem Jeremias dicit: *Et homo eſt, & quis cognovit eum?* Eſaias quoque ſic tradit: *Et mittet eis Dominus hominem, qui ſalvabit eos, & judicans ſanabit eos.* Item Moyſes ipſe in Numeris: *Orietur ſtella ex Jacob, & exſurget homo ex Iſrael.* Idcirco igitur, cum Deus eſſet, ſuſcepit carnem, ut inter Deum & hominem medius factus, hominem ad Deum magiſterio ſuo ſuperata morte perduceret.

CAPUT XLV.

Diximus de nativitate. Nunc de virtute operibuſque dicamus: quæ cum magna inter homines ac mirabilia faceret, videntes illa Judæi, magica potentia fieri putabant, ignorantes, ea omnia, quæ fiebant ab eo, prædicta eſſe a prophetis. Ægros & vario morborum genere languentes non medela aliqua, ſed vi ac poteſtate verbi ſui, protinus roborabat, debiles reſanabat, claudos ad greſſum eri-

gebat, cæcis viſum reſtituebat, mutis eloquium dabat, ſurdos inauribat, pollutos maculatoſque purgabat, furiatis dæmonum incurſu mentem propriam reponebat, mortuos aut jam ſepultos ad vitam lucemque revocabat. Idem quinque millia hominum quinque panibus & duobus piſcibus ſaturavit. Idem ſuper mare ambulavit. Idem in tempeſtate præcepit vento, ut conquieſceret, ſtatimque tranquillitas facta eſt: quæ omnia & in prophetarum libris, & in carminibus Sibyllinis prædicta invenimus. Ob hæc miracula cum ad eum magna concurreret multitudo, &, ut erat, Dei filium, & a Deo miſſum crederet, repleti invidia ſacerdotes ac principes Judæorum, ſimul ira concitati, quod eorum peccata & injuſtitiam coarguebat, coierunt, ut eum occiderent. Quod futurum ante annos mille paulo amplius Solomon in Sapientia pronuntiaverat his verbis: *Circumveniamus juſtum, quoniam inſuavis eſt nobis, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit ſcientiam Dei ſe habere, & filium Dei ſe nominat. Factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum, gravis eſt nobis etiam ad videndum, quoniam diſſimilis eſt aliis vita illius, & mutatæ ſunt viæ illius. Tanquam nugaces æſtimati ſumus ab illo. Continet ſe a viis noſtris, quaſi ab immunditiis, & præfert noviſſima juſtorum, & gloriatur patrem Deum. Videamus ergo, ſi ſermones illius veri ſunt, & tentemus, quæ eventura ſunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut ſciamus reverentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpiſſima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt & er-*

raverunt. Excæcavit enim illos ſtultitia eorum, & neſcierunt ſacramenta Dei. Harum igitur literarum immemores, quas legebant, incitaverunt populum tanquam adverſus impium, ut eum comprehenſum ad judicium ducerent, mortemque ejus impiis vocibus flagitarent. Intentabant autem pro crimine id ipſum, quod ſe Dei filium diceret, & quod legem ſolveret, curando homines in ſabbato: quam ille ſe non ſolvere, ſed implere, dicebat. Cumque Pontius Pilatus, qui tum legatus in Syria judicabat, perſpiceret, cauſam illam ad officium Romani Judicis non pertinere, miſit eum ad Herodem Tetrarcham, permiſitque Judæis, ut ipſi legis ſuæ diſceptatores eſſent: qui, accepta ſceleris poteſtate, addixerunt eum cruci, ſed prius flagellis & palmis verberaverunt, ſpinis coronarunt, faciem conſpuerunt, in cibum & potum dederunt ei fel & acetum, & inter hæc nulla vox ejus audita eſt. Tunc carnifices ſortiti de tunica ejus & pallio, ſuſpenderunt [eum] patibulo atque affixerunt, cum poſtridie Paſcha, id eſt, feſtum diem ſuum celebraturi eſſent. Quod facinus prodigia ſecuta ſunt, ut intelligerent nefas, quod admiſerant. Eodem namque momento, quo ſpiritum poſuit, & terræ motus magnus, & deliquium ſolis fuit, ut in noctem dies verteretur.

CAPUT XLVI.

Quæ omnia prophetæ ſic futura eſſe prædixerant. Eſaias ita dicit: *Non ſum contumax, neque contradico, dorſum meum poſui ad flagella, & ma-*

xillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti a fœditate ſputorum. Idem de ſilentio : *Sicut ovis ad immolandum adductus ſum, & ſicut agnus coram tondentibus ſine voce, ſic non aperuit os ſuum.* Item David in Pſalmo XXXIIII : *Congregata ſunt in me flagella & ignoraverunt, diſſoluti ſunt, nec compuncti ſunt, tentaverunt me, & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis.* Idem de cibo & potu Pſalmo LXVIII : *Et dederunt in eſcam meam fel, & in ſiti mea potum mihi dederunt acetum.* Item de cruce Chriſti : *Et foderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia oſſa mea, ipſi autem contemplati ſunt, & viderunt me, diviſerunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſtem meam ſortem miſerunt.* Moyſes in Deuteronomio : *Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ.* Item in Numeris : *Non quaſi homo Deus ſuſpenditur, neque quaſi filius hominis minas patitur.* Item Zacharias : *Et intuebuntur in me, quem trafixerunt.* De ſolis obſcuratione Amos ita dicit : *In illo die, dicit Dominus, occidet ſol meridie, & obtenebrabitur dies lucis, & convertam dies feſtos veſtros in luctum, & cantica veſtra in lamentationem.* Item Jeremias de civitate Hieroſolyma, in qua paſſus eſt : *Et ſubivit ſol ei, cum adhuc medius dies eſſet, confuſa eſt & maledicta, reliquos eorum in gladium dabo.* Nec fruſtra hæc dicta ſunt. Siquidem poſt breve tempus Imperator Veſpaſianus Judæos debellavit, & terras eorum ferro ignique depopulatus eſt, obſeſſos fame ſubegit, Hieroſolymam evertit, captivos triumphavit, ceteris, qui reliqui fuerunt, terris ſuis in-

terdixit, ne quando iis ad ſolum patrium reverti liceret. Quæ a Deo propter illam Chriſti crucem facta ſunt, ut hoc in ſcripturis eorum Solòmoni ante teſtatus ſit, dicens: *Et erit Iſraël in perditionem, & in inproperium populo, & domus hæc erit deſerta, & omnis, qui tranſiet per illam, admirabitur, & dicet: Propter quam rem Deus fecit terræ huic & huic domui hæc mala? & dicent, quia dereliquerunt dominum Deum ſuum, & perſecuti ſunt regem ſuum dilectiſſimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate magna, pro hoc importavit illis Deus mala hæc.* Quid enim non mererentur, qui dominum, qui ad ſalutem ipſorum venerat, peremerunt?

CAPUT XLVII.

Poſt hæc detractum patibulo corpus monumento condiderunt. Verum tertio die ante lucem, terræ motu facto, ac revoluto lapide, quo ſepulcrum clauſerant, reſurrexit. In ſepulcro autem nihil niſi exuviæ corporis ſunt repertæ. Ipſum vero reſurrecturum die tertio jam olim prophetæ fuerant prælocuti. David in Pſalmo XV: *Non derelinques animam meam ad inferos, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem.* Item Oſee: *Hic filius meus ſapiens, propter quod nunc non reſiſtet in contribulatione filiorum ſuorum, & de manu inferorum eruam eum. Ubi eſt judicium tuum, mors, ubi eſt aculeus tuus?* Idem rurſus: *Vivificabit nos poſt biduum die tertio.* Profectus igitur in Galilæam poſt reſurrectionem, diſcipulos ſuos rurſus, quos metus in fugam verterat, congregavit, datiſque mandatis, quæ obſer-

vari vellet, & ordinata Evangelii prædicatione per totum orbem, inſpiravit in eos Spiritum ſanctum, ac dedit eis poteſtatem mirabilia faciendi, ut in ſalutem hominum tam factis, quam verbis, operarentur; ac tum demum quadrageſimo die remeavit ad Patrem, ſublatus in nubem. Hoc Daniel propheta jampridem oſtenderat, dicens: *Videbam in viſu noctis, & ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens & uſque ad antiquum dierum pervenit, & qui aſſiſtebant, obtulerunt eum, & datum eſt ei regnum, & honor, & imperium, & omnes populi, tribus, linguæ ſervient ei, & poteſtas ejus æterna, quæ nunquam tranſibit, & regnum ejus non corrumpetur.* Item David in Pſalmo CIX: *Dixit Dominus Domino meo: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos ſuppedaneum pedum tuorum.*

CAPUT XLVIII.

Cum igitur ad dexteram Dei ſedeat, calcaturus inimicos ſuos, qui eum cruciaverunt, quando ad judicandum orbem venerit, apparet, nullam ſpem reliquam eſſe Judæis, niſi converſi ad pœnitentiam, & a ſanguine, quo ſe polluerunt, abluti ſperare in eum cœperint, quem negaverunt. Ideo ſic dicit Heſdra: *Hoc paſcha Salvator noſter eſt & refugium noſtrum. Cogitate, & aſcendat in cor veſtrum, quoniam habemus humiliare eum in ſigno, & poſt hæc ſperabimus in eum.* Exheredatos autem eſſe Judæos, quia Chriſtum reprobaverunt, & nos, qui ſumus ex gentibus, in eorum locum adoptatos, ſcripturis approbatur. Jeremias ita dicit: *Dereliqui domum*

meam, dimiſi hereditatem meam in manus inimicorum ejus. Facta eſt hereditas mea mihi, ſicut leo in ſilva, dedit ipſa ſuper me vocem ſuam, idcirco odivi eam. Item Malachias: *Non eſt mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & ſacrificium acceptum non habebo ex manibus veſtris, quia a ſolis ortu uſque ad occaſum clarificabitur nomen meum apud gentes.* Eſaias quoque ſic: *Venio colligere omnes gentes & linguas, & venient, & videbunt claritatem meam.* Idem alio loco ex perſona Patris ad Filium: *Ego Dominus Deus vocavi te in juſtitiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, dedi te in teſtamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos, & de domo carceris ſedentes in tenebris.*

CAPUT XLIX.

Si ergo Judæi a Deo rejecti ſunt, ſicut ſacrarum ſcripturarum fides indicat, gentes autem, ſicut videmus, aſcitæ, ac de tenebris hujus vitæ ſecularis, deque vinculis dæmonum liberatæ, nulla igitur alia ſpes homini propoſita eſt, niſi veram religionem veramque ſapientiam, quæ in Chriſto eſt, fuerit ſecutus: quem qui ignorat, a veritate ac Deo ſemper alienus eſt. Nec ſibi de ſummo Deo, vel Judæi, vel philoſophi blandiantur. Qui Filium non agnovit, nec Patrem potuit agnoſcere. Hæc eſt ſapientia, & hoc myſterium ſummi Dei. Per illum ſe Deus & agnoſci, & coli voluit. Ideo prophetas ante præmiſit, qui de adventu ejus prædicarent, ut, cum facta eſſent in eo, quæcun-

que prædicata ſunt, tunc ab hominibus & Dei filius & Deus crederetur. Nec tamen ſic habendum eſt, tanquam duo ſint Dii. Pater enim ac Filius unum ſunt. Cum enim Pater Filium diligat, omniaque ei tribuat, & Filius Patri fideliter obſequatur, nec velit quidquam, niſi quod Pater, non poteſt utique neceſſitudo tanta divelli, ut duo eſſe dicantur, in quibus & ſubſtantia, & voluntas, & fides una eſt. Ergo & Filius per Patrem, & Pater per Filium. Unus eſt honos utrique tribuendus tanquam uni Deo, & ita dividendus eſt per duos cultus, ut diviſio ipſa compage inſeparabili vinciatur. Neutrum ſibi relinquet, qui aut Patrem a Filio, aut Filium a Patre ſecernit.

CAPUT L.

Supereſt reſpondere etiam iis, qui putant, inconveniens fuiſſe, nec habere rationem, ut Deus mortali corpore indueretur, ut hominibus ſubjectus eſſet, ut contumelias ſuſtineret, cruciatus etiam, mortemque pateretur. Dicam, quod ſentio, & rem immenſam paucis, ut potero, ſubſtringam. Qui aliquid docet, debet, ut opinor, facere ipſe, quæ docet, ut cogat homines obtemperare. Nam ſi non fecerit, præceptis ſuis fidem derogabit. Exemplis igitur opus eſt, ut ea, quæ præcipiuntur, habeant firmitatem, & ſi quis contumax exſtiterit, ac dixerit non poſſe fieri, præceptor illum præſenti opere convincat. Non poteſt ergo perfecta eſſe doctrina, cum verbis tantum traditur: ſed tum perfecta eſt, cum factis adimpletur. Chriſtus ita-

que, cum doctor virtutis ad homines mitteretur; utique, ut doctrina ejus perfecta eſſet, & docere & facere debuerat. Sed, ſi corpus hominis non induiſſet, non poſſet facere, quæ docebat, id eſt, non iraſci, non cupere divitias, non libidine inflammari, dolorem non timere, mortem contemnere. Hæc ſunt utique virtutes: ſed fieri ſine carne non poſſunt. Ergo ideo corporatus eſt, ut, cum vincenda eſſe carnis deſideria doceret, ipſe faceret prior, ne quis excuſationem de carnis fragilitate prætenderet.

CAPUT LI.

Dicam nunc de ſacramento crucis, ne quis forte dicat: Si ſuſcipienda illi mors fuerat, non utique infamis ac turpis, ſed quæ haberet aliquid honeſtatis. Scio equidem, multos, dum abhorrent nomen crucis, refugere a veritate, cum in ea & ratio magna ſit & poteſtas. Nam cum ad hoc miſſus eſſet, ut humillimis quibuſque viam panderet ad ſalutem, ſe ipſe humilem fecit, ut eos liberaret. Suſcepit ergo id genus mortis, quod ſolet humilibus irrogari, ut omnibus facultas daretur imitandi. Præterea cum eſſet reſurrecturus, amputari partem corporis ejus fas non erat, nec os infringi, quod accidit iis, qui capite plectuntur. Crux ergo potior fuit, quæ reſurrectioni corpus integris oſſibus reſervavit. His etiam illud accedit, quod paſſione ac morte ſuſcepta ſublimem fieri oportebat. Adeo illum crux & re & ſignificatione exaltavit, ut omnibus majeſtas ejus ac virtus cum ipſa paſſione notuerit.

Nam quod extendit in patibulo manus, utique alas ſuas in Orientem Occidentemque porrexit, ſub quas univerſæ nationes ab utraque mundi parte ad requiem convenirent. Quantum autem valeat hoc ſignum, & quid habeat poteſtatis, in promtu eſt, cum omnis dæmonum cohors hoc ſigno expellitur ac fugatur. Et ſicut ipſe ante paſſionem dæmonas verbo & imperio proturbabat, ſic nunc nomine ac ſigno paſſionis ejuſdem ſpiritus immundi, quando in corpora hominum irrepſerint, exiguntur, cum extorti & excruciati, ac ſe dæmonas confitentes, verberanti ſe Deo cedunt. Quid ergo ſperaverint de ſuis religionibus cumque ſua ſapientia Græci, cum videant, Deos ſuos, quos eoſdem dæmonas eſſe non negant, per crucem ab hominibus triumphari?

CAPUT LII.

Una igitur ſpes hominibus vitæ eſt, unus portus ſalutis, unum refugium libertatis, ſi abjectis, quibus tenebantur, erroribus, aperiant oculos mentis ſuæ, Deumque cognoſcant, in quo ſolo domicilium veritatis eſt; terrena & de terra ficta contemnant; philoſophiam, quæ apud Deum ſtultitia eſt, pro nihilo computent; & vera ſapientia, id eſt, religione ſuſcepta, fiant immortalitatis heredes. At enim repugnant non tam veritati, quam propriæ ſaluti; cumque hæc audiunt, velut aliquod inexpiabile nefas deteſtantur. Sed ne audire quidem patiuntur: violari aures ſuas ſacrilegio putant, ſi audierint: nec jam maledictis abſtinent, ſed, quantis poſſunt, verborum contumeliis inſectantur, iidemque, ſi po-

teſtatem nacti fuerint, velut hoſtes publicos perſequuntur, immo etiam plus quam hoſtes, quorum, cum bello victi fuerint, aut mors, aut ſervitus pœna eſt, nec ullis poſt arma depoſita cruciatus, quamvis omnia pati meruerint, qui facere voluerunt, & inter mucrones locum pietas habet. Inaudita eſt crudelitas, cum innocentia nec victorum hoſtium conditionem meretur. Quæ tanta hujus furoris eſt cauſa? Scilicet, quia ratione congredi non queunt, violentia premunt, incognita cauſa tanquam nocentiſſimos damnant, qui conſtare de ipſa innocentia noluerunt. Nec ſatis putant, ſi celeri ac ſimplici morte moriantur, quos irrationabiliter oderunt; ſed eos exquiſitis cruciatibus lacerant, ut expleant odium: quod non peccatum aliquod, ſed veritas parit, quæ idcirco male viventibus odioſa eſt, quia ægre ferunt, eſſe aliquos, quibus facta eorum placere non poſſunt. Hos omni modo cupiunt exſtinguere, ut poſſint libere ſine teſte peccare.

CAPUT LIII.

Sed hæc facere ſe dicunt, ut Deos ſuos defendant. Primum, ſi Dii ſunt, & habent aliquid poteſtatis ac numinis, defenſione hominis patrocinioque non indigent, ſed ſe ipſos utique defendunt. Aut quomodo ab iis homo ſperare auxilium poteſt, ſi ne ſuas quidem injurias poſſunt vindicare? Stultum igitur & vanum, Deorum eſſe vindices velle, niſi quod ex eo magis apparet diffidentia. Qui enim patrocinium Dei, quem colit, ſuſcipit, illum eſſe

nihil confitetur: ſi autem ideo colit, quia potentem arbitratur, non debet eum velle defendere, a quo ipſe eſt defendendus. Nos igitur recte. Nam cum iſti defenſores falſorum Deorum adverſus verum Deum rebelles, nomen ejus in nobis perſequuntur, nec re, nec verbo repugnamus, ſed mites, & taciti, & patientes perferimus omnia, quæcunque adverſus nos poteſt crudelitas machinari. Habemus enim fiduciam in Deo, a quo exſpectamus ſecuturam protinus ultionem. Nec eſt inanis iſta fiducia. Siquidem eorum omnium, qui hoc facinus auſi ſunt, miſerabiles exitus partim cognovimus, partim vidimus. Nec ullus habuit impune, quod Deum læſit; ſed qui ſit verus Deus, qui verbo diſcere noluit, ſupplicio ſuo didicit. Vellem ſcire, cum invitos adigunt ad ſacrificium, quid ſecum habeant rationis, aut cui præſtent, quod faciunt. Si Diis; non eſt ille cultus, nec acceptabile ſacrificium, quod ſit ingratis, quod extorquetur per injuriam, quod eruitur per dolorem. Si autem ipſis, quos cogunt; non eſt utique beneficium, quod quis ne accipiat, etiam mori mavult. Si bonum eſt, ad quod me vocas, cur malo invitas? cur non verbis, ſed verberibus? cur non ratione, ſed cruciatibus corporis? Unde apparet, malum eſſe illud, ad quod non illicis volentem, ſed trahis recuſantem. Quæ ſtultitia eſt, conſulere velle nolenti? An ſi aliquis prementibus malis ad mortem confugere conatur, num potes, ſi aut gladium extorſeris, aut laqueum ruperis, aut præcipitio retraxeris, aut venenum effuderis, conſervatorem te hominis gloriari, cum

ille, quem ſervaſſe te putas, nec gratias agat, & te male ſecum arbitretur egiſſe, quod mortem ſibi prohibueris optatam, quod ad finem, quod ad requiem malorum pervenire non ſinueris? Beneficium enim non ex qualitate rei debet, ſed ex animo ejus, qui accipit, ponderari. Cur pro beneficio imputes, quod mihi maleficium eſt? Vis me Deos tuos colere, quod ego mihi mortiferum duco. Si bonum eſt, non invideo. Fruere ſolus bono tuo. Non eſt, quod velis errori meo ſuccurrere, quem judicio ac voluntate ſuſcepi. Si malum, quid me ad conſortium mali rapis? *Utere ſorte tua.* Ego malo in bono mori, quam in malo vivere.

CAPUT LIV.

Hæc quidem juſte dici poſſunt. Sed quis audiet, cum homines furioſi & impotentes minui dominationem ſuam putent, ſi ſit aliquid in rebus humanis liberum. Atquin religio ſola eſt, in qua libertas domicilium collocavit. Res eſt enim præter ceteras voluntaria, nec imponi cuiquam neceſſitas poteſt, ut colat, quod non vult. Poteſt aliquis forſitan ſimulare, non poteſt velle. Denique cum metu tormentorum aliqui aut cruciatibus victi ad exſecranda ſacrificia conſenſerint, nunquam ultro faciunt, quod neceſſitate fecerunt; ſed, data rurſus facultate, ac reddita libertate, referunt ſe ad Deum, eumque precibus & lacrimis placant, agentes non voluntatis, quam non habuerunt, ſed neceſſitatis, quam pertulerunt, pœnitentiam, & venia ſatisfacientibus non negatur. Quid ergo promovet, qui corpus inquinat,

quando immutare non poteſt voluntatem? At enim homines inanis cerebri, ſi quem fortem adegerint libare Diis ſuis, incredibili alacritate inſolenter exſultant, &, quaſi hoſtem ſub jugum miſerint, gaudent. Si vero aliquis, nec minis nec tormentis territus, fidem vitæ anteferre maluerit, in hunc ingenium ſuum crudelitas exſerit, infanda & intolerabilia molitur, &, quia ſciunt, glorioſam eſſe pro Deo mortem, & hanc nobis eſſe victoriam, ſi ſuperatis tortoribus animam pro fide ac religione ponamus, & ipſi enituntur, ut vincant. Non afficiunt morte, ſed excogitant novos inauditoſque cruciatus, ut fragilitas viſcerum doloribus cedat: &, ſi non ceſſerit, differunt, adhibentque vulneribus curam diligentem, ut crudis adhuc cicatricibus repetita tormenta plus doloris immittant: & hanc adverſus innocentes carnificinam exercentes, pios utique ſe & juſtos & religioſos putant, (talibus enim ſacris Deorum delectantur) illos vero impios & deſperatos nuncupant. Quæ iſta eſt perverſitas, ut, qui torquetur innocens, deſperatus atque impius nominetur, carnifex autem juſtus piusque dicatur?

CAPUT LV.

Sed recte ac merito puniri eos ajunt, qui publicas religiones a majoribus traditas exſecrantur. Quid, ſi majores illi ſtulti fuerunt in ſuſcipiendis religionibus vanis, ſicut jam ſupra oſtendimus, præſcribetur nobis, quo minus vera & meliora ſectemur? Cur nobis auferimus libertatem, ſed quaſi addicti alienis ſervimus erroribus? Liceat ſapere, liceat

inquirere veritatem. Sed tamen, ſi libet majorum defendere ſtultitiam, cur impune habent Ægyptii, qui pecudes, & omnis generis beſtias pro Diis colunt? Cur de Diis ipſis [mimi] aguntur, & qui eos facetius deriſerit, honoratur? Cur audiuntur philoſophi, qui aut nullos Deos eſſe ajunt, aut ſi ſunt, nihil curare, nec humana reſpicere, aut nullam eſſe omnino, quæ regat mundum, providentiam, diſſerunt. Sed ſoli ex omnibus impii judicantur, qui Deum, qui veritatem ſequuntur. Quæ cum ſit eadem juſtitia, eadem ſapientia, hanc iſti vel impietatis vel ſtultitiæ crimine infamant, nec perſpiciunt, quid ſit, quod eos fallat, cum & malo vocabulum boni, & bono mali nomen imponunt. Plurimi quidem philoſophorum, ſed maxime Plato & Ariſtoteles, de juſtitia multa dixerunt, aſſerentes & extollentes eam ſumma laude virtutem, quod ſuum cuique tribuat, quod æquitatem in omnibus ſervet, & cum ceteræ virtutes quaſi tacitæ ſint, & intus incluſæ, ſolam eſſe juſtitiam, quæ nec ſibi tantum conciliata ſit, nec occulta, ſed foras tota promineat, & ad bene faciendum prona ſit, ut quamplurimis proſit. Quaſi vero in judicibus ſolis, atque in poteſtate aliqua conſtitutis, juſtitia eſſe debeat, & non in omnibus. Atquin nullus eſt hominum, ne infirmorum quidem ac mendicorum, in quem juſtitia cadere non poſſit. Sed quia ignorabant, quid eſſet, unde profflueret, quid operis haberet, ſummam illam virtutem, id eſt, commune omnium bonum paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, ſed alienis tantum

commodis ſtudere dixerunt. Nec immerito exſtitit Carneades, homo ſummo ingenio & acumine, qui refelleret iſtorum orationem, & juſtitiam, quæ fundamentum ſtabile non habebat, everteret: non quia vituperandam eſſe juſtitiam ſentiebat, ſed ut illos defenſores ejus oſtenderet nihil certi, nihil firmi de juſtitia diſputare.

CAPUT LVI.

Nam ſi juſtitia eſt veri Dei cultus, (quid enim tam juſtum ad æquitatem, tam pium ad honorem, tam neceſſarium ad ſalutem, quam Deum agnoſcere ut parentem, venerari ut dominum, ejuſque legi aut præceptis obtemperare?) neſcierunt ergo juſtitiam philoſophi, quia nec ipſum Deum agnoverunt, nec cultum ejus legemque tenuerunt, & ideo refelli potuerunt a Carneade, cujus hæc fuit diſputatio, nullum eſſe jus naturale, itaque omnes animantes, ipſa ducente natura, commoda ſua defendere, & ideo juſtitiam, ſi alienis utilitatibus conſulit, ſuas negligit, ſtultitiam eſſe dicendam. Quod ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſederint, juſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere, quod vi & armis occupaverunt, ad caſas & egeſtatem revertentur. Quod ſi fecerint, juſtos quidem, ſed tamen ſtultos judicari neceſſe eſt, qui, ut aliis proſint, ſibi nocere contendant. Deinde, ſi reperiat aliquis hominem, qui aut aurum pro aurichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere neceſſitas cogat, utrum diſſimulabit & emet parvo, an potius indi-

cabit? Si indicabit, juſtus utique dicetur, quia non fefellit; ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum. Sed facile de damno eſt. Quid, ſi vita ejus in periculum veniet, ut eum neceſſe ſit aut occidere, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc evenire, ut, naufragio facto, inveniat aliquem imbecillem tabulæ inhærentem, aut, victo exercitu, fugiens reperiat aliquem vulneratum equo inſidentem, utrumne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit evadere? Si volet juſtus eſſe, non faciet: ſed idem ſtultus judicabitur, qui, dum alterius vitæ parcit, ſuam prodet. Si faciet, ſapiens quidem videbitur, quia ſibi conſulet, ſed idem malus, quia nocebit.

CAPUT LVII.

Acuta iſta ſane: ſed reſpondere ad ea facillime poſſumus. Immutatio enim nominum facit, ut ſic eſſe videatur. Nam & juſtitia imaginem habet ſtultitiæ, non tamen eſt ſtultitia: & malitia imaginem ſapientiæ, non tamen ſapientia eſt. Sed ſicut malitia iſta in conſervandis utilitatibus ſuis intelligens, & arguta, non ſapientia, ſed calliditas & aſtutia eſt, ita & juſtitia non debet ſtultitia, ſed innocentia nominari; quia neceſſe eſt & juſtum eſſe ſapientem, & eum, qui ſit ſtultus, injuſtum. Nam neque ratio, neque natura ipſa permittit, ut is, qui juſtus eſt, ſapiens non ſit; quoniam juſtus nihil utique facit, niſi quod rectum & bonum eſt, pravum & malum ſemper fugit. Quis autem diſcernere bonum & malum, pravum & rectum poteſt, niſi qui ſapiens fuerit? Stultus autem male facit, quia, bonum & malum

quid ſit, ignorat. Ideo peccat, quia non poteſt recta & prava diſcernere. Non poteſt igitur neque ſtulto juſtitia, neque injuſto ſapientia convenire. Stultus igitur non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſaucium dejecerit, quia ſe abſtinuit a nocendo, quod eſt peccatum: peccatum autem vitare ſapientis eſt. Sed ut ſtultus prima facie videatur, illa res efficit, quod exſtingui animam cum corpore æſtimant: idcirco omne commodum ad hanc vitam referunt. Si enim poſt mortem nihil eſt, utique ſtulte facit, qui alterius animæ parcit cum diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis, quam ſuo, conſulit. Si mors animam delet, danda eſt opera, quo diutius commodiuſque vivamus: ſi autem vita poſt mortem ſupereſt æterna & beata, hanc utique corporalem cum omnibus terræ bonis juſtus & ſapiens contemnet, quia ſciet, quale a Deo ſit præmium recepturus. Teneamus igitur innocentiam, teneamus juſtitiam, ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut veram ſapientiam tenere poſſimus. Et ſi hominibus ineptum videtur ac ſtultum, torqueri & mori malle, quam libare Diis, & abire ſine noxa, nos tamen omni virtute omnique patientia fidem Deo exhibere nitamur. Non mors terreat, non dolor frangat, quo minus vigor animi, & conſtantia inconcuſſa ſervetur. Stultos vocent, dummodo ipſi ſtultiſſimi ſint & hebetes, & cæci, & pecudibus æquales, qui non intelligunt eſſe mortiferum, relicto Deo vivo, proſternere ſe atque adorare terrena; qui neſciunt, & illos æternam pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint venerati, &

eos, qui nec tormenta, nec mortem pro cultu & honore veri Dei recuſaverint, vitam perpetuam conſecuturos. Hæc eſt fides ſumma, hæc eſt vera ſapientia, hæc perfecta juſtitia. Nihil ad nos attinet, ſtulti quid homunculi ſentiant. Nos judicium Dei exſpectare debemus, ut eos poſtmodum, qui de nobis judicant, judicemus.

CAPUT LVIII.

Dixi de juſtitia, quid eſſet. Sequitur, ut oſtendam, quod ſit verum ſacrificium Dei, qui ſit juſtiſſimus ritus colendi; ne quis arbitretur, aut victimas, aut odores, aut dona pretioſa deſiderari a Deo: a quo ſi fames, ſi ſitis, ſi algor, ſi rerum omnium terrenarum cupiditas abeſt; non ergo utitur his omnibus, quæ templis Diiſque fictilibus inferuntur, ſed ſicut corporalibus corporalia, ſic utique incorporali incorporale ſacrificium neceſſarium eſt. Illis autem, quæ in uſum tribuit homini Deus, ipſe non indiget; cum omnis terra ipſius ſit ſub poteſtate, non indiget templo, cujus domicilium mundus eſt; non indiget ſimulacro, qui eſt & oculis & mente incomprehenſibilis; non indiget terrenis luminibus, qui ſolem cum ceteris aſtris in uſum hominis potuit accendere. Quid igitur ab homine deſiderat Deus, niſi cultum mentis, qui eſt purus & ſanctus? Nam illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem ſunt, inepta, fragilia, ingrata ſunt. Hoc eſt ſacrificium verum, non quod ex arca, ſed quod ex corde profertur; non quod manu, ſed quod mente libatur. Hæc acceptabilis victima eſt, quam de ſe ipſo

animus immolat. Nam quid hoſtiæ? quid tura? quid veſtes? quid argentum? quid aurum? quid pretioſi lapides conferunt, ſi colentis pura mens non eſt? Sola ergo juſtitia eſt, quamDeus expetit. In hac ſacrificium, in hac Dei cultus eſt: de quo nunc mihi diſſerendum eſt, docendumque, in quibus operibus juſtitiam neceſſe ſit contineri.

CAPUT LIX.

Duas eſſe humanæ vitæ vias nec philoſophis ignotum fuit, nec poetis; ſed eas utrique diverſo modo induxerunt. Philoſophi, alteram induſtriæ, alteram inertiæ eſſe voluerunt; ſed hoc minus recte, quod eas ad ſola vitæ hujus commoda retulerunt. Melius poetæ, qui alteram juſtorum, alteram impiorum eſſe dixerunt. Sed in eo peccant, quod eas non in hac vita, ſed apud inferos eſſe ajunt. Nos utique rectius, qui alteram vitæ, alteram mortis, & hic tamen eſſe has vias dicimus: ſed illa dexterior, qua juſti gradiuntur, non in Elyſium fert, ſed in cœlum. Immortales enim fiunt. Siniſterior ad tartarum: æternis enim cruciatibus addicuntur injuſti. Tenenda eſt igitur nobis juſtitiæ via, quæ ducit ad vitam. Primum autem juſtitiæ officium eſt, Deum agnoſcere ut parentem, eumque metuere ut dominum, diligere ut patrem. Idem enim, qui nos genuit, qui vitali ſpiritu animavit, qui alit, qui ſalvos facit, habet in nos non modo ut pater, verum etiam ut dominus licentiam verberandi, & vitæ ac necis poteſtatem: unde illi ab homine duplex honos, id eſt, amor cum timore debetur. Se-

cundum juſtitiæ officium eſt, hominem agnoſcere velut fratrem. Si enim nos idem Deus fecit, & univerſos ad juſtitiam vitamque æternam pari conditione generavit, fraterna utique neceſſitudine cohæremus: quam qui non agnoſcit, injuſtus eſt. Sed origo hujus mali, quo ſocietas inter ſe hominum, quo neceſſitudinis vinculum diſſolutum eſt, ab ignoratione veri Dei naſcitur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus eſſe nullo pacto poteſt. Inde eſt, quod ex eo tempore, quo Dii multi conſecrari ab hominibus colique cœperunt, fugata, ſicut poetæ ferunt, juſtitia, direptum eſt omne fœdus, direpta ſocietas juris humani. Tum ſibi quiſque conſulens jus in viribus computare, nocere invicem, fraudibus aggredi, dolis circumſcribere, commoda ſua aliorum incommodis adaugere, non cognatis, non liberis, non parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obſidere cum ferro vias, maria infeſtare, libidini autem, quo furor duxerit, frena laxare, nihil denique ſancti habere, quod non cupiditas infanda violaret. Cum hæc fierent, tum leges ſibi homines condiderunt pro utilitate communi, ut ſe interim tutos ab injuriis facerent. Sed metus legum non ſcelera comprimebat, ſed licentiam ſubmovebat. Poterant enim leges delicta punire, conſcientiam punire non poterant. Itaque, quæ ante palam fiebant, clam fieri cœperunt. Circumſcribi etiam jura: ſiquidem ipſi præſides legum præmiis muneribuſque corrupti, vel in remiſſionem malorum, vel perniciem bonorum ſententias venditabant. His ac-

cedebant diſſenſionès, & bella, & mutuæ deprædationes, & oppreſſis legibus ſæviendi poteſtas licenter aſſumta.

CAPUT LX.

In hoc ſtatu cum eſſent humanæ res, miſertus eſt noſtri Deus, revelavit ſe nobis & oſtendit; ut in ipſo religionem, fidem, caſtitatem, miſericordiam diſceremus; ut, errore vitæ prioris abjecto, ſimul cum ipſo Deo noſmetipſos, quos impietas diſſociaverat, noſceremus, legemque divinam, quæ humana cum cœleſtibus copulat, tradente ipſo Domino, ſumeremus: qua lege univerſi, quibus irretiti fuimus, errores cum vanis & impiis ſuperſtitionibus tollerentur. Quid igitur homini debeamus, eadem illa lex præſcribit, quæ docet, quidquid homini præſtiteris, Deo præſtari. Sed radix juſtitiæ, & omne fundamentum æquitatis eſt illud, ut non facias, quod pati nolis, ſed alterius animum de tuo metiaris. Si acerbum eſt injuriam ferre, &, qui eam fecerit, videtur injuſtus; transfer in alterius perſonam, quod de te ſentis, & in tuam, quod de altero judicas; & intelliges, tam te injuſte facere, ſi alteri noceas, quam alterum, ſi tibi. Hæc ſi mente volvamus, innocentiam tenebimus, in qua juſtitia velut primo gradu inſiſtit. Primum eſt enim, non nocere; proximum, prodeſſe. Et ſicut in rudibus agris, priuſquam ſerere incipias, evulſis ſentibus, & omnibus ſtirpium radicibus amputatis, arva purganda ſunt: ſic de noſtris animis prius vitia detrahenda, & tunc demum virtutes inſerendæ, de

quibus ſeminatæ per verbum Dei fruges immorta-litatis oriantur.

CAPUT LXI.

Tres affectus, vel, ut ita dicam, tres furiæ ſunt, quæ in animis hominum tantas perturbationes cient, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi ſui reſpectum [aut curam] habere permittant: ira, quæ vindictam cupit; avaritia, quæ deſiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. His vitiis ante omnia reſiſtendum eſt: hæ ſtirpes eruendæ, ut virtutes inſeri poſſint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperandos putant. Neutri eorum recte; quia neque in totum detrahi poſſunt, ſiquidem natura inſiti certam habent magnamque rationem, neque diminui, quoniam ſi mala ſunt, carendum eſt etiam temperatis & mediocribus; ſi bona, integris abutendum eſt. Nos vero neque detrahendos, neque minuendos eſſe dicimus. Non enim per ſe mala ſunt, quæ Deus homini rationabiliter inſevit: ſed cum ſint utique natura bona, quoniam ad tuendam vitam ſunt attributa, male utendo fiunt mala, & ſicut fortitudo, ſi pro patria dimices, bonum eſt, ſi contra patriam, malum: ſic & affectus, ſi ad uſus bonos habeas, virtutes erunt; ſi ad malos, vitia dicentur. Ira igitur ad coercitionem peccatorum, id eſt, ad regendam ſubjectorum diſciplinam data eſt, ut metus licentiam comprimat, & compeſcat audaciam. Sed qui terminos ejus ignorant, iraſcuntur paribus, aut etiam potioribus. Inde ad im-

mania facinora proſilitur : inde ad cædes, inde ad bella conſurgitur. Cupiditas quoque ad deſideranda & conquirenda vitæ neceſſaria tributa eſt. Sed qui neſciunt fines ejus, inſatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc venena, hinc circumſcriptiones, hinc falſa teſtamenta, hinc omnia fraudum genera erupere. Libidinis autem affectus ad procreandos liberos inſitus & innatus eſt: ſed qui limites ejus in animo non tenent, utuntur eo ad ſolam voluptatem. Inde illiciti amores, inde adulteria & ſtupra, inde omnes corruptelæ oriuntur. Redigendi ſunt ergo iſti affectus intra fines ſuos, & in viam rectam dirigendi, in qua, etiamſi ſint vehementes, culpam tamen habere non poſſunt.

CAPUT LXII.

Cohibenda eſt ira, cum patimur injuriam, ut & malum comprimatur, quod ex certamine impendet, & ut duas maximas virtutes, innocentiam patientiamque, teneamus. Avaritia frangatur, cum habemus, quod ſatis eſt. Quis enim furor eſt, in his coacervandis laborare, quæ aut latrocinio, aut furto, aut proſcriptione, aut morte ad alios neceſſe ſit pervenire? Libido extra legitimum torum non evagetur, ſed creandis liberis ſerviat. Appetentia enim nimia voluptatis & periculum parit, & infamiam generat; & (quod eſt maxime cavendum) mortèm acquirit æternam. Nihil eſt tam inviſum Deo, quam mens inceſta, & animus impurus. Nec hac ſola voluptate abſtinendum ſibi quis putet, quæ capitur ex feminei corporis copulatione, ſed &

ceteris voluptatibus ſenſuum reliquorum; quia & ipſæ ſunt vitioſæ, & ejuſdem virtutis eſt eas contemnere. Oculorum voluptas percipitur ex rerum pulchritudine, aurium de vocibus canoris & ſuavitatibus, narium de odore jucundo, ſaporis de cibis dulcibus, quibus omnibus virtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus a cœleſtibus ad terrena, ab æternis ad temporalia, a vita immortali ad pœnam perpetuam deprimatur. In ſaporis & odoris voluptatibus hoc periculum eſt, quod trahere ad luxuriem poſſunt. Qui enim fuerit his deditus, aut non habebit ullam rem familiarem, aut, ſi habuerit, abſumet, & aget poſtmodum vitam deteſtabilem. Qui autem rapitur auditu, ut taceam de cantibus, qui ſenſus intimos ita ſæpe deleniunt, ut etiam ſtatum mentis furore perturbent; compoſitis certe orationibus numeroſiſque carminibus, aut argutis diſputationibus, ad impios cultus facile traducitur. Inde eſt, quod ſcriptis cœleſtibus, quia videntur incomta, non facile credunt, qui aut ipſi ſunt diſerti, aut diſerta legere malunt, non quærunt vera, ſed dulcia: immo illis hæc videntur eſſe veriſſima, quæ auribus blandiuntur. Ita reſpuunt veritatem, dum ſermonis ſuavitate capiuntur. Voluptas vero, quæ ſpectat ad viſum, multiformis eſt. Nam quæ percipitur ex rerum pretioſarum pulchritudine, avaritiam concitat, quæ aliena eſſe debet a ſapiente atque juſto: quæ autem capitur de ſpecie mulierum, in alteram rapit voluptatem, de qua jam ſuperius locuti ſumus.

CAPUT LXIII.

Supereſt de ſpectaculis dicere: quæ quoniam potentiora ſunt ad corrumpendos animos, vitanda ſapientibus & cavenda ſunt; tum, quod ad celebrandos Deorum honores inventa memorantur. Nam munerum editiones Saturni feſta ſunt. Scena Liberi patris eſt. Ludi vero Circenſes Neptuno dicati putantur: ut jam, qui ſpectaculis intereſt, relicto Dei cultu, ad profanos ritus tranſiiſſe videatur. Sed ego de re malo dicere, quam de origine. Quid tam horribile, tam tetrum, quam hominis trucidatio? Ideo ſeveriſſimis legibus vita noſtra munitur, ideo bella exſecrabilia ſunt. Invenit tamen conſuetudo, quatenus homicidium ſine bello ac ſine legibus faciat, & hoc ſibi voluptas, quod ſcelus vindicabit. Quod ſi intereſſe homicidio ſceleris conſcientia eſt, & eidem facinori ſpectator obſtrictus eſt, cui & admiſſor; ergo & in his gladiatorum cædibus non minus cruore perfunditur, qui ſpectat, quam ille, qui facit: nec poteſt eſſe immunis a ſanguine, qui voluit effundi, aut videri non interfeciſſe, qui interfectori & favit, & præmium poſtulavit. Quid ſcena? num ſanctior? in qua comœdia de ſtupris & amoribus, tragœdia de inceſtis & parricidiis fabulatur. Hiſtrionum etiam impudici geſtus, quibus infames feminas imitantur, libidines, quas ſaltando exprimunt, docent. Nec minus mimus corruptelarum diſciplina eſt, in quo fiunt per imaginem, quæ pudenda ſunt, ut fiant ſine pudore, quæ vera ſunt. Spectant hæc adoleſcen-

tes, quorum lubrica ætas, quæ frenari ac regi debet, ad vitia & peccata his imaginibus eruditur. Circus vero innocentior exiſtimatur, ſed major hic furor eſt, ſiquidem mentes ſpectantium tanta efferuntur inſania, ut non modo in convicia, ſed etiam in rixas, nec non & prœlia & contentiones ſæpe conſurgant. Fugienda igitur omnia ſpectacula, ut tranquillum mentis ſtatum tenere poſſimus. Renuntiandum noxiis voluptatibus, ne deleniti ſuavitate peſtifera, in mortis plagas incidamus.

CAPUT LXIV.

Placeat ſola virtus, cujus merces immortalis eſt, cum vicerit voluptatem. Superatis autem affectibus, & perdomitis voluptatibus, facilis in comprimendis ceteris labor eſt ei, qui ſit Dei veritatiſque ſectator: non maledicet unquam, qui ſperavit a Deo benedictionem; non pejerabit, ne Deum ludibrio habeat, ſed ne jurabit quidem, ne quando vel neceſſitate, vel conſuetudine in perjurium cadat. Nihil ſubdole, nihil diſſimulanter loquetur, neque abnegabit, quod ſpoponderit, neque promittet, quod facere non poſſit, non invidebit cuiquam, qui ſe ſuoque contentus ſit, nec detrahet, aut male alteri volet, in quem forſitan beneficia Dei proniora ſunt. Non furabitur, nec omnino quidquam concupiſcet alienum, non dabit in uſura pecuniam, (hoc eſt enim de alienis malis lucra captare) nec tamen negabit, ſi quem neceſſitas coget mutuari. Non ſit aſper in filium, neque in ſervum: meminerit, quod & ipſe patrem habeat &

dominum. Ita cum his agat, quemadmodum ſecum agi vellet. Munera ſuperabundantia non accipiat a tenuioribus: nec enim juſtum eſt, augeri patrimonia locupletum per damna miſerorum. Vetus præceptum eſt, non occidere: quod non ſic accipi debet, tanquam jubeamur ab homicidio tantum, quod etiam legibus publicis vindicatur, manus abſtinere. Sed hac juſſione interpoſita, nec verbo licebit periculum mortis inferre, nec infantem necare aut exponere, nec ſe ipſum voluntaria morte damnare. Item non adulterare, ſed hoc præcepto non ſolum corrumpere alienum matrimonium prohibemur, quod etiam communi gentium jure damnatur, verum etiam proſtitutis corporibus abſtinere. Supra leges enim Dei lex eſt: ea quoque, quæ pro licitis habentur, vetat, ut juſtitiam conſummet. Ejuſdem legis eſt, falſum teſtimonium non dicere, quod & ipſum latius patet. Nam ſi falſum teſtimonium mendacio nocet ei, contra quem dicitur, & fallit eum, apud quem dicitur, nunquam igitur mentiendum eſt, quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet. Non eſt ergo vir juſtus, qui etiam ſine noxa in otioſo ſermone mentitur. Huic vero nec adulari licet: perniciosa eſt enim ac deceptrix adulatio: ſed ubique cuſtodiet veritatem. Quæ licet ſit ad præſens inſuavis, tamen, cum fructus ejus atque utilitas apparuerit, non odium pariet, (ut ait poeta,) ſed gratiam.

CAPUT LXV.

Dixi de iis, quæ vetantur: dicam nunc breviter, quæ jubentur. Innocentiæ proxima eſt miſericordia. Illa enim malum non facit, hæc bonum operatur: illa inchoat juſtitiam, hæc complet. Nam, cum imbecillior ſit hominum natura, quam ceterarum animantium, quas Deus & inſtructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figuravit, affectum nobis miſericordiæ dedit; ut omne præſidium vitæ noſtræ in mutuis auxiliis poneremus. Si enim ficti ab uno Deo, & orti ab uno homine, conſanguinitatis jure ſociamur: omnem igitur hominem diligere debemus. Itaque non tantum inferre injuriam non oportet, ſed ne illatam quidem vindicare, ut ſit in nobis perfecta innocentia. Et ideo jubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere ſemper. Ergo animal commune atque conſors eſſe debemus, ut nos invicem præſtandis & accipiendis auxiliis muniamus. Multis enim caſibus & incommodis fragilitas noſtra ſubjecta eſt. Spera & tibi accidere poſſe, quod alteri videas accidiſſe. Ita demum excitaberis ad opem ferendam, ſi ſumſeris ejus animum, qui opem tuam in malis conſtitutus implorat. Si quis victu indiget, impertiamus; ſi quis nudus occurret, veſtiamus; ſi quis a potentiore injuriam ſuſtinet, eruamus. Pateat domicilium noſtrum peregrinis vel indigentibus tecto. Pupillis defenſio, viduis tutela noſtra non deſit. Redimere ab hoſte captivos magnum miſericordiæ opus eſt, ægros item paupe-

res viſere atque refovere. Inopes aut advenæ ſi obierint, non patiamur inſepultos jacere. Hæc ſunt opera, hæc officia miſericordiæ: quæ ſi quis obierit, verum & acceptum ſacrificium Deo immolavit. Hæc litabilior victima eſt apud Deum, qui non pecudis ſanguine, ſed hominis pietate placatur, quem Deus, quia juſtus eſt, ſuamet ipſum lege, ſua & conditione proſequitur; miſeretur ejus, quem viderit miſericordem; inexorabilis eſt ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo, ut hæc omnia, quæ Deo placent, facere poſſimus, contemnenda eſt pecunia, & ad cœleſtes transferenda theſauros; ubi nec fur effodiat, nec rubigo conſumat, nec tyrannus eripiat, ſed nobis ad æternam opulentiam, Deo cuſtode, ſervetur.

CAPUT LXVI.

Fides quoque magna juſtitiæ pars eſt: quæ maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus, conſervanda eſt, præcipue in religione, quia Deus prior eſt & potior, quam homo. Et ſi eſt glorioſum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id eſt, pro homine, ſuſcipere mortem, & qui hoc fecerit, diuturnam memoriam laudemque conſequitur: quanto magis pro Deo, qui poteſt æternam vitam pro temporali morte præſtare? Itaque cum inciderit ejuſmodi neceſſitas, ut deſciſcere a Deo, atque ad ritus gentium tranſire cogamur: nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditam nobis fidem cuſtodiamus. Deus ſit ante oculos, ſit in corde; cujus interno auxilio dolorem viſce-

rum, & adhibita corpori tormenta ſuperemus. Nihil tunc aliud, quam vitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facile, etſi diſſipandi [aut urendi] artus fuerint, tolerabimus univerſa, quæ in nos tyrannicæ crudelitatis amentia molietur. Poſtremo ipſam mortem non inviti, aut timidi, ſed libentes, & interriti ſubire nitamur, ut qui ſciamus, quali apud Deum gloria ſimus futuri, triumphato ſeculo ad promiſſa venientes; quibus bonis, quanta beatitudine brevia hæc pœnarum mala & hujus vitæ damna penſemus. Quod ſi facultas hujus gloriæ deerit, habebit fides etiam in pace mercedem. Teneatur ergo in omnibus vitæ officiis, teneatur in matrimonio. Non enim ſatis eſt, ſi aut alieno toro, aut lupanari abſtineas. Qui habet conjugem, nihil quærat extrinſecus, ſed contentus ea ſola caſti & inviolati cubilis ſacramenta cuſtodiat. Adulter eſt enim Deo & inceſtus, qui, abjecto jugo, vel in liberam, vel in ſervam peregrina voluptate luxuriat. Sed ſicut femina caſtitatis vinculis obligata eſt, ne aliud concupiſcat: ita vir eadem lege teneatur; quoniam Deus virum & uxorem unius corporis compage ſolidavit. Ideo præcepit, non dimitti uxorem, niſi crimine adulterii revictam: ut nunquam conjugalis fœderis vinculum, niſi quod perfidia ruperit, reſolvatur. Illud quoque ad conſummandam pudicitiam jungitur, ut non modo peccatum abſit, verum etiam cogitatio. Pollui enim mentem, quamvis inani cupiditate, manifeſtum eſt. Itaque juſtum hominem, quod ſit ſecus, nec facere oportere, nec velle. Purganda eſt igitur con-

ſcientia, quam Deus pervidet; qui falli non poteſt. Emaculetur omni labe pectus, ut templum Dei eſſe poſſit, quod non auri, nec eboris nitor, ſed fidei & caſtitatis fulgor illuſtrat.

CAPUT LXVII.

Sed enim hæc omnia difficilia ſunt homini: nec patitur conditio fragilitatis, eſſe quemquam ſine macula. Ultimum ergo remedium illud eſt, ut confugiamus ad pœnitentiam, quæ non minimum locum inter virtutes habet, quia ſui correctio eſt; ut cum forte aut re, aut verbo lapſi fuerimus, ſtatim reſipiſcamus, ac nos deliquiſſe fateamur, oremuſque a Deo veniam, quam pro ſua miſericordia non negabit, niſi perſeverantibus in errore. Magnum eſt pœnitentiæ auxilium, magnum ſolatium. Illa eſt vulnerum peccatorumque ſanatio: illa ſpes, illa portus ſalutis: quam qui tollit, viam vitæ ſibi amputat, quia nemo eſſe tam juſtus poteſt, ut nunquam ſit ei pœnitentia neceſſaria. Nos vero, etiamſi nullum ſit peccatum, confiteri tamen debemus Deo, & pro delictis noſtris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. Hoc enim ſemper obſequium Domino deferamus. Humilitas enim cara & amabilis Deo eſt: qui cum magis ſuſcipiat peccatorem confitentem, quam juſtum ſuperbum, quanto magis ſuſcipiet confitentem, eumque in regnis cœleſtibus faciet pro humilitate ſublimem. Hæc ſunt, quæ debet cultor Dei exhibere: hæ ſunt victimæ, hoc ſacrificium placabile: hic verus eſt cultus, cum homo mentis ſuæ pi-

gnora in aram Dei confert. Summa illa majeſtas hoc cultore lætatur : hunc ut filium ſuſcipit, eique præmium immortalitatis impertit; de qua nunc mihi diſſerendum eſt, & arguenda perſuaſio eorum, qui exſtingui animas cum corporibus arbitrantur. Qui, quia nec Deum ſciebant, nec arcanum mundi perſpicere poterant, ne hominis quidem animæque rationem comprehenderunt. Quomodo enim poſſent ſequentia pervidere, qui ſummam non tenebant? Negantes igitur, eſſe ullam providentiam, utique Deum, qui fons & caput rerum eſt, negaverunt. Sequebatur, ut ea, quæ ſunt, aut ſemper fuiſſe dicerent, aut ſua ſponte eſſe nata, aut minutorum ſeminum conglobatione concreta. Semper fuiſſe non poteſt, quod & eſt, & viſui ſubjacet: ipſum enim eſſe ſine aliquo initio non poteſt. Sua ſponte autem nihil naſci poteſt, quia nulla eſt, ſine generante natura. Semina vero principalia quomodo eſſe potuerunt, cum & ſemina ex rebus oriantur, & viciſſim res ex ſeminibus? Nullum igitur ſemen eſt, quod originem non habet. Sic factum eſt, ut, cum putarent, mundum nulla providentia generatum, ne hominem quidem putarint aliqua ratione generari. Quod ſi nulla eſſet in fingendo homine ratio verſata, immortalem igitur animam eſſe non poſſe. Alii vero ex adverſo & Deum eſſe unum, & ab eo mundum factum, & hominum cauſa factum, & animas eſſe immortales exiſtimaverunt. Sed cum vera ſentirent, hujus tamen divini operis atque conſilii, nec cauſas, nec rationes, nec exitus perſpexerunt, ut

omne veritatis arcanum conſummarent, atque aliquo veluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia veritatem perpetuo non tenebant, nobis faciendum eſt, qui eam cognovimus, Deo annuntiante.

CAPUT LXVIII.

Conſideremus igitur, quæ ratio fuerit tanti tamque immenſi operis fabricandi. Fecit Deus mundum, ſicut Plato exiſtimavit, ſed, cur fecerit, non oſtendit. *Quia bonus*, inquit, *& invidens nulli, fecit, quæ bona ſunt.* Atqui videmus, in rerum natura & bona eſſe, & mala. Poteſt ergo exſiſtere perverſus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni reſpondere: *Immo, quia malus eſt, fecit, quæ mala ſunt.* Quomodo illum redarguet? Si, quæ bona ſunt, Deus fecit; unde igitur tanta mala eruperunt, quæ plerumque etiam prævalent bonis? *In materia*, inquit, *continebantur.* Si mala, ergo & bona, ut, aut nihil fecerit Deus, aut ſi bona tantum fecit, æterniora ſunt mala, quæ facta non ſunt, quam bona, quæ habuerunt exordium. Finem igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt, & permanebunt, quæ ſemper fuerunt. Mala ergo potiora ſunt. Si autem potiora eſſe non poſſunt, ne æterniora quidem poſſunt. Ergo aut utraque ſemper fuerunt, & Deus otioſus: aut utraque ex uno fonte fluxerunt. Eſt enim convenientius, ut Deus omnia fecerit potius, quam nihil. Ergo ſecundum ſententiam Platonis idem Deus & bonus eſt, quia bona fecit, & malus, quia ma-

la. Quod ſi fieri non poteſt, apparet, non ideo factum eſſe a Deo mundum, quia bonum eſt mundus. Omnia enim complexus eſt bona & mala, nec fiet propter ſe quidquam, ſed propter aliud. Domus enim ædificatur non ad hoc ſolum, ut ſit domus, ſed ut ſuſcipiat & tueatur habitantem. Item navis fabricatur, non ad hoc, ut navis tantum videatur, ſed ut in ea poſſint homines navigare. Vaſa item fiunt, non ut vaſa ſint ſolum, ſed ut capiant, quæ ſunt uſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fecerit neceſſe eſt. Stoici ajunt, cauſa hominum factum eſſe: & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in ſe continet. Sed ipſi homines cur facti ſint, aut quid in illis utilitatis habeat fabricatrix illa rerum providentia, non explicant. Immortales eſſe animas idem Plato affirmat: ſed cur, aut quomodo, aut quando, aut per quem immortalitatem aſſequantur, aut quod ſit omnino tantum illud myſterium, cur ii, qui ſunt immortales futuri, prius mortales naſcantur, deinde, decurſo temporalis vitæ ſpatio, atque abjectis fragilium corporum exuviis, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. Denique, nec judicium Dei., nec diſcrimen juſti & injuſti explicavit: ſed, cum animas, quæ ſe ſceleribus immerſerint, hactenus condemnari putavit, ut in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum revertantur, & hoc fieri ſemper, nec eſſe finem tranſmeandi; ludum mihi, neſcio quem, inducit, ſomnio ſimilem, cui nec ratio ul-

la, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe videatur.

CAPUT LXIX.

Dicam nunc, quæ ſit illa ſumma, quam ne ii quidem, qui vera dixerunt, collatis in unum cauſis atque rationibus, connectere potuerunt. Factus a Deo mundus, ut homines naſcerentur: naſcuntur autem homines, ut Deum patrem agnoſcant, in quo eſt ſapientia; agnoſcunt, ut colant, in quo eſt juſtitia; colunt, ut mercedem immortalitatis accipiant; accipiunt immortalitatem, ut in æternum Deo ſerviant. Videſne, quemadmodum ſibi connexa ſint & prima cum mediis, & media cum extremis? Inſpiciamus ſingula, & videamus, utrumne illis ratio ſubſiſtat. Fecit Deus mundum propter hominem. Hoc qui non videt, non multum diſtat a pecude. Quis cœlum ſuſpicit, niſi homo? quis ſolem? quis aſtra? quis omnia Dei opera miratur, niſi homo? Quis colit terram? quis ex ea fructum capit? Quis navigat mare? Quis piſces, quis volatilia, quis quadrupedes habet in poteſtate, niſi homo? Cuncta igitur propter hominem Deus fecit; quia uſui hominis cuncta ceſſere. Viderunt hoc philoſophi: ſed illud, quod ſequitur, non viderunt, quod ipſum hominem propter ſe fecerit. Erat enim conſequens, & pium, & neceſſarium, ut, cum hominis cauſa tanta opera molitus ſit, cum tantum illi honoris, tantum dederit poteſtatis, ut dominetur mundo; homo agnoſceret Deum, tantorum beneficiorum auctorem, qui & ipſum fecit mundum propter

ipſum, eique cultum & honorem debitum redderet. Hic Plato aberravit: hic perdidit, quam primum arripuerat, veritatem, cum de cultu ejus Dei, quem conditorem rerum ac parentem fatebatur, obticuit; nec intellexit, hominem Deo pietatis vinculis eſſe religatum, unde ipſa religio nominatur, & hoc eſſe ſolum, propter quod animæ immortales fiant. Senſit tamen æternas eſſe: ſed non per gradus ad eam ſententiam deſcendit. Amputatis enim mediis, incidit potius in veritatem, quaſi per abruptum aliquod præcipitium: nec ulterius progreſſus eſt, quoniam caſu, non ratione, verum invenerat. Colendus eſt igitur Deus, ut per religionem, quæ eadem juſtitia eſt, accipiat homo a Deo immortalitatem; nec eſt ullum aliud præmium piæ mentis: quæ, ſi eſt inviſibilis, non poteſt ab inviſibili Deo, niſi inviſibili mercede donari.

CAPUT LXX.

Plurimis vero argumentis colligi poteſt, æternas eſſe animas. Plato ait, quod per ſe ipſum ſemper movetur, neque principium motus habet, etiam finem non habere; animum autem hominis per ſe ſemper moveri: qui, quia ſit ad cogitandum mobilis, ad inveniendum ſollers, ad percipiendum facilis, ad diſcendum capax, & quia præterita teneat, præſentia comprehendat, futura proſpiciat, multarumque rerum & artium ſcientiam complectatur, immortalem eſſe; ſiquidem nihil habeat in ſe terreni ponderis labe concretum. Præterea ex virtute ac volu-

ptate intelligitur æternitas animæ. Voluptas omnibus eſt communis animalibus, virtus ſolius eſt hominis: illa vitioſa eſt, hæc honeſta; illa ſecundum naturam, hæc adverſa naturæ, niſi anima immortalis eſt. Virtus enim pro fide, pro juſtitia nec egeſtatem timet, nec exſilium metuit, nec carcerem perhorreſcit, nec dolorem reformidat, nec mortem recuſat: quæ, quia naturæ contraria ſunt, aut ſtultitia eſt virtus, ſi & commoda impedit, & vitæ nocet; aut ſi ſtultitia non eſt, ergo anima immortalis eſt, & ideo præſentia bona contemnit, quia ſunt alia potiora, quæ poſt diſſolutionem corporis aſſequatur. Illud autem maximum argumentum immortalitatis eſt, quod Deum ſolus homo agnoſcit. In mutis nulla ſuſpicio religionis eſt, quia terrena ſunt in terramque proſtrata. Homo ideo rectus aſpicit cœlum, ut Deum quærat. Non poteſt igitur non eſſe immortalis, qui immortalem deſiderat. Non poteſt eſſe ſolubilis, qui cum Deo & vultu & mente communis eſt. Denique cœleſti elemento, quod eſt ignis, homo ſolus utitur. Si enim lux per ignem, vita per lucem: apparet, eum, qui uſum ignis habet, non eſſe mortalem; quoniam id illi proximum, id familiare eſt, ſine quo non poteſt nec lux, nec vita conſtare. Sed quid argumentis colligimus, æternas eſſe animas, cum habeamus teſtimonia divina? Id enim ſacræ literæ ac voces prophetarum docent. Quod ſi cui parum videtur, legat carmina Sibyllarum, Apollinis quoque Mileſii reſponſa conſideret; ut intelligat, deliraſſe Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui

ſoli omnium mortalium, quod eſt evidens, negaverunt. Confirmata immortalitate, ſupereſt docere, a quo, & quibus, & quomodo, & quando tribuatur? Cum certa & conſtituta divinitus tempora compleri cœperint, interitum & conſummationem rerum fieri neceſſe eſt, ut innovetur a Deo mundus. Id vero tempus in proximo eſt, quantum de numero annorum, deque ſignis, quæ prædicta ſunt a prophetis, colligi poteſt. Sed cum ſint innumerabilia, quæ de fine ſeculi, & concluſione temporum dicta ſunt, ea ipſa, quæ dicuntur, nuda ponenda ſunt, quoniam, ut teſtimoniis utamur, immenſum eſt. Si quis illa deſiderat, aut nobis minus credit, adeat ad ipſum ſacrarium cœleſtium literarum, quarum fide inſtructus erraſſe philoſophos ſentiat, qui aut æternum eſſe hunc mundum, aut infinita eſſe annorum millia putaverunt, ex quo fuerit inſtructus. Nondum enim ſex millia completa ſunt: quo numero conſummato, tunc demum malum omne tolletur, ut regnet ſola juſtitia. Quod, quatenus eventurum ſit, paucis explicabo.

CAPUT LXXI.

Hæc autem a prophetis, ſed & vatibus, futura dicuntur. Cum cœperit mundo finis ultimus propinquare, malitia invaleſcet, omnia vitiorum & fraudum genera crebreſcent, juſtitia interibit, fides, pax, miſericordia, pudor, veritas non erit, vis & audacia prævalebit, nemo quidquam habebit, niſi manu partum, manuque defenſum. Si

qui erunt boni, prædæ ac ludibrio habebuntur. Nemo pietatem parentibus exhibebit, nemo infantis aut ſenis miſerebitur, avaritia & libido univerſa corrumpet. Erunt cædes & ſanguinis effuſiones. Erunt bella, non modo externa & finitima, verum etiam inteſtina. Civitates inter ſe belligerabunt: omnis ſexus & omnis ætas arma tractabit. Non imperii dignitas conſervabitur, non militiæ diſciplina; ſed more latrocinii deprædatio & vaſtitas fiet. Regnum multiplicabitur, & decem viri occupabunt orbem, partientur, devorabunt, & exſiſtet alius longe potentior ac nequior, qui, tribus ex eo numero deletis, Aſiam poſſidebit, &, ceteris in poteſtatem ſuam redactis & aſcitis, vexabit omnem terram. Novas leges ſtatuet, veteres abrogabit, rempublicam ſuam faciet, nomen imperii ſedemque mutabit. Tunc erit tempus infandum & exſecrabile, quo nemini libeat vivere. Denique in eum ſtatum res cadet, ut vivos lamentatio, mortuos gratulatio ſequatur. Civitates & oppida interibunt, modo ferro & igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarum inundatione, modo peſtilentia & fame. Terra nihil feret, aut frigoribus nimiis, aut caloribus ſterilis. Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitiabitur; ut nihil ſit nec ad cibos utile, nec ad potum ſalubre. His malis accedent etiam prodigia de cœlo, ne quid deſit hominibus ad timorem. Cometæ crebro apparebunt. Sol perpetuo pallore fuſcabitur. Luna ſanguine inficietur, nec amiſſæ lucis damna reparabit. Stellæ omnes decident, nec temporibus

ſua ratio conſtabit, hieme atque æſtate confuſis. Tunc & annus, & menſis, & dies breviabitur. Et hanc eſſe mundi ſenectutem ac defectionem Triſmegiſtus elocutus eſt. Quæ cum evenerint, adeſſe tempus ſciendum eſt, quo Deus ad commutandum ſeculum revertatur. Inter hæc autem mala exſurget rex impius, non modo generi hominum, ſed etiam Deo inimicus. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet. Tunc erunt lacrimæ juges, luctus & gemitus perpetes, & ad Deum caſſæ preces: nulla requies a formidine, nec ſomnus ad requiem. Dies cladem, nox metum ſemper augebit. Sic orbis terrarum pæne ad ſolitudinem, certe ad raritatem hominum redigetur. Tunc & impius juſtos homines, ac dicatos Deo perſequetur, & ſe coli jubebit ut Deum. Se enim dicet eſſe Chriſtum, cujus erit adverſarius. Ut credi ei poſſit, accipiet poteſtatem mirabilia faciendi, ut ignis deſcendat de cœlo, ut ſol reſiſtat a curſu ſuo, ut imago, quam poſuerit, loquatur. Quibus prodigiis illiciet multos, ut adorent eum, ſignumque ejus in manu aut fronte ſuſcipiant. Et qui non adoraverit, ſignumque ſuſceperit, exquiſitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit, tertia in deſertas ſolitudines fugiet. Sed ille vecors, ira implacabili furens, adducet exercitum, & obſidebit montem, quo juſti confugerint. Qui, cum ſe viderint circumſeſſos, implorabunt auxilium Dei voce magna, & exaudiet eos Deus, & mittet eis liberatorem.

CAPUT LXXII.

Tunc cœlum in tempeſta nocte patefiet, & deſcendet Chriſtus in virtute magna, & anteibit eum claritas ignea, & vis inæſtimabilis angelorum, & exſtinguetur omnis illa multitudo impiorum, & torrentes ſanguinis current, & ipſe ductor effugiet, atque, exercitu ſæpe reparato, quartum prœlium faciet, quo captus cum ceteris omnibus tyrannis, tradetur exuſtioni. Sed & ipſe dæmonum princeps, auctor & machinator malorum, catenis [igneis] alligatus, cuſtodiæ dabitur, ut pacem mundus accipiat, & vexata tot ſeculis terra requieſcat. Pace igitur parta, compreſſoque omni malo, rex ille juſtus & victor, judicium magnum de vivis & mortuis faciet ſuper terram, & viventibus quidem juſtis tradet in ſervitium gentes univerſas, mortuos autem ad æternam vitam ſuſcitabit, & in terra cum iis ipſe regnabit, & condet ſanctam civitatem, & erit hoc regnum juſtorum mille annis. Per idem tempus & ſtellæ candidiores erunt, & claritas ſolis augebitur, & luna non patietur diminutionem. Tunc deſcendet a Deo pluvia benedictionis matutina & veſpertina : & omnem frugem terra ſine labore hominum procreabit. Stillabunt mella de rupibus, lactis & vini fontes exuberabunt. Beſtiæ depoſita feritate manſueſcent, lupus inter pecudes errabit innoxius, vitulus cum leone paſcetur, columba cum accipitre congregabitur, ſerpens virus non habebit, nullum animal vivet ex ſanguine. Omnibus enim Deus copioſum

atque innocentem victum miniſtrabit. Peractis vero mille annis, ac reſoluto dæmonum principe, rebellabunt gentes adverſus juſtos, & veniet innumerabilis multitudo ad expugnandam ſanctorum civitatem. Tunc fiet ultimum judicium Dei adverſus gentes. Concutiet enim a fundamentis ſuis terram, & corruent civitates, & pluet ſuper impios ignem cum ſulphure & grandine, & ardebunt, & ſe invicem trucidabunt. Juſti vero ſub terra pauliſper latebunt, donec perditio gentium fiat, & exibunt poſt diem tertium, & videbunt campos cadaveribus opertos. Tunc fiet terræ motus, & ſcindentur montes, & ſubſident valles in altitudinem profundam, & congerentur in eam corpora mortuorum, & vocabitur nomen ejus πολυάνδριον. Poſt hæc renovabit Deus mundum, & transformabit juſtos in figuras angelorum; ut, immortalitatis veſte donati, ſerviant Deo in ſempiternum. Et hoc erit regnum Dei, quod finem non habebit. Tunc & impii reſurgent, non ad vitam, ſed ad pœnam. Eos quoque, ſecunda reſurrectione facta, Deus excitabit, ut, ad perpetua tormenta damnati, & æternis ignibus traditi, merita pro ſceleribus ſuis ſupplicia perſolvant.

EPILOGUS.

Quare, cum hæc omnia vera & certa ſint, prophetarum omnium conſonanti annuntiatione prædicta, cum eadem Triſmegiſtus, eadem Hyſtaſpes, eadem Sibyllæ cecinerint, dubitari non poteſt, quin ſpes omnis vitæ ac ſalutis in ſola Dei reli-

gione ſit poſita. Itaque, niſi homo Chriſtum ſuſceperit, quem Deus ad liberationem miſit atque miſſurus eſt, niſi ſummum Deum Chriſtum cognoverit, niſi mandata ejus legemque ſervaverit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti ſumus. Proinde fragilia contemnenda ſunt, ut ſolida conſequamur; ſpernenda terrena, ut cœleſtibus honoremur; temporalia fugienda, ut ad æterna veniamus. Erudiat ſe quiſque ad juſtitiam, reformet ad continentiam, præparet ad agonem, inſtruat ad virtutem; ut, ſi forte adverſarius indixerit bellum, nulla vi, nullo terrore, nullis cruciatibus a recto & bono depellatur; non ſe ſubſternat inſenſibilibus figmentis, ſed verum & ſolum Deum rectus agnoſcat; abjiciat voluptates, quarum illecebris anima ſublimis deprimitur ad terram; teneat innocentiam, proſit quamplurimis, incorruptibiles ſibi theſauros bonis operibus acquirat, ut poſſit, Deo judice, pro virtutis ſuæ meritis, vel coronam fidei, vel præmium immortalitatis adipiſci.

L. CÆCILII LACTANTII
FIRMIANI
LIBER
AD DONATUM CONFESSOREM
DE
MORTIBUS PERSECUTORUM.

Digitized by Google

L. CÆCILII LACTANTII FIRMIANI

LIBER AD DONATUM CONFESSOREM DE

MORTIBUS PERSECUTORUM.

I. Audivit Dominus orationes tuas, Donate cariſſime, quas, & in conſpectu ejus, per omnes horas tota die fundis; ceterorumque fratrum noſtrorum, qui glorioſa confeſſione ſempiternam ſibi coronam, pro fidei ſuæ meritis quæſierunt. Ecce, addetur his omnibus adverſarius; &, reſtituta per orbem tranquillitate, profligata nuper eccleſia rurſum exſurgit, & majore gloria templum Dei, quod ab impiis fuerat everſum, miſericordia Domini fabricatur. Excitavit enim Deus principes, qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia reſciderunt, & humano generi providerunt, ut jam, quaſi diſcuſſo tranſacti temporis nubilo, mentes omnium pax jucunda & ſerena lætificet. Nunc, poſt tantæ tempeſtatis violentos turbines, placidus aer & optata lux refulſit. nunc placatus ſervorum ſuorum [precibus] Deus jacentes & afflictos cœleſti auxilio

ſublevavit. nunc mœrentium lacrimas, exſtincta impiorum conſpiratione; deterſit. Qui adverſati erant Deo, jacent; qui templum ſanctum everterant, ruina majore ceciderunt: qui juſtos excarnificaverant, cœleſtibus plagis & cruciatibus meritis nocentes animas profuderunt. Serius quidem, ſed graviter ac digne diſtulerat enim pœnas eorum Deus, ut ederet in eos magna & mirabilia exempla, quibus poſteri diſcerent, & Deum eſſe unum, & eundem mortem digna ultione ſuperbis & impiis ac perſecutoribus irrogare. De quo exitu .... teſtificari placuit, ut omnes, qui procul moti fuerunt, vel qui p........ turi ſunt, ſcirent, quatenus virtutem ac majeſtatem ſuam in ..... dis delendiſque nominis ſui hoſtibus Deus ſummus oſtenderet .... eſt, ſi a principio, ex quo eſt eccleſia conſtituta, qui fuerunt auctores ...... &, quibus pœnis in eos cœleſtis judicis ſeveritas vindicaverit, exponam.

II. Extremis temporibus Tiberii Cæsaris, ut ſcriptum legimus, Dominus noſter Jeſus Chriſtus a Judæis cruciatus eſt, poſt diem decimum Kalendarum Aprilis, duobus Geminis conſulibus. Cum reſurrexiſſet die tertio, congregavit diſcipulos, quos metus comprehenſionis ejus in fugam verterat, & diebus quadraginta cum his commoratus, aperuit corda eorum, & ſcripturas interpretatus eſt, quæ uſque ad id tempus obſcuræ atque involutæ fuerant: ordinavitque eos & inſtruxit ad prædicationem dogmatis ac doctrinæ ſuæ, diſponens teſtamenti novi ſolemnem diſciplinam. Dein officio

repleto, circumvolvit eum procella nubis, & ſubtractum oculis hominum rapuit in cœlum. Et inde diſcipuli, qui tunc erant undecim, aſſumtis in locum Judæ proditoris Matthia & Paullo, diſperſi ſunt per omnem terram ad evangelium prædicandum, ſicut illis magiſter Dominus imperaverat, & per annos XXV, uſque ad principium Neroniani imperii, per omnes provincias & civitates eccleſiæ fundamenta miſerunt. Cumque jam Nero imperaret, Petrus Romam advenit, &, editis quibuſdam miraculis, quæ virtute ipſius Dei, data ſibi ab eo poteſtate, faciebat, convertit multos ad juſtitiam, Deoque templum fidele ac ſtabile collocavit. Qua re ad Neronem delata, cum animadverteret, non modo Romæ, ſed ubique quotidie magnam multitudinem deficere a cultu idolorum, & ad religionem novam, damnata vetuſtate, tranſire, ut erat exſecrabilis ac nocens tyrannus, proſilivit ad excidendum cœleſte templum, delendamque juſtitiam; & primus omnium perſecutus Dei ſervos, Petrum cruci affixit, & Paullum interfecit. Nec tamen abiit impune. Reſpexit enim Deus vexationem populi ſui. Dejectus itaque faſtigio imperii, ac devolutus a ſummo tyrannus impotens, nuſquam repente comparuit, ut ne ſepulturæ quidem locus in terra tam malæ beſtiæ appareret. Unde illum quidam deliri credunt eſſe translatum ac vivum reſervatum, Sibylla dicente, matricidam profugum a finibus eſſe venturum, ut, qui primus perſecutus eſt, idem etiam noviſſimus perſequatur, & antichriſti præcedat adventum, . . . nefas eſt cre-

dere, ſicut duos prophetas vivos eſſe translatos, in ultima....... initium Chriſti ſanctum ac ſempiternum, cum deſcendere cœperit,.... pronuntiant; eodem modo etiam Neronem venturum putant,.... curſor diaboli ac prævius ſit venientis ad vaſtationem terræ, & humani generis everſionem.

III. Poſt hunc, interjectis aliquot annis, alter non minor tyrannus ortus eſt: qui, cum exerceret inviſam dominationem, ſubjectorum tamen cervicibus incubavit quam diutiſſime, tutuſque regnavit, donec impias manus adverſus Dominum tenderet. Poſtquam vero ad perſequendum juſtum populum, inſtinctu dæmonum, incitatus eſt, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. Nec ſatis ad ultionem fuit, quod eſt interfectus domi; etiam memoria nominis ejus eraſa eſt. Nam cum multa mirabilia opera fabricaſſet, cum Capitolium aliaque nobilia monumenta feciſſet, ſenatus ita nomen ejus perſecutus eſt, ut neque imaginum, neque titulorum ejus, relinqueret ulla veſtigia; graviſſimis decretis etiam mortuo notam inureret ad ignominiam ſempiternam. Reſciſſis igitur actis tyranni, non modo in ſtatum priſtinum eccleſia reſtituta eſt, ſed etiam multo clarius ac floridius enituit: ſecutiſque temporibus, quibus multi ac boni principes Romani imperii clavum regimenque tenuerunt, nullos inimicorum impetus paſſa, manus ſuas in orientem occidentemque porrexit: ut jam nullus eſſet terrarum angulus tam remotus, quo non religio Dei penetraſſet; nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non, ſuſcepto Dei cultu, ad juſtitiæ

opera miteſceret. Sed enim poſtea longa pax rupta eſt.

IV. Exſtitit enim poſt annos plurimos exſecrabile animal Decius, qui vexaret eccleſiam; (quis enim juſtitiam, niſi malus, perſequatur?) &, quaſi hujus rei gratia provectus eſſet ad illud principale faſtigium, furere protinus contra Deum cœpit, ut protinus caderet. Nam profectus adverſum Carpos, qui tum Daciam Mœſiamque occupaverant, ſtatimque circumventus a barbaris, & cum magna exercitus parte deletus, nec ſepultura quidem potuit honorari; ſed exutus ac nudus, ut hoſtem Dei oportebat, pabulum feris ac volucribus jacuit.

V. Non multo poſt Valerianus quoque, non diſſimili furore correptus, impias manus in Deum intentavit, & multum, quamvis brevi tempore, juſti ſanguinis fudit. At illum Deus novo ac ſingulari pœnæ genere affecit, ut eſſet poſteris documentum, adverſarios Dei ſemper dignam ſcelere ſuo recipere mercedem. Hic, captus a Perſis, non modo imperium, quo fuerat inſolenter uſus, ſed etiam libertatem, quam ceteris ademerat, perdidit, vixitque in ſervitute turpiſſime. Nam rex Perſarum Sapores, qui eum ceperat, ſi quando libuerat aut vehiculum aſcendere, aut equum, inclinare ſibi Romanum jubebat ac terga præbere, &, impoſito pede ſuper dorſum ejus, illud eſſe verum dicebat, exprobrans ei cum riſu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille digniſſime triumphatus, aliquamdiu vixit, ut diu barbaris Romanum nomen ludibrio ac deriſui eſ-

ſet. Etiam hoc ei acceſſit ad pœnam, quod, cum filium haberet imperatorem, captivitatis ſuæ tamen ac ſervitutis extremæ non invenit ultorem; nec omninò repetitus eſt. Poſtea vero quam pudendam vitam in illo dedecore finivit, derepta eſt ei cutis, & exuta viſceribus pellis, infecta rubro colore, ut in templo barbarorum Deorum, ad memoriam clariſſimi triumphi, poneretur, legatiſque noſtris ſemper eſſet oſtentui, ne nimium Romani viribus ſuis fiderent, cum exuvias capti principis apud Deos ſuos cernerent. Cum igitur tales pœnas de ſacrilegis Deus exegerit, nonne mirabile eſt, auſum eſſe quemquam poſtea, non modo facere, ſed etiam cogitare adverſus majeſtatem ſingularis Dei, regentis & continentis univerſa?

VI. Aurelianus, qui eſſet natura veſanus & præceps, quamvis captivitatem Valeriani meminiſſet, tamen, oblitus ſceleris ejus & pœnæ, iram Dei crudelibus factis laceſſivit. Verum illi ne perficere quidem, quæ cogitaverat, licuit, ſed protinus inter initia ſui furoris exſtinctus eſt. Nondum ad provincias ulteriores cruenta ejus ſcripta pervenerant, & jam Cænofrurio, qui locus eſt Thraciæ, cruentus ipſe humi jacebat, falſa quadam ſuſpicione ab amicis ſuis interemtus. Talibus & tot exemplis coerceri poſteriores tyrannos oportebat. at hi non modo territi non ſunt, ſed audacius etiam contra Deum confidentiuſque fecerunt.

VII. Diocletianus, qui ſcelerum inventor & malorum machinator fuit, cum diſperderet omnia, nec a Deo quidem manus potuit abſtinere. Hic or-

bem terræ, ſimul & avaritia, & timiditate, ſubvertit. Tres enim participes regni ſui fecit, in quatuor partes orbe diviſo, & multiplicatis exercitibus, cum ſinguli eorum longe majorem numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant, cum ſoli rempublicam gererent. Adeo major eſſe cœperat numerus accipientium, quam dantium, ut enormitate indictionum conſumtis viribus colonorum, deſererentur agri, & culturæ verterentur in ſilvam. Et, ut omnia terrore complerentur, provinciæ quoque in fruſta conciſæ, multi præſides & plura officia ſingulis regionibus ac pæne jam civitatibus incubare, item rationales multi, & magiſtri, & vicarii præfectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, ſed condemnationes tantum & proſcriptiones frequentes, exactiones rerum innumerabilium, non dicam, crebræ, ſed perpetuæ, & in exactionibus injuriæ non ferendæ. Nec quoque tolerari poſſunt, quæ ad exhibendos milites ſpectant. Idem inſatiabili avaritia, theſauros nunquam minui volebat, ſed ſemper extraordinarias opes ac largitiones congerebat, ut ea, quæ recondebat, integra atque inviolata ſervaret. Idem, cum variis iniquitatibus immenſam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium ſtatuere conatus eſt. Tunc ob exigua & vilia multus ſanguis effuſus, nec venale quidquam metu apparebat, & caritas multo deterius exarſit, donec lex neceſſitate ipſa, poſt multorum exitium, ſolveretur. Huc accedebat infinita quædam cupiditas ædificandi, non minor provinciarum exa-

ctio, in exhibendis operariis & artificibus, & plauſtris omnibus, quæcunque ſint fabricandis operibus neceſſaria. Hic baſilicæ, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiæ. Repente magna pars civitatis exceditur. Migrabant omnes cum conjugibus & liberis, quaſi urbe ab hoſtibus capta. Et cum perfecta hæc fuerant cum interitu provinciarum, non recte facta ſunt, ajebat; alio modo fiant. Rurſus dirui ac mutari neceſſe erat, iterum fortaſſe caſura. Ita ſemper dementabat, Nicomediam ſtudens urbi Romæ coæquare. Jam illud prætereo, quam multi perierint poſſeſſionum aut opum gratia. Hoc enim uſitatum, & fere licitum conſuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit præcipuum, quod, ubicunque cultiorem agrum viderat, aut ornatius ædificium, jam parata domino calumnia & pœna capitalis, quaſi non poſſet rapere aliena ſine ſanguine.

VIII. Quid frater ejus MAXIMIANUS, qui eſt dictus Herculius? non diſſimilis ab eo. nec enim poſſent in amicitia tam fideli cohærere, niſi eſſet in utroque mens una, eadem cogitatio, par voluntas, æqua ſententia. Hoc ſolum differebant, quod avaritiæ minori altero fuit plus, majori vero minus, ſed plus timiditatis; plus vero animi, non ad bene faciendum, ſed ad male. Nam cum ipſam imperii ſedem teneret Italiam, ſubjacerentque opulentiſſimæ provinciæ, vel Africa, vel Hiſpania, non erat in cuſtodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia ſuppetebat. Et cum opus eſſet, non deerant locupletiſſimi ſenatores, qui ſubornatis

indiciis affectaſſe imperium dicerentur, ita ut effoderentur aſſidue lumina ſenatus. Cruentiſſimus fiſcus male partis opibus affluebat. Jam libido in homine peſtifero non modo ad corrumpendos mores, quod eſt odioſum ac deteſtabile; verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quacunque iter fecerat, avulſæ a conſpectu parentum virgines, ſtatim præſto. His rebus beatum ſe judicabat; his conſtare felicitatem imperii ſui putabat, ſi libidini & cupiditati malæ nihil denegaret. Conſtantium prætereo, quoniam diſſimilis ceterorum fuit, dignuſque, qui ſolus orbem teneret.

IX. Alter vero MAXIMIANUS, quem ſibi generum Diocletianus aſciverat, non his duobus tantum, quos noſtra tempora ſenſerunt, ſed omnibus, qui fuerunt, malis pejor. Inerat huic beſtiæ naturalis barbaries, efferitas a Romano ſanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus Transdanuviana, infeſtantibus Carpis, in Daciam novam, tranſjecto amne, confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, ſtatus celſus, caro ingens & in horrendam magnitudinem diffuſa & inflata. Denique & verbis, & actibus, & aſpectu, terrori omnibus & formidini fuit. Socer quoque eum metuebat acerrime, cujus timoris hæc fuit cauſa. Narſeus, rex Perſarum, concitatus domeſticis exemplis avi ſui Saporis, ad occupandum orientem cum magnis copiis inhiabat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticuloſus animique disjectus, ſimul & exemplum Valeriani timens, non auſus eſt obviam tendere, ſed hunc per Armeniam mi-

ſit, ipſe in oriente ſubſiſtens, & aucupans exitus rerum. Ille inſidiis ſuis barbaros, quibus mos eſt cum omnibus ſuis ad bellum pergere, multitudine impeditos & ſarcinis occupatos, non difficiliter oppreſſit: fugatoque Narſeo rege, reverſus cum præda & manubiis ingentibus, ſibi attulit ſuperbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque faſtus poſt hanc victoriam elevatus eſt, ut jam detractaret Cæſaris nomen. Quod cum in literis ad ſe datis audiſſet, truci vultu ac voce terribili exclamabat: QUOUSQUE CÆSAR? Exinde inſolentiſſime agere cœpit, ut ex Marte ſe procreatum & videri, & dici vellet, tanquam alterum Romulum; maluitque Romulam matrem ſtupro infamare, ut ipſe Diis oriundus videretur. Sed differo de factis ejus dicere, ne confundam tempora. Poſtea enim, quam nomen imperatoris accepit, exuto ſocero, tum demum furere cœpit & contemnere omnia. Diocles, [ſic] enim ante imperium vocabatur, cum rempublicam talibus conſiliis & talibus ſociis everteret, cum pro ſceleribus nihil non mereretur; tamdiu tamen ſumma felicitate regnavit, quamdiu manus ſuas juſtorum ſanguine non inquinaret. Quam vero cauſam perſequendi habuerit, exponam.

X. Cum ageret in partibus orientis, ut erat pro timore ſcrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, & in jecoribus earum ventura quærebat. Tum quidam miniſtrorum, ſcientes Dominum, cum aſſiſterent immolanti, impoſuerunt frontibus ſuis immortale ſignum. quo facto, fugatis dæmo-

nibus, ſacra turbata ſunt. Trepidabant haruſpices, nec ſolitas in extis notas videbant, &, quaſi non litaſſent, ſæpius immolabant. Verum identidem mactatæ hoſtiæ nihil oſtendebant, donec magiſter ille haruſpicum Tagis, ſeu ſuſpicione, ſeu viſu, ait, idcirco non reſpondere ſacra, quod rebus divinis profani homines intereſſent. Tunc ira furens, ſacrificare non eos tantum, qui ſacris miniſtrabant, ſed univerſos, qui erant in palatio, juſſit; & in eos, ſi detractaſſent, verberibus animadverti, datiſque ad præpoſitos literis, etiam milites cogi ad nefanda ſacrificia præcepit, ut, qui non paruiſſent, militia ſolverentur. Hactenus furor ejus & ira proceſſit, nec amplius quidquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde, interjecto aliquanto tempore, in Bithyniam venit hiematum, eodemque tunc Maximianus quoque Cæſar, inflammatus ſcelere, advenit, ut ad perſequendos Chriſtianos inſtigaret ſenem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus furoris hanc cauſam fuiſſe cognovi.

XI. Erat mater ejus Deorum montium cultrix, mulier admodum ſuperſtitioſa. Quæ cum eſſet, dapibus ſacrificabat pæne quotidie, ac vicariis ſuis epulas exhibebat. Chriſtiani abſtinebant, &, illa cum gentibus epulante, jejuniis hi & orationibus inſiſtebant. Hinc concepit odium adverſus eos, ac filium ſuum non minus ſuperſtitioſum, querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergo, habito inter ſe per totam hiemem conſilio, cum nemo admitteretur, & omnes de ſummo ſtatu reipublicæ tractari arbitrarentur, diu ſenex furori

ejus repugnavit, oſtendens, quam pernicioſum eſſet, inquietari orbem terræ, fundi ſanguinem multorum. Illos libenter mori ſolere. Satis eſſe, ſi palatinos tantum ac milites ab ea religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis inſaniam. Placuit ergo amicorum ſententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ: cum bonum quid facere decreviſſet, ſine conſilio faciebat, ut ipſe laudaretur; cum autem malum, quoniam id reprehendendum ſciebat, in conſilium multos advocabat, ut aliorum culpæ adſcriberetur, quidquid ipſe deliquerat. Admiſſi ergo judices pauci, & pauci militares, ut dignitate antecedebant, interrogabantur. Quidam proprio adverſus Chriſtianos odio, inimicos Deorum & hoſtes religionum publicarum tollendos eſſe cenſuerunt, &, qui aliter ſentiebant, intellecta hominis voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes, in eandem ſententiam congruerunt. Ne ſic quidem flexus eſt imperator, ut accommodaret aſſenſum; ſed Deos potiſſimum conſulere ſtatuit, miſitque haruſpicem ad Apollinem Mileſium. Reſpondit ille, ut divinæ religionis inimicus. Traductus eſt itaque a propoſito; &, quoniam nec amicis, nec Cæſari, nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus eſt, ut eam rem ſine ſanguine tranſigi juberet, cum Cæſar vivos cremari vellet, qui ſacrificio repugnaſſent.

XII. Inquiritur peragendæ rei dies aptus & felix; ac potiſſimum Terminalia deliguntur, quæ ſunt a. d. VII Kalendas Martias; ut quaſi terminus imponeretur huic religioni.

Ille dies primus leti, primuſque malorum
Cauſa fuit,

quæ & ipſis, & orbi terrarum acciderunt. Qui dies cum illuxiſſet, agentibus conſulatum ſenibus ambobus octavum & ſeptimum, repente, adhuc dubia luce, ad eccleſiam profectus, cum ducibus & tribunis & rationalibus venit; &, revulſis foribus, ſimulacrum Dei quæritur: ſcripturæ repertæ incenduntur: datur omnibus præda, rapitur, trepidatur, diſcurritur. Ipſi vero in ſpeculis (in alto enim conſtituta eccleſia ex palatio videbatur) diu inter ſe concertabant, utrum ignem potius ſupponi oporteret. Vicit ſententia Diocletianus, cavens, ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multæ ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani, acie ſtructa, cum ſecuribus & aliis ferramentis, & immiſſi undique, tamen illud editiſſimum paucis horis ſolo adæquarunt.

XIII. Poſtridie propoſitum eſt edictum, quo cavebatur, ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis ſubjecti eſſent, ex quocunque ordine ac gradu venirent, adverſus eos omnis actio valeret; ipſi non de injuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere poſſent; libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etſi non recte, magno tamen animo deripuit & conſcidit, cum irridens diceret, victorias Gothorum & Sarmatarum propoſitas. Statimque productus, non modo extortus, ſed

etiam legitime coctus, cum admirabili patientia poſtremo exuſtus eſt.

XIV. Sed Cæſar non contentus eſt edicti legibus: aliter Diocletianum aggredi parat. Nam ut illum ad propoſitum crudeliſſimæ perſecutionis impelleret, occultis miniſtris palatio ſubjecit incendium, &, cum pars quædam conflagraſſet, Chriſtiani arguebantur velut hoſtes publici, & cum ingenti invidia ſimul cum palatio Chriſtianorum nomen ardebat, illos, conſilio cum eunuchis habito, de exſtinguendis principibus cogitaſſe, duos imperatores domi ſuæ pæne vivos eſſe combuſtos. Diocletianus vero, qui ſemper ſe volebat videri aſtutum & intelligentem, nil potuit ſuſpicari; ſed ira inflammatus, excarnificari omnes ſuos protinus præcepit. Sedebat ipſe, atque innocentes igne torrebat: item judices univerſi, omnes denique, qui erant in palatio magiſtri, data poteſtate, torquebant. Erant certantes, quis prior aliquid inveniret. nihil uſquam reperiebatur; quippe cum familiam Cæſaris nemo torqueret. Aderat ipſe, & inſtabat, nec patiebatur iram inconſiderati ſenis deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis, aliud rurſum incendium molitus eſt. Id celerius animadverſum; nec tamen auctor apparuit. Tunc Cæſar, medio hiemis, profectione parata, prorupit, eodem die conteſtans fugere ſe, ne vivus arderet.

XV. Furebat ergo imperator jam non in domeſticos tantum, ſed in omnes; & primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priſcam, ſacrificio pollui coegit. Potentiſſimi quondam eunuchi necati,

per quos palatium & ipſe ante conſtabat; comprehenſi presbyteri ac miniſtri, & ſine ulla probatione ad confeſſionem damnati, cum omnibus ſuis deducebantur. Omnis ſexus & ætatis homines ad exuſtionem rapti; nec ſinguli, quoniam tanta erat multitudo, ſed gregatim circumdato igni ambiebantur; domeſtici, alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. Nec minus in ceterum populum perſecutio violenter incubuit. nam judices per omnia templa diſperſi, univerſos ad ſacrificia cogebant. Pleni carceres erant: tormentorum genera inaudita excogitabantur; &, ne cui temere jus diceretur, aræ in ſecretariis ac pro tribunali poſitæ, ut litigatores prius ſacrificarent, atque ita cauſas ſuas dicerent: ſic ergo ad judices, tanquam ad Deos, adiretur. Etiam literæ ad Maximianum atque Conſtantium commeaverant, ut eadem facerent. Eorum ſententia, in tantis rebus, exſpectata non erat. Et quidem ſenex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. Nam Conſtantius, ne diſſentire a majorum præceptis videretur, conventicula, id eſt, parietes, qui reſtitui poterant, dirui paſſus eſt, verum autem Dei templum, quod eſt in hominibus, incolume ſervavit.

XVI. Vexabatur ergo univerſa terra, &, præter Gallias, ab oriente uſque ad occaſum, tres acerbiſſimæ beſtiæ ſæviebant.

Non, mihi ſi linguæ centum ſint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes ſcelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina poſſim,

quæ judices per provincias juſtis atque innocentibus intulerunt. Verum quid opus eſt illa narrare, præcipue tibi, Donate cariſſime, qui præter ceteros tempeſtatem turbidæ perſecutionis expertus es? Nam cum incidiſſes in Flaccinum præfectum, non puſillum homicidam, deinde in Hieroclem ex vicario præſidem, qui auctor & conſiliarius ad faciendam perſecutionem fuit, poſtremo in Priſcillianum, ſucceſſorem ejus; documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuiſti. Novies enim tormentis cruciatibuſque variis ſubjectus, novies adverſarium glorioſa confeſſione viciſti. novem prœliis Zabulum cum ſatellitibus ſuis debellaſti; novem victoriis ſeculum cum ſuis terroribus triumphaſti. Quam jucundum illud ſpectaculum Deo fuit, cum victorem te cerneret, non candidos equos, aut immanes elephantos, ſed ipſos potiſſimum triumphatores currui tuo ſubjungentem! Hic eſt verus triumphus, cum dominatores dominantur. Victi enim tua virtute ac ſubjugati ſunt, quandoquidem, nefanda juſſione contemta, omnes apparatus ac terriculas tyrannicæ poteſtatis fide ſtabili & robore animi profligaſti. Nihil adverſus te verbera, nihil ungulæ, nihil ignis, nihil ferrum, nihil varia tormentorum genera valuerunt. Adimere tibi fidem ac devotionem nulla vis potuit. Hoc eſt, eſſe diſcipulum Dei, hoc eſt militem Chriſti, quem nullus hoſtis expugnet, nullus lupus de caſtris cœleſtibus rapiat, nullus laqueus inducat, nullus dolor vincat, nullus cruciatus affligat. Denique poſt illas novem glorioſiſſimas

pugnas, quibus a te Zabulus victus eſt, non eſt auſus ulterius congredi tecum, quem tot prœliis expertus eſt non poſſe ſuperari. Et cum tibi parata eſſet victrix corona, deſiit amplius provocare: ne jam ſumeres, quam licet non acceperis in præſenti, tamen integra tibi pro virtutibus tuis & meritis in regno Domini reſervatur. Sed redeamus ad ordinem rerum.

XVII. Hoc igitur ſcelere perpetrato Diocletianus, cum jam felicitas ab eo receſſiſſet, perrexit ſtatim Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus a. d. duodecimum Kalendas Decembres. Quibus ſolemnibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens & æger animi, prorupit ex urbe impendentibus Kalendis Januariis, quibus illi nonus conſulatus deferebatur. Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romæ potius, quam Ravennæ, procederet conſul: ſed profectus hieme, ſæviente frigore, atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit; vexatuſque per omne iter, lectica plurimum vehebatur. Sic æſtate tranſacta, per circuitum ripæ ſtrigæ Nicomediam venit, morbo jam gravi inſurgente. quo utcunque ſe premi videret, prolatus eſt tamen, ut circum, quem fecerat, dedicaret anno poſt vicennalia repleto. Deinde ita languore oppreſſus, ut per omnes Deos pro vita ejus rogaretur, donec Idibus Decembribus luctus repente in palatio, mœſtitia & lacrimæ, judicum trepidatio & ſilentium. Tota civitate jam non modo mortuum, ſed etiam ſepultum dicebant; cum repente

mane poſtridie pervagari fama, quod viveret, domeſticorum ac judicum vultus alacritate mutari. Non defuerunt, qui ſuſpicarentur, celari mortem ejus, donec Cæſar veniret, ne quid forte a militibus novaretur. Quæ ſuſpicio tantum valuit, ut nemo crederet eum vivere, niſi Kalendis Martiis prodiſſet, vix agnoſcendus, quippe qui anno fere toto ægritudine tabuiſſet. Et ille Idibus Decembribus morte ſopitus, animam receperat, nec tamen totam. Demens enim factus eſt, ita ut certis horis inſaniret, certis reſipiſceret.

XVIII. Nec multis poſt diebus Cæſar advenit, non ut patri gratularetur, ſed ut eum cogeret imperio cedere. Jam conflixerat nuper [cum] Maximiano ſene, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggreſſus eſt ergo Diocletianum, primum molliter & amice, jam ſenem eſſe dicens, jam minus validum, & adminiſtrandæ reipublicæ inhabilem, debere illum requieſcere poſt labores. Simul & exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidiſſet. Ille vero ajebat ei, indecens eſſe, ſi, poſt tantam ſublimis faſtigii claritatem, in humilis vitæ tenebras decidiſſet; & minus tutum, quod in tam longo imperio multorum ſibi odia quæſiſſet. Nerva vero uno anno imperante, cum pondus & curam tantarum rerum vel ætate vel inſolentia ferre non quiret, abjeciſſe gubernaculum reipublicæ, atque ad privatam vitam rediſſe, in qua conſenuerat. Verum ſi nomen Imperatoris cuperet adipiſci, impedimento nihil eſſe, quo minus omnes AUGUSTI nuncuparentur. At ille, qui

orbem totum jam ſpe invenerat, cum inde ſibi aut nihil præter nomen, aut multum videbat accedere, reſpondit, debere ipſius diſpoſitionem in perpetuum conſervari, ut duo ſint in republica majores, qui ſummam rerum teneant; item duo minores, qui ſint adjumento. inter duos facile poſſe concordiam ſervari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipſe cedere noluiſſet, ſe ſibi conſulturum, ne amplius minor & extremus eſſet. Jam fluxiſſe annos quindecim, in Illyricum vel ad ripam Danuvii relegatus cum gentibus barbaris luctaretur, cum alii intra laxiores & quietiores terras delicate imperarent. His auditis, ſenex languidus, qui jam & Maximiani ſenis literas acceperat, ſcribentis quæcunque locutus fuiſſet, & didicerat augeri ab eo exercitum, lacrimabundus, Fiat, inquit, ſi hoc placet. Supererat, ut communi conſilio omnium Cæſares legerentur. Quid opus eſt conſilio, cum ſit neceſſe, illis duobus placere, quidquid nos fecerimus? Ita plane. Nam illorum filios nuncupari neceſſe eſt. Erat autem Maximiano [filius] Maxentius, bujus ipſius Maximiani gener, homo pernicioſæ ac malæ mentis, adeo ſuperbus & contumax, ut neque patrem, neque ſocerum ſolitus ſit adorare; & idcirco utrique inviſus fuit. Conſtantio quoque filius erat Conſtantinus, ſanctiſſimus adoleſcens, & illo faſtigio digniſſimus, qui inſigni & decoro habitu corporis, & induſtria militari, & probis moribus, & comitate ſingulari, a militibus amaretur, a privatis & optaretur. Eratque tunc præſens, jam pridem a Diocletiano factus tribunus ordinis primi. Quid ergo fiet? Ille, inquit,

dignus non eſt. Qui enim me privatus contemſit, quid faciet, cum imperium acceperit? Hic vero & amabilis eſt, & ita imperaturus, ut patre ſuo melior & clementior judicetur. Ita fiet, ut ego non poſſim facere, quæ velim. Eos igitur oportet nuncupari, qui ſint in mea poteſtate, qui timeant, qui nihil faciant, niſi meo juſſu. Quos ergo faciemus? Severum, inquit. Illumne ſaltatorem, temulentum, ebrioſum, cui nox pro die, & dies pro nocte? Dignus, inquit, quoniam militibus fideliter præbuit; & eum miſi ad Maximianum, ut ab eo induatur. Eſto. Alterum quem dabis? Hunc, inquit, oſtendens Dajam, adoleſcentem quendam ſemibarbarum, quem recens juſſerat Maximinum vocari de ſuo nomine. Nam & ipſi Diocletianus nomen ex parte mutaverat, ominis cauſa, quia Maximianus fidem ſumma religione præſtabat. Quis eſt hic, quem mihi offers? Meus, inquit, affinis. At ille gemebundus, Non, inquit, eos homines mihi das, quibus tutela reipublicæ committi poſſit. Probavi eos, inquit. Tu videris, qui regimen imperii ſuſcepturus es. Ego ſatis laboravi, & providi, quemadmodum, me imperante, reſpublica ſtaret incolumis. Si quid acceſſerit adverſi, mea culpa non erit.

XIX. Cum hæc eſſent conſtituta, proceditur Kalendis Majis. Conſtantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites, qui aderant, & priores militum electi & acciti ex legionibus, in hunc unum intenti gaudebant, optabant, & vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad millia

fere tria, in cujus ſummo Maximianus ipſe purpuram ſumſerat; & ibi columna fuerat erecta cum Jovis ſigno. Eo pergitur. Concio militum convocatur, in qua ſenex cum lacrimis alloquitur milites: Se invalidum eſſe, requiem poſt labores petere, imperium validioribus tradere; alios Cæſares ſubrogare. Summa omnium exſpectatio, quid afferret. Tunc repente pronuntiat Severum & Maximinum Cæſares. Obſtupeſiunt omnes in tribunali. Conſtantinus adſtabat ſurſum. Sciſcitari inter ſe, num Conſtantini immutatum nomen eſſet; cum in conſpectu omnium Maximianus, manum retroſum extendens, protraxit a tergo Dajam, Conſtantino repulſo, & exutum veſtem privatam conſtituit in medium. Mirari omnes, qui eſſet, unde eſſet. Nemo tamen reclamare auſus eſt, cunctis inſperatæ novitate rei turbatis. Huic purpuram Diocletianus injecit ſuam, qua ſe exuit, & Diocles iterum factus eſt. Tum deſcenditur; & rheda per civitatem veteranus rex foras exportatur, in patriamque dimittitur: Daja vero, ſublatus nuper a pecoribus & ſilvis, ſtatim ſcutarius, continuo protector, mox tribunus, poſtridie Cæſar, accepit orientem calcandum & conterendum, quippe qui neque militiam, neque rempublicam ſciret, jam non pecorum, ſed militum paſtor.

XX. Maximianus, poſtquam, ſenibus expulſis, quod voluit & fecit, ſe jam ſolum totius orbis dominum eſſe ferebat. nam Conſtantium, quamvis priorem nominari eſſet neceſſe, contemnebat, quod & natura mitis eſſet, & valetudine corporis

impeditus. Hunc ſperabat brevi obiturum; &, ſi non obiiſſet, vel invitum exuere facile videbatur. quid enim faceret, ſi a tribus cogeretur imperium deponere? Habebat ipſe Licinium veteris contubernii amicum, & a prima militia familiarem, cujus conſiliis ad omnia regenda utebatur. ſed eum Cæſarem facere noluit, ne filium nominaret; ut poſtea in Conſtantii locum nuncuparet Auguſtum atque fratrem. Tunc vero ipſe principatum teneret, ac pro arbitrio ſuo debacchatus in orbem terræ, vicennalia celebraret; ac ſubſtituto Cæſare filio ſuo, qui tunc erat novennis, & ipſe deponeret; ita cum imperii ſummam teneret Licinius ac Severus, & ſecundum Cæſarum nomen Maximinus & Candidianus, inexpugnabili muro circumſeptus, ſecuram & tranquillam degeret ſenectutem. Huc conſilia ejus tendebant. Sed Deus, quem ſibi fecit infeſtum, cuncta illius cogitata diſſolvit.

XXI. Adeptus igitur maximam poteſtatem, ad vexandum orbem, quem ſibi patefecerat, animum intendit. Nam poſt devictos Perſas, quorum hic ritus, hic mos eſt, ut regibus ſuis in ſervitium ſe addicant, & reges populo ſuo tanquam familia utantur; hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victoriæ ſine pudore laudabat. Et quia id aperte jubere non poterat, ſic agebat, ut & ipſe libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo, non modo decuriones, ſed primores etiam civitatum, egregii ac perfectiſſimi viri. Et quidem in cauſis levibus atque civilibus,

ſi morte digni viderentur, cruces ſtabant: ſin minus, compedes parati. Matresfamilias, ingenuæ ac nobiles, in gynæceum rapiebantur. Si quis eſſet verberandus, defixi in ſtabulo pali quatuor ſtabant, ad quos nullus unquam ſervus diſtendi ſolebat. Quid luſorium vel delicias ejus referam? Habebat urſos ferociæ ac magnitudinis ſuæ ſimillimos, quos toto imperii ſui tempore elegerat. Quoties delectari libuerat, horum aliquem afferri nominatim jubebat. His homines non plane comedendi, ſed obſorbendi objectabantur: quorum artus cum diſſiparentur, ridebat ſuaviſſime; nec unquam ſine humano cruore cœnabat. Dignitatem non habentibus pœna ignis fuit. Id exitii primo adverſus Chriſtianos permiſerat, datis legibus, ut poſt tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cum deligati fuiſſent, ſubdebatur primo pedibus lenis flamma tamdiu, donec callum ſolorum contractum igni ab oſſibus revelleretur. Deinde incenſæ faces & exſtinctæ admovebantur ſingulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter hæc ſuffundebatur facies aqua frigida, & os humore abluebatur, ne, areſcentibus ſiccitate faucibus, cito ſpiritus redderetur. quod poſtremo accidebat, cum per multum diem, decocta omni cute, vis ignis ad intima viſcera penetraſſet. Hinc rogo facto cremabantur. Corpore jam cremato, lecta oſſa, & in pulverem comminuta, jactabantur in flumine ac mare.

XXII. Quæ igitur in Chriſtianis excruciandis didicerat, conſuetudine ipſa in omnes exercebat.

Nulla pœna penes eum levis. non inſulæ, non carceres, non metalla; ſed ignis, crux, feræ, in illo erant quotidiana & facilia. Domeſtici & adminiſtratores lancea emendabantur. In cauſa capitis, animadverſio gladii admodum paucis quaſi beneficium deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa his levia fuerunt: eloquentia exſtincta, cauſidici ſublati, jureconſulti aut relegati, aut necati. Literæ autem inter malas artes habitæ, &, qui eas noverant, pro inimicis hoſtibuſque protriti & exſecrati. Licentia rerum omnium, ſolutis legibus, aſſumta, & judicibus data. Judices militares, humanitatis literarum rudes, ſine aſſeſſoribus in provincias immiſſi.

XXIII. At vero illud publicæ calamitatis & communis luctus omnium fuit, cenſus in provincias & civitates ſemel miſſus; cenſitoribus ubique diffuſis & omnia exagitantibus, hoſtilis tumultus & captivitatis horrendæ ſpecies erant. Agri glebatim metiebantur, vites & arbores numerabantur, animalia omnis generis ſcribebantur, hominum capita notabantur; in civitatibus urbanæ ac ruſticæ plebes adunatæ; fora omnia gregibus familiarum referta; unuſquiſque cum liberis, cum ſervis aderant, tormenta ac verbera perſonabant, filii adverſus parentes ſuſpendebantur, fideliſſimi quique ſervi contra dominos vexabantur, uxores adverſus maritos. Si omnia defecerant, ipſi contra ſe torquebantur; &, cum dolor vicerat, adſcribebantur, quæ non habebantur. Nulla ætatis, valetudinis excuſatio. Ægri & debiles deferebantur, æſtimabantur ætates ſingulo-

rum; parvulis adjiciebantur anni, ſenibus detrahebantur. Luctu & mœſtitia plena omnia. Quæ veteres adverſus victos jure belli fecerant, ea ille adverſus Romanos, Romaniſque ſubjectos, facere auſus eſt; quia parentes ejus cenſui ſubjugati fuerant, quem Trajanus, Dacis aſſidue rebellantibus, pœnæ gratia victor impoſuit. Poſt hoc pecuniæ pro capitibus pendebantur, & merces pro vita dabatur. non tamen iiſdem cenſitoribus fides habebatur: ſed alii ſuper alios mittebantur, tanquam plura inventuri: & duplicabatur ſemper, illis non invenientibus, ſed, ut libuit, addentibus; ne fruſtra miſſi viderentur. Interea minuebantur animalia, & mortales obibant; & nihilo minus ſolvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam, nec mori ſaltem gratis liceret. Mendici ſupererant ſoli, a quibus nihil exigi poſſet, quos ab omni genere injuriæ tutos miſeria & infelicitas fecerat. Atquin homo pius miſertus eſt illis, ut non egerent. Congregari omnes juſſit, & exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem miſericordem, qui providerit, ne quis, illo imperante, miſer eſſet. Ita dum cavit, ne quis ſimulatione mendicitatis cenſum ſubterfugiat, multitudinem virorum miſerorum, contra omne jus humanitatis, occidit.

XXIV. Jam propinquavit illi judicium Dei, ſecutumque tempus eſt, quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumve Conſtantium, dum eſt occupatus his rebus, quas ſuperius expoſui, & exſpectabat obitum ejus. Sed tam celeriter non putabat

obiturum. Qui cum graviter laboraret, miſerat literas, ut filium ſuum Conſtantinum remitteret ſibi videndum, quem jamdudum [fruſtra repetierat.] Ille vero nihil minus volebat. Nam & inſidiis ſæpe juvenem appetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra ſe arma civilia, &, quod maxime verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac luſus feris illum objecerat. Sed fruſtra, quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipſo cardine. namque ſæpius, cum jam diutius negare non poſſet, dedit illi ſigillum inclinante jam die, præcepitque, ut poſtridie mane acceptis mandatis proficiſceretur; vel ipſe illum occaſione aliqua retentaturus, vel præmiſſurus literas, ut a Severo teneretur. Quæ cum ille proſpiceret, quieſcente jam imperatore poſt cœnam, properavit exire; ſublatiſque per manſiones multas omnibus equis publicis, evolavit. Poſtridie imperator, cum conſulto ad medium diem uſque dormiſſet, vocari eum jubet. Dicitur ei poſt cœnam ſtatim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Poſcebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei curſus publicus nuntiatur. Vix lacrimas tenebat. At ille, incredibili celeritate uſus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei, militibus commendato, imperium per manus tradidit; atque ita in lecto ſuo requiem vitæ, ſicut optabat, accepit. Suſcepto imperio, Conſtantinus Auguſtus nihil egit prius, quam Chriſtianos cultui ac Deo ſuo reddere. Hæc fuit prima ejus ſanctio ſanctæ religionis reſtitutæ.

XXV. Paucis poſt diebus laureata imago ejus allata eſt ad malam beſtiam. Deliberavit diu, an ſuſciperet. In eo pæne res fuit, ut illam, & ipſum, qui attulerat, exureret; niſi eum amici ab illo furore flexiſſent, admonentes eum periculi; quod univerſi milites, quibus invitis ignoti Cæſares erant facti, ſuſcepturi Conſtantinum fuiſſent, atque ad eum concurſuri alacritate ſumma, ſi veniſſet armatus. Suſcepit itaque imaginem admodum invitus, atque ipſi purpuram miſit, ut ultro aſciviſſe illum in ſocietatem videretur. Jam turbatæ rationes ejus fuerant; nec poterat alterum extra numerum nuncupare, ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Auguſtum nuncuparet; Conſtantinum vero non imperatorem, ſicut erat factus, ſed Cæſarem cum Maximino appellari juberet, ut eum de ſecundo loco rejiceret in quartum.

XXVI. Compoſitæ ei res quodammodo jam videbantur; cum ſubito illi alius terror allatus eſt, generum ipſius Maxentium Romæ factum imperatorem. Cujus motus hæc fuit cauſa. Cum ſtatuiſſet, cenſibus inſtitutis, orbem terræ devorare, ad hanc uſque proſiluit inſaniam, ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam cenſitores, qui Romam miſſi deſcriberent plebem. Eodem fere tempore caſtra quoque prætoria ſuſtulerat. Itaque milites pauci, qui Romæ in caſtris reſidui erant, opportunitatem nancti, occiſis quibuſdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuntio allato, aliquantum rei novi-

tate turbatus eſt, nec tamen nimium territus. Et oderat hominem, & tres Cæſares facere non poterat. Satis viſum eſt, ſemel feciſſe, quod noluit. Severum arceſſit, hortatur ad recipiendum imperium: mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium; & mittit Romam, in qua milites illi ſummis deliciis ſæpiſſime excepti, non modo ſalvam eſſe illam urbem, ſed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinoris ſibi conſcius, licet jure hereditatis paternos milites traducere ad ſe poſſet; cogitans tamen, fieri poſſe, ut Maximianus ſocer, id ipſum metuens, Severum in Illyrico relinqueret, atque ipſe cum ſuo exercitu ad ſe oppugnandum veniret; quærebat, quatenus ſe a periculo impendente muniret. Patri ſuo, poſt depoſitum imperium in Campania moranti, purpuram mittit, & bis Auguſtum nominat. Ille vero, & rerum novarum cupidus, & qui depoſuerat invitus, libenter arripuit. Severus interim vadit, & ad muros urbis armatus accedit. Statim milites ſublatis ſignis abeunt, & ſe, contra quem venerant, tradunt. Quid reſtabat deſerto, niſi fuga? ſed occurrebat jam reſumto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam confugit, ibique ſe cum paucis militibus incluſit. Qui cum videret futurum, ut Maximiano traderetur, dedit ſeſe ipſe, veſtemque purpuream eidem, a quo acceperat, reddidit. Quo facto nihil aliud impetravit, niſi bonam mortem. Nam venis ei inciſis, leniter mori coactus eſt. Ab hoc cœpit ſuos perſequi.

XXVII. Herculius vero, cum Maximiani noſſet inſaniam, cogitare cœpit, illum, audita nece Seve-

ri, inflammatum ira, cum exercitu eſſe venturum, & fortaſſe adjuncto Maximino, ac duplicatis copiis, quibus reſiſti nullo modo poſſet, urbe munita, & rebus ceptis inimicis diligenter inſtruens, proficiſcitur in Galliam, ut Conſtantinum partibus ſuis conciliaret ſuæ minoris filiæ nuptiis. Ille interea, coacto exercitu, invadit Italiam, ad urbem accedit, ſenatum exſtincturus, populum trucidaturus: verum clauſa & munita omnia offendit. Nulla erat ſpes irrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumſedenda mœnia non ſatis copiarum: quippe qui nunquam viderat Romam, æſtimaretque, illam non multo eſſe majorem, quam quas noverat civitates. Tunc quædam legiones, deteſtantes ſcelus, quod ſocer generum oppugnaret, & quod Romani milites Romam, translatis ſignis imperium reliquerunt. Et jam ceteri milites nutabant, cum ille, fracta ſuperbia, demiſſiſque animis, Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat, ne hoſti traderetur, donec promiſſis ingentibus flexit animos eorum, & retro ſigna convertit; ac fugam trepidus capeſſivit, in qua opprimi facillime potuit, ſi cum paucis quiſpiam ſequeretur. Quod cum timeret, dedit militibus poteſtatem, ut diſperſi quam latiſſime diriperent omnia, vel corrumperent; ut, ſi quis inſequi voluiſſet, utenſilia non haberet. Vaſtata eſt igitur ea pars Italiæ, quo peſtiferum illud agmen inceſſit, expilata omnia, mulieres corruptæ, virgines violatæ, extorti parentes & mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes ſuas proderent. Abactæ, tanquam de barbaris, prædæ pecorum ac ju-

mentorum. Hoc modo ſe ad ſedes ſuas recepit, cum Romanus quondam imperator, nunc populator Italiæ, hoſtiliter univerſa vexaſſet. Olim quidem ille, ut nomen imperatoris acceperat, hoſtem ſe Romani nominis erat profeſſus; cujus titulum immutari volebat, ut non Romanum imperium, ſed Daciſcum cognominaretur.

XXVIII. Poſt hujus fugam, cum ſe Maximianus alter e Gallia recepiſſet, habebat imperium commune cum filio. Sed juveni magis parebatur, quam ſeni; quippe cum prior & major filii poteſtas, qui & jam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo ſenex, quod non poſſet libere facere, quod vellet; & filio ſuo puerili æmulatione invidebat. Cogitabat ergo expellere adoleſcentem, ut ſibi ſua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant, qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites, quaſi concionem de præſentibus reipublicæ malis habiturus. De quibus cum multa dixiſſet, convertit ad filium manus, &, illum eſſe dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum, quas reſpublica ſuſtineret, deripuit ab humeris ejus purpuram. Exutus ille, præcipitem ſe de tribunali dedit, & a militibus exceptus eſt. quorum ira & clamore perturbatus eſt impius, & ab urbe Roma, tanquam Superbus alter, exactus eſt.

XXIX. Rediens rurſus in Gallias, ubi aliquantulum moratus eſt, profectus ad hoſtem filii ſui Maximianum, quaſi ut de componendo reipublicæ ſtatu cum eo diſputaret; re autem vera, ut illum

per occaſionem reconciliationis occideret, ac regnum ejus teneret, excluſus a ſuo, quocunque veniſſet. Aderat ibi Diocles, a genero nuper accitus, ut, quod ante non fecerat, præſente illo imperium Licinio daret, ſubſtituto in Severi loco. Itaque fit utroque præſente. Sic uno tempore ſex fuerunt. Quare impeditis conſiliis ſenex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur; redit in Galliam plenus malæ cogitationis ac ſceleris, ut Conſtantinum imperatorem, generum ſuum, generi filium, dolo malo circumveniret, &, ut poſſet fallere, deponit regiam veſtem. Francorum gens in armis erat. Perſuadet nihil ſuſpicanti, ne omnem ſecum exercitum duceret; paucis militibus poſſe barbaros debellari; ut & ipſe haberet exercitum, quem occuparet, & ille opprimi poſſet ob militum paucitatem. Credit adoleſcens, ut perito ac ſeni; paret, ut ſocero: proficiſcitur relicta militum parte majore. Ille, paucis diebus exſpectatis, cum jam Conſtantinum æſtimaret intraſſe fines barbarorum, repente purpuram ſumit, theſauros invadit, donat, ut ſolet, large; fingit de Conſtantino, quæ in ipſum protinus reciderunt. Imperatori propere, quæ geſta ſunt, nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improviſo, nondum ſatis inſtructus; milites ad imperatorem ſuum redeunt. Occupaverat Maſſiliam, & portas obſeraverat. Accedit propius imperator, & in muro adſtantem alloquitur, non aſpere nec hoſtiliter; ſed rogat, quid ſibi voluiſſet, quid ei defuiſſet, cur faceret, quod ipſum præcipue non

deceret. Ille vero ingerebat maledicta de muris. Tum ſubito a tergo ejus portæ referantur, milites recipiuntur. Attrahitur ad imperatorem rebellis imperator, pater impius, ſocer perfidus. Audit ſcelera, quæ fecit, detrahitur ei veſtis, & increpito vita donatur.

XXX. Sic, amiſſo imperatoris ac ſoceri honore, humilitatis impatiens, alias rurſus inſidias machinatus eſt, quia ſemel habuit impune. Vocat filiam Fauſtam, eamque nunc precibus, nunc blandimentis ſollicitat ad proditionem mariti, alium digniorem virum pollicetur; petit cubiculum patens relinqui, & negligentius cuſtodiri ſinat. Pollicetur illa facturam, & refert protinus ad maritum. Componitur ſcena, qua manifeſto facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eunuchus, qui pro imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempeſta, videt omnia inſidiis opportuna. Rari excubitores erant, & ii quidem longius; quibus tamen dicit vidiſſe ſomnium, quod filio ſuo narrare vellet. Ingreditur armatus, &, ſpadone obtruncato, proſiliit gloriabundus, ac profitetur, quod admiſerit. Repente ſe ex altera parte Conſtantinus oſtendit cum globo armatorum. Profertur e cubiculo cadaver occiſi; hæret manifeſtarius homicida, & mutus ſtupet, quaſi

— — *dura ſilex aut ſtet Marpeſia cautes;*

impietatis ac ſceleris increpatur. Poſtremo datur ei poteſtas liberæ mortis,

Ac nodum informis leti trabe nectit ab alta.

Ita ille Romani nominis maximus imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliſo & fracto ſuperbiſſimo gutture, vitam deteſtabilem turpi & ignominioſa morte finivit.

XXXI. Ab hoc Deus, religionis ac populi ſui vindex, oculos ad Maximianum alterum tranſtulit, nefandæ perſecutionis auctorem, ut in eo etiam vim majeſtatis oſtenderet. Jam de agendis & ipſe vicennalibus cogitabat, ... qui jam dudum provincias afflixerat auri argentique indictionibus factis, quæ promiſerat, redderet, etiam in nomine vicennalium ſecurem alteram afflixit. Qua vexatione generis humani exactio celebrata ſit, maxime rei annonariæ, quis enarrare digne poteſt? Officiorum omnium milites, vel potius carnifices, ſingulis adhærebant: cui prius ſatisfieret, incertum. Venia non habentibus nulla: ſuſtinendi multiplices cruciatus, niſi exhiberetur ſtatim, quod non erat. Multis cuſtodiis circumſepto nulla reſpirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies, frequens ſuper iiſdem hominibus, vel ipſis judicibus, vel militibus judicum, pugna; nulla area ſine exactore, nulla vindemia ſine cuſtode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quamquam intolerabilia ſunt, eripi ab ore hominum cibos labore quæſitos; tamen ſuſtentabile aliquo modo vel ſpe futurorum. Quid, veſtis omnis generis? quid aurum? quid argentum? nonne hæc neceſſe eſt ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, o dementiſſime tyranne, præſtabo,

cum omnes fructus auferas, univerſa naſcentia violenter eripias? Quis ergo non bonis ſuis everſus, ut opes, quæ ſub imperio ejus fuerunt, corraderentur, ad votum, quod non erat celebraturus?

XXXII. Nuncupato igitur Licinio imperatore, Maximinus iratus, nec Cæſarem ſe, nec tertio loco, nominari volebat. Mittit ergo ad eum ſæpe legatos, orat ſibi pareat, diſpoſitionem ſuam ſervet, cedat ætati, & honorem deferat canis. At ille tollit audacius cornua, & præſcriptione temporis pugnat, ſe priorem eſſe debere, qui prior ſumſerit purpuram; preces ejus & mandata contemſit. Dolet beſtia & mugit, quod cum ideo ignobilem feciſſet Cæſarem, ut ſibi obſequens eſſet, is tamen tanti beneficii ſui oblitus, voluntati ac precibus ſuis impie repugnaret. Victus contumacia, tollit Cæſarum nomen, & ſe Liciniumque Auguſtos appellat; Maxentium & Conſtantinum filios Auguſtorum. Maximinus poſtmodum ſcribit quaſi nuntians, in campo Martio proxime celebrato Auguſtum ſe ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mœſtus ac dolens, & univerſos quatuor imperatores jubet numerari.

XXXIII. Jam decimus & octavus annus agebatur, cum percuſſit eum Deus inſanabili plaga. Naſcitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium, ſerpitque latius. Medici ſecant, curant. Sed inducta jam cicatrice ſcindit vulnus, & rupta vena fluit ſanguis uſque ad periculum mortis. Vix tamen cruor ſiſtitur. Nova ex integro cura. Tamen perdu-

citur ad cicatricem. Rurſus levi corporis motu vulneratus, plus ſanguinis, quam ante, decurrit. Albeſcit ipſe; atque abſumtis viribus tenuatur; & tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non ſentire medicinam; proxima quæque cancer invadit, &, quanto magis circumſecatur, latius ſævit; quanto curatur, increſcit.

— — Ceſſere magiſtri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniuſque Melampus.

Undique medici nobiles trahuntur: nihil humanæ manus promovent. Confugitur ad idola; Apollo & Aſclepius orantur; remedium flagitatur. Dat Apollo curam: malum multo pejus augetur. Jam non longe pernicies aberat, & inferiora omnia corripuerat. Computreſcunt forinſecus viſcera, & in tabem ſedes tota dilabitur. Non deſinunt tamen infelices medici, vel ſine ſpe vincendi mali, fovere, curare. Repercuſſis medullis, malum recidit introrſus, & interna comprehendit, vermes intus creantur. Odor autem non modo per palatium, ſed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cum jam confuſi eſſent exitus ſtercoris & urinæ. Comeſtur a vermibus, & in putredinem corpus cum intolerandis doloribus ſolvitur.

Clamores ſimul horrendos ad ſidera tollit;
Quales mugitus, fugit cum ſaucius aram
Taurus. — — —

Apponebantur ad ſedem fluentem cocta & calida animalia, ut vermiculos eliceret calor. queis reſo-

lutis, inæſtimabile ſcatebat examen; & tamen multo majorem copiam tabeſcendorum viſcerum pernicies fœcunda generaverat. Jam diverſo malo partes corporis amiſerant ſpeciem. Superior uſque ad vulnus aruerat, & miſerabili macie cutis lurida longe inter oſſa conſederat: inferior, ſine ulla pedum forma, in utrium modum inflata diſcreverat. Et hæc facta ſunt per annum perpetem, cum tandem, malis domitus, Deum coactus eſt confiteri. Novi doloris urgentis per intervalla exclamat, ſe reſtiturum Dei templum, ſatiſque pro ſcelere facturum. Et jam deficiens edictum miſit hujuſmodi:

XXXIV. *Inter cetera, quæ pro reipublicæ ſemper commodis atque utilitate diſponimus, nos quidem volueramus antehac, juxta leges veteres & publicam diſciplinam Romanorum, cuncta corrigere, atque id providere, ut etiam Chriſtiani, qui parentum ſuorum reliquerant ſectam, ad bonas mentes redirent. Siquidem quadam ratione tanta eoſdem Chriſtianos voluntas invaſiſſet, & tanta ſtultitia occupaſſet, ut non illa veterum inſtituta ſequerentur, quæ forſitan primum parentes eorundem conſtituerant; ſed pro arbitrio ſuo, atque ut iiſdem erat libitum, ita ſibimet leges facerent, quas obſervarent, & per diverſa varios populos congregarent. Deinque cum ejuſmodi noſtra juſſio exſtitiſſet, ut ad veterum ſe inſtituta conferrent; multi periculo ſubjugati, multi etiam deturbati ſunt. atque cum plurimi in propoſito perſeverarent, ac videremus, nec Diis eoſdem cultum ac religionem debitam exhibere, nec Chriſtianorum Deum obſervare; contemplatione mitiſſimæ noſtræ clementiæ, intuentes & conſuetudinem*

ſempiternam, qua ſolemus cunctis hominibus veniam indulgere, promtiſſimam in his quoque indulgentiam noſtram credidimus porrigendam; ut denuo ſint Chriſtiani, & conventicula ſua componant, ita ut ne quid contra diſciplinam agant. Alia autem epiſtola judicibus ſignificaturi ſumus, quid debeant obſervare. Unde, juxta hanc indulgentiam noſtram, debebunt Deum ſuum orare pro ſalute noſtra, & reipublicæ, ac ſua, ut undiqueverſum reſpublica præſtetur incolumis, & ſecuri vivere in ſedibus ſuis poſſint.

XXXV. Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridie Kalendas Majas, ipſo octies & Maximino iterum conſulibus. Tunc apertis carceribus, Donate cariſſime, cum ceteris confeſſoribus e cuſtodia liberatus es, cum tibi carcer ſex annis pro domicilio fuerit. Nec tamen ille hoc facto veniam ſceleris accepit a Deo; ſed poſt dies paucos, commendatis Licinio conjuge ſua & filio, atque in manu traditis, cum jam totius corporis membra defluerent, horrenda tabe conſumtus eſt. Idque cognitum Nicomediæ . . . menſis ejuſdem, cum futura eſſent vicennalia, Kalendis Martiis impendentibus.

XXXVI. Quo nuntio Maximinus audito, diſpoſitis ab oriente curſibus pervolavit, ut provincias occuparet, ac, Licinio morante, omnia ſibi uſque ad fretum Chalcedonium vindicaret; ingreſſuſque Bithyniam, quo ſibi ad præſens favorem conciliaret, cum magna omnium lætitia ſuſtollit cenſum. Diſcordia inter ambos imperatores, ac pæne bellum. Diverſas ripas armati tenebant: ſed

conditionibus certis pax & amicitia componitur, & in ipſo freto fœdus fit, ac dexteræ copulantur. Redit ille ſecurus, & fit, qualis in Syria & in Ægypto fuit. In primis indulgentiam Chriſtianis communi titulo datam tollit, ſubornatis legationibus civitatum, quæ peterent, ne intra civitates ſuas Chriſtianis conventicula exſtruere liceret, ut quaſi coactus & impulſus facere videretur, quod erat ſponte facturus. Quibus annuens, novo more ſacerdotes maximos per ſingulas civitates ſingulos ex primoribus fecit; qui & ſacrificia per omnes Deos ſuos quotidie facerent, & veterum ſacerdotum miniſterio ſubniſi darent operam, [ut] Chriſtiani neque fabricarent, neque publice aut privatim colerent, ſed comprehenſos, ſuo jure ad ſacrificia cogerent, vel judicibus offerrent. Parumque hoc fuit, niſi etiam provinciis ex altiore dignitatis gradu ſingulos quaſi pontifices ſuperponeret; & eos utroſque candidis chlamydibus ornatos juſſit incedere. Facere autem parabat, quæ jamdudum in orientis partibus fecerat. nam cum clementiam ſpecie tenus profiteretur, occidi ſervos Dei vetuit, debilitari juſſit. Itaque confeſſoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detruncabantur, nares vel auriculæ deſecabantur.

XXXVII. Hæc ille moliens, Conſtantini literis deterretur: diſſimulavit ergo. Et tamen ſi quis inciderat, mari occulte mergebatur. Conſuetudinem quoque ſuam non intermiſit, ut in palatio per ſingulos dies ſacrificaretur. Et hoc primus invenerat, ut animalia omnia, quibus veſcebatur,

non a coquis, ſed a ſacerdotibus ad aras immolarentur; nihilque prorſus menſæ apponeretur, niſi aut delibatum, aut ſacrificatum, aut perfuſum mero; ut quiſquis ad cœnam vocatus eſſet, inquinatus inde atque impurus exiret. In ceteris quoque magiſtri ſui ſimilis. nam ſi quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerunt; hic abraſit, ſine ullo pudore auferens omnia. Itaque horrea privatorum claudebantur, apothecæ obſignabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames, agris ferentibus, hinc caritas inaudita. Armentorum ac pecorum greges ex agris rapiebantur ad ſacrificia quotidiana, quibus eos adeo corruperat, ut aſpernarentur annonam, & effundebat paſſim ſine delectu, ſine modo, cum ſatellites univerſos, quorum numerus ingens erat, pretioſis veſtibus & aureis nummis expungeret; gregariis & tironibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quod viventium bona vel auferebat, vel dono ſuis dabat, ut quiſque petierat aliena, neſcio an agendas illi fuiſſe gratias putem, quod more clementium latronum incruenta ſpolia detrahebat.

XXXVIII. Illud vero capitale, & ſupra omnes, qui fuerunt; corrumpendi cupiditas, quid dicam neſcio, niſi cæca & effrenata, & tamen his verbis exprimere pro indignatione ſua non poteſt: vincit officium linguæ ſceleris magnitudo. Eunuchi, lenones, ſcrutabantur omnia. Ubicunque liberalior facies erat, ſecedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus feminis veſtes, itemque vir-

ginibus, & per ſingulos artus inſpiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili eſſet indigna. Si qua detractaverat, in aqua necabatur, tanquam majeſtatis crimen eſſet ſub illo adultero pudicitia. Aliqui, conſtupratis uxoribus, quas ob caſtitatem ac fidem cariſſimas habebant, cum dolorem ferre non poſſent, ſe ipſos etiam necaverunt. Sub hoc miniſtro pudicitiæ integritas nulla, niſi ubi barbaram libidinem deformitas inſignis arcebat. Poſtremo hunc jam induxerat morem, ut nemo uxorem ſine permiſſu ejus duceret, ut ipſe in omnibus nuptiis prægustator eſſet. Ingenuas virgines imminutas ſervis ſuis donabat uxores. Sed & comites ejus ſub tali principe imitabantur . . . ſuorum cubilia impune violabant: quis enim vindicaret? mediocrium filias, ut cuique libuerat, rapiebat. Primariæ, quæ rapi non poterant, in beneficiis petebantur; nec recuſari licebat, ſubſcribente imperatore, quin aut pereundum eſſet, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam fere nullus ſtipator in latere ei, niſi ex gente eorum, qui a Gothis tempore vicennalium terris ſuis pulſi, Maximiano ſe tradiderant, malo generis humani, ut illi, barbaram ſervitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His ſatellitibus & protectoribus cinctus orientem ludibrio habuit.

XXXIX. Denique cum libidinibus ſuis hanc legem dediſſet, ut fas putaret, quidquid concupiſſet, ne ab Auguſta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat poſt obitum Maximiani ad eum Valeria, cum ſe putaret in partibus ejus tutius moraturam, eo maxime, quod ha-

bebat uxorem. Sed animal nefarium protinus inardeſcit. Adhuc in atris veſtibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto. Legatis primis in matrimonio poſtulat, ejecturus uxorem, ſi impetraſſet. Reſpondit illa libere, quæ ſola poterat: primo, non poſſe de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidis adhuc cineribus mariti ſui, patris ejus; deinde, illum impie facere, quod ſibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus & ſibi; poſtremo, nefas eſſe, illius nominis ac loci feminam, ſine more, ſine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatur homini, quid eſſet auſa. Libido in iram furoremque convertitur. Statim mulierem proſcribit, bona ejus rapit, aufert comites, ſpadones in tormentis necat, ipſam cum matre in exſilium relegat, nec in locum certum, ſed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, & amicas ejus, afficto adulterio, damnat.

XL. Erat clariſſima femina, cui ex filiis juvenibus jam nepotes erant. Hanc Valeria, tanquam matrem alteram, diligebat: cujus conſilio negatam ſibi ſuſpicatur. Dat negotium præſidi Eratineo, ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliæ duæ adjunguntur æque nobiles, quarum altera Veſtalem famulam virginem Romæ reliquerat, furtive tunc Valeriæ familiaris: altera virum habuit ſenatorem, non nimis Auguſtæ proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur ſubito mulieres, non ad judicium, ſed ad latrocinium: nec enim quiſquam accuſator exſtabat. Invenitur quidam Judæus, ob alia facinora reus, qui

ſpe impunitatis inductus adverſus inſontes mentiatur. Judex æquus & diligens extra civitatem cum præſidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragœdia Niceæ. Irrogantur tormenta Judæo, dum quæ juſſus ...... loqueretur. pugnis a tortoribus coercentur. innocentes duci jubentur. Fletus & comploratio, non illius tantum mariti, qui aderat bene meritæ uxori, ſed omnium, quos res indigna & inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo inſtructi velites & ſagittarii proſequuntur. Ita mediæ inter cuneos armatorum ad ſupplicium deductæ. Jacuiſſentque inſepultæ, domeſticis in fugam verſis, niſi eas furtiva amicorum miſericordia ſepeliſſet. Nec adultero impunitas promiſſa perſolvitur; ſed patibulo affixus, aperuit omne myſterium, & ſub extremo ſpiritu inquit omnibus, qui videbant, innocentes occiſas eſſe teſtatur.

XLI. Auguſta vero in deſertas quaſdam Syriæ ſolitudines relegata, patrem ſuum Diocletianum per occultos gnarum calamitatis ſuæ fecit. Mittit ille legatos, & rogat, ut ad ſe filiam remittat: nihil proficit. Iterum ac ſæpius obſecrat: non remittitur. Poſtremo cognatum ſuum, quendam militarem ac potentem virum, legat, qui eum beneficiorum ſuorum admonitum deprecetur. Is quoque perfecta legatione irritas preces renuntiat.

XLII. Eodemque tempore ſenis Maximiani ſtatuæ Conſtantini juſſu revellebantur, & imagines, cum quoque pictus eſſet, detrahebantur. Et quia ſenes ambo ſimul plerumque picti erant, & imagines ſimul

deponebantur amborum. Itaque cum videret vivus, quod nulli unquam imperatorum acciderat, duplici ægritudine affectus, moriendum ſibi eſſe decrevit. Jactabat ſe huc atque illuc, æſtuante anima per dolorem, nec ſomnum nec cibum capiens. Suſpiria & gemitus, crebræ lacrimæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum feliciſſimus imperator, ad humilem vitam dejectus adeo, & proculcatus injuriis, atque in odium vitæ deductus, poſtremo fame atque angore confectus eſt.

XLIII. Unus jam ſupererat de adverſariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque ſubnectam. Cum haberet æmulationem adverſus Licinium, quia prælatus ei a Maximiano fuerat, licet nuper cum eo amicitiam confirmaſſet; tamen, ut audivit, Conſtantini ſororem Licinio eſſe deſponſam, exiſtimavit, affinitatem illam duorum imperatorum contra ſe copulari. Et ipſe legatos ad urbem miſit occulte, ſocietatem Maxentii atque amicitiam poſtulatum. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benigne; fit amicitia; utriuſque imagines ſimul locantur. Maxentius, tanquam divinum auxilium, libenter amplectitur: jam enim bellum Conſtantino indixerat, quaſi necem patris ſui vindicaturus. Unde ſuſpicio inciderat, ſenem illum inexpiabilem finxiſſe diſcordiam cum filio, ut ad alios ſuccidendos viam ſibi faceret, quibus omnibus ſublatis, ſibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falſum fuit. nam id propoſiti habebat, ut & filio & ceteris exſtinctis, ſe ac Diocletianum reſtitueret in regnum.

XLIV. Jam mota inter eos fuerant arma civilia.

Et quamvis ſe Maxentius Romæ contineret, quod reſponſum acceperat, periturum eſſe, ſi extra portas urbis exiſſet; tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virium Maxentio erat, quod & patris ſui exercitum receperat a Severo, & ſuum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum, & Maxentiani milites prævalebant; donec poſtea confirmato animo Conſtantinus, & ad utrumque paratus, copias omnes ad urbem propius admovit, & e regione pontis Mulvii conſedit. Imminebat dies, quo Maxentius imperium ceperat, qui eſt a. d. ſextum Kalendas Novembris, & quinquennalia terminabantur. Commonitus eſt in quiete Conſtantinus, ut cœleſte ſignum Dei notaret in ſcutis, atque ita prœlium committeret. Facit, ut juſſus eſt, & tranſverſa X litera, ſummo capite circumflexo, Chriſtum in ſcutis notat. Quo ſigno armatus exercitus capit ferrum. Procedit hoſtis obviam ſine imperatore, pontemque tranſgreditur. Acies pari fronte concurrit: ſumma vi utrinque pugnatur: *neque his fuga nota, neque illis.* Fit in urbe ſeditio, & dux increpitatur, velut deſertor ſalutis publicæ; cunctuſque repente populus, Circenſes enim natali ſuo edebat, una voce ſucclamat, Conſtantinum vinci non poſſe. Qua voce conſternatus proripit ſe, ac vocatis quibuſdam ſenatoribus, libros Sibyllinos inſpici jubet, in quibus repertum eſt, illo die hoſtem Romanorum eſſe periturum. Quo reſponſo in ſpem victoriæ inductus procedit, in aciem venit. Pons a tergo ejus ſcinditur. Eo viſo, pugna crudeſcit, & manus Dei ſupererat aciei. Maxentianus

proterretur : ipſe in fugam verſus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium preſſus in Tiberim deturbatur. Confecto tandem acerbiſſimo bello, cum magna ſenatus populique Romani lætitia ſuſceptus imperator Conſtantinus, Maximini perfidiam cognoſcit, literas deprehendit, ſtatuas & imagines invenit. Senatus Conſtantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem ſibi Maximinus vindicabat : ad quem victoria liberatæ urbis cum fuiſſet allata, non aliter accepit, quam ſi ipſe victus eſſet. Cognito deinde ſenatus decreto, ſic exarſit dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convicia jocis mixta adverſus imperatorem maximum diceret.

XLV. Conſtantinus, rebus in urbe compoſitis, hieme proxima Mediolanum contendit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus, ubi eos intellexit nuptiarum ſolemnibus occupatos, exercitum movit e Syria, hieme quam cum maxime ſæviente, & manſionibus geminatis in Bithyniam concurrit debilitato agmine. Nam maximis imbribus & nivibus, & luto, & frigore, & labore jumenta omnis generis amiſſa ſunt, quorum miſerabilis per viam ſtrages ſpeciem jam futuri belli, & ſimilem cladem militibus nuntiabat. Nec ipſe intra fines ſuos moratus eſt; ſed, transjecto protinus freto, ad Byzantii portas acceſſit armatus. Erant ibi milites præſidiarii, ad hujuſmodi caſus a Licinio collocati. Hos primum muneribus & promiſſis illicere tentavit; poſtea vi & oppugnatione terrere : nec tamen quidquam vis aut promiſſa valuerunt.

Jam conſumti erant dies undecim, per quos fuit ſpatium nuntios literaſque mittendi ad imperatorem; cum milites non fide, ſed paucitate diffiſi, ſe ipſos dediderunt. Hinc promovit Heracleam; & illic eadem ratione detentus, aliquot dierum tempus amiſit. Et jam Licinius feſtinato itinere cum paucis Hadrianopolim venerat, cum ille, accepta in deditione Perintho, aliquanto moratus, proceſſit ad manſionem millia decem & octo. nec enim poterat ulterius, Licinio jam ſecundam manſionem tenente, diſtantem millibus totidem. Qui, collectis ex proximo, quantis potuit, militibus, pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur, quam propoſito dimicandi, aut ſpe victoriæ: quippe cum ille ſeptuaginta millium armatorum exercitum duceret, ipſe vix triginta millium numerum collegiſſet. Sparſi enim milites per diverſas regiones fuerant, & adunari omnes anguſtiæ temporis non ſinebant.

XLVI. Propinquantibus ergo exercitibus, jam futurum propediem prœlium videbatur. Tum Maximinus ejuſmodi votum Jovi vovit, ut ſi victoriam cepiſſet, Chriſtianorum nomen exſtingueret, funditusque deleret. Tunc proxima nocte Licinio quieſcenti aſſiſtit angelus Dei, monens, ut ocius ſurgeret, atque oraret Deum ſummum, cum omni exercitu ſuo; illius fore victoriam, ſi feciſſet. Poſt has voces cum ſurgere ſibi viſus eſſet, & cum ipſe, qui monebat, adſtaret; tunc docebat eum, quomodo & quibus verbis eſſet orandum. Diſcuſſo deinde ſomno, notarium juſſit acciri, &, ſicut audierat, hæc verba dictavit: *Summe Deus, te roga-*

mus : ſancte Deus, te rogamus : omnem juſtitiam tibi commendamus : ſalutem noſtram tibi commendamus : imperium noſtrum tibi commendamus. Per te vivimus, per te victores & felices exſiſtimus. Summe, ſancte Deus, preces noſtras exaudi : brachia noſtra ad te tendimus. Exaudi ſancte, ſumme Deus. Scribuntur hæc in libellis pluribus, & per præpoſitos tribunoſque mittuntur, ut ſuos quiſque milites doceat. Crevit animus univerſis, victoriam ſibi credentibus de cœlo nuntiatam. Statuit imperator prœlium diei Kalendarum Majarum, quæ octavum annum nuncupationis ejus implebant; ut ſuo potiſſimum natali vinceretur, ſicut ille victus eſt Romæ. Maximinus voluit præire maturius; pridie mane aciem compoſuit, ut natalem ſuum poſtridie victor celebraret. Nuntiatur in caſtra, moviſſe Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat ſterilis ac nudus, quem vocant ſerenum. Erat jam utraque acies in conſpectu. Liciniani ſcuta deponunt, galeas reſolvunt, ad cœlum manus tendunt, præeuntibus præpoſitis, & pro imperatore precem dicunt. audit acies peritura precantium murmur. Illi, oratione ter dicta, virtute jam pleni, reponunt capitibus galeas, ſcuta tollunt. Procedunt imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. contemnebat enim Licinium, ac deſertum iri a militibus exiſtimabat; quod ille eſſet in largiendo tenax, ipſe autem profuſus : eoque propoſito moverat bellum, ut, exercitu Licinii ſine certamine accepto, ad Conſtantinum duplicatis viribus ſtatim pergeret.

XLVII. Ergo propius acceditur; tubæ canunt, ſigna procedunt. Liciniani, impetu facto, adverſarios invadunt. Illi vero perterriti, nec gladios expedire, nec tela jacere quiverunt. Maximinus aciem circumire, ac milites Licinianos nunc precibus ſollicitare, nunc donis. nullo loco auditur. Fit impetus in eum, & ad ſuos refugit. Cædebatur acies ejus impune; & tantus numerus legionum, tanta vis militum a paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum præmiorum memor; quaſi ad devotam mortem, non ad prœlium veniſſent, ſic eos Deus ſummus jugulandos ſubjecit inimicis. Jam ſtrata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter rem geri, quam putabat. Projecit purpuram, &, ſumta veſte ſervili, fugit, ac fretum trajecit; ac in exercitu pars dimidia proſtrata eſt, pars autem vel dedita, vel in fugam verſa eſt. Ademerat enim pudorem deferendi deſertor imperator. At ille Kalendis Majis, id eſt, una nocte atque una die... Nicomediam alia nocte pervenit, cum locus prœlii abeſſet millia centum ſexaginta; raptiſque filiis & uxore, & paucis ex palatio comitibus, petivit orientem. Sed in Cappadocia, collectis ex fuga & ab oriente militibus, ſubſtitit. Ita veſtem reſumſit.

XLVIII. Licinius vero, accepta exercitus parte ac diſtributa, trajecit exercitum in Bithyniam paucis poſt pugnam diebus; &, Nicomediam ingreſſus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, retulit, ac die Iduum Juniarum, Conſtantino atque ipſo ter conſulibus, de reſtituenda eccleſia hujuſmodi literas, ad præſidem datas, proponi juſſit:

Cum feliciter tam ego Conſtantinus Auguſtus, quam etiam ego Licinius Auguſtus apud Mediolanum conveniſſemus, atque univerſa, quæ ad commoda & ſecuritatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus; hæc inter cetera, quæ videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda eſſe credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur; ut daremus & Chriſtianis, & omnibus, liberam poteſtatem ſequendi religionem, quam quiſque voluiſſet; quo quidquid divinitatis in ſede cœleſti, nobis atque omnibus, qui ſub poteſtate noſtra ſunt conſtituti, placatum ac propitium poſſit exſiſtere. Itaque hoc conſilio ſalubri ac rectiſſima ratione ineundum eſſe credidimus, ut nulli omnino facultatem abnegandam putaremus, qui vel obſervationi Chriſtianorum, vel ei religioni mentem ſuam dederet, quam ipſe ſibi aptiſſimam eſſe ſentiret; ut poſſit nobis ſumma divinitas, cujus religioni liberis mentibus obſequimur, in omnibus ſolitum favorem ſuum benevolentiamque præſtare. Quare ſcire dicationem tuam convenit, placuiſſe nobis, ut, amotis omnibus omnino conditionibus, quæ prius ſcriptis, ad officium tuum datis, ſuper Chriſtianorum nomine videbantur, nunc caveres, ut ſimpliciter unuſquiſque eorum, qui eandem obſervandæ religioni Chriſtianorum gerunt voluntatem, citra ullam inquietudinem ac moleſtiam ſui id ipſum obſervare contendant. Quæ ſollicitudini tuæ pleniſſime ſignificanda eſſe credidimus, quo ſcires, nos liberam atque abſolutam colendæ religionis ſuæ facultatem iiſdem Chriſtianis dediſſe. Quod cum iiſdem a nobis indultum eſſe pervideas, intelligit dicatio tua, etiam aliis religionis ſuæ, vel obſervantiæ, poteſtatem

ſimiliter apertam & liberam, pro quiete temporis noſtri eſſe conceſſam, ut in colendo, quod quiſque delegerit, habeat liberam facultatem, quas . . . honori, neque cuiquam religioni, aut aliquid à nobis . . . . . Atque hoc inſuper in perſona Chriſtianorum ſtatuendum eſſe cenſuimus; quod ſi eadem loca, ad quæ antea convenire conſuerant, de quibus etiam datis ad officium tuum literis certa antehac forma fuerat comprehenſa, priore tempore aliud vel a fiſco noſtro, vel ab alio quocunque videntur eſſe mercati, eadem Chriſtianis ſine pecunia & ſine ulla pretii petitione, poſtpoſita omni fruſtratione atque ambiguitate, reſtituantur. Qui etiam dono fuerunt conſecuti; eadem ſimiliter iiſdem Chriſtianis quantocius reddant: etiam vel hi, qui emerunt, vel qui dono erunt conſecuti, ſi putaverint de noſtra benevolentia aliquid, vicarium poſtulent, quo & ipſis per noſtram clementiam conſulatur. quæ omnia corpori Chriſtianorum protinus per interceſſionem tuam ac ſine mora tradi oportebit. Et quoniam iidem Chriſtiani non ea loca tantum, ad quæ convenire conſuerunt, ſed alia etiam habuiſſe noſcuntur, ad jus corporis eorum, id eſt, eccleſiarum, non hominum ſingulorum, pertinentia; ea omnia lege, qua ſuperius comprehendimus, circa ullam prorſus ambiguitatem vel controverſiam iiſdem Chriſtianis, id eſt, corpori & conventiculis eorum, reddi jubebis; ſupra dicta ſcilicet ratione ſervata, ut ii, qui eadem ſine pretio, ſicut diximus, reſtituerint, indemnitatem de noſtra benevolentia ſperent. In quibus omnibus ſupra dicto corpori Chriſtianorum interceſſionem tuam efficaciſſimam exhibere debebis, ut præceptum noſtrum quantocius compleatur; quo etiam in hoc

per clementiam noſtram quieti publicæ conſulatur. Hactenus fiet, ut, ſicut ſuperius comprehenſum eſt, divinus juxta nos favor, quem in tantis ſumus rebus experti, per omne tempus proſpere ſucceſſibus noſtris cum beatitudine publica perſeveret. Ut autem hujus ſanctionis benevolentiæ noſtræ forma ad omnium poſſit pervenire notitiam, prolata programmate tuo hæc ſcripta, & ubique proponere, & ad omnium ſcientiam te perferre conveniet, ut hujus benevolentiæ noſtræ ſanctio latere non poſſit.

His literis propoſitis, etiam verbo hortatus eſt, ut conventicula in ſtatum priſtinum redderentur. Sic ab everſa eccleſia uſque ad reſtitutam fuerunt anni decem, menſes plus minus quatuor.

XLIX. Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum, profugus conceſſit; & rurſus Tauri montis anguſtias petit; munimentis ibidem ac turribus fabricatis iter obſtruere conatus eſt, & inde dextrorſum perrumpentibus omnia victoribus, Tarſum poſtremo confugit. Ibi cum jam terra marique perterreretur, nec ullum ſperaret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem, quaſi ad remedium malorum, quæ Deus in caput ejus ingeſſit. Sed prius cibo ſe inferſit, ac vino ingurgitavit, ut ſolent hi, qui hoc ultimo ſe facere arbitrantur, & ſic hauſit venenum. cujus vis, referto ſtomacho repercuſſa, valere non potuit in præſens: ſed in languorem malum verſa eſt peſtilentiæ ſimilem, ut diutius protracto ſpiritu cruciamenta ſentiret. Jam ſævire in eum cœperat virus: cujus vis cum præcordia ejus ureret, inſuſtenta-

bili dolore uſque ad rabiem mentis elatus eſt; adeo ut, per dies quatuor inſania percitus, hauſtam manibus terram velut eſuriens devoraret. Deinde poſt multos graveſque cruciatus, cum caput ſuum parietibus infligeret, exſilierunt oculi ejus de caveis. Tunc demum, amiſſo viſu, Deum videre cœpit, candidatis miniſtris de ſe judicantem. Exclamabat ergo, ſicut ii, qui torqueri ſolent, & non ſe, ſed alios feciſſe dicebat. deinde, quaſi tormentis adactus, fatebatur, Chriſtum ſubinde deprecans & plorans, ut ſuimet miſereretur. Sic inter gemitus, quos, tanquam cremaretur, edebat, nocentem ſpiritum deteſtabili genere mortis efflavit.

L. Hoc modo Deus univerſos perſecutores nominis ſui debellavit, ut eorum nec ſtirps, nec radix ulla remaneret. Nam Licinius, ſumma rerum potitus, inprimis Valeriam, quam Maximinus iratus ne poſt fugam quidem, cum ſibi videret eſſe pereundum, fuerat auſus occidere; idem Candidianum, quem Valeria ex concubina genitum ob ſterilitatem adoptaverat, necari juſſit. Mulier tamen, ut eum vixiſſe cognovit, mutato habitu comitatui ejus ſe miſcuit, ut fortunam Candidiani ſpecularetur; quia Nicomediæ ſe obtulerat, & in honore haberi videbatur, nihil tale metuens occiſus eſt. Et illa, exitu ejus audito, protinus fugit. Idem Severi filium Severianum, jam ætate robuſtum, qui fugientem Maximinum fuerat ex acie ſecutus, tanquam poſt obitum ejus de ſumenda purpura cogitaſſet, capitali ſententiæ ſubjectum interemit. Qui omnes Licinium jam pridem, quaſi malum, metu-

entes, cum Maximino eſſe maluerant, præ Valeria, quæ nolens Licinio in omnes Maximiani hereditates jure ſuo cedere, idem Maximino negaverat. Ipſius quoque Maximini filium [ſuum] maximum agentem [in] annis octo, & filiam ſeptennem, quæ deſponſa fuerat Candidiano, exſtinxit. Sed prius mater eorum in Orontem præcipitata eſt. ibi ſæpe illa caſtas feminas mergi juſſerat. Sic omnes impii, vero & juſto judicio Dei, eadem, quæ fecerant, receperunt.

LI. Valeria quoque, per varias provincias quindecim menſibus plebejo cultu pervagata, poſtremo apud Theſſalonicam cognita, comprehenſa cum matre, pœnas dedit. Ductæ igitur mulieres cum ingenti ſpectaculo & miſeratione tanti caſus ad ſupplicium; & amputatis capitibus, corpora earum in mare abjecta ſunt. Ita illis pudicitia & conditio exitio fuit.

LII. Quæ omnia ſecundum fidem ſcientium loquor: ita ut geſta ſunt, mandanda literis credidi, ne aut memoria tantarum rerum interiret, aut ſi quis hiſtoriam ſcribere voluiſſet, [non] corrumperet veritatem, vel peccata illorum adverſum Deum, vel judicium Dei adverſus illos reticendo. Cujus æternæ pietati gratias agere debemus, qui tandem reſpexit in terram, quod gregem ſuum partim vaſtatum a lupis rapacibus, partim vero diſperſum, reficere ac recolligere dignatus eſt, & beſtias malas exſtirpare, quæ divini gregis paſcua protriverant, cubilia diſſipaverant. Ubi ſunt modo magnifica illa & clara per gentes Joviorum & Herculiorum co-

gnomina, quæ primum a Dioclete ac Maximiano inſolenter aſſumta, ac poſtmodum ad ſucceſſores eorum translata viguerunt? nempe delevit ea Dominus, & eraſit de terra. Celebremus igitur triumphum Dei cum exſultatione; victoriam Domini cum laudibus frequentemus; diurnis nocturniſque precibus celebremus, ut pacem, poſt annos decem plebi ſuæ datam, confirmet in ſeculum. Tu præcipue, Donate cariſſime, qui a Deo mereris audiri, Dominum deprecare, ut miſericordiam ſuam ſervet, etiam famulis ſuis propitius ac mitis, ut omnes inſidias atque impetus diaboli a populo ſuo arceat, ut floreſcentis eccleſiæ perpetuam quietem cuſtodiat.

LACTANTII SYMPOSIUM.

PROLOGUS.

Hoc quoque Sympoſium luſi de carmine inepto.
Sic tu, Sexte, doces, ſic te deliro magiſtro,
Annua Saturni dum tempora feſta redirent,
Perpetuo ſemper nobis ſolemnia ludo.
Poſt epulas lætas, poſt pocula dulcia menſæ
Deliras inter vetulas pueroſque loquaces
Cum ſtreperet late madidæ facundia linguæ;
Tum verboſa cohors ſtudio ſermonis inepti
Magno, neſcio quas, paſſim de carmine nugas
Eſt meditata: diu ſic frivola multa locuta eſt.
Nec mediocre fuit magni certaminis inſtar,
Ponere de verſu vel ſolvere quæque viciſſim.
Aſt ego ne ſolus fœde tacuiſſe viderer,
Qui nihil attulerim mecum, quod dicere poſſem;
Hos verſus feci ſubito de carmine voces
Inſanas inter ſanum non eſſe neceſſe eſt.
Da veniam, lector, quod non ſapit ebria Muſa.

ÆNIGMA I. GRAPHIUM ſive STILUS.

De ſummo planus, ſed non ego planus in imo.
Verſor utrinque manu, diverſa & munera fungor.
Altera pars revocat, quidquid pars altera fecit.

II. ARUNDO.

Dulcis amica Dei, ripæ vicina profundæ,
Suave canens Muſis, nigro perfuſa colore;
Nuntia ſum linguæ, digitis ſtipata miniſtris.

III. ANNULUS CUM GEMMA.

Corporis extremi non magnum corpus adhæſi.
Ingenitum dicas: ita pondere nemo gravatur.
Una tamen facies plures habitura figuras.

IV. CLAVIS.

Virtutes magnas de viribus affero parvis.
Pando domos clauſas: iterum præcludo patentes;
Servo domum domino: ſed rurſus ſervor ab ipſo.

V. CATENA.

Nexa ligor ferro multos habitura ligatos.
Vincior ipſa prius, ſed vincio vincta viciſſim.
Exſolvi multos, nec ſum tamen ipſa ſoluta.

VI. TEGULA.

Terra mihi corpus, vires mihi præſtitit ignis,
Eſtque domus tecto ſedes mihi ſemper in alto,
Et me perfundit, qui me cito deſerit, humor.

VII. FUMUS.

Funduntur lacrimæ, ſed non eſt cauſa doloris.
Eſt iter ad cœlum, ſed me gravis impedit aer.
Et qui me genuit, ſine me non naſcitur ipſe.

VIII. NEBULA.

Nox ego ſum facie, ſed non ſum nigra colore:
Inque diem mediam tenebras tamen affero mecum:
Nec mihi dant ſtellæ lucem, nec Cynthia lumen.

IX. PLUVIA.

Ex alto venio, longa delapſa ruina.
De cœlo cecidi medias tranſmiſſa per auras:
Et ſinus, effudit qui me prius, ipſe recepit.

X. GLACIES.

Unda fui quondam, quod me cito credo futuram:
Nunc rigidi cœli duriſ connexa catenis
Nec calcata pati poſſum, nec nuda teneri.

XI. FLUMEN ET PISCIS.

Eſt domus in terris, clara quæ voce reſultat:
Ipſa domus reſonat, tacitus ſed non ſonat hoſpes;
Ambo tamen currunt, hoſpes ſimul & domus una.

XII. NIX.

Pulvis aquæ tenuis modico cum pondere lapſus;
Sole madens, æſtate fluens, in frigore ſiccus,
Flumina facturus totas prius occupo terras.

XIII. NAVIS.

Longa feror velox formoſæ filia ſilvæ
Innumera pariter comitum ſtipante caterva:
Curro vias multas veſtigia nulla relinquens.

XIV. PULLUS IN OVO.

Mira tibi referam noſtræ primordia vitæ:
Nondum natus eram, nec eram tum matris in alvo:
Jam poſito partu natum me nemo videbat.

XV. VIPERA.

Non poſſum naſci, ſi non occidero matrem.
Occidi matrem: ſed me manet exitus idem.
Id mea mors faciet, quod jam mea fecit origo.

Dd 3

XVI. TINEA.

Litera me pavit, nec, quid ſit litera, novi.
In libris vixi, nec ſum ſtudioſior inde.
Exedi Muſas, neç adhuc tamen ipſa profeci.

XVII. ARANEA.

Pallas me docuit texendi noſſe laborem.
Nec pepli radios poſcunt, nec licia telæ.
Nulla mihi manus eſt: pedibus tamen omnia fiunt.

XVIII. COCHLEA.

Porto domum mecum, ſemper migrare parata;
Mutatoque ſolo non ſum miſerabilis exſul,
Sed mini conchylium de cœlo naſcitur ipſo.

XIX. RANA.

Rauca ſonans ego ſum media vocalis in unda:
Cumque canam ſemper, nullus mea carmina laudat.
Sic vox laude caret, quæ ſe laudaverit ipſa.

XX. TESTUDO.

Tarda gradu lento, ſpatioſo prædita dorſo;
Viva nihil dixi: ſed ſævo perdita fato
Docta ſui ſtudio, quæ ſic modo mortua canto.

XXI. TALPA.

Cæca mihi facies, atris obſcura tenebris.
Nox eſt ipſa dies, nec ſol mihi cernitur ullus.
Malo tegi terra: ſic me quoque nemo videbit.

XXII. FORMICA.

Provida ſum vitæ, duro non pigra labori.
Ipſa ferens humeris ſecuræ præmia brumæ:
Nec gero magna ſimul, ſed congero multa viciſſim.

XXIII. MUSCA.

Improba ſum, fateor, quid enim gula turpe veretur ?
Frigora vitabam, quæ nunc æſtate revertor :
Sed cito ſubmoveor falſo conterrita vento.

XXIV. CURCULIO.

Non bonus agricolis, non frugibus utilis hoſpes :
Non magnus forma, non recto nomine dictus :
Non gratus Cereri, non parvam inſumo ſaginam.

XXV. MUS.

Parva mihi domus eſt, ſed janua ſemper aperta.
Exiguo ſumtu furtiva vivo ſagina.
Quod mihi nomen ineſt, Romæ quoque conſul habebat.

XXVI. GRUS.

Litera ſum cœli penna perſcripta volanti ;
Bella cruenta gerens volucri diſcrimine Martis ;
Nec vereor pugnas, dum non ſit longior hoſtis.

XXVII. CORNICULA.

Vivo novem vitas, ſi non me Græcia fallit :
Atraque ſum ſemper nullo compulſa dolore :
Et non iraſcens ultro convicia dico.

XXVIII. VESPERTILIO.

Nox mihi dat nomen primo de tempore noctis.
Pluma mihi non eſt, cum ſit mihi penna volantis :
Deſideo in tenebris, nec me committo diebus.

XXIX. ERICIUS.

Plena domus ſpinis, parvi ſed corporis hoſpes ;
Incolumi dorſo telis confixus acutis.
Suſtinet armatas ſegetes habitator inermis.

XXX. PEDICULI.

Eſt nova notarum cunctis captura ferarum,
Ut, ſi quid capias, id tu tibi ferre recuſes,
Et, quod non capias, tecum tamen ipſe reportes.

XXXI. PHŒNIX.

Vita mihi mors eſt: morior, ſi cœpero naſci:
Sed prius eſt fatum, lætæ quam lucis origo.
Sic ſolus Manes ipſos mihi dico parentes.

XXXII. TAURUS.

Mœchus eram Regis, ſed lignea membra ſequebar:
Et Cilicum mons ſum, ſed non hoc nomine ſolo:
Et vehor in cœlis, & in ipſis ambulo terris.

XXXIII. LUPUS.

Dentibus inſanis, ego ſum, qui vinco bidentes,
Sanguineas prædas quærens victuſque cruentos
Multa cum rabie: vocem quoque tollere poſſum.

XXXIV. VULPES.

Exiguum corpus, ſed cor mihi corpore majus.
Sum verſuta dolis, arguto callida ſenſu.
Et fera ſum ſapiens, ſapiens fera ſi qua vocatur.

XXXV. CAPRA.

Alma Jovis nutrix, longo veſtita capillo,
Culmina difficili peragrans ſuper ardua greſſu.
Cuſtodi pecoris tremula reſpondeo lingua.

XXXVI. PORCUS.

Setigeræ matris fœcunda natus ab alvo,
Deſuper ex alto virides exſpecto faginas,
Nomine Numen habens, ſi litera prima periret.

XXXVII. MULA.

Diſſimilis patri, matri diverſa figura,
Confuſi generis, generi non apta propago;
Ex aliis naſcor, nec quiſquam naſcitur ex me.

XXXVIII. TIGRIS.

A fluvio dicor, fluvius vel dicitur ex me:
Junctaque ſum vento, vento velocior ipſo:
Et mihi dat ventus natos, nec quæro maritum.

XXXIX. CENTAURUS.

Quattuor inſignis pedibus, manibuſque duabus;
Diſſimilis mihi ſum, quia ſum non unus & unus:
Et vehor & gradior, quia me duo corpora portant.

XL. PAPAVER.

Grande mihi caput eſt, intus ſunt membra minuta:
Pes unus ſolus, ſed pes longiſſimus unus:
Et me ſomnus amat, proprio nec dormio ſomno.

XLI. MALVA.

Anſeris eſſe pedes ſimiles mihi, nolo negare:
Nec duo ſunt tantum, ſed plures ordine cernis:
Et tamen hos ipſos omnes ego porto ſupinos.

XLII. BETA.

Tota vocor Græce, ſed non ſum tota Latine:
Ante tamen mediam cauponis ſcripta tabernam:
In terris naſcor, lympha lavor, ungor olivo.

XLIII. CUCURBITA.

Pendeo, dum naſcor: rurſus, dum pendeo, creſco.
Pendens commoveor ventis, & nutrior undis.
Pendula ſi non ſim, non ſum jam jamque futura.

XLIV. CEPA.

Mordeo mordentes, ultro non mordeo quemquam:
Sed ſunt mordentem multi mordere parati:
Nemo timet morſum, dentes quia non habeo ullos.

XLV. ROSA.

Purpura ſum terræ pulchro perfuſa colore,
Septaque, ne violer, telis defendor acutis.
O felix, longo ſi poſſem vivere fato!

XLVI. VIOLA.

Magna quidem non ſum, ſed ineſt mihi maxima virtus:
Spiritus eſt magnus, quamvis in corpore parvo.
Nec mihi germen habet noxam, nec culpa ruborem.

XLVII. TUS.

Dulcis odor nemoris flamma fumoque fatigor:
Et placet hoc ſuperis, medios quod mittor in ignes,
Cum mihi peccandi meritum natura negarit.

XLVIII. MYRRHA.

De lacrimis & per lacrimas mea cœpit origo:
Ex oculis fluxi, ſed nunc ex arbore naſcor.
Lætus honor frondis, triſtis ſed imago doloris.

XLIX. EBUR.

Dens ego ſum magnus, populis cognatus Eois:
Nunc ego per partes in corpora multa receſſi:
Nec remanent vires; ſed formæ gratia manſit.

L. FŒNUM.

Herba fui quondam viridi de gramine terræ,
Sed chalybis duro mollis præciſa metallo,
Mole premor propria, tecto concluſa ſub alto.

LI. MOLA.

Ambo ſumus lapides, una ſumus ambo jacentes;
Quam piger eſt unus, tantum non eſt piger alter.
Hic manet immotus: non deſinit ille moveri.

LII. FARINA.

Inter ſaxa fui, quæ me contrita premebant:
Vix tamen effugi totis colliſa medullis;
Et nunc forma mihi minor eſt, ſed copia major.

LIII. VITIS.

Nolo toro jungi, quamvis placet eſſe maritam.
Nolo verum thalamo: per me mea nata propago eſt.
Nolo ſepulcra pati: ſcio me ſubmergere terræ.

LIV. HAMUS.

Exiguum corpus, flexu mucronis ad uncum,
Fallaces eſcas medio circumfero fluctu:
Blandior, ut noceam: morti præmitto ſaginam.

LV. ACUS.

Longa, ſed exilis, tenui producta metallo,
Mollia duco levi comitantia vincula ferro:
Et faciem læſis, & nexum reddo ſolutis.

LVI. LINUM.

Major eram longe quondam, dum vita manebat:
Sed nunc exanimis lacerata, ligata, revulſa,
Dedita ſum terræ, tumulo ſed condita non ſum.

LVII. CLAVUS CALIGARIS.

In capite ingredior, quia de pede pendeo ſolo:
Vertice tango ſolum: capitis veſtigia ſigno:
Sed multi comites caſum patiuntur eundem.

LVIII. CAPILLUS.

Findere me nulli poſſunt, præcidere multi.
Sed ſum verſicolor, albus quandoque futurus.
Malo manere niger: minus ultima fata verebor.

LIX. PILA.

Non ſum cincta comis, & non ſum comta capillis,
Intus enim crines mihi ſunt, quos non videt ullus,
Meque manus mittunt, manibuſque remittor in auras.

LX. SERRA.

Dentibus innumeris ſum toto corpore plena:
Frondi comam ſobolem morſu depaſcor acuto:
Mando tamen fruſtra, quia reſpuo præmia dentis.

LXI. PONS.

Stat nemus in lymphis, ſtat in alto gurgite ſilva;
Et manet in mediis undis immobile robur.
Terra tamen mittit, quod terræ munera præſtat.

LXII. SPONGIA.

Ipſa gravis non ſum, ſed aquæ pondus mihi inhæret;
Viſcera tota tument patulis diffuſa cavernis.
Intus lympha latet, ſed non ſe ſponte profundit.

LXIII. TRIDENS.

Tres mihi ſunt dentes, unus quos continet ordo:
Unus præterea dens eſt & ſolus in imo:
Meque tenet Numen, ventus timet, æquor adorat.

LXIV. SAGITTA.

Septa gravi ferro, levibus circumdata pennis;
Aera per medium volucri contendo meatu,
Miſſaque diſcedens nullo mittente revertor.

LXV. FLAGELLUM.

De pecudis dorſo pecudes ego terreo cunctas,
Obſequio cogens moderati lege doloris:
Nec volo contemni, ſed contra nolo nocere.

LXVI. LATERNA.

Cornibus apta cavis, tereti perlucida gyro;
Lumen habens intus divini ſideris inſtar,
Noctibus en mediis faciem prope reddo dierum.

LXVII. SPECULAR.

Perſpicior penitus, nec luminis arceo viſus;
Tranſmittens oculos intra mea membra meantes:
Nec me tranſit hiems; ſed ſol tamen emicat in me.

LXVIII. SPECULUM.

Nulla mihi certa eſt, nulla eſt peregrina figura:
Fulgor ineſt intus, radianti luce corruſcans,
Qui nihil oſtendit, niſi ſi quid viderit ante.

LXIX. CLEPSYDRA.

Lex bona dicendi, lex quoque ſum dura tacendi:
Do linguæ frenos avidæ ſine fine loquendi,
Ipſa fluens, dum verba fluunt, ut lingua quieſcat.

LXX. PUTEUS.

Merſa procul terris in cæſpite lympha profundo;
Non niſi perfoſſis poſſum procedere terris,
Et trahor ad ſuperos alieno ducta labore.

LXXI. TUBUS.

Truncum terra tegit, latitant in cæſpite lymphæ:
Alveus eſt modicus, qui ripas non habet ullas.
In ligno vehitur medio, quod ligna vehebat.

LXXII. FOLLIS.

Non ego continuo morior, dum ſpiritus exit.
Nam redit aſſidue, quamvis mihi ſæpe recedit.
Et mihi nunc magna eſt animæ, nunc nulla facultas.

LXXIII. LAPIS.

Deucalionis ego crudeli ſoſpes in unda.
Affinis terræ, ſed longe durior illa.
Litera decedat: volucris quoque nomen habebo.

LXXIV. CALX.

Evaſi flammas, ignis tormenta profugi.
Ipſa medela meo pugnat contraria fato.
Ardeo de lymphis; mediis incendor in undis.

LXXV. SILEX.

Semper ineſt intus, ſed raro cernitur ignis.
Intus enim latitat, ſed ſolos prodit ad ictus;
Nec lignis, ut vivat, eget, nec, ut occidat, undis.

LXXVI. ROTÆ.

Quattuor æquales currunt ex arte ſorores
Sic quaſi certantes, cum ſit labor omnibus unus;
Et prope ſunt pariter, nec ſe contingere poſſunt.

LXXVII. SCALÆ.

Nos ſumus, ad cœlum quæ tendimus alta petentes;
Concordi fabrica, quas unus continet ordo,
Ut ſimul hærentes per nos ſcandatur ad auras.

LXXVIII. SCOPA.

Mundi magna parens, laqueo connexa tenaci;
Juncta ſolo plano, manibus comprenſa duabus,
Ducor ubique ſequens, & me quoque cuncta ſequuntur.

LXXIX. TINTINNABULUM.

Ære rigens curvo patulum componor in orbem:
Mobilis eſt intus linguæ crepitantis imago.
Non reſonat poſitus, motus quoque ſæpe reſultat.

LXXX. CONDITUM.

Tres olim fuimus, qui nomine jungimur uno.
Ex tribus eſt unus, tres & miſcentur in uno,
Quiſque bonus per ſe: melior qui continet omnes.

LXXXI. ACETUM EX VINO.

Sublatum nihil eſt, nihil eſt extrinſecus auctum:
Nec tamen invenio, quod in iſto vaſe reliqui.
Quod fuerat, non eſt: cœpit, quod non erat, eſſe.

LXXXII. MALUM.

Nomen habens Græcum, contentio magna Dearum;
Fraus juvenis pulchri, multarum cura ſororum,
Excidium Trojæ, cui bella cruenta paravi.

LXXXIII. PERNA.

Nobile duco genus magni de gente Catonis.
Una mihi ſoror eſt, plures licet eſſe putentur.
De fumo facies, ſapientia de mare nata eſt.

LXXXIV. MALLEUS.

Non ego de toto mihi vindico corpore vires;
Sed capitis pugna nulli certare recuſo.
Grande mihi caput eſt: totum quoque corpus in illo.

LXXXV. PISTILLUS.

Contero cuncta ſimul virtutis robore magno.
Una mihi cervix, capitum ſed forma duorum.
Pro pedibus caput eſt: nam cetera corporis abſunt.

LXXXVI. STRITILIS. (STRIGILIS.)

Rubida, curva, capax, alienis humida guttis,
Luminibus falſis auri mentita colorem,
Dedita ſudori, modico ſuccumbo labori.

LXXXVII. BALNEUM.

Per totas ædes innoxius introit ignis:
Eſt calor in medio magnus, cui nemo ferendo:
Non eſt nuda domus, ſed nudus convenit hoſpes.

LXXXVIII. TESSERA.

Dedita ſum ſemper voto, non certa futuri:
Jactor in ancipites varia vertigine caſus,
Nunc ego mœſta malis, nunc rebus læta ſecundis.

LXXXIX. PECUNIA.

Terra fui primo latebris abſcondita terræ:
Nunc aliud pretium flammæ nomenque dederunt.
Nec jam terra vocor, licet ex me terra paretur.

XC. MULIER GEMINOS PARIENS.

Plus ego ſuſtinui, quam corpus debuit unum.
Tres animas habui, quas omnes intus habebam.
Diſceſſere duæ, ſed tertia pæne ſecuta eſt.

XCI. MILES PODAGRICUS.

Bellipotens olim ſævis metuendus in armis
Quinque pedes habui: quod quamquam nemo negavit,
Nunc mihi vix duo ſunt: inopem me copia fecit.

XCII. LUSCUS ALLIUM VENDENS.

Cernere jam fas eſt, quod vix tibi credere fas eſt.
Unus ineſt oculus, capitum ſed millia multa.
Qui, quod habet, vendit, quod non habet, unde parabit?

XCIII. FUNAMBULUS.

Inter luciferum cœlum terraſque jacentes
Aera per medium docta meat arte viator:
Semita ſed brevis eſt, pedibus nec ſufficit ipſis.

XCIV.

Nunc mihi jam credas, fieri quod poſſe negatur.
Octo tenes manibus, ſed me monſtrante magiſtro
Sublatis ſeptem reliqui tibi ſex manebunt.

RESOLUTIO.

Octo tenes globulos manu, vel etiam manibus, id eſt, ſingulis manibus octo. En tollo ſeptem vel ſeptenos ex octo illis globulis. Nonne remanent ſex, unus nempe globulus & connumerandi ei quinque digiti manus globum tenentis?

XCV. UMBRA.

Inſidias nullas vereor de fraude latenti,
Nam Deus attribuit talis mihi munera formæ;
Quod me nemo movet, niſi qui prius ipſe movetur.

XCVI. ECHO.

Virgo modeſta nimis legem bene ſervo pudoris.
Ore procax non ſum, nec ſum temeraria lingua.
Ultro nolo loqui, ſed do reſponſa loquenti.

XCVII. SOMNUS.

Sponte mea veniens varias oſtendo figuras.
Fingo metus vanos nullo diſcrimine vero.
Sed me nemo videt, niſi qui ſua lumina claudit.

XCVIII. MONUMENTUM.

Nomen habens hominis poſt ultima fata remanſi.
Nomen inane manet, ſed dulcis vita profugit.
Vita tamen ſupereſt multis poſt tempora vitæ.

XCIX. ANCORA.

Mucro mihi geminus ferro conjungitur unco.
Cum vento luctor, cum gurgite pugno profundo.
Scrutor aquas medias: ipſas quoque mordeo terras.

C. OLLA.

Mater erat tellus, genitor fuit ipſe Prometheus;
Auriculæque regunt redimitæ ventre cavato.
Dum cecidi infelix, mater mea me diviſit.

LACTANTII FIRMIANI
UT CREDITUR
SIVE VETERIS CUJUSDAM POETÆ
CARMEN DE PHŒNICE.

Est locus in primo felix oriente remotus,
Qua patet æterni maxima porta poli:
Nec tamen æſtivos, hiemiſque propinquus ad ortus;
Sed qua ſol verno fundit ab axe diem.
Illic planities tractus diffundit apertos,
Nec tumulus creſcit, nec cava vallis hiat.
Sed noſtros montes, quorum juga celſa putantur,
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt, ſtat conſitus arbore multa
Lucus, perpetuæ frondis honore virens.
Cum Phaethontæis flagraſſet ab ignibus axis,
Ille locus flammis inviolatus erat.
Et cum diluvium merſiſſet fluctibus orbem,
Deucalioneas exſuperavit aquas.
Non huc exſangues morbi, non ægra ſenectus,
Nec mors crudelis, nec metus aſper adit,
Nec ſcelus infandum, nec opum veſana cupido;
Aut Mars, aut ardens cædis amore furor:
Luctus acerbus abeſt, & egeſtas obſita pannis,
Et curæ inſomnes, & violenta fames.

Non ibi tempeſtas, nec vis furit horrida venti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua vellera nubes,
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.
Sed fons in medio eſt, quem vivum nomine dicunt,
Perſpicuus, lenis, dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens per ſingula tempora menſum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens,
Non lapſura ſolo mitia pomo gerit.
Hoc nemus, hos lucos avis incolit unica Phœnix;
Unica, ſed vivit morte refecta ſua.
Paret, & obſequitur Phœbo memoranda ſatelles.
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum ſurgens Aurora rubeſcit,
Cum primum roſea ſidera luce fugat;
Ter quater illa pias immergit corpus in undas;
Ter quater e vivo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac ſummo conſidit in arboris altæ
Vertice, qua totum deſpicit una nemus:
Et converſa novos Phœbi naſcentis ad ortus,
Exſpectat radios & jubar exoriens.
Atque ubi ſol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura levis;
Incipit illa ſacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem voce ciere novam.
Quam nec aedoniæ voces, nec tibia poſſit
Muſica Cirrhæis aſſimulare modis.
Sed neque olor moriens imitari poſſe putatur,
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.

Poſtquam Phœbus equos in aperta refudit Olympi,
Atque orbem totum protulit uſque means;
Illa ter alarum repetito verbere plaudit,
Igniferumque caput ter venerata, ſilet.
Atque eadem celeres etiam diſcriminat horas
Non errabilibus nocte dieque ſonis.
Antiſtes nemorum, & luci veneranda ſacerdos;
Et ſola arcanis conſcia, Phœbe, tuis,
Quæ poſtquam vitæ jam mille peregerit annos,
Ac ſe reddiderint tempora longa gravem,
Ut reparet laſſum ſpatiis urgentibus ævum,
Aſſueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumque renaſcendi ſtudio loca ſancta reliquit;
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæva volatus,
Phœnices nomen cui dedit ipſa Venus.
Secretoſque petit deſerta per avia lucos,
Hic ubi per ſaltus ſilva remota latet.
Tum legit aerio ſublimem vertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex ave nomen habet.
In quam nulla nocens animans perrumpere poſſit;
Lubricus aut ſerpens, aut avis ulla rapax.
Tum ventos claudit pendentibus Æolus antris,
Ne violent flabris aera purpureum;
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Submoveat radios ſolis, & obſit avi.
Conſtruit inde ſibi ſeu nidum, ſive ſepulcrum:
Nam perit, ut vivat; ſe tamen ipſa creat.
Colligit hinc ſuccos, & odores divite ſilva,
Quos legit Aſſyrius, quos opulentus Arabs;

Quos aut Pygmeæ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa ſinu.
Cinnama dehinc, auramque procul ſpirantis amomi
Congerit, & mixto balſama cum folio.
Non caſiæ mitis, nec olentis vimen acanthi,
Nec turis lacrimæ; guttaque pinguis abeſt.
His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociam myrrhæ vim, panacea, tuam.
Protinus inſtrato corpus mutabile nido,
Vitalique toto membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circumque ſupraque
Injicit, exſequiis immoritura ſuis.
Tunc inter varios animam commendat odores;
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremtum
Æſtuat, & flammas parturit ipſe calor;
Ætherioque procul de lumine concipit ignem;
Flagrat, & ambuſtum ſolvitur in cinerem.
Hos velut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat; at effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri;
Sed fertur vermi lacteus eſſe color.
Creverit immenſum ſubito cum tempore certo;
Seque ovi teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur, qualis fuit ante figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuviis.
Ac velut agreſtes, cum filo ad ſaxa tenentur;
Mutari tineæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe;
Nec cuiquam implumem paſcere cura ſubeſt.

Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit, his alitur mediis in odoribus ales;
Donec maturam proferat effigiem.
Ac ubi primæva cœpit florere juventa;
Evolat ad patrias jam reditura domos.
Ante tamen, proprio quidquid de corpore reſtat,
Oſſaque, vel cineres, exuviaſque ſuas,
Unguine balſameo, myrrhaque, & ture ſoluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus geſtans contendit ſolis ad ortus,
Inque ara reſidens, ponit in æde ſacra.
Mirandam ſeſe præſtat, præbetque videnti:
Tantus ibi decor eſt, tantus abundat honor.
Principio color eſt, qualis ſub cortice lævi,
Mitia quem croceum punica grana legunt.
Qualis ineſt foliis, quæ fert agreſte papaver,
Cum pandit veſtes Flora rubente polo.
Hoc humeri, pectuſque decens velamine fulgent;
Hoc caput, hoc cervix, ſummaque terga nitent.
Caudaque porrigitur fulvo diſtenta metallo,
In cujus maculis purpura mixta rubet.
Clarum inter pennas inſigne eſt deſuper, Iris
Pingere ceu nubem deſuper alta ſolet.
Albicat inſignis mixto viridante ſmaragdo;
Et puro cornu gemmea cuſpis hiat.
Ingentes oculi: credas geminos hyacinthos;
Quorum de medio lucida flamma micat.
Æquatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens verticis alta decus.

Crura tegunt ſquamæ flavo diſtincta metallo;
  Aſt ungues roſeus pingit honore color.
Effigies inter pavonis mixta figuram
  Cernitur, & pictam Phaſidis inter avem.
Magnitiem, terris Arabum quæ gignitur ales,
  Vix æquare poteſt, ſeu fera, ſeu ſit avis.
Non tamen eſt tarda, ut volucres, quæ corpore magno
  Inceſſus pigros per grave pondus habent:
Sed levis, & velox, regali plena decore,
  Talis in aſpectu ſe exhibet uſque hominum.
Convenit Ægyptus tanti ad miracula viſus,
  Et raram volucrem turba ſalutat ovans.
Protinus inſculpunt ſacrato in marmore formam,
  Et ſignant titulo remque diemque novo.
Contrahit in cœtum ſeſe genus omne volantum;
  Nec prædæ memor eſt ulla, nec ulla metus.
Alituum ſtipata choro volat illa per altum:
  Turbaque proſequitur munere læta pio.
Sed poſtquam puri pervenit ad ætheris auras,
  Mox redit iſta, ſuis conditur illa locis.
At fortunatæ ſortis fatique volucrem!
  Cui de ſe naſci præſtitit ipſe Deus.
Femina vel mas hæc, ſeu neutrum, ſeu ſit utrumque;
  Felix, quæ Veneris fœdera nulla colit.
Mors illi Venus eſt: ſola eſt in morte voluptas:
  Ut poſſit naſci, appetit uſque mori.
Ipſa ſibi proles, ſuus eſt pater, & ſuus heres,
  Nutrix ipſa ſui, ſemper alumna ſibi.
Ipſa quidem, ſed non eadem; quia & ipſa, nec ipſa eſt,
  Æternam vitam mortis adepta bono.

LACTANTII
SEU POTIUS
VENANTII HONORII FORTUNATI
AD FELICEM EPISCOPUM
DE PASCHA.

Tempora florigero rutilant diſtincta ſereno,
Et majore poli lumine porta patet.
Altius ignivomum ſolem cœli orbita ducit,
Qui vagus Oceanas exit, & intrat aquas:
Armatus radiis elementa liquentia luſtrans,
Adhuc nocte brevi tendit in orbe diem.
Splendida ſincerum producunt æthera vultum,
Lætitiamque ſuam ſidera clara probant.
Terra ferax vario fundit munuſcula fœtu,
Cum bene vernales reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt violaria campum:
Prata virent herbis, & micat herba comis.
Paulatim ſubeunt ſtellantia lumina florum:
Arridentque oculis gramina tincta ſuis.
Semine depoſito lactans leges exſilit arvis,
Spondens agricolæ vincere poſſe famem.
Caudice defecto, lacrimat ſua gaudia palmes:
Unde merum tribuat, dat modo vitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine ſurgens
Præparat ad partum turgida gemma ſinum.

Tempore ſub hiemis foliorum crine revulſo,
  Jam reparat viridans frondea tecta nemus.
Myrta, ſalix, abies, corylus, ſiler, ulmus, acer, nux;
  Plaudit quæque ſuis arbor amœna comis.
Conſtructura favos apis hinc alvearia linquens,
  Floribus inſtrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus revocatur avis, quæ carmine clauſo
  Pigrior hiberno frigore muta fuit.
Hinc philomela ſuis attemperat organa cannis,
  Fitque repercuſſo dulcior aura melo.
Ecce renaſcentis teſtatur gratia mundi,
  Omnia cum domino dona rediſſe ſuo.
Namque triumphanti poſt triſtia tartara Chriſto
  Undique fronde nemus, gramina flore favent.
Legibus inferni oppreſſis, ſuper aſtra meantem
  Laudant rite Deum lux, polus, arva, fretum.
Qui crucifixus erat, Deus ecce per omnia regnat;
  Dantque creatori cuncta creata precem.
Salve, feſta dies, toto venerabilis ævo,
  Qua Deus infernum vicit, & aſtra tenet.
Nobilitas anni, menſum decus, alma dierum;
  Horarum ſplendor ſcrupula, puncta fovens.
Hinc tibi ſilva comis, hinc plaudit campus ariſtis;
  Hinc grates tacito palmite vitis agit.
Hinc tibi nunc avium reſonant virgulta ſuſurro,
  Has inter minimus paſſer amore cano.
Chriſte, ſalus rerum, bone conditor, atque redemtor;
  Unica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
  Verbum ſubſiſtens, & penetrare potens;

Æqualis, concors, ſocius, cum patre coævus;
  Quo ſumſit mundum principe principium;
Æthera ſuſpendis, ſola congeris, æquora fundis;
  Quæque locis habitant, quæ moderata vigent.
Qui genus humanum cernens merſum eſſe profundo;
  Ut hominem eriperes, es quoque factus homo.
Nec voluiſti etenim tantum cum corpore naſci,
  Sed caro, quæ naſci pertulit atque mori.
Funeris exſequias pateris, vitæ auctor & orbis,
  Intras mortis iter, dando ſalutis opem.
Triſtia ceſſerunt infernæ vincula legis;
  Expavitque chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Chriſti fulgore fugatæ;
  Et tetræ noctis pallia craſſa cadunt.
Pollicitam ſed redde fidem, precor, alma poteſtas.
  Tertia lux rediit, ſurge ſepulte meus.
Non decet, ut humili jaceant tua membra ſepulcro,
  Neu pretium mundi vilia ſaxa premant.
Indignum eſt, cujus clauduntur cuncta pugillo,
  Ut tegat incluſum, rupe vetante, lapis.
Lintea tolle, precor: ſudaria linque ſepulcro:
  Tu ſatis es nobis, & ſine te nihil eſt.
Solve catenatas inferni carceris umbras,
  Et revoca ſurſum, quidquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, videant ut ſecula lumen;
  Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed plane impleſti remeans, pie victor, ad orbem.
  Tartara preſſa jacent, nec ſua jura tenent.
Inferus, inſaturabiliter cava guttura pandens,
  Qui rapuit ſemper, fit tua præda, Deus.

Eripis innumerum populum de carcere mortis;
Et ſequitur liber, quo ſuus auctor adit.
Evomit abſorptam trepide fera bellua plebem;
Et de fauce lupi ſubtrahit agnus oves.
Hinc tumulum repetens poſt tartara, carne reſumta;
Belliger ad cœlos ampla tropæa refers.
Quos habuit pœnale chaos, jam reddidit in te,
Et quos mors peteret, hos nova vita tenet.
Rex ſacer, ecce tui radiat pars magna triumphi,
Cum puras animas ſacra lavacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas veſtis quoque candida ſignat;
Et grege de niveo gaudia paſtor habet.
Additur hac Felix conſors mercede ſacerdos,
Qui dare vult domino dupla talenta ſuo.
Ad meliora trahens gentili errore vagantes,
Beſtia ne rapiat, munit ovile Dei.
Quos prius Eva nocens infecerat, hos modo reddit
Eccleſiæ, paſtos ubere lacte, ſinu.
Mitibus alloquiis agreſtia corda colendo;
Munere Felicis de vepre nata ſeges.
Aſpera gens, Saxo, vivens quaſi more ferino;
Te medicante ſacer, bellua reddit ovem.
Centeno reditu tecum manſura per ævum,
Meſſis abundantis horrea fruge reples.
Immaculata tuis plebs hæc vegetetur in ulnis;
Atque Deo purum pignus ad aſtra feras.
Una corona tibi de te tribuatur ab alto,
Altera de populo vernet adepta tuo.

INCERTI AUCTORIS CARMEN

DE PASSIONE DOMINI

LACTANTIO ALIQUANDO ADSCRIPTUM.

Quisquis ades, mediique ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemque tuo pro crimine paſſum,
Reſpice me, me conde animo, me in pectore ſerva.
Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
Huc veni pacis promiſſæ interpres, & ampla
Communis culpæ venia: hic clariſſima ab alto
Reddita lux terris, hic alma ſalutis imago;
Hic tibi ſum requies, via recta, redemtio vera,
Vexillumque Dei, ſignum & memorabile fati.
Te propter, vitamque tuam ſum virginis alvum
Ingreſſus, ſum factus homo, atque horrentia paſſus
Funera, nec requiem terrarum in finibus uſquam
Inveni, ſed ubique minas, ſed ubique labores.
Horrida prima mihi in terris magalia Judæ
Hoſpitia in partu, ſociæque fuere parenti.
Hic mihi fuſa dedit, bruta inter inertia, primum
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In Phariis primos vixi regionibus annos,
Herodis regno profugus, reliquoſque reverſus
Judæa, ſemper jejunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremam, & rerum inferiora ſecutus,
Semper agens monitis humana ſalubribus almæ
Ingenia ad ſtudium probitatis, aperta ſalubri

Plurima doctrinæ injungens miracula, quare
Impia Hieruſalem rabidis exercita curis
Invidiæ, ſæviſque odiis, & cæca furore,
Inſonti eſt pœnis letalibus auſa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere. quæ ſi
Latius ipſe velis diſtinguere, ſique per omnes
Ire juvet gemitus, mecum & ſentire dolores,
Collige conſilia, inſidiaſque, meique nefandum
Sanguinis innocui pretium, & ſimulata clientis
Oſcula, & inſultus, & ſævæ jurgia turbæ:
Verbera præterea, & promtas ad crimina linguas.
Finge animo, & teſtes, & cæci infanda Pilati
Judicia, ingentemque humeros & feſſa prementem
Terga crucem, atque graves horrenda ad funera greſſus.
Nunc me, nunc vero deſertum extrema ſecutum
Supplicia, & dulci procul a genitrice levatum
Vertice ad uſque pedes me luſtra. en aſpice crines
Sanguine concretos, & ſanguinolenta ſub ipſis
Colla comis, ſpiniſque caput crudelibus hauſtum.
Undique diva pluens vivum ſuper ora cruorem,
Compreſſos ſpeculare oculos, & luce carentes,
Afflictaſque genas, arentem ſuſpice linguam
Felle venenatam, & pallentes funere vultus.
Cerne manus clavis fixas, tractoſque lacertos,
Atque ingens lateris vulnus, cerne inde fluorem
Sanguineum, foſſoſque pedes, artuſque cruentos.
Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora
Flebilis, innocuo terramque cruore madentem
Ore petens humili, lacrimis ſuffunde ſubortis,
Et me nunquam non devoto in corde, meoſque
Fer monitus. Sectare meæ veſtigia vitæ:

Ipſaque ſupplicia inſpiciens, mortemque ſeveram
Corporis innumeros memorans, animique dolores,
Diſce adverſa pati, & propriæ invigilare ſaluti.
Hæc monumenta tibi, ſi quando in mente juvabit
Volvere, ſi qua fides animo tibi forte meorum,
Debita ſi pietas & gratia digna laborum
Surget, erunt veræ ſtimuli virtutis, eruntque
Hoſtis in inſidias clypei, quibus acer in omni
Tutus eris, victorque feres certamine palmam.
Hæc monumenta tuos ſi labilis orbis amicos
Avertent ſenſus fugiente decoris ab umbra
Mundani, efficient, ne ſpe captatus inani
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auſis, aut vitæ ſperare fugacibus annis.
Sed te nimirum ſic iſta caduca videntem
Secula & exutum (patriæ melioris amore)
Orbis opes, rerumque uſus, & vota priorum
Moribus extollens ſacris, vitæque beatæ
Spe, duras inter pœnas te rore fovebunt
Cœleſti, pactique boni dulcedine paſcent:
Purpuream donec, poſt ultima fata relicto
Corpore, ſublimes animam revocabit ad auras
Gratia magna Dei. tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros, acieſque beatas
Sanctorum inſpiciens, æternæ pacis amœna
Perpetuo felix mecum regnabit in aula.

INTERPRETATIO

DICTIONUM GRÆCARUM

QUÆ IN LACTANTIO REPERIUNTUR.

Vol. I. pag. 15. Πρωτόγονος φαέθων &c. Principio genitus Phaethon longo l. immenſo aere natus.

p. 16. Ἔκτισεν ἀθανάτοις &c. Condidit immortalibus domum incorruptibilem.

p. 20. Ἑρμόπολις, Mercurii civitas.

ibid. Ὁ δὲ Θεὸς &c. Deus autem unus: unus autem nomine non eget. eſt enim ſine nomine.

p. 23. Εἷς Θεὸς, ὃς μόνος &c. Unus Deus, qui ſolus eſt excedens omnem magnitudinem increatus.

ibid. Ἀλλὰ Θεὸς μόνος &c. Sed Deus ſolus unus eminentiſſimus, qui fecit cœlum, ſolemque & ſtellas, & lunam, fructiferamque terram, & aquæ maris fluctus.

ibid. Αὐτὸν τὸν μόνον &c. Ipſum, qui ſolus eſt, colite principem mundi, qui ſolus eſt in ſeculum, atque a ſeculo fuit.

ibid. Εἷς μόνος εἰμὶ &c. Solus enim Deus ſum, & non alius.

p. 24. Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος &c. Ex ſe ortus, non edoctus, ſine matre, inconcuſſus, nomen ne verbo quidem capiendum, in igne habitans. hoc Deus eſt: modica autem Dei portio angeli nos.

p. 25. Πάνσοφε, παντοδίδακτ' &c. Omnia ſapiens, omnia docte, qui per cuncta verſaris, exaudi dæmon.

ibid. Ἁρμονίη κόσμοιο &c. Concentus mundi, lucifer, & ſapiens dæmon.

p. 26. Δαίμονες οἳ φοιτῶσι &c. Dæmones, qui cunt circa terram & circa mare, indefeſſi domantur ſub flagello Dei.

ibid. Αὐτοφυὴς, ex ſe ortus. αὐτογενὴς, ex ſe genitus, ἀγέννητος, ingenitus. ἀποίητος, non factus.

p. 27. Οὐ δυνατ' ἀνδρὸς &c. Non poteſt ex viri femore & utero (*mulieris*) formatus Deus eſſe.

p. 41. *Δαίμονας ἀψύχους* &c. Dæmones inanimes, cadaverum ſimulacra mortuorum, quorum Creta in jactantiam ſepulcra miſera habet.

p. 48. *Πρώτιστος μὲν ἄναξ* &c. Primus quidem regnator erat terreſtrium Saturnus virorum. ex Saturno autem genitus eſt ipſe rex magnus, & late cuncta intuens Juppiter.

p. 53. *Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας* &c. Græcia, quid confidis in viros principes? cui bono autem dona inania mortuis dedicas, immolas ſimulacris? Quis tibi errorem in mente poſuit hæc perficere relicto Dei magni ore?

p. 73. *Καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ* &c. Et capita Saturno, & patri mittite lumina, ſ. hominem.

p. 83. *Ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς*, Expoſitionis Pindaricæ.

p. 134. *Θεοειδῆ*, Deo ſimilem.

p. 135. *Εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος* &c. Imago eſt homo mea, rationem rectam habens.

p. 141. *Ὅς μόνος ἐστὶ θεὸς* &c. Qui ſolus eſt Deus, nullius imperio ſubjectus. Ipſe autem typum formæ ſolidavit, & hominum miſcuit ipſe omnium naturam generationis (&) vitæ.

p. 145. *Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες* &c. Qui Deum honorant verum, æternam vitam poſſidebunt, ſeculi tempus habitantes Paradiſum amœniſſimum hortum.

ibid. *Ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι* &c. Hominem Dei manibus fictum eſſe, quem dolis fefellit ſerpens, ut vim mortis incurreret, & ſcientiam acciperet boni & mali.

p. 149. *Οἱ μὲν δαίμονές εἰσι* &c. Ii quidem dæmones facti ſunt Jovis magni conſilio, boni, in terris verſantes, cuſtodes mortalium hominum.

p. 151. *Μία φυλακὴ εὐσέβεια* &c. Una cuſtodia pietas. pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. Nam Deus liberat pium ab omni malo. Unum enim & ſolum in hominibus bonum eſt pietas.

ibid. *Ἡ γὰρ εὐσέβεια* &c. Pietas enim notitia Dei eſt.

ibid. *Ἀγγέλους πονηροὺς*, angelos malignos.

ibid. *Ἐπεὶ πλάνη πάντα* &c. Quia hæc omnia erronea ſunt, quæ ſtulti homines ſcrutantur quotidie.

p. 255. *Ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς* &c. Dominus atque omnium creator, quem Deum vocare cenſuimus, quia ſecundum Deum fecit viſibilem & ſenſibilem. Senſibilem autem dico non ideo, quod ipſe ſentiat, (de hoc

enim non eſt notum, utrum ipſe ſentiat,) ſed quia ipſe in ſenſum mittit & mentem. Poſtquam hunc fecit primum, & ſolum, & unum, pulcher ei viſus eſt & pleniſſimus omnium bonorum, ſanctificavitque & amavit valde, quaſi proprium filium.

ibid. Παντατρόφον κτίστην &c. Omnium nutritorem, creatoremque, qui dulcem ſpiritum omnibus appoſuit, & ducem Deorum omnium fecit.

ibid. Αὐτὸν ἔδωκε Θεὸς &c. Ipſum dedit Deus fidelibus viris honorare.

ibid. Αὐτὸν σὸν γίνωσκε Θεὸν &c. Ipſum tuum cognoſce Deum, qui Dei filius eſt.

p. 256. Δημιουργὸν τοῦ Θεοῦ, opificem Dei.

ibid. Σύμβουλον, conſiliarium.

ibid. Αἰτία δὲ τούτου τοῦ αἰτίου &c. Cauſa vero hujus cauſæ eſt Dei boni voluntas, quæ Deum protulit, cujus nomen non poteſt humano ore dici.

p. 257. Ἔστι τὶς, ὦ τέκνον &c. Eſt, o fili, ſecretus quidam ſermo ſapientiæ, ſanctus circa ſolum dominum omnium, & domini ante mente percipientis, quem dicere ſupra hominem eſt.

ibid. Αὐτοὺς δὲ δμωαὶ λοῦσαν &c. Hos autem ancillæ laverunt, & unxerunt oleo.

ibid. Ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι, ab ungendo.

p. 258. Αὐτοπάτορα καὶ αὐτομήτορα, ipſum ſui patrem, & ipſum matrem ſui.

p. 272. Θνητὸς ἦν κατὰ σάρκα &c. Mortalis eram ſecundum carnem ſapiens prodigioſis operibus, ſed ſub judicibus Chaldæis captus armis, clavis & palo amaram mortem toleravi.

p. 274. Ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν, floreſcet autem flos purus.

p. 279. Πάντα λόγῳ πράττων &c. Omnia verbo agens, & omnem morbum curans.

p. 280. Νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται &c. Mortuorum autem reſurrectio erit, & claudorum curſus erit velox, & ſurdus audiet, cæci videbunt, & muti loquentur.

ibid. Εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε &c. Panibus ſimul quinque, & piſcibus duobus, hominum millia in deſerto quinque ſatiabit, & reliquias tollens poſt fragmenta omnia, duodecim cophinos in multorum ſpem implebit.

p. 281. Τοὺς ἀνέμους παύσει &c. Ventos compeſcet verbo;

ſternet autem mare furioſum pedibus pacis & fide calcans.

ibid. Κύματα πεζεύσει &c. Fluctus perambulabit, morbos hominum reſolvet, vivificabit mortuos, arcebit dolores multis: ex uno autem fonte panis ſatietas erit viris.

pag. 282. Φήσουσι Σιβύλλην &c. Dicent Sibyllam inſanam, mendacem. Sed cum omnia futura ſunt, tunc mei mentionem facietis, neque me tum quiſquam inſanam dicet, me, *inquam*, Dei magni vatem.

p. 286. Οἰκτρὸς, ἄτιμος &c. Miſerabilis, inhonoratus, ſine ſpecie, in miſerabilibus ſpem exhibebit.

p. 287. Ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν ἅπαντα &c. Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi; in ipſum omnis lex ſolvetur.

p. 292. Εἰς ἀνόμους χεῖρας &c. In manus iniquorum & infidelium poſtea veniet: dabunt autem Deo alapas manibus inceſtis, & faucibus immundis ſputa virulenta: dabit autem in verbera ſimpliciter purum tunc dorſum.

ibid. Καὶ κολαφιζόμενος &c. Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoſcat, quod verbum, & unde venerit, ut mortalibus loquatur: & coronam portabit ſpineam.

ibid. Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν &c. In cibum autem fel, in potum acetum dabunt. Inhoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

p. 293. Αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων &c. Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognoviſti, ludentem in mortalibus cogitationibus: ſed & ſpinis coronaſti corona, & horribile fel miſcuiſti.

p. 295. Ναοῦ δὲ σχισθήσεται &c. Templi vero ſcindetur velum, & medio die nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

p. 296. Καὶ θανάτου μοῖραν &c. Et mortis fatum finiet triduo ſopitus, & tunc a mortuis (*ſe*) oſtendens in lucem veniet primus reſurrectionis, vocatis initium commonſtrans.

p. 298. Ἰουδαίων μακάρων &c. Judæorum beatorum divinum genus cœleſtium.

Vol. II. p. 127. ſq. Καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων &c. Et idem ex utraque natura, immortali & mortali, unam faciebat naturam hominis, eundem partim immortalem, partim mortalem faciens, & illum in medio ferens divinæ &

immortalis naturæ, ac mortalis & mutabilis conſtituit, ut videns omnia, etiam omnia miretur.

p. 128. Ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς &c. Anima quidem, quoad vinculis corporeis tenetur, corruptibiles paſſiones ſentiens, mortalibus cedit doloribus. Cum vero humanam ſolutionem velociſſimam poſt corruptum corpus invenerit, omnis in æthera fertur, nunquam ſeneſcens, & manet in æternum ſine pœna. Primogenita enim hoc divina diſpoſuit providentia.

p. 137. Σάλπιγξ οὐρανόθεν &c. Tuba de cœlo vocem luctuoſam emittet.

p. 138. Ἔσται κόσμος ἄκοσμος &c. Erit mundus ſine ornatu, pereuntibus hominibus.

p. 140. Ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται &c. Cum hæc ita facta fuerint, o Æſculapi, tunc dominus & pater & Deus, & primi & unius Dei creator, reſpiciens quæ facta ſunt, & ſuam voluntatem in hujuſmodi, id eſt, bonum opponens temeritati, & errorem revocans, malitiam purgabit, partim quidem aqua nimium diſſolvens, partim igne rapido cremans: interdum bellis & peſtilentiis percutiens, ad ſtatum priſtinum perduxit, ſuumque reſtituit mundum.

p. 141. Ἥξει καὶ μακάρων &c. Veniet, & beatorum volens urbem expugnare, & quidem a Deo miſſus rex ad ſuos, omnes perdet reges magnos & viros optimos. Sic judicabitur ab immortalibus hominibus.

ibid. Καὶ τότ' ἀπ' ἠελίου &c. Tunc ex ſole Deus mittet regem, qui omnem terram placabit a bello malo.

ibid. Ἡμετέρας δουλείας &c. Jugum noſtræ ſervitutis intolerabile in collo poſitum tollet, & leges impias ſolvet, vinculaque violenta.

p. 142. Ὁππότ' ἂν ἔλθῃ &c. Cum vero veniet ignis, erunt tenebræ, & quidem media nocte obſcura.

p. 143. Τρίψουσι δ' εἴδωλα &c. Conterent autem ſimulacra homines, divitiaſque omnes.

ibid. Ἔργα δὲ χειροποίητα &c. Opera autem Deorum, humanis manibus facta, exurentur.

ibid. Ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ &c. Cum autem dies iſte finem fatalem acceperit, & ad mortales judicium immortalis Dei venerit; veniet ſuper homines magnum judicium & initium.

ibid. Ταρτάρεον δὲ χάος &c. Tartareum autem chaos tunc

oſtendet dehiſcens terra: venient autem ad tribunal Dei reges omnes.

ibid. Οὐρανὸν εἱλίξων &c. Cœlum volvens terræ latebras aperiam: & tunc levabo mortuos, fatum ſolvens & ſtimulum mortis. Poſteaque in judicium ducam judicans piorum atque impiorum vitam virorum.

p. 150. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος &c. Quod cum ita ſit, apparet, nihil eſſe impoſſibile, & nos poſt exceſſum noſtrum, rurſus ſpatiis quibuſdam revolutis temporum, in hunc ſtatum reſtitui.

ibid. Δύσπιστον γὰρ ἅπαν &c. Etenim difficile ad credendum omne hominum genus Sed cum jam mundi & mortalium venerit judicium, quod Deus ipſe faciet, judicans pios ſimul & impios, tunc demum impios quidem in ignem & tenebras mittet. Qui autem pietatem tenent, iterum vivent in terra, ſpiritu Dei dante honorem ſimul & vitam ipſis.

p. 151. Πάσης γὰρ γαίης &c. Totius enim terræ mortalium confuſio tunc erit, & ipſe omnipotens cum venerit in tribunali judicare vivorum mortuorumque animas & mundum omnem.

ibid. Κλῦτέ δέ μου, μέροπες &c. Audite me, homines: rex ſempiternus dominatur.

p. 152. Καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε Θεὸς &c. Et urbem, quam fecit Deus, eam fecit ſplendidiorem ſtellis, & ſole, & luna.

p. 154. Οὐ δὲ λύκοι σὺν ἀρνεσ' &c. Nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt, herbamque lynces pariter cum hœdis paſcentur: urſi cum vitulis ſimul, omnibuſque animalibus. Carnivorus leo comedet paleas ad præſepia, cumque infantibus dracones ſine matribus dormient.

ibid. Καὶ τότε δὴ χαρὰν &c. Et tunc gaudium magnum Deus hominibus dabit. nam & terra & arbores, & innumerabilia terræ pecora dabunt fructum verum hominibus vini & mellis dulcis, candidique lactis, & tritici, quod hominibus optimum omnium.

ibid. Εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν &c. Piorum autem ſola ſancta terra omnia hæc feret fluenta mellis de petra & de fonte: & lac immortalitatis manabit omnibus juſtis.

p. 215. Ἄφθαρτος κτίστης &c. Incorruptibilis & æternus conditor in æthere habitans, bonis bonum præferens, & multo majorem mercedem: malis vero & injuſtis iram & furorem excitans.

ibid. *Φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους* &c. Fuge religiones pravas: Deum viventem cole: ab adulterio abſtine, & maſculi commixtione impura: proprios liberos educa, neque occide. nam immortalis iraſcitur ei, qui peccaverit.

p. 216. *Ἐρχομένης ὀργῆς* &c. Venientis iræ magnæ ſuper mundum immorigerum extremis temporibus, Dei ſignificationes oſtendo, omnibus vaticinans oppidatim hominibus.

ibid. *Ἐξ οὗ μηνίσαντες* &c. Ex quo iraſcente cœleſti Deo ipſis civitatibus & hominibus omnibus terram cooperuit mare diluvio dirupto.

ibid. *Καί ποτε τὴν ὀργὴν* &c. Et aliquando Deum, iram ſuam non amplius mitigantem, ſed aggravantem, & perdentem genus hominum omne, & incendio evertentem.

p. 217. *Ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε* &c. Sed miſericordia convertimini nunc homines, non autem ad iram omnigenam adducatis Deum magnum.

ibid. *Οὐκ ὀλέσει, παύσει* &c. Neque perdet, ceſſare autem faciet iram iterum, cum omnes pietatem ex animo in præcordiis exercueritis.

ibid. *Μήποτε θυμωθεὶς* &c. Ne forte iratus Deus incorruptibilis perdat omne genus hominum, vitam & ſtirpem impudentem: oportet patrem Deum diligere, qui ſemper ſapiens eſt.

ibid. *Ἠδὲ θεὸν βασιλῆα* &c. Et Deum regem & genitorem omnium, quem terra contremiſcit, cœlumque & mare, & latebræ tartareæ & dæmones horreſcunt.

INDICES.

Digitized by Google

INDEX AUCTORUM

A LACTANTIO ADHIBITORUM.

AGELLIUS in Noct. Attic. Epit. 29.
Aglaoſthenes. 1, 11.
Anaxagoras de Deo, 1, 5. de nive nigra, 3, 23.
Anaximenes. 1, 5.
Antiſthenes. 1, 5. Ir. 11.
Apollinis Mileſii oraculum. 7, 13.
Apollodorus Erythræus. 1, 6.
Ariſtippus. 3, 7. 7, 7.
Ariſto Chius. Ir. 22.
Ariſtoteles. 1, 5. 3, 7. 3, 8. 7, 1.
Ariſtoxenus. 7, 13.
Aſclepiades Chriſtianus. 7, 4.
Baſſus Gabius. 1, 22.
Cæſar in Aratæo. 1, 11 & 21. Vide *Germanicus.*
Calliphon Cyrenaicus. 3, 7.
Carneades Academicus. 5, 14 & 16.
Caſſius Severus hiſtoricus. 1, 13.
Catulus apud Cicer. 6, 2.
Chryſippus. 1, 5 & 6. περὶ προνοίας. Epit. 2.
Cicero Conſolatione. 1, 5. 1, 15. 3, 19. de rep. 1, 15. 5, 12. 6, 8. Hortenſio. 3, 16. 6, 2. in certo loco 5, 8. in Academic. tertio. 6, 24. ex notis libris Offic. de Legib. pro Marcello &c. 6, 11 & alibi. ejus Officialium laus. 6, 2.
Cleanthes. 1, 5.
Sex. Clodius. 1, 22.
Democritus pro atomis. 1, 2. 3, 17.
Diagoras. 1, 2. Ir. 9.
Dicæarchus. 7, 7 & 13.
Didymus. 1, 22.
Dinomachus Cyrenaicus. 3, 7.
Diodorus philoſophus. 3, 7. hiſtoricus. 1, 13.
Domitius de Off. procoſ. 5, 11.
Empedocles. 2, 12. 3, 28.
Ennius interpres Euhemeri. 1, 11. Ir. 11. ejus ſacra hiſtoria. 1, 11.
Epicurus. 3, 7. 7, 1.
Eratoſthenes. 1, 6.
Euhemerus. 1, 11. Ir. 11. Hiſtoria Deorum. 1, 13 & 14.
Euripides in Lamia. 1, 6.
Feneſtella. 1, 6.
Gabius Baſſus. 1, 22.
Germanicus Cæſar in Aratæo. 1, 11. 1, 21. 5, 5.
Heraclides Ponticus. 1, 6 & 7.

INDEX AUCTORUM.

Hermes. 2, 15. 7, 13. ejus liber λόγος τέλειος. 4, 6. 7, 18. vide etiam *Triſmegiſtus*.
Heſiodus. 2, 14.
Hieronymus philoſophus. 3, 7.
Horatius Flaccus. 5, 13.
Hyſtaſpes rex. 7, 15. & 19.
Juvenalis. 3, 29.
Leucippus. 3, 17. Ir. 10.
Livius Patavinus. 1, 20.
Lucianus. 1, 9.
Lucilius poeta. 1, 9. 5, 9 & 18.
Lucilius Stoicus. 2, 5.
Lucretius. 3, 14, 16, 28. 6, 10. 7, 12. Ir. 10.
Minucius Felix. 1, 11. 5, 1.
Muſæus. 1, 21.
Nævius de bello Punico. 1, 6.
Nepos Cornelius, 1, 13. 3, 15.
Nicanor de rebus geſt. Alex. M. 1, 6.
Orpheus. 1, 13.
Ovidii Phænomena. 2, 5. Metamorph. 5, 5. Faſt. 11, 12, 20 &c.
Perſius. 3, 16. 6, 2.
Peſcennius Feſtus. 1, 21.
Pherecydes. 7, 7.
Piſo in annalibus. 1, 6.
Plato. 3, 19. 7, 7 & 8. Ir. 11 & 18.
Plautus. 6, 11.
Protagoras atheus. 1, 2. Ir. 9.
Pythagoras. 1, 5. 3, 19.
Quinctilianus Fanatico, 1, 21. Capite obvoluto. 5, 7.
Salluſtius. 1, 21. 2, 12. 6, 18.
Scholiaſtes Germanici Cæſaris. 1, 11.
Senecæ Exhortationes. 1, 5, 7. 6, 24. Morales libri 1, 16. 2, 2. 6, 17. de immatura morte. 3, 12. in Fortuitis. 5, 13. Quare bonis viris mala. 5, 22.
Sibyllina carmina. 2, 11; 12, 16. 4, 6, 15, 20. 7, 16.
Siſinnius Capito. 6, 20.
Socrates. Ir. 11.
Straton. Ir. 10.
Tarquitius. 1, 10.
Terentius. 7, 27.
Tertullianus. 5, 1 & 4.
Thales Mileſius. 1, 5.
Thallus. 1, 13 & 23.
Theophilus de temporibus. 1, 23.
Theodorus Cyrenæus atheus. Ir. 9.
Triſmegiſtus. 1, 11. 2, 15. 6, 25. Vide plura in *Hermes*, qui idem eſt.
auctor Triumphi Cupidinis. 1, 11.
Varro de ætate hominis. 2, 12. de Fauna, 1, 22. apud Cicer. Op. 5.
Verrius. 1, 20.
Virgilius. 3, 28. 5, 9. 7, 24 ac alibi.
Xenophon. Ir. 11.
Zeno Stoicus. 1, 5. 3, 7 & 8. 4, 9. 7, 7. Epicureus. 3, 20.

INDEX RERUM
NOTABILIORUM.

A.

ACADEMICORUM opinio, nihil ſciri poſſe. 5, 17. refutata. 3, 5.
Accius Navius augur. 2, 7.
de Affectibus ſententia Stoicorum. 6, 14. doctrina Peripateticorum. 6, 15.
Adon ab apro ictus. 1, 17.
Æacus judex Inferorum. 7, 22.
Ægyptiorum Dii turpes beſtiæ. 5, 20.
Æquitas juſtitiæ pars. 5, 14.
Æſculapii ortus & educatio. 1, 10. Æſculapio gallum nutrire. 3, 20. Æſculapius barbatus. 2, 4.
Ætates imperii Rom. 7, 15.
Agathocles rex Siculorum. 1, 21.
Ageſilaus Pluto. 1, 11.
Albunea Sibylla. 1, 6.
Aliena, quam noſtra, videmus melius. 3, 4.
Amalthea nympha. 1, 21. Sibylla. 1, 6.
Ambraciotes. 3, 18.
Anacharſis Scytha. 3, 25.
Anaxagoras de Deo. 1, 5. cur natus. 3, 9. ei circumfuſa tenebris omnia. 3, 28. nix nigra. 3, 23.
Anaximenes de Deo. 1, 5.
Ancile portare. 1, 21.
Animi ſedes ubi? Op. 16.
Anni patriarcharum num menſes? 2, 12.
Annus paſſionis domin. 4, 10.
Anthropiani. 4, 30.
Ἀνθρωποθυσία. 1, 21.
Antichriſtus. Ep. 8. ejus deſcriptio fabuloſa. 7, 17.
Antipodes. 3, 24.
Antiſthenes de Deo. 1, 5.
Apis, bovis caput. 4, 10. in vitulo ab Iſraele cultus, *ibid.*
Apollo Colophonius. 1, 7. Mileſius. 4, 13. Ir. 23. Smintheus. 1, 7.
Apollinis flagitia. 1, 10.
Apollonii cultus divinus. 5, 3. jactata miracula. *ibid.*
Appius Claudius cur cæcus. 2, 7.
Apulejus magus. 5, 3. ejus mirabilia. *ibid.*
Aqua aboleri crimina. 5, 19.
Aquila in auſpicium Jovi. 1, 11.
Arabia Chanaan. 2, 13.
Arceſilas Academiæ conditor. 3, 4.
Archimedis machinæ. 2, 5.
Archyta Tarentinus. Ir. 18.

Areopagi origo. 1, 10.
Argus a quo occiſus. 1, 6.
Ariani. 4, 30.
Aricinum nemus. 1, 22.
Ariſtarchus aliquis. 5, 2.
Ariſtippus voluptatis patronus. 3, 7 & 15. vixit vitam pecudis. 3, 15.
Ariſtophanes aliquis. 5, 2.
Ariſtoxenus mentem negavit. 7, 13.
Aſclepius, *Æſculapius.* 1, 17.
Aſclepiades ſcriptor Chriſtianus. 7, 4.
Aſtrologia a diabolo. 2, 16.
Atabyrius Jupiter. 1, 22.
Athei qui fuerint. 1, 2. Ir. 9.
Atlantis nomen ab homine ad montem. 1, 11.
Atilius Regulus martyribus poſtferendus. 5, 13.
Atomorum diſputat. 3, 17. patroni. *ibid.*
Auſatia oppidum. 1, 11.
Autolicus. 1, 23.

B.

Bacchi crimina. 1, 10.
Balbus Lucilius. 2, 6.
Barba cur maribus data. Op. 7. Æſculapii. 2, 4.
Bellona cruenta Dea. 5, 10.
Belus quando vixerit. 1, 23.
Bithynia. 5, 2 & 11.
Bona Dea, Fauna, Ops, eadem. 3, 20.
de Bono ſummo variæ ſententiæ. 3, 7.
Butes, Veneris adulter. 1, 17.

C.

Cabirus numen Macedonum. 1, 15.
Caca Dea. 1, 20.
Cadmi progenies, *Bacchus.* 1, 15.
Cænophrurium. M. P. 6.
Calliphon Cyrenaicus. 3, 7.
Calva Venus. 1, 20.
Candidianus, Galerii filius. M. P. 50.
per Canem & anſerem jurare. 3, 20.
Canina facundia. 6, 18.
Cannenſis clades. 2, 16.
Capella Amaltheæ nymphæ. 1, 21.
Capitolium. 1, 11. 3, 17. reſtitutum. Ir. 22.
Carneades *philoſ. Acad.* 5, 14. juſtitiam impugnat. *ib.* & 5, 16.
Carpi *pop.* M. P. 4 & 9.
Carthago Junoni ſacra. 2, 16.
Carthaginienſium hoſtiæ humanæ. 1, 21.
Caſtor & Pollux alterni vivunt. 1, 10. apud Romam viſi. 2, 7.
Catamitus. 1, 11.
Cato Uticenſis. 3, 18. Cenſorius. 5, 14.
Caucaſus ſævorum patria. 5, 11.
Cebes. 3, 24.
Cecropidæ virgines. 1, 17.
Cenſitores. M. P. 23.
Ceres Ennenſis. 2, 4. Catanenſis, *ibid.* Mileſia. 2, 7.

Chanaan Arabia. 2, 13.
Chaos quid? 1, 5.
Chiliaſmus. 7, 22 & 24.
Chiron Æſculapii doctor. 1, 10.
Chloris Zephyro nupta. 1, 20.
Chreſtus *pro* Chriſtus. 4, 7.
Chronologia biblica. 4, 5.
Chryſippus de Deo. 1, 5. fulcit porticum Stoicorum. 7, 23. ejus mors. 3, 18.
Cicatrices laterum. 5, 13.
Cicero ſummus Platonis imitator. 3, 25. ſolus Platonis imitat. 1, 15. perfectus orator & philoſophus. *ibid.* filiam conſecrare voluit. 1, 15. de fortuna. 3, 29. ejus opinio refutata. 3, 14.
Cimmeria Sibylla. 1, 6.
Cimmeriæ tenebræ. 5, 3.
Circe Marica. 1, 21.
Circenſes ludi Neptuno ſacrati. 6, 20. eorum reprehenſio, *ib.*
Circumciſio ſolvenda. 4, 17.
Cithæron mons. 1, 22.
Civitatis condendæ cauſæ. 6, 10.
Claudia Veſtalis innocens. 2, 7.
Cleanthes de Deo. 1, 5. ſibi manus cur intulerit? 3, 18.
Cleombrotus Ambraciot. 3, 18.
Clinici philoſophi. 3, 8.
Cloacina, *numen.* 1, 20.
Clodius *Publ.* inceſtus. 1, 10.
Codri mors. 3, 12.
Colophonium oraculum. 1, 7.
Columna, *ara*, Cæſaris. 1, 15.
Comœdiarum ſcandala. 6, 20.
Conſecratio inepta. 1, 15.
Conſtantinus Cæſar antequam Auguſtus. M. P. 25.
Coprianus *per calumniam* Cyprianus. 5, 1.
Coronæ ſimulacrorum. 2, 1.
Coronatus panibus aſinus. 1, 21.
Corybantes. 1, 13.
Cotta pontifex. 2, 6.
Creta *inſ.* 1, 10.
Critias tyrannus. 3, 19.
Crœſum aut Craſſum divitiis ſuperare. 6, 13.
Crux Gaviana. 4, 18.
Crucis ſigno vis tributa. 4, 27. litatio impedita. 4, 27. & M. P. 10.
Culeus parricidii pœna. 5, 9.
Cumana Sibylla. 1, 6.
Cunina, Dea cunarum. 1, 20.
Curetes altores Jovis. 1, 21. filii Jovis. 1, 11.
Curio conſul. 1, 6.
Curtii *Marci* mors. 3, 12.
Cybele montium Dea. M. P. 11. ejus ſacerdotes caſtrati. 1, 17.
Cynici philoſophi. 3, 15.
Cynoſuræ *opp'd.* 1, 10.
Cyprianus laudatus. 5, 1.
Cyrenaici philoſophi. 3, 7.

Cyrus æqualis Tarquinio Superbo. 4, 5.

D.

Dacia Nova. M. P. 9.
Daciſci *pop.* M. P. 27.
Daia, *Daζa*, Maximinus. M. P. 19.
Dæmones exanimes. 1, 11.
Damnati immunes. 2, 4.
Danae auro corrupta. 1, 11.
Danuvius. M. P. 18.
Demetrianus auditor. 5, 4.
Democriti patrimonium neglectum. 3, 23.
Democritus negat providentiam. 1, 2.
Deucalion. 2, 10.
Deus proprium nomen. 1, 6.
Dei deſcriptio philoſophica. 1, 5.
Dii populares. 1, 5.
Dianæ hoſpites immolati. 1, 21.
Diagoras atheus. 1, 2.
Dicæarchus. 3, 17.
Dieſpiter Juppiter an Pluto? 1, 14.
Digitis tribus ſacrificare. 1, 20.
Diluvium. 2, 10.
Diocles, privatum nomen Diocletiani. M. P. 9.
Diocletiani avaritia. M. P. 7. iniquitas. *ibid.*
Dinomachus *philoſophus.* 3, 7.
Diogenes captivus. 3, 24.
Dionyſius irriſor Deorum. 2, 4. ſacrilegus. *ibid.*
Dolabella conſul. 1, 5.
Donatus. de Ira 22.
Domitianus ab Apollonio eluſus. 5, 3.
Domitius de off. proc. 5, 11.

E.

Egeria, Dea Numæ. 1, 22.
Egregius 5, 14. M. P. 21.
Elephantiaci. 4, 26.
Eleuſina ſacra. 1, 21.
Emanuel, nomen, expoſitum. 4, 12.
Empedocles in Ætnam illapſus. 3, 18.
in Ennæ ſolo fruges primum repertæ. 2, 4.
Epicuri novitatis ſtudium. 3, 8.
Epicurus negat providentiam. 3, 17. atomorum defenſor. *ibid.*
Epidauro accitus Æſculapius. 2, 7.
Erichthonii vera origo. 1, 17.
Erythræ oppidum. 1, 6.
Erythræa Sibyllarum nobiliſſima. Ir. 22. Babylone orta. 1, 6.
Eſaias ſerra diſſectus. 4, 11.
Eſdræ liber an mutilatus ab Judæis. 4, 18.
Eſus Deus Gallorum. 1, 21.

Euclides Megaricæ diſciplinæ conditor. 3, 12.
Euphorbus Pythagoras. 5, 18.
Euphranor artifex. 2, 4.
Euriſtheus arbiter Herculis. 1, 9.
Expoſitio infantum. 5, 9. 6, 20.

F.

Fabrica Vulcani. 1, 18.
Fabricius. 6, 6.
Facilius, dicere quid non ſit, quam quid ſit. 1, 17. falſa convincere, quam vera invenire. 2, 3. & Ir. 11.
Fatua Fauna. 1, 22.
Faula, meretrix culta. 1, 20.
Fauna. 1, 22.
Faunus Saturni nepos. *ibid.*
Fauſtuli uxor, Lupa. 1, 20.
Febris pro Dea culta. 1, 20.
Feciales bella indixerunt. 6, 9.
Fibulam imponere. 1, 16.
Flora, Dea. 1, 20.
Floralia, ludi, feſtum. *ibid.*
Focos vino madefacere. 6, 1.
Fornacalia. 1, 20.
Fornax pro Dea habita. 1, 20.
de Fortuna diſputatio. 3, 29.
Fortuna Muliebris. 2, 7.
Fortuna Equeſtris. 2, 7.
Fulvius cenſor mente captus. 2, 7.
Furius Bibaculus pius. 1, 21. Philus diſputat contra juſtitiam. 5, 12.

G.

Gabinius legatus Erythras. 1, 6.
Galba orator. 5, 14.
Galli, Cybeles ſacerdotes. 1, 17.
Gallorum Dii. 1, 21.
Ganymedea fabula. 1, 11.
Gaviana crux. 4, 18.
Geminis conſulibus. 4, 10.
Geminorum exempla. 1, 14.
Gentium majorum Dii. 1, 15.
Gergitium oppidum. 1, 6.
Gladiatorii ludi. 6, 20. publicum homicidium, *ibid.*
Glauca Plutonis ſoror gemella. 6, 20.
Gnoſus, opp. Cretæ. 1, 11.
Gracchana tempora. 2, 4.
Græcum eſſe quanti Plato fecerit? 3, 19.
Græcorum levitas. 1, 15. ea cauſa idololatriæ. *ibid.*

H.

Harmonia Veneris filia. 1, 17.
Hebræi. 2, 13.
Helena. 1, 10.
Hercules Alexicacus. 5, 3.
Herculis libidines. 1, 9. labores. *ibid.*
Herculiorum cognomen. M. P. 5.
Herillus philoſophus. 3, 7.
Hermaphroditus. 1, 17.
Hermopolis. 1, 6.

Herophile Sibylla. 1, 6.
Hieroſolymæ vocis falſa origo. 4, 13.
Hiſtoria Iſraelitarum. 4, 10.
Hiſtriones corrumpunt ſpectatorem. 6, 20.
Honor, Deus. 1, 20. ei ædes vota. *ibidem.*
Hortenſius contra unitatem Dei. 1, 7. liber Ciceronis. 3, 16. 6, 2.
Hoſpitalitas, præcipua virtus. 6, 12.
Hoſpites immolare Taurorum lex. 1, 21.
Hydaſpes fluvius. 7, 15. fabuloſus. 5, 17. rex & ſcriptor. 7, 15 & 18. quem alii Hyſtaſpem vocant.
Hyrcania ſævorum patria. 5, 11.

I.

Janus excepit Saturnum. 1, 13.
Japetus Promethei pater. 2, 10.
Icarium mare. 1, 11.
Idololatriæ origo. 1, 15. 2, 13.
Jeſus, nominis expoſitio. 4, 12.
Igni & aqua interdictum exſulibus. 2, 9.
Ignoratio ſui, pravitatis cauſa. 1, 1.
Imaginum uſus. 2, 2.
Imitari, cultus religioſiſſimus. 5, 10.
Immortalitas, ſummum bonum. 3, 12.
Inachus homo & fluvius. 1, 11.
Inferna Plutonis. 1, 11.
Ino, Leucothea. 1, 21.
Io eſt Iſis. 1, 11.
Joves tres. 1, 11. duo. *ibid.*
Jovis altores. 1, 21. ſepulcrum. 1, 11.
Joviorum cognomen. M. P. 52.
Ira, cos virtutis. 6, 19.
Iſidis navigium. 1, 11.
Iſis Dea. *ibid.*
Iſraelitarum hiſtoria. 4, 10.
Italia ſedes Jani & Saturni. 1, 13.
Juba rex conſecratus. 1, 15.
Judaica hiſtoria. 4, 10.
Juno in Samo adolevit. 1, 17. Lacinia. 2, 7. Moneta. *ibid.* Vejenſis. 2, 16.
Juppiter ſceleroſus. 1, 10. ejus parentes. 1, 11. ſepulcrum. *ib.* unde dictus. *ib.* mas & femina. 4, 8. Atabyrius. 1, 22. Caſius. *ibid.* Creticus. 1, 21. Labrandeus. 1, 22. Latialis. 1, 21. Piſtor. 1, 20. Triphylius. 1, 11. triumphatus a Cupidine. *ibid.*
Jurare per canem & anſerem. 3, 20. per Stygiam paludem. 1, 11.
Juſjurandum Jovis. *ibid.*
Jus vitæ & necis. 4, 4.
Juſtitia fugit e terris. 5, 5.
Juſtitia impugnata a Carneade. 5, 14. a Furio. 5, 12.

Juſtitiæ fontes pietas & æquitas. 5, 14. officium primum, ſecundum. 6, 10.
Juturnæ lacus. 2, 7.

L.

Lacinia Juno. 2, 7.
Lætitia eſt profeſſum gaudium. 6, 15.
Lais, nobile ſcortum. 3, 15.
Lara Dea. 1, 20.
Larentia. 1, 20.
Larentinalia. *ibid.*
Latialis Juppiter. 1, 21.
Latona. 1, 17.
Laudes regiæ, *ex Cicer.* 5, 6.
Laureata imago novi principis miſſa. M. P. 25.
Leæna meretrix conſecrata. 1, 20.
Leda Nemeſis. 1, 21.
Lethæus gurges. 3, 18.
Leucippus atomorum inventor. 3, 17 & Ir. 10.
Lex nova Chriſti. 4, 17. Papia. 1, 16. Taurorum inhoſpita. 1, 21.
Libationis ritus. 6, 1.
Liberalitatis officium. 6, 11.
Libido, pudoris & famæ debellatrix. 1, 9.
Libri religionem diſſolventes concremati. 1, 22 & Ir. 9.
Licentia evadit ad omne flagitium. 6, 19.
Licinius pro Chriſtianis. M. P. 48.
Lindus, Rhodi opp. 1, 21.
Lingua, a ligando cibo, Op. 10. Interpres cogitationis. Ir. 14.
Litera Pythagorica. 6, 3.
Literæ proſunt religioni. 5, 1.
Locrenſis Proſerpina. 2, 7.
Logica pars philoſophiæ tertia. 3, 13. Dialecticam in ſe continet. *ibid.*
Lucæ boves, *elephantes.* Op. 3.
Lucilius Stoicus. 2, 5.
Lunæ orbis quantus. 3, 23.
Lupa Romuli. 1, 20.
Lyra, Mercurii inventum. 1, 10.

M.

Magalia Judæ. Paſch. v. 14.
Magorum ars. 2, 14.
Marcionitæ. 4, 30.
Marica Circe. 1, 21.
Marmeſſus vicus. 1, 6.
Martis ſcelera. 1, 10.
Martyria Chriſtianorum. 5, 11 & 13.
Matuta. 1, 21.
Mauri reges conſecrati. 1, 15.
Maxentii hiſtoria. M. P. 26.
Maximianus ſenex, *Herculius.* M. P. 18.
Maximinus Daja. M. P. 19. ejus tragica mors. M. P. 49.
Megarica diſciplina. 3, 12.
Melicertes. 1, 21.
Meliſſa ſacerdos. 1, 22.

Menœceus Thebanus. 3, 12.
Mens & anima differunt. 7, 12.
Mercurius fur & nebulo. 1, 10. Mercurii quinque. 1, 6.
Metempſychoſis reprehenſa. 3, 18.
Metus ſummus ſumma virtus. 6, 17.
Mimi præferunt corruptelarum diſciplinam. 6, 20.
Minervæ numen unde. 1, 18.
Minos judex inferorum. 7, 22.
Minucius Felix cauſidicus. 5, 1.
Miracula paganorum. 2, 7.
Miſericordiæ officium. 6, 1.
Moneta Juno. 2, 7.
Moneta locus cudendæ pecuniæ. M. P. 7.
Monarchia divina Platonis. 1, 5.
Montium Dea. M. P. 11.
Moralis philoſophia præcipua. 3, 7.
Mors miſera non eſt. 3, 17. voluntaria improbatur. 3, 18.
Mortis definitiones. 2, 12.
Muſarum inſtinctu. 1, 5.
Muta Dea. 1, 20.
Mutinus. *ibid.*
Mutius Scævola martyribus non conferendus. 5, 13.
Myrteis virgis cæſa. 1, 22.

N.

Narſeus rex Perſ. M. P. 9.
Natura ſui conciliatrix. 5, 17. hominis ſocialis & benefica. 5, 17.
Navius augur. 2, 7. & 16.
Naxus *inſ.* cultrix Bacchi. 1, 15.
Necromantia. 2, 16.
Nemeſis Leda. 1, 21.
Neptuni ſors & imperium. 1, 11.
Nero translatus & rediturus. M. P. 2.
Nicanor hiſtoricus. 1, 6.
Nix nigra Anaxagoræ. 3, 23.
Noahi hiſtoria. 2, 13.
Novacula Accii Navii. 2, 7 & 16.
Novatiani. 4, 30.
Numæ libri athei exuſti. 1, 22.

O.

Œdipodis ſcelus duplex per errorem. 6, 20.
Oleo ungere. 4, 7.
Olympus cur cœlum. 1, 11.
Omphale Herculis. 1, 9.
Opertum Bonæ Deæ. 1, 22.
Ops Rhea Saturni conjux. 1, 13.
Orion in fluctibus ambulans. 4, 15.
Orphei ætas & tempora. 1, 5.
Orphica ſacra. 1, 22.

P.

Palæmon Matutæ filius. 1, 21.

Pallium philoſophorum. 3, 28 & 5, 2.
Pallor pro Deo cultus. 1, 20.
Pan inter conſecratores Jovis. 1, 15.
Paneus mons. 1, 11.
Panætius Stoicus ſcripſit de Officiis. 6, 5. hunc ſecutus Cicero. *ibid.*
Panum corona aſini. 1, 21.
Papia lex. 1, 16.
Paphus Venerem coluit. 1, 15.
Paradiſi deſcriptio. 2, 12.
Parcæ tres. 2, 10. earum munia, *ibid.*
Parthenia Samus. 1, 17.
Parthenii. 1, 20.
Paſcha *male ex Græco ducitur.* 4, 26.
Patriarcharum anni. 2, 12.
Patrimonii abjectio. 2, 23.
Paulli apoſt. ſupplicium. M. P. 2.
Paullus Macedoniæ victor. 2, 7. ad Cannas cæſus. 2, 16.
Perfectiſſimatus *titul.* 5, 14, & M. P. 21.
Perſes rex Macedon. 2, 7.
Petrus Romæ fuit. 4, 21, & M. P. 2.
Phædo, ex ſervo philoſophus. 3, 25.
Phalaridis taurus. 5, 26.
Phanes ſol, Deus. 1, 5.
Phaſidis avis, Ph. v. 144.
Pheneatæ *pop.* 1, 6.
Phidias ſtatuarius. 2, 4.
Philippicæ Ciceronis iniquæ. 6, 18.
Philoctetes heres Herculis. 1, 9.
Philoſophi digniores oratoribus. 1, 1.
Philoſophia quid? 3, 2. conſtat ſcientia & opinatione. 3, 3.
Phryges hæretici. 4, 30.
Picus pater Fauni. 1, 22.
Pietas quid? 5, 14. Æneæ excuſſa. 5, 10.
Pilatus legatus Syriæ. 4, 18.
Pingi geſta principum in tabulis ſolita. M. P. 5.
Piſo ſocer Cæſaris. 1, 15.
Piſtor Juppiter. 1, 20.
Plato captivus. 3, 25. ob quæ Deo gratias egit. 3, 19.
Platonis civitas notata. 3, 21. Deus unus. 4, 4. peregrinatio. 4, 2.
Pluto Ageſilaus. 1, 11. Dieſpiter. 1, 14. fortitus inferna. 1, 11.
Pœnitentia, quam reponit fides, eſt firmior. 5, 12.
Pœnitentiæ laus & commoda. Ep. 6.
Polycletus ſtatuarius. 2, 4.
Pompeji fata. 6, 6.
Pontifices maximi, minores. 5, 19.
Portunnus Deus. 1, 21.
Potitii, Herculis ſacerdotes. 2, 7.
Prætoriani. M. P. 12.
Priapus Lampſcai cultus. 1, 21.
Priapo aſinus hoſtia. 1, 21.
Promethei fabula. 2, 10.

Prophetæ non fefellerunt. 1, 4.
Prophetarum quædam dicta fruſtra relata ad Chriſtum. 4, 13.
Proſerpina Locrenſis. 2, 7. rapta 1, 21.
Protagoras primus atheus. 1, 2, & Ir. 9.
Providentiæ negatores. 1, 2.
Provinciarum ſubdiviſiones novæ a Diocletiano. M. P. 7.
Pupæ Veneri donatæ. 2, 4.
Pygmeæ gentes, Ph. v. 81.
Pythagoras de Deo. 1, 5.
Pythagoræ litera Y. 6, 3. metempſychoſis. 3, 18. peregrinatio. 4, 2.

Q.

Quindecimviri Sibyllina inſpecta habent. 1, 6.
Quirinus Deus. 1, 15.

R.

Rationales, *procuratores.* M. P. 7.
Receptaculum hominis corpus. 2, 3.
Regiæ laudes. 5, 6.
Regina ſacrorum. 5, 19.
Regna tandem intereunt. 7, 15.
Regulæ honeſte vivendi. 6, 18.
Regulus Atilius martyribus non conferendus. 5, 13.
Religio & ſapientia non ſeparandæ. 3, 11.
Religione nihil magis voluntarium. 5, 19.
Reſedit religio penes Hebræos. 2, 13.
Rex ſacrificulus. 5, 19.
Rhadamanthus judex. 3, 21 & 7, 22.
Ripa ſtriga. M. P. 17.
Romæ ætates. 7, 15.
Romanum nomen tollendum. *ibid.*
Romuli nutrix. 1, 20. mors & cædes. 1, 15.
Romulus conſecratus. 1, 15. deſideratus, *ibid.*
Rubigo conſecrata. 1, 20.

S.

Sabbati derivatio incongruens. 7, 14.
Sacra viris invſa. 3, 20.
Sacrificia & anathemata vera. 6, 25.
Sacrilegia Dionyſii. 2, 4.
Saitæ *in Ægypto.* 1, 6.
Salluſtius homo nequam. 2, 12.
Salomonis an liber Sapientiæ. 4, 16.
Salomonium templum. 4, 13.
Samia vaſa. 1, 18.
Samos *inſ.* conſecravit Junonem. 1, 15 & 17.
Sapientes ſeptem. 4, 1.
Sapientiæ liber an Salomonis. 4, 16.
Saturno hoſtiæ humanæ. 1, 21. Saturni nomen. 1, 12. fabulæ. 1, 12 & 13, ætas. 1, 23.

Saxones in Gallia. Paſch. v. 103.
Scenici ludi Baccho dicati. 6, 20.
Secretarium, *locus judicum*, M. P. 15.
Sectarum principes. 5, 3.
Selenitæ. 3, 23.
Seneca acerrimus Stoicus. 1, 5. acutiſſimus Stoicorum. 2, 8. vitiorum deſcriptor veriſſimus. 5, 9. accuſator acerrimus. *ibidem*.
Sepultura non neganda. 5, 11 & 6, 12. ſepulturæ contemtores. 6, 12.
Serta florea ſimulacrorum. 2, 1.
Sibyllæ decem enarratæ. 1, 6. unde nomen. *ibid.* Sibyllæ ſimulacrum. 1, 6. Sibyllarum ſcriptores. Ir. 22. Sibyllini libri. 1, 6.
Signato cruce præſente litari non poteſt. 4, 27. M. P. 10.
Signum immortale *crucis*. M. P. 10.
Simulacrorum uſus. 2, 2.
Socratis carcer. 2, 3.
Somniandi ratio. Op. 18.
Sotion præceptor Senecæ. 6, 24.
Sparti poetarum, *ſeminati*. 3, 4.
Statuarii nobiles. 2, 4.
Status erectus hominis cur. 7, 9, & Ir. 20.
Stella cœli. 1, 11.
Supra nos, nihil ad nos. 3, 20.

T.

Tarquinii Superbi ætas. 4, 5 & 14.
Tarquitius. 1, 10.
Tellus uxor Urani. 1, 22.
Tenſa Jovis. 2, 16.
Terminalia, *feſtum*, M. P. 12.
Terminus Deus. 1, 20. unde origo ritus, *ibid.*
Tertullianus perdoctus, ſed minus comtus. 5, 1.
Templum Caſtoris & Pollucis. 2, 7. Fortunæ Equeſtris. *ibid.* Junonis Laciniæ. *ibid.* Samiæ. 1, 17. Jovis Triphylii. 1, 11. Veneris Calvæ. 1, 20.
Templum verum eccleſia. 4, 13. pectus humanum. 1, 20.
Tetrarchæ. 4, 10.
Teutates Deus Gallorum. 1, 21.
Thales Mileſius. 1, 5. de Deo & creatione. *ibid.*
Themiſto docta femina. 3, 25.
Theodorus atheus. 5, 20.
Thetidos filius patre major prædictus. 1, 11.
Thoth, *Mercurius*. 1, 6.
Tura tribus digitis. 1, 20 & 5, 18.
Tigres Hyrcanicæ. 5, 11.
Transdanuviani. M. P. 9.
Tranſitus per mare rubrum. 7, 15.
Triumphus Cupidinis. 1, 11.
Triphylius Juppiter. 1, 11.
Triſmegiſtus quis? 1, 6.

Troja quando everſa? 1, 23 & 4, 5.
Tuditani inſania. 3, 23.
Tullia Ciceronis conſecranda. 1, 15.
Tutela navis. 1, 11.
Tyndaridæ. 1, 5.

V.

Valentiniani *hæretici*. 4, 30.
Valeria Diocletiani filia. M. P. 15.
Valer. a Perſis captus. M. P. 5. excoriatus. *ibid.*
Varro doctiſſimus. 1, 6.
Venationes, *ludi*, Saturno dicatæ. 6, 20.
Veneris liberi. 1, 17.
Vento concepta animalia. 4, 12.
Venus Armata. 1, 20. Calva, *ibid.*
Veritas in puteo. 3, 28.
Verris damnatio felix. 2, 4. immunitas damnati. *ibid.*
Vetuſtas omnia in majus componit. 1, 21.
Vicennalia Diocletiani. M. P. 17.
Victimæ humanæ. 1, 21. Carthag. *ibid.*
Virtus acerbitatem ſuam penſat magno bono. 6, 9. ei amaritudo permixta. 1, 1.
Virtus Dea. 1, 20.
Voluptas fabricatrix mortis. 6, 2.
Uranus, *homo*. 1, 11 & 13.
Vultus hominis erectus quid ſignificet? 3, 27.

X.

Xenophanes de luna credulus. 3, 23.
Xenophon Socraticus. Ir. 11.

Y.

Y vitæ humanæ ſimilis. 6, 3.

Z.

Zabulus, diabolus. M. P. 16.
Zeno de Deo. 1, 5.
Zeno Epicureus. 3, 20.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

8

Digitized by Google